

GAT

Gazdaság & Társadalom

Tartalomából:

Dr. Tóth László - Howart, Richard W: A brit mezőgazdaság néhány jellemzője

Dr. Tanka Endre: A földtulajdon és a földhasználat szerkezeti átalakulása a magyar mezőgazdaság dekollektivizálása során

Dr. Láng Eszter: Jól-létünk: a magyar egészségügy modernizációs problémája

Dr. Benna György: Társadalombiztosítás, vagy biztosítatlan társadalom?

Helga Zepp - LaRouche: A globális pénzügyi rendszer nélkülönözhetetlen összeomlása

Dr. Plenter János: „Salto Mortale” a bizonytalanba

Dr. Mosóczy Róbert: Csehszlovákia szétválása

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

VII. évfolyam 1-2. szám, 1996.

A szerkesztőbizottság elnöke: Dr. Gidai Erzsébet

A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Bíró Zoltán, Dr. Fecske Mihály,
Dr. Gánti Tibor, Dr. Gidai Erzsébet, Dr. Szretykó György

Megjelenik negyedévente

GT

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet
Kiadja a Társadalomkutató- és Előrejelző Intézet
1132. Budapest, Victor Hugo u. 18-22.

ISSN 0865 7823

TARTALOM

GAZDASÁG

Dr. Tóth László - Howart, Richard W: A brit mezőgazdaság néhány jellemzője	5
Dr. Tanka Endre: A földtulajdon és a földhasználat szerkezeti átalakulása a magyar mezőgazdaság dekollektivizálása során	47
Dr. Romány Pál: Modernizáció és agrárpolitika.....	78
Dr. Schmidt Ádám: Az államadósságról.....	86

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA

Dr. Tóth László: Hányadik honfoglalás?.....	96
Dr. Hamar Anna: Az agrárértelmiség a 90-es években.....	103
Ráth Tamás: A gazdasági modernizáció és a hadsereg. Kitekin-tés az ezredfordulóra.	124
Dr. Láng Eszter: Jól-létünk: a magyar egészségügy modernizációs problémája.....	143
Dr. Benna György: Társadalombiztosítás, vagy biztosítatlan társadalom?	154

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Helga Zepp - LaRouche: A globális pénzügyi rendszer nélkülönözhetetlen összeomlása	172
Dr. Plentner János: „Salto Mortale” a bizonytalanba	221
Dr. Mosóczy Róbert: Csehszlovákia szétválása.....	269
Neszmélyi György: Magyar - dél-koreai gazdasági kapcsolatok, különös tekintettel az agrárkülkereskedelem perspektíváira	306

VITA

Galgóczy Zsuzsa: A humán erőforrás a legjobb befektetés	314
---	-----

KÖNYVISMERTETÉS

Dr. Szretykó György: Gazdasági túlélésünk esélyei.....	335
Az 1995. évi tartalomjegyzék	349

Szerzőink

Dr. Benna György, okleveles közgazdász

Galgóczy Zsuzsa, újságíró

Dr. Hamar Anna, a szociológiai tudomány kandidátusa, egyetemi adjunktus, GATE Agrárszociológiai Tanszék

Dr. Láng Eszter, a közgazdaságtudomány kandidátusa, egyetemi docens, KLTE, Debrecen

Helga Zepp - LaRouche, a Schiller Intézet igazgatója (Németország)

Dr. Mosóczy Róbert, nyugdíjas közgazdász

Neszmélyi György, okleveles agrármérnök, közgazdász

Dr. Plentner János, okleveles közgazdász

Dr. Ráth Tamás, hadtudományok kandidátusa

Dr. Schmidt Ádám, a közgazdaságtudomány akadémiai doktora, az MTA Jövőkutató Bizottságának örökös tagja

Dr. Szretykó György, a szociológiai tudomány kandidátusa, tudományos főmunkatárs, Társadalomkutató és Előrejelző Intézet

Dr. Tanka Endre, tudományos főmunkatárs, Agrárgazdaságkutató Intézet

Dr. Tóth László, a közgazdaságtudomány kandidátusa, főiskolai tanár, DATE Hódmezővásárhely

GAZDASÁG

Dr. Tóth László - Howarth, Richard W.:

A brit mezőgazdaság néhány jellemzője¹

A rendszerváltást közvetlenül követő egy-két évben számos olyan tanulmány jelent meg a különböző folyóiratokban, kiadványokban, amelyek a fejlett piacgazdaságú országok agrárstruktúráját, főbb jellemzőit mutatták be a magyar szakmai közvéleménynek és a tágabb közönségnek egyaránt. Ezek nagyobb része a hozzánk földrajzilag, történelmileg és a korábbi gazdasági tradíciókat illetően is közelebb álló kontinentális európai országok mezőgazdaságával foglalkozott, és viszonylag kevesebb volt az információ a *brit mezőgazdaságról*.

Tény, hogy a földrajzi elhelyezkedés, illetve a klimatikus viszonyok különbözőségéből és az eltérő hagyományokból eredő agrárstruktúrák jelentősen különböznek egymástól. Mégis úgy véljük, a brit mezőgazdaságnak több olyan jellemzője, sajátossága van, amelyek a magyar agrárfejlődésre ha nem is feltétlenül adaptálhatók, azonban mindenképpen elgondolkodtatók. Ebből kiindulva viszonylag kisebb figyelmet fordítunk azokra a körülményekre, amelyek az EU agrárpolitikájával és ennek hatásaival kapcsolatosak, mert ezek lényegileg nem térnek el a többi EU országtól.

¹ A magyar szóhasználat eléggé pongyola az Egyesült Királyságot illetően. A közhasználatban inkább a Nagy-Britannia kifejezés az elterjedtebb, annak ellenére, hogy Észak-Írország is része az Egyesült Királyságnak. E tanulmányban az általános magyar szóhasználatot követve általában mi is a brit mezőgazdaság kifejezést használjuk, de a teljes Egyesült Királyságra értelmezve. Ahol ettől eltérünk, ott ezt külön jelezzük. Erre a pontosításra azért van szükség, mert a statisztikák alapvetően az Egyesült Királyságra vonatkoznak.

Köztudott, hogy a *brit agrárpolitika hagyományosan liberális elveken nyugodott* még akkor is, amikor a kontinentális Európa, főképpen Franciaország és Németország - a tengeren túli olcsó élelmiszer 1880-tól való megjelenését követően - saját mezőgazdasága számára protekcionista védelmet alakított ki.

Ezen az alapon a *brit mezőgazdaság fejlődése is jelentősen eltért a protekcionista utat választottakétól*. A kíméletlen piaci versenynek kitett brit mezőgazdaságban a hatékonysági kényszer következtében a *birtokkoncentráció* köztudottan többszöröse lett a nyugat-európai átlagnak. A *brit mezőgazdaság hatékonysága* - a termelési struktúrát figyelembe véve - szintén kedvezőbben alakult, mint a Benelux államok és Dánia kivételével a többi országé. Mindez különösen akkor vált nem csupán nyilvánvalóvá, hanem *konfliktusforrássá* is, amikor aktuálissá vált Nagy-Britannia csatlakozása az EK-hoz.

A közös agrárpolitika ugyanis értelemszerűen a „klasszikus” protekcionista elveken került kiépítésre, ami az alacsony, és a gazdaság egyéb szektoraitól lemaradó hatékonyságnövekedés - ami a másik oldalon növekvő tőkeigényességet jelentett - miatt egyre nagyobb támogatást igényelt, egyre többre került. Ezt a többletköltséget a magas belöldi (közösségi) árszínvonal és az adórendszer révén a fogyasztóval fizettették meg. Nem csupán a belépéskori sokszerű, mintegy 20 %-os egyszeri élelmiszer fogyasztói árnövekedés volt a britek számára nehezen akceptálható, de az azóta eltelt harminc év alatt sem igazán békültek meg a hatékonyságot korlátozó, ugyanakkor egyre többre kerülő közös agrárpolitikával. Ez jól érzékelhető abban a különbségben, ami az *agrárpolitika kritikáját* illeti az egyes országok részéről. *Amíg a britek főként az agrárpolitika elveit bírálják, addig a többiek esetenként az egyes, valamely szektor farmereit negatívan érintő intézkedések ellen tiltakoznak leginkább.*

1. A mezőgazdaság természeti alapjai

Az Egyesült Királyság területe közel 57,5 millió km², népsűrűsége 235,2 fő/km². A mezőgazdaságban az összes foglalkoztatottak 2,1 %-a dolgozik, akik a GSP (Gross Social Product) 1,4 %-át állítják elő. A munkanélküliségi ráta a mezőgazdaságban kedvezőbb a nemzetgazdasági átlagnál, 1991-ben 5,8 %-os volt.

A mezőgazdasági terület a teljes földterületnek csupán nem egészen 30 %-a, 17,1 millió km². Ezen a földterületen mintegy 241 ezer farm található, ebből következően az *átlagos farmméret 71 ha*, magasan a legnagyobb az EU-ban. A mezőgazdaság termelési értékének zömét, 62 %-át az állattenyésztés adja, ezt követi a növénytermesztés 24 és a kertészet 12 %-kal.

Az átlag mögött azonban rendkívül *nagy területi differenciák* húzódnak meg, amik alapvetően a természeti feltételek különbségén alapuló *specializációból* erednek. Amíg a növénytermesztés elsősorban Angliára és Skóciára koncentrálódik, addig az állattenyésztés Walesben és Észak-Írországban. A kertészet viszont szinte kizárólag Angliában, ezen belül is a Londoni medencében jelentős.

1. sz. táblázat

A brit mezőgazdaság főbb adatai (1991)

	Egyesült Királyság	Anglia	Wales	Skócia	Észak-Írország
Terület, mill ha	57,4	47,8	2,9	5,1	1,6
Népsűrűség, fő/km ²	235,2	366,7	138,7	64,8	112,5
Mezőgazdasági munkanélküliségi ráta, %	5,8	4,0*	6,6	8,1	13,4
Mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya, %	2,1	1,8	4,3	2,2	8,9
A mezőgazdaság részesedése a BSP-ből, %	1,4	1,3	2,0	2,1	4,5
Mezőgazdasági terület, mill ha	17,1	9,3	1,5	5,3	1,0
Mezőgazdasági üzemek száma, 1000	241,4	151,1	29,7	31,3	29,4
Mezőgazdasági üzemek átlagos nagysága, ha	71,0	62,0	50,0	169,0	34,0
A mezőgazdaság termelési értékének megoszlása főágazatok szerint, %					
- Növénytermesztés	24	27	3	25	4
- Állattenyésztés	62	57	93	63	88
- Kertészet	12	16	2	4	4

*Dél-Kelet

Forrás: Central Statistical Office: Annual Abstracts of statistics 1992; DANI: Statistical review of Northern Ireland Agriculture 1991; MAFF: Farm Incomes in the United Kingdom, 1992; Welsh Office: Welsh agricultural statistics 1991.

Az állattenyésztés kiemelkedően magas aránya a sajátos természeti feltételek, mindenekelőtt a domborzati viszonyok, és ezzel összefüggésben a legelőre alapozott állattartás következménye. A teljes mezőgazdasági terület több mint 60 %-a zöldterület, amiből 32 % a gyenge minőségű, csupán időszakos legeltetésre alkalmas gyep és 28 % a kezelt, folyamatos legeltetésre alkalmas legelőterület. A maradék 40 %-ból mintegy 3,5 % az erdő, és 36,5 %-ot tesz ki a szántó. Az arányokat illetően azonban éles különbség van Anglia és a másik három ország-rész között. Amíg az előzőben a szántó aránya több mint 50 %, addig az utóbbiakban éppen fordított a helyzet, a legelő teszi ki az összterület 70-85 %-át.

A földet - minőség szerint - a britek 27 jellemző alapján számított öt kategóriába sorolják. Az első és második kategóriába a szántóföldi művelésre alkalmas földek tartoznak, míg a negyedik és ötödik kategóriájú földet csak legeltetésre lehet használni. (Nem véletlen, hogy az állattenyésztés aránya éppen Wales-ben a legmagasabb, hiszen itt a mezőgazdasági terület több mint $\frac{3}{4}$ -e tartozik az utóbbi két kategóriába. Az ötösbe 35,8, a négyesbe 44,2 %. Ezzel szemben az egyes és kettős kategóriájú földek együttes aránya csupán 2,5 5.). Ez az arány nem csupán az állattenyésztés magas arányát, de az állatállomány összetételét is meghatározza. A domináns juh- és húsmarha-tartás mellett minimális a tejelő tehéntartás, az egyéb állatfajok pedig gyakorlatilag hiányoznak a palettáról.

A mi szempontunkból is érdekes lehet, hogy az EU-szabályozás szerint a teljes mezőgazdasági terület 47 %-a minősül kedvezőtlen adottságúnak (Less Favoured Area). A regionális differenciáltság azonban itt is jelentős, amíg Angliában a földterületnek csak mintegy egyötöde, addig Észak-Írországbán 73,1 %-a, Wales-ben 78,8 %-a, Skóciában 87,1 %-a tartozik ide.

Külön kell említést tennünk az ún. környezetérzékeny területekről (Environmentally Sensitive Area), amelyek az EU-szabályok értelmében kerültek meghatározásra. E tekintetben éppen az elmúlt évben következett be változás, a korábbi 790 ezer hektáron túl további 426 ezer hektárt minősítettek ebbe a kategóriába. A kettő együttesen több mint 1,2 millió hektárra rúg, ami az összes mezőgazdasági terület nem elhanyagolható, 7 %-ot meghaladó része. A minősítés jelentőségét az adja, hogy a támogatások növekvő hányada kerül az ilyen területekre a legkülönbélebb, változatos formákban.

További, mintegy 1 %-ot tesznek ki a legszigorúbban védett területek (Sites of Special Scientific Interest), amelyek a Természetmegőrzési Tanács (Nature Conservancy Council) felügyelete alatt van-

nak. Ezek mozaikszerűen találhatók az országban, legkoncentráltabban Wales-ben vannak, ahol a mezőgazdasági terület több mint 10 %-ára terjednek ki.

2. Földtulajdoni és földbérleti viszonyok

Annak ellenére, hogy Nagy-Britannia mezőgazdasága eleve koncentráltabb volt, mint a többi közösségi országé, a koncentrációs folyamat itt sem volt különösképpen erőteljesebb, mint máshol. Az 1991-es 241,4 ezer birtokkal szemben 1970-ben még több mint 328,6 ezer birtok volt, ami azt jelenti, hogy *évi átlagban mintegy 4150 farm, a farmok mintegy 1,5 %-a szűnt meg.*

A birtokkoncentráció Skóciában a legerőteljesebb, ezt követi Anglia, majd Wales. Észak-Írország itt is „kilóg” a sorból, mint az a következő táblázatból kitűnik.

2. sz. táblázat

A mezőgazdasági terület és a farmok számának %-os megoszlása a farmnagyság szerint, 1991 június

	Egyesült Királyság	Anglia	Wales	Skócia	Észak-Írország
<i>Farmok nagyság szerinti megoszlása</i>					
- 20,0 ha	40,5	42,0	39,7	30,7	44,3
20,0 - 49,9 ha	25,0	23,3	28,5	19,2	36,5
50,0 - 99,9 ha	17,7	17,4	19,6	20,2	14,5
100,0 - ha	16,7	17,3	12,1	29,9	4,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Földterület megoszlása a farmnagyság szerint</i>					
- 20,0 ha	4,8	5,3	7,2	1,4	14,2
20,0 - 49,9 ha	11,7	12,6	18,9	3,8	34,3
50,0 - 99,9 ha	17,7	20,1	27,4	8,6	28,9
100,0 - ha	65,8	62,0	46,5	86,1	22,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: MAFF: Farm Incomes in the United Kingdom 1992.

Az összes földterület 2/3-án a tulajdonos saját maga gazdálkodik, a bérlet nagyjából 1/3-os arányú. A történelmi örökség és az eltérő természeti adottságok következtében² azonban az átlag mögött azonban itt is viszonylag nagy a szóródás, mint az a 3. táblázatból látható.

3. sz. táblázat

A földterület megoszlása saját művelés és bérlet szerint, 1989

Régió	Birtok			
	Saját művelésű		Bérelt	
	1000 ha	%	1000 ha	%
Anglia	5821	62,1	3557	37,9
Wales	1130	75,6	364	24,4
Skócia	3204	61,2	2034	38,8
Észak-Írország	814	81,5	185	18,5
Egyesült Királyság összesen	10969	64,1	6140	35,9

Forrás: MAFF: Agricultural Statistics, United Kingdom 1989; EUROSTAT 1991.

Van a földtulajdoni-földhasználati viszonyoknak is egy számunkra érdekes jellegzetessége, amely Wales-ben és Skóciában játszik fontos szerepet, összefüggésben a hegyvidéki legeltetési állattartással. Ez az ún. közös föld (common land) intézménye, amit állami földtulajdonként tartanak számon, azonban szerzett jog alapján az adott közigazgatási egységekben a helyi tanácsok (County Council) égisze alatt társult farmerek használják. Jelentőségére utal, hogy például Wales-ben ezek a földek teszik ki a legelők 35 %-át.

A korábbi időszakban relatíve magas volt a földforgalom, azonban az utóbbi néhány évben jelentős csökkenés következett be. Ez egyenes következménye annak, hogy egyrészt a földárak gyorsabban emelked-

² A bérleti rendszerek különösen Angliában voltak komoly hagyományai, ahol a II. világháború előtt a bérletek a teljes földterület mintegy 80 %-át tették ki.

tek, mint a farmjövedelmek, másrészt a jövedelem-kilátások sem túl kedvezők a mezőgazdaságban a EU-szigorítások miatt. Jellemzésül megemlítjük, hogy amíg 1988-ban csupán Wales-ben a földforgalom meghaladta a 25000 hektárt, 1993-ban már Anglia és Wales teljes földforgalma csak 9257 hektár volt, ami nem sokkal több, mint az 1990-es Wales-i forgalom.

A földárak és a bérleti díjak alakulása néhány érdekes jelenséget mutat a lehetséges jövőbeni magyar viszonyok szempontjából is. A korábbi időszak magas földforgalma együtt járt a földárak csökkenésével. Az 1988-as boom óta a földárak mintegy 35 %-kal csökkentek 1993-ig, amikor megállt ez a folyamat.

A földárak rendkívül differenciáltak a földek fekvése és minősége, a farm nagysága valamint számos egyéb tényező alapján. Az 1993-ban eladott 9257 hektár átlagos eladási ára 5040 £/ha volt, ami mintegy 700 ezer forintnak felel meg 1993-as átlagos árfolyamon számolva. Az első látásra megdöbbentő adat rögtön érthetővé válik, ha összevetjük a termékárakkal illetve a farmjövedelmekkel. Az egy hektárra jutó nettó jövedelem Angliában az 1992/93-as gazdasági évben például mintegy 120 £ volt, ez körülbelül 17 ezer forintnak felelt meg. Ezt ahhoz kell viszonyítanunk, hogy ha nagyon optimistán kalkulálunk, akkor búzát alapul véve hektáronként esetleg 7,5 ezer forint nettó jövedelem adódhat, ami az angol átlagérték 44 %-a. A földár így már nem is tűnik olyan irreálisan magasnak, hiszen a 700 ezer forint 44 %-a csupán alig haladja meg a 300 ezer forintot. Ha az adózási és támogatási rendszernek a magyar termelő számára hátrányosabb hatásait is figyelembe vesszük, a különbség minden valószínűség szerint még kisebb.

A földárak alakulása Angliában és Wales-ben a farmok mérete szerint 1982-1993 között* (£/ha)

Méret (ha)	1982	1989	1990	1991	1992	1993 I. félév
10 - 19	6546	14139	8223	7336	8920	8923
20 - 39	4950	9262	6679	7791	6254	7273
40 - 59	4465	6660	7438	6575	4282	5612
60 - 79	4065	6608	6420	4453	4888	5865
80 - 99	4703	5770	5822	4986	**	**
100 - 139	4511	5978	**	**	4398	**
140 felett	4326	5259	**	**	**	**
Összes farm	4813	7522	6506	6462	5651	4670

* 10 ha felett, árverési árakon

** az eladások alacsony száma miatt nem értékelhető

Forrás: Farmland Market, No.41 Spring 1994, 8. old.

Érdekes módon a földárak és a földbérleti díjak időbeni alakulása között koránt sincs olyan szoros összefüggés, mint ahogyan azt első látásra gondolnánk. A föld bérleti díja sokkal inkább az output árak és a farmjövedelmek trendjéhez igazodik hosszabb távon. A bérleti díjak alakulása azért jelentős, mert Nagy-Britanniában a földbérletnek mindig komoly tradíciói voltak, és jelentősége ma is nagy, bár a bérletek aránya enyhén csökkenő. A bérleti rendszer a birtokkoncentráció szempontjából jelentős, hiszen tőkekímélő módon teszi lehetővé nagyobb birtokok kialakulását.

Ez a tendencia jól megfigyelhető, ha a farmbérleteket a farmok nagyság szerinti összetételével összefüggésben vizsgáljuk. A Nagy-Britannia egészére vonatkozó 1992-es adatokat a következő táblázatban mutatjuk be.

A farmok megoszlása a bérletek szerint Nagy-Britanniában (1992 júniusi census szerint)

Farm-méret (ha)	Saját vagy fő- ként saját		Bérelt vagy fő- ként bérelt		Saját művelésű farm-terület		Bérelt farm		Összes farm	
	száma (ezer)	%	száma (ezer)	%	ha (ezer)	%	ha (ezer)	%	száma (ezer)	ha (ezer)
- 2	10,8	5,1	1,8	0,9	12,3	0,1	2,9	0,0	12,6	14,5
2 - 20	60,5	28,4	13,7	6,4	541,3	3,4	141,7	0,9	74,2	683,0
20 - 200	78,6	36,8	33,2	15,6	5232,3	32,5	2537,6	15,7	111,8	7770,0
200-	8,6	4,0	6,1	2,8	4432,7	27,5	3221,7	20,0	14,6	7654,4
Összesen	185,4	74,3	54,8	25,7	10218,7	63,4	5903,2	36,6	213,2	16121,9

Forrás: AFF, SOAFD, DANI, WO: The Digest of Agricultural Census Statistics UK 1992, London, HMSO

A földárak és az adás-vétel tárgyát képező farm nagyságának alakulása között eléggé jól érzékelhető *korreláció* van. A föld a viszonylag kisebb farmok esetében drágább, és a földár viszonylag meredeken zuhan a 60-80 hektáros farmméretig. A 80-100-120 hektár körüli farmok esetében a csökkenő tendencia megáll illetve egy enyhe növekedés tapasztalható, innen egy újabb, kisebb meredekségű csökkenés mutatkozik. A *kisebb farmok* magas ára elsősorban abból adódik, hogy egyrészt ezek a *legintenzívebb művelési ágakra*, jelentős tőkeinvestícióval berendezettek (főként Angliában, ezen belül is kiemelkedően a Londoni medencében friss zöldség- és gyümölcsstermelő farmok), másrészt ezek a kisméretű farmok a legalkalmasabbak arra, hogy viszonylag alacsony befektetéssel bővíteni, ezáltal koncentrálni lehessen tenni általuk a meglévő, de nem eléggé hatékony farmokat. A *80-120 hektáros farmok*nak a 40-80 ha-osokhoz képest magasabb ára az *optimális növénytermesztő családi farmmérettel* függ össze. Végül az ezt követő árcsökkenés a *hegyvidéki*, extenzív legeltetésre alkalmas, *nagykiterjedésű*, gyenge földminőségű farmokkal kapcsolatos.

A *bérleti díjak* alakulása a földárakétól bizonyos mértékig eltér. Ha az 1982-92 közötti időszakot nézzük, a földárak csak mintegy 17,5 %-kal nőttek, szemben a bérleti díjak 50 % körüli növekedésével. A nagy 1982-es boom után viszont a növekedési ütemkülönbség fordított volt, 1982-89 között a bérleti díjak előbbihez hasonló, kb. 50 %-os növekedéséhez képest a földárak növekedése meghaladta az 55 %-ot. A tendenciából kitűnik, hogy amíg a *földárak alakulására inkább a makrogazdasági tőkefolyamatok* illetve a *tőkebefektetési feltételek* hatnak, addig a *bérleti díjak sokkal inkább a jövedelemfolyamatok függvénye*, szakszerűen szólva, amíg az előbbi jobban a stock, az utóbbi erőteljesebben a flow típusú folyamatokhoz kapcsolódóan alakul. Természetesen a stock- és flow-típusú folyamatok közötti összefüggés értelmében a főtrendencia - vagyis mind a földárak, mind a bérleti díjak növekedése - azonos.

A bérleti díjak alakulásában mindazon tényezők tükröződnek, mint a földárakéban. Van azonban egy további tényező, amely a bérleti díjakra hatással van. Ez a *bérletek lejárta illetve megújítása*. 1991 és 1992 októbere között Angliában 3982, Wales-ben 751 farm bérleti szerződése járt le. Ezek nagyobb részét megújították, kisebb részére új bérlővel kötöttek szerződést. Az összes bérlettel összevetve ez a bérelt farmok 10,5 illetve 13,3 %-a volt, amiből a *bérletek viszonylag hosszú átlagos időtartamára* következtethetünk. Azokon a farmokon, ahol lejárt a bérleti szerződés és esedékessé vált a bérleti díj felülvizsgálata, a bérleti díj évenkénti átlagos növekedése átlagosan 3-4-szerese volt a folyamatos bérletekkel szemben, figyelembe véve a mindenkori inflációs rátát. A bérleti díj pedig a mindenkori földár 1,5-2,2 %-a körül alakult a '80-as évektől, a földárak és bérleti díjak viszonyáról korábban említettek figyelembe vételével.

Az új bérleti szerződések tárgyát képező farmok (birtoktestek) átlagos nagysága 75,7 ha volt, ami mintegy 12-13 hektárral haladja meg az átlagos angliai farmméretet. (Wales-ben az új bérletek átlagos nagysága ezzel szemben csupán 40,5 ha volt, amiben az extenzív állattartással összefüggésben a bérletek itteni kisebb aránya illetve jelentősége tükröződik).

A földbérleti díjak alakulása Angliában 1982-1992 között³

Lekérdezés éve	A bérletre vonatkozó év	Bérleti díj £/ha	Bérleti díj évi növekedése %	Megújított bérlet	
				bérleti díj £/ha	bérleti díj évi növekedése %
1982	1981	61,2		57,8	
	1982	68,3	12	77,0	33
1989	1988	96,2		96,8	
	1989	96,8	1	98,7	2
1990	1989	99,0		101,3	
	1990	99,9	1	104,4	3
1991	1990	99,4		99,4	
	1991	100,4	1	102,7	3
1992	1991	99,8		99,4	
	1992	100,8	1	102,7	3

Forrás: Farmland Market No. 40 August 1993., 32. old.

3. A mezőgazdasági munkaerő sajátosságai

A mezőgazdasági munkaerő *abszolút csökkenése* nem brit sajátosság, hanem az általános tendenciának megfelelően szoros korrelációban van a birtokkoncentráció növekedésével. Az Egyesült Királyság egészére vonatkozóan 1982 és 1992 között a teljes munkaerő létszám összességében 705 ezerről 622 ezerre, 13,3 %-kal csökkent, ami évi átlagban ugyan nem sokkal több, mint 1 %, de figyelembe véve azt, hogy az abszolút létszám milyen alacsony, eléggé számottevő.

A mezőgazdasági munkaerőnek azonban csupán *kevesebb, mint 30 %-a dolgozik teljes munkaidőben* a mezőgazdaságban, a többi rész-

³ Az 1982-es adatok Angliára és Wales-re vonatkoznak, a későbbiek a megfigyelés rendszerének változása miatt kizárólag Angliára.

munkaidőben. A részmunkaidőben dolgozók is két nagyobb csoportba sorolhatók, vannak, akik rendszeresen, és vannak, akik szezonális jelleggel dolgoznak. A *mezőgazdasági munkaerő mintegy fele* - talán sokak számára meglepő módon - *bérmunkás illetve fizetett alkalmazott*. A főfoglalkozású, teljes munkaidőben dolgozó mezőgazdasági munkaerő esetében ettől bizonyos mértékig eltérő arány van, mintegy 65:35 a farmerek javára. A létszám csökkenése az egyes kategóriákban eltérő ütemű volt, sőt a *részfoglalkozású farmerek száma még emelkedett is* az elmúlt tíz év során.

A mezőgazdasági munkaerő alakulása 1981-83 és 1992 között az Egyesült Királyságban

Létszám, 1000 fő	1981-83	1985	1988	1990	1991	1992
Munkások és alkalmazottak						
Tejjes munkaidőben foglalkoztatott állandó munkaerő						
munkás:	125	93	88	85	80	76
- férfi	11	10	11	12	11	11
- nő	30	28	26	25	24	23
családtag:	5	4	4	4	4	4
- férfi						
- nő						
Összesen	171	135	130	125	120	115
Részmunkaidőben foglalkoztatott állandó munkaerő						
munkás:	19	19	18	19	18	18
- férfi	23	22	21	21	21	19
- nő	13	13	12	13	13	13
családtag:	7	7	7	7	7	7
- férfi						
- nő						
Összesen	62	60	58	60	59	57

Létszám, 1000 fő	1981-83	1988	1898	1990	1991	1992
Szezonális vagy alkalmi						
- férfi	57	5654	56	54	54	
- nő	41	37	34	35	33	32
Fizetett manager	8	8	8	8	8	8
Összes munkás és alkalmazott	338	296	284	283	273	265
<i>Farmerek, üzletlások és igazgató</i>						
- teljes munkaidőben	204	193	189	183	178	177
- részmunkaidőben	88	92	94	98	101	104
Összesen	292	284	283	282	279	281
Összes farmer, üzletlász, igazgató és munkás	630	580	567	565	551	546
Farmerek, üzletlások és igazgatók háztartásbéli házastársai	75	77	76	77	77	76
Tejles munkaeerő	705	657	644	642	628	622

Forrás: MAFF: Agriculture in United Kingdom 1992.

A részletező adatok számos következtetés levonására alkalmasak a munkaerő struktúrájára és annak alakulási tendenciájára egyaránt. Mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy *egyrészt* a kis farmok esetében a részfoglalkozásban folytatott mezőgazdasági tevékenység válik egyre jellemzőbbé, *másrészt* a farmok méretének növekedésével egyre több munkásra és alkalmazottra van szükség. Ennek a kettős folyamatnak a hatása tükröződik abban, hogy a *farmoknak csupán mintegy felében van 1 teljes munkaidőben foglalkoztatottra redukált munkaerő, a másik feléből 1/4- 1/4 arányban részesednek az ennél kisebb és nagyobb farmok.* Országrészenként azonban érthető okokból itt is nagyok a különbségek.

8. sz. táblázat

A farmok megoszlása a foglalkoztatott munkaerő nagysága szerint az Egyesült Királyságban (1989)

Ország rész	<1	1	2-4	5-9	>10
	<i>redukált munkaerőt foglalkoztató farmok aránya (%)</i>				
Egyesült Királyság	23,8	54,8	36,8	6,2	2,2
Anglia	26,9	51,6	38,1	7,5	2,8
Wales	13,9	71,5	26,6	1,5	0,4
Skócia	38,9	51,8	42,2	4,9	1,1
Észak-Írország	9,5	79,2	19,3	1,1	0,5

Forrás: MAFF: Agricultural Statistics UK 1989.

A főfoglalkozású mezőgazdasági munkaerő csökkenése egyre érzékelhetőbb hatással van az *agrármérnök-képzésre*. Habár Nagy-Britanniában az egyetemeken általában három éves alapképzést (BSc) adnak az ötéves magyar képzéssel szemben, és az oktatás sokkal gyakorlat-orientáltabb, mint Magyarországon, mégis *egyre kisebb az érdeklődés az agrárképzés iránt.* Egyes egyetemeken és főiskolákon katasztrofálisan alacsony a hallgatói létszám, ezért a felsőoktatási intézmények keresik azokat a lehetőségeket, amelyek révén pozícióikat erő-

síthetik, ezáltal további létüket biztosíthatják. Az egyik ilyen „előre menekülés” a szélesesen vett agribusiness felé nyitás, különösképpen a business management, a marketing, a pénzügyek irányában. A másik a postgraduális képzés (MSc) erősítése egyes olyan speciális területeken, amelyeket a piac igényel, például az ún. *agroforestry*, amely az erdő- és legelőgazdálkodás kombinálásával történő új típusú gazdálkodást jelent. A harmadik út - részben az előzőhöz kapcsolódóan az általában vett vidékfejlesztés és a környezetbarát, extenzív irányba mozduló, környezetkímélő gazdálkodás oktatása, összefüggésben az EU hosszútávú agrárpolitikájával.

4. A mezőgazdasági tőkeállomány

Miközben a mezőgazdasági foglalkoztatottság szép lassan, nagyjából egyenletesen csökken, a *mezőgazdasági tőkeállomány* az általános tendenciának megfelelően folyó áron nagyjából hasonló arányban növekszik. A tőkejavak könyv szerinti értéke (beleértve a földet, az épületeket és építményeket, gépeket és állatállományt) 1980 és 1990 között 42,1 md £-ról 50,9 md £-ra nőtt, vagyis mintegy 7,4 %-kal. Ha összevetjük ezt a mezőgazdasági GDP növekedéssel, azt látjuk, hogy többszörösen alatta maradt, hiszen az utóbbi mintegy 40 %-os volt ugyanezen időszakban.

A tőkeállomány növekedése növekvő mennyiségű és arányú *idegen forrás* bevonásával következett be. Ez alapvetően a későbbiekben tárgyalásra kerülő jövedelmi helyzet-változással függ össze, miközben fontos felhívni arra a figyelmet, hogy a mezőgazdaság anyagi pozíciói ezt globálisan megengedték, a mezőgazdaság egészét tekintve a növekvő hitelvolumen a farmok működését nem veszélyeztette. A teljes hitelvolumen 1980-ban még csupán 4,7 md £ volt, ami a teljes tőkeérték 9,8 %-át tette ki. 1990-ben, vagyis egy évtized múltán már 10,4 md £-ot tett ki, ami 2,2-szerese volt az 1980-asnak, továbbá 17,7 %-a a teljes tőkeértéknek.

Valamelyest változott a rövid-, valamint a közép- és hosszú távú hitelek aránya, az előbbieik javára. 1980-ban a rövidtávú hitelek a teljes hitelállomány 67,7 %-át tették ki, 1980-ra viszont 71,5 %-ra rúgtak. A két szélső érték között a változás nagyjából egyenletes volt, tehát a jelenség tendenciózusnak mondható. A hitelek összetételének változása azonban mégis arra utal, hogy a likviditási helyzet valamelyest nehezedett, bár korántsem okozott áthidalhatatlan nehézségeket.

A *farmok szintjén* - részleteiben nézve - az eladósodottság érdekes képet mutat. Részletes adataink ugyan csak Angliára vannak, azonban a lényeg bemutatásához talán ez is elegendő. Azt láthatjuk, hogy az adósságnak csupán egy része ered a *bankhitelekből*, másik része *egyéb forrásokból* származik. Ez utóbbiak aránya az összes farmadósságokon belül növekvő (39,6-ről 43,5 %-ra), összefüggésben a mezőgazdaság sajátos input-output környezetrendszerével, illetve annak változásaival. Mint az a következő táblázatból látható, a farmoknak tartósan csupán nagyjából 1/3-a képes bankhitelek nélkül működni, de ha az összes kölcsönforrást vesszük figyelembe, lényegében nincs farm tartozás nélkül. Az igazán nagy adósságállománnyal rendelkező - bizonyára a legnagyobb és leginkább tőkeerős - farmok esetében a korábbi 50 %-kal szemben az 1990/91-es gazdasági évben közel 2/3-ot tett ki a nem bankkölcsön aránya az összes kölcsönökből. Ez - mint látni fogjuk - egyenes következménye a birtokkoncentráció és a környezet monopolizáltsága közötti kölcsönhatásnak.

A farmok megoszlása az eladósodottság szerint Angliában (%)

	1986/87	1987/88	1988/89	1989/90	1990/91
<i>Bankkölcsön</i>					
Nulla	29,0	34,0	34,0	35,0	32,0
< 20 e£	32,0	28,0	27,0	32,0	34,0
20 - 50 e£	18,0	18,0	18,0	18,0	16,0
50 - 100 e£	13,0	13,0	12,0	10,0	11,0
100 > e£	8,0	8,0	9,0	6,0	7,0
Egy farmra jutó átlag (e£)	33,2	32,5	34,7	35,1	36,2
<i>Összes idegen forrás</i>					
Nulla	2,0	-	-	2,0	1,0
< 20 e£	44,0	44,0	46,0	42,0	45,0
20 - 50 e£	24,0	22,0	19,0	21,0	18,0
50 - 100 e£	16,0	18,0	18,0	17,0	16,0
100 > e£	15,0	15,0	17,0	18,0	20,0
Egy farmra jutó átlag (e£)	54,0	52,8	57,2	59,8	64,0

Forrás: MAFF: Farm Incomes in the United Kingdom 1992.

Itt talán érdemes egy kis *kitérőt* tennünk. A bankkölcsönökön túli *idegen források növekvő aránya* a mezőgazdaság sajátos, szezonális likviditási viszonyaihoz kapcsolódó *input-output-környezettel* nagyban *összefügg*. Világjelenség, hogy a mezőgazdaságot körülvevő szektorok monopolizáltsága rendkívül nagyfokú és egyre fokozódó. Így van ez Nagy-Britanniában is, ahol 1980-ban a brit mezőgazdaság input piacain, a műtrágya-, a növényvédőszer- és a traktoriparban az első öt legnagyobb cég az input 80, 70 illetve 90 %-át adta.

A műtrágya-ipar oligopólikus szerkezetét például az mutatja, hogy a legnagyobb négy vállalat, az ICI, a Nork-Hydro, az UKF és a Kemira Oy a 80-as évek elején 80 %-os együttes piaci részesedést ért el, amin belül az ICI egyedül hozzávetőlegesen 50 %-kal részesedett. Ugyancsak oligopólikus volt a traktorgyártás, ahol a négy domináns cég, a Ford, a Massey-Ferguson, a John Deere és a Case/International Harvester több, mint 70 %-át adta a piacnak.

A mezőgazdasági termelőeszköz-gyártás koncentrációja, ezzel együtt erőteljes monopolizáltsága a technológia természetéhez, a magas tőkeigényességhez, a kiterjedt energiaigényhez és a terjedelmes, szállításiigényes alapanyagokkal összefüggő *mérethatékonyság* következménye. Ennek illusztrálására érdemes megemlíteni, hogy a műtrágya-gyártásban a minimális mérethatékonyságú üzem évi 350 ezer tonna kapacitású, ami a teljes brit piac $\frac{1}{4}$ -ét képes ellátni. Hasonló a helyzet a traktoriparban, ahol a 70-es évek végén a mérethatékonyság szempontjából minimálisnak tekinthető kibocsátás 60 ezer/év volt, ez több, mint a fele a brit felvevőpiacnak.

A '80-as évek elejétől a mérethatékonyság követelményéből fakadóan *további centralizáció* ment végbe. A műtrágya-gyártásban a Nork Hydro mellett - miközben az tevékenységét az egész EK-ra kiterjesztette - a Kemira Oy megszerezte az UKF brit bázisú műtrágya-gyártó részlegét. Később, 1990-ben az ICI is eladta műtrágya-gyártó kapacitását a Kemira Oy-nak, így mindössze két cég került uralkodó piaci pozícióba. A traktoriparban 1990 őszén pedig a Ford és a Fiat mezőgazdasági gépgyártása fuzionált, létrehozva az N.H. Geotech-t, ezáltal négyről háromra csökkentve a számottevő konkurensok számát.

Ilyen körülmények között az árhelyzetet *árháború* csak ritkán zavarhatja meg, az árhelyzet általában kiegyensúlyozott. A piaci versenynek viszont olyan nem árténoyezős formái tesznek szert különös jelentőségre, mint a *termékspecifikáció, a csomagolás, a tanácsadó szolgálat és a hitelbe történő eladás*. Ebben a versenyben a domináns cégek szorosan együttműködnek a holdudvarukban létező, belőlük élő kisebb cégekkel, amelyek gyakran a helyi és regionális piacokon tevékenykednek. A hitelbe történő eladás nélkül a cégek értékesítési korlátokba ütközhetnek, ami hosszabb távon rontaná pozícióikat.

A rövid kitérő után visszatérve a tőkeállomány alakulására, a folyó árástól eltérő képet kapunk, ha a tőkefolyamatokat *összehasonlító ára-*

kon vizsgáljuk. Az előbbivel szemben a *bruttó tőkeállomány* kismértékű csökkenését figyelhetjük meg, miközben a tőke struktúrája jelentősen átalakult.

Miközben az épületek és építmények értéke mintegy 11 %-kal nőtt, az ültetvényeké és a gépeké 22 %-kal csökkent. Ugyancsak csökkent a járművek értéke is, nagyjából a gépekével azonos ütemben. Az egyes tőkerészek eltérő változásai következtében a tőkeszerkezet is megváltozott. Amíg 1981-83-ban az épületek és építmények részaránya 58,8 % volt, addig 1991-re arányuk mintegy 2/3-ra, 67,1 %-ra nőtt. Ezekben a változásokban két tényező hatása fejeződik ki. *Egyrészt* a mezőgazdaság jövedelemtermelő képességének, a mezőgazdasági tevékenység jövedelmezőségének már említett és a későbbiek során részletebben is bemutatandó csökkenése, *másrészt* az általános gazdasági helyzet, a recesszió és az infláció ingatlan-befektetéseket ösztönző hatása. Mindezek jól érzékelhetők a következő táblázatban.

10. sz. táblázat

A tőkeállomány alakulása Nagy-Britanniában (1985. évi áron, md £)

	1981-83 átlaga	1987	1988	1989	1990	1991
Épületek és építmények	14,1	15,5	15,6	15,6	15,7	15,7
Ültetvények és gépek	8,3	7,7	7,5	7,1	6,8	6,5
Járművek	1,6	1,3	1,3	1,2	1,2	1,2
Összesen	23,9	24,4	24,3	24,0	23,7	23,3

Forrás: MAFF: Agriculture in United Kingdom 1992.

5. A földhasználat szerkezete és az állatállomány alakulása

A természeti adottságok a földhasználat szerkezetén keresztül alakítják a mezőgazdasági termelési érték főágazati illetve ágazati megoszlását. Az Egyesült Királyság teljes mezőgazdasági területének közel 2/3-a legelő, és csak a többin folyik szántóföldi növénytermesztés és kertészeti tevékenység. A szántóföldi növények közül a búza és az árpa foglalja el a terület meghatározó részét.

A mezőgazdasági földhasználat szerkezete 1992-ben

Csak legeltetésre alkalmas, kezeletlen gyepterület	27,1 %
Összes kezelt gyepterület	
- Öt évesnél idősebb	30,2 %
- Öt évesnél fiatalabb	9,0 %
Szántóföld összesen	28,8 %
Ezen belül: búza	41,5 %
árpa	26,0 %
olajrepcé	8,5 %
cukorrépa	3,9 %
borsó és bab	4,2 %
kertészet	4,0 %
egyéb	11,9 %
Egyéb földterület, parlaggal együtt	4,9 %
Összesen	100,0 %

Forrás: MAFF: Agriculture in the United Kingdom 1992.

Látható, hogy az urbanizáltság rendkívül magas foka ellenére a brit-
teknél is tovább tart az *összes mezőgazdasági terület csökkenése*. 1982
és 1991 között - tíz év alatt - a csökkenés mintegy 300 ezer hektár
volt, ami az összes területnek csupán 1,7 %-a, azonban abszolút mér-
tékben nem jelentéktelen. 1992-ben a tendencia megfordult, és kis-
mérvű, körülbelül 20 ezer hektáros növekedés volt, ennek okaira, ere-
detére nézve nincsenek információink, még kevésbé arra, hogy meny-
nyiben tekinthető tartós, vagy egyszerűen csupán véletlenszerű jelen-
ségnek. Csak sejtjük, hogy ez már kapcsolatban van azokkal a környe-
zeti szempontból kívánt közös agrárpolitikai változtatásokkal, ame-
lyekre a tanulmány elején utaltunk.

A *koncentráció* Magyarországon egy kevésbé használt mutatója az *egy
farm keretében egy-egy növénytermesztési ágazat által igénybevett teljes
földterület*. Ez ugyan nem azonos az átlagos táblamérettel, de a gépkihasz-
nálásra és a táblaméretre illetve ennek változására következtethetünk be-
lőle. Így például a gabonafélék egy farmra jutó átlagos területe 1992-ben
45,2 hektár volt, ezen belül az 50 hektárt meghaladó gabona vetésterületű

farmok a gabona összes vetésterületéből több, mint 73 %-kal részesedtek. Az olajrepcénél az átlagos farmonkénti vetésterület ugyanekkor 16,2 hektár, a cukorrépánál 19,3 hektár, a burgonyánál 7,1 hektár volt. Tekintettel arra, hogy a brit farmok termelési szerkezete rendkívül leegyszerűsödött és általában 3-4 szántóföldi növény termelésére szakosodott, azt mondhatjuk, hogy a *hatékonyság* szempontjából kedvező a helyzet.

Az *állatállomány* alakulása a mezőgazdaság másik főágazatának, az állattenyésztésnek a helyzetét határozza meg. A természeti feltételekhez és a közös agrárpiaci szabályozáshoz igazodás példáját mutatja az állatállomány alakulása. Azoknak az állatfajoknak és fajtáknak csökkent az állománya az elmúlt tíz év során, amelyek termékeiből egyfelől a közösségen belül túltermelés van, másrészt a termelés költségei magasak. Ezzel szemben viszont nőtt a juh- és húsmarha, valamint a hizóbaromfi-állomány.

A tejelő tehénállomány csökkenése különösen a 80-as évek közepén volt erőteljes, a kvótarendszer bevezetésének hatásaként. 1988 után a folyamat lelassult, mondhatni megállt, ami a szabályozás hatékonyságát, eredményességét jól tükrözi. A sertésállomány hosszabb távú csökkenése mellett viszont jól megfigyelhető a sertésciklus jelentkezése, 1984 és 1989-90 között egy teljes ciklus zajlott le, '87-88-ig egy emelkedő, ezt követően egy visszaeső szakasszal. Említésre méltó még, hogy a baromfi állományon belül a tojástermelő és a húshasznú állomány változása ellentétes előjelű volt, ami elsősorban a piac szigorú játékszabályaihoz való igazodást példázza.

Az egy farmra jutó átlagos állatállományt is a nyugat-európai átlagnál erőteljesebb koncentrálttság jellemzi, amit az átlagos 63 tejelő tehén, a 23 anyatehén, a 224 tenyésznő, a 65 koca illetve a 394 hizósertés, a közel 73 ezer broiler és a nem egészen 33 ezer tojótyúk illusztrál.

Az állatállomány alakulása az Egyesült Királyságban főbb állatfajok és állománycsoportok szerint (mill. db)

	1980-82 átlaga	1988	1989	1990	1991
<i>Szarvasmarha</i>	13,3	11,9	12,0	12,1	11,9
ebből: tejlő tehén	3,2	2,9	2,9	2,8	2,8
anyatehén	1,4	1,4	1,5	1,6	1,7
üsző és borjú	0,9	0,8	0,8	0,8	0,7
<i>Juh</i>	32,2	41,0	43,0	43,8	43,9
ebből: anya és jerke	15,3	19,1	20,0	20,4	20,4
egyéb	16,9	21,9	22,9	23,4	23,5
<i>Sertés</i>	7,9	8,0	7,5	7,4	7,7
ebből: koca	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7
emse	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
<i>Baromfi</i>	125,3	131,0	120,4	124,6	126,4
ebből: hízó törzsállomány	59,3	75,4	70,2	73,6	75,2
tojó törzsállomány	45,1	37,4	34,0	33,5	33,2
törzsjérce	14,5	11,2	9,4	10,5	10,6

Forrás: MAFF: Agriculture in the United Kingdom 1992.

6. A gazdálkodás ökonómiai viszonyai

A jövedelemviszonyok elemzésének alapjául szolgáló metodika a *gazdálkodás méretét* az EU-ban és az Egyesült Királyságban azonos elvek szerint, de a brit mezőgazdaság sajátosságait figyelembe vevő eltérő mértékkel határozza meg. Itt nem a fizikai terjedelem valamely hagyományos mutatóját (földterület, munkaerő, eszközök, állatállomány) használják, hanem a fedezeti számításból (Gross Margin) kiindulva képezik a gazdaságok csoportjait az *egy hektárra illetve az állatállomány egységére jutó Standard Gross Margin (SGM)* alapján. Maga a rendszer az 1977/78-as gazdasági évtől kezdődően került bevezetésre, ezt követően többször módosították. *Alap gondolata* az, hogy a farmokat a természeti-gazdasági feltételrendszer illetve a termelés szerkezetének különbözősége alapján meghatározott típusokba

sorolták. Ez a besorolás képezi az alapját a gazdálkodás megítélésének, ami az egyes farmok jövedelemét az adózási-támogatási rendszeren keresztül nagymértékben befolyásolja. A rendszer folyamatos karbantartása viszonylag jól lehetővé teszi az értékmutatók alkalmazása mellett az inflációs hatások kiküszöbölését.

A farmgazdálkodás „terjedelmét” az ún. *European Size Unit (ESU)*, illetve a briteknél a *British Size Unit (BSU)* fejezi ki, amit az ECU-ban számított SGM-mel jellemeznek. Jelenleg egy ESU 1200 ECU-t tesz ki, az 1987-89 évek átlagos értéke alapján. A BSU mintegy kétszerese (volt) az ESU-nak, ezért az új rendszerre történt áttérés során a mértékek a britek számára megduplázódtak.

Az EU 58 altípusba sorolta a farmokat, ezekből 17 fő típust képeztek. Ezek azonban - mint előbb említettük - nem feleltek meg a brit viszonyoknak, így ők először 12 fő típust képeztek a farmgazdálkodás elemzése céljából (ezt követően további 13-at a kedvezőtlen adottságú területekre), amit 6 nagy gyűjtőtípusba rendeztek. 1992 júniusától tovább finomítva a rendszert, 18 fő típust és az aggregálság legmagasabb szintjén 7 gyűjtőtípust alakítottak ki. Mára a 18 fő típuson belül 75 altípusba sorolják a farmokat az 1987-89 évek átlagos Standard Gross Margin-ja alapján. Ettől az időtől kezdve már megoldották az EU és a brit rendszer összekapcsolását illetve a brit rendszer átválthatóságát az EU-rendszerre.

A rendszert és annak változásait részletesen nem taglaljuk, csupán - a farm jellegétől független - *jelenlegi alapstruktúráját* mutatjuk be:

nagyon kis farm	0 < 8 ESU	SGM
kis farm	8 < 40 ESU	SGM
közepes farm	40 < 80 ESU	SGM
nagy farm	80 < 100 ESU	SGM
nagyon nagy farm	100 < 200 ESU és több SGM	

A rendszerben a legkisebb, 8 ESU alatti SGM-et elérő farmokat úgy tekintik, hogy azok nem teszik lehetővé a teljes munkaidejű, főfoglalkozású gazdálkodást (full time farming). Érdekes, egyben jellemző, hogy ezek száma növekedett kis mértékben az utóbbi időben, csakúgy, mint a legnagyobb, 80 ESU felettié. A farmok méret szerinti megoszlását tekintve viszont csak a legnagyobb farmok aránya nőtt, az összes többié csökkent, ami egyértelműen mutatja, hogy a legnagyobb farmok átlagost meghaladó hatékonyság-növekedését.

A gazdaságok méret szerinti megoszlásának időbeni változása az értéktermelés szempontjából is a koncentráció fokozódását mutatja.

13. sz. táblázat

A gazdaságok száma és mérete az Egyesült Királyságban (adott év júniusa)

	1987		1992	
	Gazdaságok száma (1000)	Az összes ESU %-ában	Gazdaságok száma (1000)	Az összes ESU %-ában
< 8 ESU	102,0	2,7	104,7	2,6
8 - 32 ESU	64,5	13,2	60,5	12,4
32 - 80 ESU	50,1	28,6	47,2	27,6
80 > ESU	29,7	55,4	29,9	57,5
Összesen	264,2	100,0	242,3	100,0
8 ESU feletti gazdaságok átlagos mérete (ESU)	30,1	31,2		
területe (ha)	106,6	107,7		

Forrás: MAFF: Farm Incomes in the United Kingdom 1992.

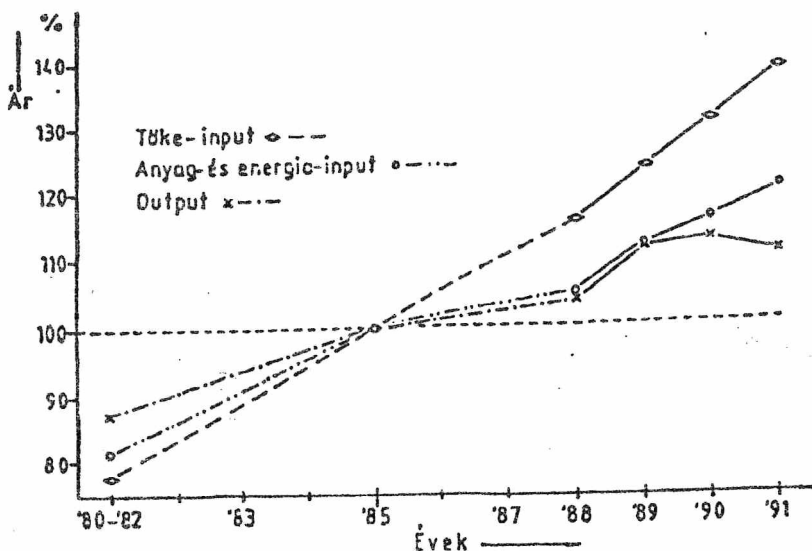
A gazdálkodás értékben számított mérete, illetve ennek változása - amit az SGM mutat - elsősorban a gazdaságpolitika számára fontos mutató. A gazdaságok szintjén viszont a *gazdálkodás jövedelmezősé-*

ge, profitabilitása bír alapvető jelentőséggel. Ennek hatótényezőit az input-output árviszonyokból kiindulva tudjuk elemezni.

Az általános tendenciának megfelelően a brit mezőgazdaságban is megfigyelhető hosszabb távon az agrárrolló nyílása. Ez azonban nem volt igazán jelentős, mint azt az alábbi ábra illusztrálja:

1. ábra.

Az agrárrolló alakulása az Egyesült Királyságban

Forrás: MAFF: Farm Incomes in the United Kingdom 1992.

Látható, hogy az 1985-91-es időszakban az agrárrolló nyílása nem egészen 8 %-os volt, ami évi 1 % körüli értéknek felel meg. Az általános árszínvonal-emelkedésnek megfelelően a mezőgazdasági termelői árak is emelkedtek (a tojás és a gyapjú kivételével). Külön említést érdemel, hogy a *tőkeinputok áremelkedése* jelentősen meghaladta a folyó inputok áremelkedését. Amíg az utóbbi csak 20,9 %-ot tett ki, az előbbi kerek 39 %-ot.

A mezőgazdaságon kívülről származó materiális inputok mellett az egyéb költségtényezők közül a *munkaerő költségnövekedése* volt a legszámottevőbb. Ugyancsak 1985-91 között a munkaerő költsége több, mint 50 %-kal nőtt, ami nagyban magyarázza, hogy a tőkeinputok miért növekedtek annak ellenére, hogy ezek is jelentősen drágultak. A *bankkamatok* az inflációs ráta változásainak megfelelően alakultak, az átlagos kamatláb 12,5 és 17,1 % között mozgott a bemutatott időszakban. Ez - figyelembe véve a 6-10 % között mozgó inflációs rátát, a termelékenység növekedését és a jövedelmi viszonyokat - egy viszonylag elfogadható reálkamatlábat jelentett.

A farmjövedelemek számításakor a brit statisztika a bruttó kibocsátásból indul ki, és a következő metodika szerint végzi a számítást:

Bruttó kibocsátás

mínusz bruttó input

Bruttó termék

mínusz értékcsökkenés

Nettó termék

mínusz kamatok (a rövidtávú betétek kamatainak kivételével)
mínusz nettó bérleti díjak (a bérelt földek utáni bérleti díjak, csökkentve a tulajdonos kiadásaival és a lakás használatának ellenértékével)

Az összes munkaerő-inputra jutó mezőgazdasági jövedelem

mínusz bérmunka költsége (beleszámítva a biztosítási díjakat, mellékjövedelmeket és egyéb kifizetéseket)

Összes farmjövedelem

mínusz saját munka költsége: család, társak és igazgatók (a családi munkaerő becsült költsége, a bérmunkások és alkalmazottak fizetését alapul véve)

Farmjövedelem (a farmer haszna a munkája, menedzserkedése és a tőkeinvestíció után)*

* Az Eurostat rendszerben a brit nettó termék a nettó hozzáadott értéknek, az összes munkaerő-inputra jutó mezőgazdasági jövedelem az összes munkaerő mezőgazdaságból származó nettó jövedelmének, a teljes farmjövedelem pedig a családi munkaerő mezőgazdaságból származó nettó jövedelmének felel meg.

Az Eurostat rendszer szerint az angol farmok átlagos nettó jövedelme az 1990/91-es gazdasági évben 16,3 ezer £ volt, Wales-ben 10,5, Skóciában 13,0, Észak-Írországból pedig 5,4 ezer. A veszteséges farmok aránya jelentősen eltér egymástól, legmagasabb Wales-ben és a legalacsonyabb Skóciában. A farmok jövedelem szerinti megoszlását a következő táblázatban látjuk.

14. sz. táblázat

A farmok megoszlása a nettó farmjövedelem szerint (1990/91-es gazdasági év, %)

Jövedelemcsoport	Anglia	Wales	Skócia	Észak-Írország
> 0 £	22	34	15	26
0 - 5000 £	12	19	13	35
5000 - 10000 £	18	15	23	15
10000 - 20000 £	19	17	28	16
20000 - 30000 £	11	7	9	5
30000 < £	18	8	12	2

Forrás: MAFF: Farm Incomes in the United Kingdom 1992.

Ha a *jövedelmek alakulásának tendenciáját* is megnézzük, azt látjuk, hogy összehasonlító áron 1985-1990 között nem volt jelentős az átlagos farmjövedelmek csökkenése, kisebb hullámzások mellett csupán 4,5 %-ot tett ki. 1991-ben azonban a csökkenés már számottevő volt, a bázisként használt 1985-höz képest 13,8 %. Ebben a kedvezőtlen időjárásnak volt elsősorban szerepe, hiszen egyik évről a másikra folyó áron a nettó termék értéke is 232 millió £-tal esett vissza. Az ezt követő időszakban egy újabb növekedés következett be, amelyet, ha farmtípusonként nézünk, egy újabb fontos jelenséget figyelhetünk

meg. A gabonafélék kiugróan magas jövedelmezősége mellett a *nettó farmjövedelem növekedése mind folyó, mind változatlan áron a hegyvidéki és felföldi állattartó farmok esetében volt jelentős*. Ez azért bír különös jelentőséggel, mert ezek a farmok a *kedvezőtlen adottságú területeken* (LFA=Less Favoured Areas, vagyis kedvezőtlen adottságú területek) találhatók. Ebben a magyar tapasztalatok szerint szokatlan jelenségben az a két körülmény játszik szerepet, hogy *egyfelől* a minél extenzívebb, költségkímélőbb tevékenységeket, ágazatokat választják (legeltetéses juh- és hizómarha-tartás), *másfelől* a támogatási rendszer jelentősen preferálja ezt a gazdálkodást, összekötve a vidék lakosság-megtartó képességének erősítésével és az alternatív tevékenységek (idegenforgalom, falusi turizmus, környezeti értékek megóvása stb.) fejlesztésével.

15. sz. táblázat

**A nettó farmjövedelmek alakulása farmtípusok szerint
(Egy farmra jutó átlagos nettó jövedelem indexe,
1989/90-91/92=100 %)**

	1987/88	1988/89	1989/90	1990/91	1991/92	1992/93
<i>Folyó áron</i>						
Tejtermelő	95	121	115	88	97	115
Hegyvidéki és felföldi (LFA) állattenyésztő	118	144	104	86	110	130
Alföldi állattenyésztő	239	223	103	68	130	115
Gabonatermesztő	34	25	78	104	118	165
Egyéb szántóföldi növénytermesztő	41	37	99	102	99	115
Sertésenyésztő és baromfitartó	49	29	118	106	76	80
<i>Változatlan áron</i>						
Tejtermelő	116	140	123	86	90	105
Hegyvidéki és felföldi (LFA) állattenyésztő	145	168	112	85	103	115
Alföldi állattenyésztő	295	260	111	67	122	105
Gabonatermesztő	43	29	85	103	111	150
Egyéb szántóföldi növénytermesztő	50	44	107	100	93	100
Sertésenyésztő és baromfitartó	59	34	126	103	71	70

Forrás: MAFF: Farm Incomes in the United Kingdom 1992.

7. A támogatások szerkezete és nagyságrendje

Az ún. *McSharry reform* - amely fokozatosan, 1994-től kerül bevezetésre - közismerten a túltermelés mérséklését állítja az agrárpolitika középpontjába, miközben *egyfelől* a támogatások abszolút csökkentését (ezen belül a közvetlen termékekhez kapcsolt támogatások visszaszorítását), *másfelől* a környezeti terhelés mérséklését illetve a vidék megőrzését, eltartóképességének megtartását célozza.

Az eddigi többcsatornás, rendkívül bonyolult, laikusok (és természetesen a farmerek) számára szinte áttekinthetetlen támogatási rendszer lényegében *öt fő címen* juttatta a *támogatásokat* a mezőgazdaságba, melyek közül a termékekhez közvetlenül kapcsolódók tették ki a túlnyomó részt, csökkenő arányban ugyan, de az összes támogatás több, mint 50 %-át.

Az eddigiek során az *öt fő támogatási cím* - amelyek a statisztika szerint *46 tételben* kerülnek megfigyelésre - a következő volt:

1. Közös agrárpolitika (CAP) alapján
 - a) Az Intervenciós Tanács hatáskörébe tartozó kiadások
 - b) A Mezőgazdasági Osztályok hatáskörébe tartozó kiadások
2. Árgaranciák
3. Tőke- és egyéb fejlesztési támogatás
4. Speciális területek mezőgazdasági támogatása
5. Egyéb kifizetések

A támogatások nagyságának, valamint összetételének változását az elmúlt öt gazdasági évben az alábbi táblázatban mutatjuk be:

A támogatások alakulása az Egyesült Királyságban 1988/89 és 1992/93 között (millió £)

	1988/89	1989/90	1990/91	1991/92	1992/93 (előrejelzés)
Közös agrárpolitika (CAP) alapján	1156,0	1012,4	1622,8	1623,9	1740,0
Árgaranciák	3,0	3,0	18,3	40,8	26,0
Tőke- és egyéb fejlesztési támogatás	58,7	62,0	70,5	62,4	63,4
Speciális területek mezőgazdasági támogatása	137,1	150,6	159,1	184,2	173,1
Egyéb kifizetések	24,9	30,0	39,0	47,2	63,4
Összesen	1379,7	1258,0	1909,7	1958,5	2065,9

Forrás: MAFF: Farm Incomes in the United Kingdom 1992.

Az öt év alatt tehát a támogatások teljes összege gyakorlatilag 50 %-kal, közel 700 millióval (mintegy 150 milliárd forinttal) nőtt, ezen belül - mint látjuk - a közös agrárpolitika keretében, az általa meghatározott támogatások növekedése volt a leglényegesebb, a 700 millióból önmagában 600, vagyis a teljes növekmény mintegy 85 %-a.

A támogatások „finomstrukturáját” nézve több lényeges, és a magyar exportpiac későbbi lehetőségeit befolyásoló jelenséget tapasztalunk. Az *egyik*, hogy a terméktámogatások döntő hányada, évenként viszonylag kis ingadozást mutatva az összes támogatás 80-85 %-át tette ki. A *másik*, hogy a terméktámogatások több mint 90 %-án hat termékfeleség osztozott, melyek a következők: gabona, olajsmagvak, cukor, marha- és borjúhús, juhhús, tej- és tejtermékek. Az összes többire, beleértve a feldolgozott termékeket (és a sertéshúst is), csupán 7-9 % jutott. A *harmadik*, hogy a támogatások termékenkénti dinamikája a közösségi túlermelés mértékétől és ennek a britekre eső hányadától, illetve ezek változásaitól függően erőteljesen differenciált volt. Amíg

például a vizsgált öt év során a cukor támogatása mintegy tíz százalékkal csökkent, addig a marha- és borjúhúsé több, mint kilencven százalékkal nőtt. Ennél kevésbé, közel nyolvan százalékkal nőtt az olajosmagvak és a tej támogatása, nem egészen harminccal a juhhúsé és a gabonáé. *Negyedszer* az eltérő támogatásnövekedés hatására a terméktámogatás szerkezete is megváltozott. 1988/89-ben még a juhhús-támogatás volt a legnagyobb, amit a gabona támogatása követett, 1992/93-ban már a marha- és borjúhús-támogatás volt az első helyen, megelőzve a juhhúst, a gabonáé pedig a hat termék közül az utolsó előtti lett, 15,7 %-os részaránnyal. *Ötödször*, nem elhanyagolható, hogy a támogatási címek közül tíz-tizenegy kifejezetten a farmszerkezet átalakításához, a vidékfejlesztéshez és a környezetvédelemhez kapcsolódott valamilyen módon. Igaz ugyan, hogy ezek összesen is csak néhány százalékát, töredékét tették ki a teljes támogatásnak, azonban dinamikájuk már eddig is jóval meghaladta a terméktámogatásokat. *Végül* az érdekesség és a tisztánlátás kedvéért érdemes megemlítenünk, hogy a parlagföld-támogatás (set aside subsidy) nem a McSharry reformmal kezdődött, hanem már az 1989/90-es évben sor került a támogatás ezen válfajára. Igaz, ekkor még nem egészen tíz millió fontot tett ki, azonban a következő három évben több mint megháromszorozódott, és az 1992/93-as évre 32 millióra emelkedett.

Ami az *új támogatási rendszert* illeti, a korábbinál nem feltétlenül lesz egyszerűbb és áttekinthetőbb, bár maguk a mértékek és azok változásai több évre előre meghatározottak. A vidékfejlesztés, a farmstruktúra átalakítása és a környezetvédelem hagyományosan meglévő támogatása mellett külön is megjelenik az extenzivitás fokozása mint cél a környezetérzékeny területeken. Anélkül, hogy a hallatlanul részletes rendszert próbálnánk a maga teljességében bemutatni (ami eleve lehetetlenség egy ilyen tanulmány keretei között), néhány, a *rendszerre jellemző megoldási módot* választottunk ki illusztráció céljából.

Az *egyik* ezek közül az anyatehén- és anyajuh-tartás, valamint a marhahízalás prémiumrendszerét mutatja be az agrárreformot megelő-

zően, illetve azt követően. A kétfajta szabályozási rendszer összevetése lehetőséget ad a szabályozás eltérő filozófiájának és megoldási módjának az érzékeltetésére. Először lássuk az 1994 előtti rendszert.

17. sz. táblázat

Az anyatehén- és anyajuh-tartás, valamint a marhahízalás prémiumrendszere az Egyesült Királyságban az EU-agrárreform előtt

Anyatehén-prémium	Marhahízalási különprémium	Anyajuh-prémium		
1. Az EK-szabályozás jogi alapja				
EU-Marhahús piacszervezés	EU-Marhahús piacszervezés	EU-Juh- és kecskehús piacszervezés		
EU-order 1357/80 és 573/89	EU-order 714/89	(1980 óta)		
2. Általános feltételek				
- a prémium azokra az anyatehenekre és üszörborjakra, amelyek borjait hústermelésre választották ki - tilos a tej és a tejtermékek eladása	- csak a hímvivarú állatok után, egyszeri kifizetésként adható prémium - üzemként és naptári évenként legfeljebb 90 állat, legalább 370 kg-os élőtmeg, vágáskor történő kifizetés a termelőknek	- a minimális állatlétszám 9 anyajuh - a támogatásra alkalmas állatok max. száma ² + kedvezőtlen adottságú területen 1000/üzem + egyéb területen 500/üzem - a juhtej termelésére + a prémium 70 %-a + a bárányok legalább 40 %-ának meghízalásakor a prémium teljes összege ³		
3. A prémium összege				
	L/anyatehén (1992)	L/bikaborj ú	A naptári év végi állomány után L/anyajuh ⁴	
			1991	1992
kedvezőtlen adottságú területen	59,64	31,81	12,91	17,48
egyéb területen	55,38			

- 1) A 60 ezer kg-nál kisebb ajánlati tejmennyiséggel a termelőknek legfeljebb 10 anyatehén után jár támogatás
- 2) Az ezt meghaladó számú anyajuhok után a prémium 50 %-a jár
- 3) Csak a hízobárány-előállításához szükséges állatok után
- 4) 1992-től a kedvezőtlen adottságú területeken pótiólag 6,58 L/anyajuh

Forrás: Agrarwirtschaft, Sonderheft 142, 145. old.

Az agrárreformot követően a támogatási rendszer jelentősen egyszerűsödött, valamint hosszabb távra kiszámíthatóvá vált. Ezt mutatja, hogy 1993-ban már 1996-ig meghatározták a támogatás normatív mértékeit, összekapcsolva őket a termelés csökkentésének kívánatos alakulásával. Az új rendszer fő jellemzőit az anyatehén-tartásra és a bikahízalásra vonatkozóan a 18. sz. táblázatban foglaltuk össze.

18. sz. táblázat

Az anyatehén-tartás és a bikahízalás támogatása az Egyesült Királyságban az EU-agrárreformot követően

Anyatehén-prémium

1. Általános részesedési feltételek

- a prémium csak az elismert húsfajták anyatehenei után adható
- tilos a tej és a tejtermékek eladása
- 1993 után bevezetett, megengedett legnagyobb állatsűrűség, amely után dotáció adható²

2. Nyújtható prémium³

Év	Anyatehén utáni prémium ⁴ (£/tehén)	Maximálisan támogatható állatsűrűség (számosálla/ha) ⁵	1,4 számosálla/ha állatsűrűségnél adható pótlék (£/tehén)
1993	65,8	3,5	28,2
1994	89,3	3,0	28,2
1995	112,8	2,5	28,2
1996	112,8	2,0	28,2

Bikák utáni prémium

1. Általános részesedési feltételek

- a bikák utáni prémium kifizetésére csak a 10. és a 22. hónapos életkor után kerül sor
- üzenenként maximum 90, támogatásra jogosult korosztályú állat
- az 1993-tól életbe lépett maximális állatsűrűség, amelyre dotáció nyújtható

- a silókukorica-terület tetszés szerinti beszámítása a fő takarmánytermelő vagy a gabonatermelő területekbe

2. Nyújtható prémium³

Év	Állatonkénti és korcsoportonkénti prémium (£)	Maximálisan támogatható állatsűrűség (számosállat/ha) ⁵	1,4 számosállat/ha alatti állatsűrűségnél adható pótlék (£/állat illetve korcsoport)
1993	56,4	3,5	28,2
1994	70,5	3,0	28,2
1995	84,6	2,0	28,2
1993	84,6	2,0	28,2

- 1) 120 ezer kg-nál kevesebb tejmenyiség előállításakor az anyatehenek korlátozás nélkül támogathatók
- 2) A megengedett főtakarmány-termő területen kívül
- 3) 1993. január 1-i árfolyam alapján, 1 ECU = 0,939052 font
- 4) Csak az EU által fizetett összeg, Észak-Írország ezen felül nemzeti pótlékot is fizet, melynek maximálisan megengedett mértéke 20 ECU (18,8 font)
- 5) Tehén és egyéb szarvasmarha 2 év felett: 1 számosállat, szarvasmarha 6-24 hónapos korig 0,6 számosállat

Forrás: Agrarwirtschaft, Sonderheft 142, 146. old.

Végezetül a környezetvédelmi szempontokat figyelembe vevő támogatásokra kidolgozott program egy példáját mutatjuk be, amelyet egy speciális hegyvidéki területre, a mintegy 80 ezer hektárt kitevő, Walesben található Cambriai hegységre vonatkozóan dolgoztak ki az EK-VO 797/85, az ún. „környezetérzékeny területeken” folytatható tevékenységeket szabályozó jogszabály 19. paragrafusa alapján.

A Cambriai hegység környezetvédelmi programjához kapcsolt támogatási rendszere

1. Cél

A termelőhelyre jellemző sovány legelők és vegyes lombhullató erdők fenntartása a mezőgazdálkodás mellett

2. Az üzem szerződött területére vonatkozó általános részvételi feltételek

- meliorizáció tilalma
- műtrágyázás tilalma illetve szigorú korlátozása
- kémiai növényvédelem tilalma
- sövények és töltések létesítéséhez, átalakításához, a fészkek és a természetes zöld területek áthelyezéséhez illetve létesítéséhez hatósági engedélyek szükségessége

3. A program részletes kialakítása

Legeltetett sovány gyepek ¹	Kaszálók ¹	Lombhullató erdők
+ 0,75 LU ² /ha maximális állatlétszám+ műtrágyafelhasználás tilalma	+ július 15. előtti kaszálás+ legeltetési tilalom 7 héttel az első kaszálás előtt+ a műtrágya mennyiségi korlátozása (max. 25 kg N, 12,5 kg P ₂ O ₅ , 12,5 kg K ₂ O)	+ tilos az állattartás+ a liget- és facsoportok fenntartása+ trágyázás tilalma

4. Nyújtható prémium

Legeltetett sovány gyepek ¹	Kaszálók ¹	Lombhullató erdők
30 £/ha	30 £/ha	45 £/ha

- 1) Az ADAS (Agricultural Development Advisory Service=Mezőgazdasági Fejlesztési Tanácsadó Szolgálat) tisztviselőinek besorolása szerint
- 2) LU= Livestock Unit, sajátos brit számbavételi egység, a magyar számosállat ottani megfelelője. Szarvasmarha 2 év felett=0,8 LU, 1-2 év között=0,625 LU, juh=0,15 LU

Forrás: Agrarwirtschaft, Sonderheft 142, 151. old.

8. Szövetkezetek a brit mezőgazdaságban

Bár a „klasszikus” szövetkezés szülőhelye - mint ismeretes - Nagy-Britannia volt, ahol a Rochdale-i takácsok fogalmazták meg a szövetkezés alapelveit, a köztudatban (nemcsak külföldön, hanem Magyarországon is) a brit mezőgazdaságot nem tekintik úgy, hogy arra a szövetkezés jellemző, szemben a kontinens több nyugat-európai mezőgazdaságával.

A valóságban azonban más a helyzet, hiszen 1992-ben az Egyesült Királyságban 529 mezőgazdasági szövetkezetet tartottak számon, több, mint 200 ezer taggal, valamint közel 9 ezer alkalmazottal, akik a 622 ezer mezőgazdasági foglalkoztatott 40 %-át tették ki. Vagyis szerepük és jelentőségük egyaránt nem elhanyagolható.

A valóság és a köztudat közötti nagy eltérés feltehetően abból fakad, hogy a *brit jogrendszer* nem ismeri a szövetkezet jogi meghatározását, továbbá a szövetkezetek bejegyzése tekintetében gyakorlatilag nincs semmi különbség az egyéb társasági formákhoz képest. A szövetkezetek bejegyzése két úton történhet. Az egyik esetben az Ipari és Szolgáltatói Törvény alapján a cégbejegyzőnek (cégbírónak) csupán azt kell vizsgálnia, hogy a szövetkezet (szövetkezés) jóhiszemű-e. A szövetkezet bejegyzésének másik lehetséges módja a Társasági Törvény alapján történhet. Ebben az esetben a szövetkezeti státuszt a mezőgazdasági minisztérium (MAFF) adja meg.

Azt, hogy egy társaságot szövetkezetként vagy egyéb társaságként regisztrálnak, *öt jellemző* alapján határozzák meg. A *szövetkezetek jellemzői* a következők:

- a) Céljuk, hogy tagjaik számára szolgáltatásokat végezzenek, biztosítsák a szükséges inputokat, valamint tegyék lehetővé a termelésükhöz szükséges optimális megtérülést, szemben a

„normál” magánszektorral, ahol a részvényesek befektetéseinek megtérülését biztosítják;

- b) A (szövetkezeti) társaságok az általuk kibocsátott részvények (részjegyek) visszafizetését saját szabályaik szerint végzik;
- c) A tagság haszna alapvetően a szövetkezet üzleti tevékenységéből (ami főként a tagoknak nyújtott szolgáltatásokat jelenti), nem pedig befektetés utáni haszonból származik;
- d) A részvények (részjegyek) után járó osztalék és a kölcsöntőke utáni kamat mértéke nem haladja meg azt a szükséges mértéket, ami a szövetkezet tőkéjének megőrzéséhez, továbbá a célnak megfelelő működés folytatásához kell;
- e) Az egyéb társaságokkal szembeni szervezeti különbség, hogy a szavazat normális esetben egyenlő - vagy megközelítően az - az összes tag számára, és nincs összefüggésben a tagok egymástól eltérő befektetéseivel.

A fenti jellemzők alapján dönthető el, hogy a szervezet működése biztosítja-e vagy sem, hogy az üzleti tevékenység a tagok érdekében folyik. A szituáció sajátossága, hogy a szövetkezet tagjai a szövetkezeti tevékenység fő „fogyasztói” és/vagy termékkínálói. Az igazgatók a tagok közül kerülnek ki, akik eredendően maguk is farmerek. Számos szövetkezetben létezik olyan *tagsági egyezmény* (Members' Agreement), amely alapul szolgál a szövetkezet és tagjai közötti vitás kérdések eldöntéséhez.

A *szövetkezeti tagságtól megkívánt viselkedés*, hogy kereskedelmének jelentős részét társaival, a szövetkezet tagjaival bonyolítsa. Általában nem határoznak meg konkrét nagyságrendet, azonban a Társasági Törvény szerint bejegyzett szövetkezetek esetében a kereskedelem legalább 2/3-át a tagokkal kell bonyolítani, egyéb jogszabályokban rögzítetteknek megfelelően.

Végül a *szövetkezetek felosztása* is különbözik más társaságokétól. Általában azt a megoldást választják, hogy a vagyon maradványát nem a tagok tulajdonában lévő részvények (részjegyek) arányában, hanem annak megfelelően osztják fel, hogy ki hány éven keresztül volt a szövetkezet tagja, tehát tevékenységével milyen hosszú időn keresztül járult hozzá a szövetkezet vagyonához.

Mint a tanulmány bevezetőjében jeleztük, a brit mezőgazdaságnak csak néhány olyan sajátosságát, jellemzőjét vázoltuk röviden, amelyek megismerése a szélesebb szakmai közvélemény, ezen keresztül a magyar mezőgazdaság fejlesztése, talán az agrárpolitika számára sem lehet haszontalan. Szándékosan a tények és a tendenciák bemutatására törekedtünk, és tartózkodtunk minden olyan értékítélettől, amely az olvasó véleményalkotását befolyásolhatná. Meggyőződésünk ugyanis, hogy a tények ismeretén alapuló önálló véleményt semmi más nem pótolja. Az olvasónak ezért - ha úgy érzi, hogy a leírtak felkeltették érdeklődését - érdemes további, részletesebb tanulmányokat folytatni a témában.

Felhasznált statisztikák és forrásmunkák:

1. **Agriculture in the United Kingdom: 1992** Ministry of Agriculture, Fisheries and Food (MAFF)
2. **Agricultural Statistics, United Kingdom, 1989** Ministry of Agriculture, Fisheries and Food (MAFF)
3. **Annual Abstracts of Statistics 1992** Central Statistical Office, United Kingdom
4. **The Digest of Agricultural Census Statistics U.K.** Ministry of Agriculture, Fisheries and Food (MAFF), Scottish Office Agriculture and Fisheries Department (SOAFD), Department of Agriculture for Northern Ireland (DANI), Wales Office (WO). London, HMSO 1992.
5. Directory of Agricultural Co-operatives and other Farmer Controlled Business in the U.K. *Plunkett Foundation*, Oxford, 1993.
6. **Economic Survey of Europe in 1992-1993** U.N. Economic Commission for Europe, New York, 1993.
7. **EUROSTAT 1991** Committee of European Communities, Brussels, 1992.
8. **Farm Incomes in the United Kingdom 1992** Ministry of Agriculture, Fisheries and Food (MAFF)
9. **Oxford Institute/Savills Series Farmaland Market**, No 40 August 1993, No 41 Spring 1994
10. **Howarth, R.W.:** The political economy of British agricultural policy 1945-1990 *University College of North Wales*, Bangor, 1993.
11. **McCorrison, S.:** The Welfare implications of oligopoly in agricultural input markets *European Review of Agricultural Economics* No 1 1993
12. **Wohlgshaft, M.:** Untersuchungen zum Wettbewerb von Produktionsverfahren in Rahmen der Extensivierungsprogramme in ausgewählten EG-Mitgliedsstaaten *Agrarwirtschaft, Sondenheft 142. Agrimedia, Pineberg-Waldenau*, 1993.

Dr. Tanka Endre

A földtulajdon és a földhasználat szerkezeti átalakulása a magyar mezőgazdaság dekollektivizálása során

1. A földmagántulajdon intézményesülése¹

A „zsákutcs magyar történelem” (Bibó I.) megtagadta tőlünk azt a szerves fejlődést, amely Európa centrum-országaiban civil társadalmat, azok földviszonyaiban pedig polgári földmagántulajdont teremtett. A hazai földtulajdon-földhasználat szerkezetmozgását a civil értékrend és az elsajátítási magánautonómia fokozatos intézményesülése helyett a XX. században - különösen 1945-től - a *politikum túlsúlya uralja*. A közelmúlt négy évtized történeti mérlegét tekintve az utóbbi alaptény abból ered, hogy a földpolitika hamis értékracionalitása a *földnek mint termelőeszköznek közvetlenné váló társadalmi elsajátítását* tételezte. Ezen utópia társadalmi gyakorlata a mezőgazdaságban a magántulajdon gyökeres megsemmisítésére és a termelők erőszakos nagyzemmi kollektivizálására vezetett.

A politikai rendszert részben *funkciói*, részben *hatásköre* különböztetik meg a társadalom egyéb alrendszeraitől. Egyfelől a *szüksös javak* és az *értékek elosztását* teljesíti, így benne csapodnak le a társadalom más alrendszerében felgyűlt érdekütközések, a hiány pedig a hatalom

¹ A téma részletes kifejtésére ld. Szűcs István - Tanka Endre: A földtulajdoni és a földhasználati rendszer szerkezeti átalakulása a magyar mezőgazdaság földreformja nyomán. AKII, Bp.1994. dec. 1-84.o. A jelen cikk a földtulajdon kérdéskörét összegezi, míg a földhasználatra és a földpolitika stratégiai dilemmáira a folyóirat következő számában térünk ki.

A szociológia autoratív allokációs kompetenciának jelöli a politikai hatalom birtokosainak azt a törvényes jogát, hogy a javak és értékek elosztása során kényszerrel alkalmazzanak, ill. engedelmességet követeljenek. (Easton, 1953, 1965)

problematikájában összegeződik. (A földpolitika is kiemelkedő szerephez jut a földtőke mint szűkös természeti erőforrás és termelésítényező újraelosztásában.) Másfelől a politikai rendszer kötelező érvénnyel szabályozza a társadalmi érték-konfliktusokat, mivel a politikai hatalomhoz a legitimerőszak alkalmazásának monopoliuma kapcsolódik.²

Mivel a politika - lényegét tekintve - az érdekvényesítés gyakorlata, nyilvánvaló, hogy a hatalmi helyzetben lévő társadalmi csoport ellenérdekűsége esetén a politikai döntés a gazdasági célracionálitást is maga alá gyűri. Bár a II. világháború utáni Közép-Kelet-Európában a termőföld már nem a hatalom elsődleges eszköze, a tulajdonnak pedig nem fő fajtája és tárgya, azonban a földtulajdon történetileg csökkent érték-presztízse, másfelől az élelmiszertermeléshez tapadó, közérdekű szükséglet-kielégítő funkciói sem gátolhatták meg, hogy a földpolitika át ne gázoljon az ésszerű földhasznosítás (pl. a racionális üzemméret) követelményein.

A fentiekre emlékezetes példa az 1945. évi magyar földreform. Ezt a történetírást mindmáig a „polgári demokratikus” jelzővel illeti, azonban a legújabb levéltári kutatások már itt is a sztálini politika drasztikus diktátumára vetnek fényt³ Eszerint Sztálin személyesen utasította a KP vezetőségét és Rákosit - az utasítás végrehajtásának ellenőrzését Vorosilov marsallra bízva -, hogy a kommunista párt miként taktikázzon a földkérdésben. Az utasítás lényege: *a hatalom megragadása végett minden dolgozó parasztnak földtulajdon juttatást kell ígérni, azonban annak mértékéről - az üzemnagyságról - a pártnak nem szabad nyilatkoznia.* Ez majd később, az adott lehetőségek szerint dől el. (Megjegyzendő, hogy Kelet-Európa szerte ez a „sztálini recept” szol-

² A szociológia autoratív allokációs kompetenciának jelöli a politikai hatalom birtokosainak azt a törvényes jogát, hogy a javak és értékek elosztása során kényszerrel alkalmazzanak, ill. engedelmséget követeljenek. (Easton, 1953, 1965)

³ Ld. Korom Mihály történész adatközlését az OKTK 1994. szeptemberi "Újkori történetkutatás" szekcióülésén.

gált a még demokratikus választások során a kommunisták tömegbefolyásának a parasztság körében kiépítésére. Így a magyarországgal azonos párt-taktika pl. a *lengyel földreformnál* is bizonyított.) E „bölcse előrelátás” a kollektivizált agrárjövőt építette. Az atomizált, életképtelen kisparaszti parcellákra szakadt földbirtokszerkezet ui. képtelen a válságból kitörni, így egy-két év „türelmi idő” (a termelés vegetálása) után a kommunista párt most már a *gazdasági ésszerűség* nevében kezdhet az etatizmusnak megfelelő, társas nagyüzemi földhasználat totális kiépítéséhez, az egyközpontú pártirányításnak alávetett kolhozmodell bevezetéséhez. A „demokratikus” földreform valójában annak az uralmi képletnek lett jól kitervelt eszköze, amely eleve útját állta a családi munkaerőre alapozott, önfenntartó paraszti földmagántulajdon létrejöttének, az egészséges kis- és középzem kialakulásának. Ehelyett a „nesze semmi, fogd meg jól!” cinizmusával csak látszat földjuttatást teljesített: minden nincstelennek adott ugyan valamit, de oly keveset, hogy megműveléséből ne lehessen megélni.

A történelem tanúsága szerint tehát a *földpolitika* - attól függően, hogy *melyik társadalmi csoport uralmi eszköze* - a hatalom megragadásához *elvetetheti* (olykor meg is semmisíti) a gazdasági ésszerűséget, máskor meg az uralom stabilizálása érdekében (jóllehet hamis értékrationális alapján) a gazdasági racionalitással *leplezi* hatalmának tárgyi intézményesítését, véglegesnek elgondolt megszilárdítását.

Földviszonyainknak a rendszerváltoztatás óta - 1990-től 1994 végéig - megtett útját még korai lenne történeti értékmérce alá vetni, még kevésbé a földreformok tartalma és következményei alapján az 1945. évvel történeti párhuzamba állítani. A dekollektivizálás földpolitikája kétségkívül *döntő elmozdulás* a nagyüzemi földtulajdoni monopólium megtörésére, a piactudomány létfeltételét jelentő földmagántulajdon kiépítésére, a földhasznosításban pedig az eltérő tulajdonformák és üzemméretetek piaci együttélésének megalapozására. Azonban az e folyamattal előállt *súlyos diszfunkciók és történelmi léptékű káros követ-*

kezmények a tisztázáshoz már most a történeti gyökerek mélyebb összefüggését feltárni hivatott néhány kérdést vetnek fel. Nevezetesen:

- ☞ Melyik társadalmi csoport uralmi önszerveződésének és földpolitikai érdekérvényesítésének lenyomata a mai *következetlen, felemás földreform*, amely csak átmeneti („félmagántulajdoni”), csonka tulajdonszerkezetet hozott, ugyanakkor a földtulajdon és a földhasználat „maghasadásával”, a tulajdoni *struktúra atomizálttá és átláthatatlanná* tételével, az ésszerűtlen birtoktagoltság fokozásával irreálissá, jövőbeli illúzióvá tette a gazdasági racionalitásnak azt az igényét, hogy az *agrártermelés földviszonyai döntően a természetes személyek mint földhasználók földmagántulajdonára épüljenek*. (Meggyőződésünk, hogy a politológia e kérdést nem intézheti el azzal a mai szokványos, leszerelő nézettel, amely szerint „ami bekövetkezett, azt senki sem akarta”, vagyis a következmény pusztán az ellenérdekek ütközésének mechanikus eredménye.)
- ☞ Miért nem választotta Magyarország a termőföld magántulajdonának megteremtésére a volt KGST-sorstársainál sikeresnek bizonyult *reprivatizációt*⁴ (ld. Románia, a Cseh- és a Szlovák

⁴ Tény, hogy a magyar föld-kárpótlás a jogállamiság követelményrendszerét tette per-döntővé, amikor az állampolgárok alkotmányos jogegyenlőségének sérelme címén - a hátrányos és alkotmányosértő megkülönböztetésüket kerülendő - a termőföldre nézve elutasította a reprivatizáció lehetőségét. Ugyancsak tény, hogy a reprivatizációval élő országok gyakorlata elsősorban alkotmányos szempontokból, egyes etnikumok és állampolgári rétegek diszkriminatív kezelése miatt kifogásolható. A tisztánlátáshoz azonban hozzátartozik annak belátása is, hogy a magyar megoldásnál a politikai döntéshozó a *termelőszövetkezeti földtulajdonjog kárpótlási sorsának eldöntésénél nem érvelhetett kellő alappal a diszkrimináció alkotmányos tilalmával a reprivatizációs igényeit illetően*. U. i. ez esetben a földmagántulajdon erőszakos pártállami elvétele *maga is alkotmányosértést* valósított meg. (Nemcsak igazságtalanságot, mint az egyéb államosítások.) Ennek jogállami orvoslása során pedig *fogalmilag elesik* a pártállami sérelmek címén kárpótlásra jogosult egyéb állampolgárokkal szembeni, *alkotmányelle-*

Köztársaság, Kelet-Németország, Bulgária, sőt a Baltikum példáját), amely egyrészt a pártállam által jogtalanul elvett földet a korábbi tulajdonosának (leszármazottainak) visszaadta, másrészt gondoskodott róla, hogy *elsődlegesen a mezőgazdaságból élők - az aktív szövetkezeti tagok - jussanak földtulajdonhoz.* (Az etatizmus korszakában a magyar földpolitikai döntéshozó példátlan megalkuvására mi sem jellemzőbb, mint hogy - miközben a lengyel pártvezetés elszántan elhárította a paraszti földmagántulajdont likvidálni próbáló kollektivizálási kényszer szovjet nyomását - a hatályos Alkotmányt felrúgva, a *KGST államok közül egyetlenként* 1967-ben „megalkotta” a paraszti földmagántulajdon materiális és jogi bekebelezését szolgáló *szövetkezeti földtulajdonjogot.*)

- ☞ Milyen gazdasági ésszerűség és/vagy legitimációs aggály állta útját annak, hogy *legalább* az ország termőföld készletének több mint az egyharmadát kitevő (3400 ezer hektár) - *termelőszövetkezeti földtulajdonjogra* nézve ne a kárpótlás jogintézménye, hanem - az állam által a föld magán-tulajdonosoknak *jogellenesen* okozott kár természetbeni reparációjaként - a *reprivatizáció* (nem diszkriminatív) eszközrendszere kerüljön kidolgozásra? Szakmailag a döntéshez megkívánt időben bizo-

nes megkülönböztetés veszélye. A jogellenesen elvont vagyontárgy, a termőföld - tipikus esetben - természetben megvan, a jogsértést megelőző állapot pedig helyreállítható a földtulajdon visszasorolásával. A látszólagos előny - hogy t.i. a téesz-tulajdonná lett termőföld in integrum restitúció címén visszakerül korábbi tulajdonosához, míg pl. az üzemét elveszített kisiparos többé nem juthat vagyonához, hanem csak jelképes kárpótlást kaphat - *jogilag nem jelent semmilyen diszkriminációt.* Az összes többi kárpótlásra jogosultat ui. - a földjét a téesz-tulajdon léirehozása miatt elveszített tulajdonoson kívül - nem sújtotta alkotmány sértés. Ez a *legnagyobb jogsérelem* és annak jogállami jogorvoslati igénye olyan *többlet-tényállás,* amelynek a hatályos polgári jogban előírt jogkövetkezményeit (a reprivatizációval megvalósuló, jogsértést megelőző állapot helyreállítását) az alkotmányos jogegyenlőség címén senki nem vitathatja, hiszen azok épp az utóbbi alapelveket érvényesítik.

nyitott volt, hogy az effajta megoldásnak az alkotmánybírósági normakontroll szűrője sem lehet akadály.⁵

- ☞ Melyik társadalmi érdekcsoport az, amely a földviszonyok dekollektivizálásának mai csődjéből politikai-gazdasági előnyöket tud kovácsolni, netán történeti távon is *eltérítve mezőgazdaságunkat a fejlett országok modernizációs mintájától?*⁶

2. A földmagántulajdon nagyságrendje és a földbirtok szerkezete

1989-ben a mezőgazdasági földterület 14,9 %-át az állami gazdaságok, 70,9 %-át a szövetkezetek, 14,2 %-át pedig a magángazdaságok használták. A földhasználatnak e szektorális tagozódása lényegében megegyezett a földtulajdoni formák arányaival. A tulajdoni többszektorúságot - amely az állami földtulajdon felsőbbrendűségén nyugodott - *szélsőségesen kettészakadt üzemi szerkezet* egészítette ki. 1989-ben mintegy 1500 nagyüzem a termőterület 85 %-át használta. Az állami gazdaságok földterületének átlagos nagysága 7600 ha volt, e nagyüzemek átlagban több mint 860 főt foglalkoztattak. A téeszék átlagos

⁵ *Jogilag* a dolog lényege, hogy a szövetkezeti földtulajdonjogot létrehozó 1967. évi IV. tv. már megalkotásakor - tehát nem a mai jogállami mérce szerint - alkotmányellenes volt, mert az 1949. évi XX. tv. előírásai ellenére nem biztosította "a dolgozó parasztok jogát a földhöz", a "munkával szerzett tulajdont" és az "öröklési jogot", hanem a paraszti földmagántulajdont felszámolta. E jogsérelem alkotmánybírósági utólagos normakontroll útján polgári jogi reparációval orvosolható, tehát a *jogsértést megelőző állapotot* kell visszaállítani. A jogellenesen termelőszövetkezeti földtulajdonná vált földnek ez egyértelmű a *reprivatizációval*, a földnek az eredeti magántulajdonos (ill. örököse) tulajdonába való visszaadásával. Vö. Tanka Endre: Kárt kárral pótolni? Figyelő, 35.évf. 1991/7.sz. 1.és 7.o.

⁶ Így Fertő Imre megalapozottan veti fel azt az aggályt, hogy "úgy tűnik, a mezőgazdasági fejlődés két útja közül továbbra sem a fejlett országok irányát fogjuk követni, hanem a dél-amerikai példát, az extenzív bérmunkást foglalkoztató nagyüzemek és az önfenntartó törpegazdaságok dualizmusát." (2, 28.)

nagysága 3800 ha-t tett ki, ahol mintegy 380 ember dolgozott. Az 1,4 millió magángazdaság átlagos területe viszont csak 0,62 ha-t ért el.

A kárpótlás, a szövetkezetek törvényi átalakulása és az állami gazdaságok privatizációja nyomán 1990-től a *szövetkezeti földtulajdon* (jóval kisebb arányban az állami is) *fokozatosan lebomlik* és magán-, illetve jogi személyek *magántulajdona* lesz. E sorshatározó folyamat a maga összetettségében és valós összefüggéseivel 1994 év végéig nemcsak a szélesebb társadalmi közvélemény előtt, hanem még az agrárkutatók számára is *jórészt rejtve maradt* az e tárgyú földbirtokstatisztika állandósult hiánya miatt.

A KSH-FM a „*Mezőgazdasági Gazdaságszerkezet Összeírás*” (MGÖ) előzetes eredményeiről 1995 januárban közzétett Tájékoztatója teljes körű - az ország valamennyi községére kiterjedt - felvétel alapján számol be az egyéni gazdálkodóknak - többek közt - az utóbbi években végbement földhasználati és földtulajdoni változásairól.

Az 1991.évi általános mezőgazdasági összeírás (ÁMÖ) során összeírt 1396 ezer gazdasággal szemben az 1994. évi összeírásnál csak 1201 ezer gazdaság érte el a „gazdaságméret nagyságot”, vagyis e háztartáskörben 14 % csökkenés mutatkozik. Ugyanakkor viszont a gazdaságméret alatti állattartók száma 185 ezerről 300 ezerre (62 %-kal) gyarapodott.

A gazdaságok számbeli csökkenésének alapvető oka - a Tájékoztató szerint - a *háztáji és az illetményföld intézményének a megszűnése*. Az 1991. évi ÁMÖ idején 168 ezer háztartás művelt háztáji és illetményföldet (mintegy 120 ezer hektárt), ezen felül 423 ezer háztartásnak (mintegy 290 ezer hektáron) terménnyel, vagy pénzzel megváltott ún. eszmei háztáji és illetményföldje volt. A kárpótlási törvény e földhasználati jogcímekeket megszüntette és helyükbe 30 Ark, illetve 20 Ark értékű földek magántulajdonba való juttatását biztosította. A 410 ezer hektár földnek ilyen módon magántulajdonná válása azonban a föld-

hasznosításnál még távolról sem jelent működő tulajdont minden földtulajdonos javára. Sokan - főként a nyugdíjasok és a járadékosok, akik földjüket nem képesek önerőből megművelni, a magas szolgáltatási díjat (15-20 ezer Ft/ha) pedig a föld megműveléséért nem tudják kifizetni - területük nagy részét vagy egészét bérbe adták. E folyamatot észleli a statisztika abban a jelenségben, hogy a korábbi összeírás időpontjához képest sok egyéni gazdálkodó háztartása a gazdaságméret alá került.

Az egyéni gazdálkodók háztartásaihoz (az összeírt 1675 ezer háztartáshoz) összesen közel 4,8 millió fő tartozik, az ország lakosságának 46 %-a. E népességben belül több mint 3 millióan (mintegy 65 %-uk) rendszeresen munkát is végeznek a háztartás mezőgazdasági tevékenységében. Az egyéni gazdálkodók változatlanul kevés számú állandó és időszakos alkalmazottat foglalkoztatnak. Figyelemre méltó adat viszont a főfoglalkozású egyéni gazdálkodók számának változása. Ez az 1991. évi 36 ezerről 51 ezerre emelkedett.

Az MGÖ több támpontot is ad az egyéni gazdálkodók földterületének országos változásairól. Eszerint az összeírt háztartások által ténylegesen használt földterület 1986-tól folyamatosan növekszik.

1986-ban	544 ezer hektárt,
1991-ben	640 ezer hektárt,
1993-ban	886 ezer hektárt,
1994-ben	1499 ezer hektárt

tett ki az egyéni gazdálkodók földhasznosítása.

Ugyanakkor a gazdaságméretű földterületet használó háztartások száma 1991 óta mintegy 21 %-kal csökkent.

A földterületet használó háztartások átlagos földterülete csaknem 1 hektár. A hasznosított földterület változatlanul eléggé szétaprózott,

közel 2,5 millió tagban fekszik. Egy földtag átlagos nagysága 0,6 hektár.

A földterületet használók:

- ☛ 63 %-ának egy tagban,
- ☛ 24 %-ának 2 tagban,
- ☛ 8 %-ának 3 tagban,
- ☛ 5 %-ának 3-nál több tagban van a földterülete.

A földhasználóknak tehát több mint egyharmada - különösen a *szőlő- és gyümölcsös területet bérlők* - egymástól távol eső földrészeket művel, viszont a *szántót* és a *kertet* művelők zöme egy tagban lévő területen gazdálkodik.

A közel 1,5 millió hektár földterületet a háztartások a következő *jogcímenek* használják:

A földhasználat jogcímenkénti nagysága, 1994

Megnevezés	Ezer hektár	Megosztás százaléka
Saját tulajdon	2169	100
ebből: bérbe adott	883	41
Saját tulajdonú használt terület	1286	86
Bérelt terület	178	12
Egyéb jogcímen használt terület	35	2
A háztartás használatában lévő terület	1499	100

A fentiek szerint az egyéni gazdálkodók által használt föld 86 %-a a földhasználó saját tulajdonában áll, míg a bérelt földterületük 12 %-ot tesz ki. Ugyanakkor szembeűnő, hogy e gazdálkodói kör a tulajdonában lévő 2169 ezer hektár földből saját maga csak 1286 ezer hektárt művel, míg 883 ezer hektárt, vagyis földtulajdonának 41 %-át bérbe

adja. A földhasznabérlők rendszerint a szövetkezetek és az azokból kivált gazdasági társaságok. Mivel bérbeadói oldalon a saját tulajdonú föld egyéni megművelését döntően az ahhoz szükséges pénztőke és eszközök hiánya gátolja, nyilvánvaló, hogy az egyéni gazdálkodók jogi földmagántulajdona a földbérllet (mint kényszerhasznosítás) fenti arányában nem tekinthető materiális működő tulajdonnak.

A háztartások által használt földterület 1991 óta bekövetkezett növekedésének meghatározó forrása a *saját tulajdonú földterület gyarapodása* volt.

A földhasználat jogcímeinek változása

A háztartások használatában lévő földterület jogcímenként	1991 ezer hektár	1994 ezer hektár	1994.év az 1991.év százalékában
Saját tulajdonú használt terület	406	1286	317
Bérelt terület	114	178	156
Egyéb jogcímen használt terület	120	35	29
Összesen	640	1499	234

Ami a *földmagántulajdon eredetét, egyes forrásait* illeti, az MGÖ a következőket állapította meg:

A lakosság tulajdonában lévő földterületnek

- ☞ *mintegy harmadát* a már régebben megszerzett, *eredetileg* is a háztartások *tulajdonában* lévő terület teszi ki;
- ☞ *27 %-át a tagi részaránytulajdon* (a szövetkezeti tagok, vagy örököseik részére visszaadott területek tulajdona adja);

- ☛ 28 %-a a kárpótlással (árverésen) szerzett területből áll;
- ☛ 13 %-a a vagyonnevesítés során a szövetkezeti tagoknak és alkalmazottaknak juttatott földmagántulajdonból ered.

A fenti elemzések következtetési alapot adnak a *földmagántulajdon* 1994 végéig kialakult *arányának* az érzékeléséhez. 1994 I.félévében az ország termőterületéből a vállalatok és gazdasági társaságok 2207617 hektárt, a szövetkezetek 2400266 hektárt, míg az egyéni gazdaságok (1994 végén) 1498693 hektárt műveltek. Az egyéni gazdálkodók földmagántulajdona 2168861 hektárt tesz ki, azonban e területből 670168 hektárt földhaszonbérletbe adással hasznosítanak. Ehhez képest az *egyéni gazdálkodók földmagántulajdona csaknem eléri az állami gazdaságok utódszervezeteinek és a szövetkezetekből kivált gazdasági társaságoknak (döntően kft-knek) az együttes földhasznosítását, továbbá nem sokkal marad el a szövetkezetek mai földhasználati alapjától sem.* Az egyéni gazdálkodók *tényleges földhasználata* viszont lényegesen kisebb mindkét gazdálkodói kör földhasznosításánál. Egyenkénti összevetésnél az elmaradás ugyan csak a szövetkezetekkel szemben éri el a millió hektáros nagyságrendet, azonban a szövetkezetek és a vállalatok (gazdasági társaságok) *együttesen* 3116695 hektárral több földet művelnek meg, mint az egyéni gazdálkodók.

A földmagántulajdon nagyságrendjének kialakulásánál azonban a fenti tények mellett is *számos bizonytalansági tényező* mutatkozik. Egyfelől az MGÖ a teljes körű számbavétel ellenére kénytelen a figyelmet felhívni a statisztikából kimaradt elemekre is. (Így a felmérésből hiányoznak a városok állattartást tiltó övezeteiben lakó földtulajdonosok földterületei, és a valamely oknál fogva „be nem vallott” területek.) A kárpótlással járó föld-elidegenítési és terhelési tilalom miatt, továbbá a tulajdonszerzési korlátok (pl. külföldiek szerzési tilalma) illegális megkerülésének tendenciája következtében több régióban (főként a Dunántúlon) „zsebszerződések” tömege vár a „törvényesítésre”, illetve szóbeli megállapodásoknak érvényes ingatlan adás-vételi formába öntésére. Emiatt a földmagántulajdon már kiala-

kult aránya, különösen pedig a kárpótlási földszerzéssel létrejövő földtulajdonon alapuló *birtokméret* csak megközelítően ismert.⁷ Másfelől a *kárpótlási földtulajdonszerzés folyamata még nem zárult le*, így a földtulajdoni szerkezet megszilárdulása ilyen vonatkozásban is várat magára. Végül a napirenden lévő *földjogi rendezéstől* döntően függ, hogy a termőföld készlet kétharmadában milyen gazdálkodó szervtípusok és milyen birtokméret szerint válhatnak földmagántulajdonossá. Nyilvánvaló ui. hogy ha a *mai gazdasági társaságok és szövetkezetek mint jogi személyek előtt megnyílik a termőföld tulajdonszerzés jogi lehetősége* úgy e gazdálkodó szervek a *jelenleg nem tulajdonosként használt földjeiket fogják magántulajdonukba venni*. Ezzel pedig az egyéni gazdálkodók földtulajdon-szerzési esélye - még a földpiac kialakulása után is - a termőföld alap közel kétharmadára lényegében elesik, illetve minimálisra szűkül. Anyagi helyzetük és a gazdasági válsággal korlátozott versenyképességük ui. társadalmi méretekben aligha biztosíthatja, hogy a társasági és a szövetkezeti szervekkel versengő földvásárlóként jelenhessenek meg a földpiacon.

3. A rendszerváltoztatás földpolitikájának eddigi tanulságai

A földviszonyok piacgazdasági átalakításának 1989-ben megkezdett - a radikalizmusa mellett igen ígéretes - folyamatához képest 1994 vé-

⁷ A Kárpótlási és Kárrendezési Hivatal kimutatása szerint a kárpótlás során az eddig magántulajdonba visszajuttatott birtokok *átlagosan 4,4 ha* mértékűek. A főváros környékén 0,4 ha/fő nagyságúak, BAZ-Jász-Nagykun-Szolnok- és Fejér megyében 6 ha/fő fölötti mértéket is elérnek. (Ld. KSH Az élelmiszergazdaság 1994. I. félévi fejlődése. Bp. 1994.) Mivel a kárpótlási jegyek piaci forgalma ellenőrizhetetlen arányban és nem ismert birtoktagoltság szerint juttatott egy-egy személyt földtulajdonhoz, csak az ingatlanforgalmi korlátok megszüntetése után derülhet ki, hogy végül is egy-egy település határában *milyen a valós földtulajdoni koncentráció*; kik a földtulajdonosok és a földtulajdon milyen birtokméretekben ölt testet.

gég földbirtok- politikánk - nemzetközi mércével mérve - jórészt lépéshátrányba került. Ennek főbb okai és összetevői a következők:

1. 1989 július 1-jétől a *korlátlan mezőgazdasági földpiac megnyitása* - az állami és a szövetkezeti földtulajdon általános érvényenyl forgalomképessé tétele a magánszemélyek és társaságaik részére - elhibázott politikai döntésnek bizonyult. (1989. évi XIX. tv.) E döntés ui. merőben figyelmen kívül hagyta a dekollektivizálás földgényeit, a földtulajdoni reform, a reprivatizáció stb. követelményét, gyakorlatilag pedig csak a társasági törvénnyel megindult spontán privatizációnak (az állami és a szövetkezeti vagyon ellenőrizhetetlen magán-elsajátításának, illetve „felélésének”) kedvezett. Ugyanakkor a későbbi jogalkotás 180 fokos fordulata, tehát a *földforgalom teljes befagyasztása* sem érthette el a célzott joghatásokat - így a földalapnak a részleges kárpótlás céljára mennyiségben és minőségben megfelelő megőrzését -, mivel a földkérdés a politikának alárendelődött, a pártok érdekharcai pedig 4 éven át döntésképtelenné tették a kormányt a stabil érdek-kompromisszumot kielégítő jogi megoldás elfogadtatása tekintetében. Emiatt pedig a földviszonyokban beállt politikai „állóháború”, illetve „interregnum” az *informalizmusnak* adott táptalajt: a gazdasági erővel és hatalmi eszközökkel bíró érdekcsoportok - legálisan vagy illegálisan - igyekeztek a legértékesebb földek tulajdonát megszerezni.
2. A termőföldre is kiterjedő - sőt gyakorlatilag *elsősorban a földtőke reallokációját teljesítő* - kárpótlás nem tekintette lényeges feladatának a mezőgazdaságban dolgozó, földnélküli termelők földtulajdonhoz juttatását, így az utóbbi igényt mellékesként - a „maradékeln” alapján - kezelte. (Ld. a 30 és a 20 Ark-nak megfelelő 1,5-0,5 ha közötti kárpótlást a tsz-tagok és alkalmazottak javára.) Emiatt a földkárpótlás - egyéb működészavaraitól és a földtulajdon-földhasználat nagymérvű szétválásától akár eltekintve is - az agrárium gazdasági szereplői között

nem hozhatott érdekeszámításon alapuló, tartós konszenzust. Ehelyett akadályokkal nehezített *kerülő utat nyitott* a termelői földszükségletek kielégítéséhez, az érdek-szembenállások tartó-sításával pedig „maratoni távra” helyezte az érdekelteknek a termőföldért folyó „versenyfutását”.

3. A földreform alapkérdésének (a „privatizáció versus reprivatizáció”, illetve a „kié legyen a föld?” politikai dilemmájának) következetlen megoldása *a társadalmi konfliktusok újratermelődé-sével, a közmegegyezés időbeli elhúzódásával és a földtulajdoni-földhasználati viszonyok jogi destabilizációjával egyaránt meg-bosszulja magát*. A négy évi vajúdas után 1994 július 27-én ha-tályba lépett, a termőföldről szóló 1994.évi LV.tv még koránt-sem szolgálhatja a földmagántulajdon megszilárdítását és a földpiaci intézmények kiépítését. Az 1994-1998 évekre szóló mezőgazdasági kormányprogram a haladéktalanul elvégzendő kormányzati teendők közé sorolja - többek közt - „*a földtörvény átdolgozását ..., a földhaszonbérlet újraszabályozását, ... a jogi személyek földtulajdonszerzésének lehetővé tételét*” stb. A poli-tikai döntéshozó a földtörvénynek valójában csak a tagosításról és a földvédelemről szóló normáit hagyja életben, míg a *föld-birtok-szerkezet lételemeit* - így a szerzőképességből (ennek kö-rében a külföldiek tulajdonszerzéséből) és a földbirtok-maximumból következő *üzemméret* törvényi rendezését, annak meghatározását, hogy milyen kis és nagyüzemek támogatási igényét ismeri el a struktúrapolitika stb. - *a jövőbeli jogalkotás-ra bizza*. Ezért ahelyett, hogy a kialakuló földmagántulajdon gazdaságilag megszilárdulna és a földtulajdonosok önszervező-désével beindulna a fejlett piacgazdaságokkal konform, hatékony üzemi szerkezetek (pl. a szövetkezeti modellen alapuló, vertikális élelmiszeripari integráció kiépítése, a földviszonyok szereplői továbbra kénytelenek a jogbizonytalansággal és tulaj-donosi pozíciójuk gyengülésével szembenézni

Végeredményben a fentiek alapján úgy tűnik, hogy a közép-kelet-európai mezőny földviszonyaiban azokat a *viszonylagos versenyelőnyeinket*, amelyek a korábbi évtizedek magyar modelljéből értéként maradtak (így a kistermelés relatív élettere, a magángazdaságok árutermelő szerkezete és specializációs készsége stb.) a *földmagántulajdon megszilárdítását elodázó földpolitika rugalmatlansága és irracionális túlsúlya jórészt maga alá temeti.*

4. A föld-privatizáció gazdasági és jogi mechanizmusa

A hazai földpolitika az állami és a szövetkezeti közös földtulajdonnak magántulajdonná konvertálására a *részleges kárpótlás jogintézményét választotta*. Az elgondolás *közgazdasági lényege a piacelvűségnek tett engedmény: az a törekvés, hogy a földtőke reallokációját a földreformmal ne az állam direktív kiutalása teljesítse, hanem már a földjuttatásnál is érvényesüljön a részleges visszterhesség és a földkínálattal szemben a kereslettel fellépők egymás közti versenykényszere*. A prekonceptió szerint e mechanizmus előkészítheti és gyorsíthatja a valós földpiac kialakulását. Ehhez képest a köztulajdonú termőföld magántulajdonához legálisan csak adás-vétellel, és pedig a kárpótlásra jogosultnak adott *kárpótlási jegy ellenében* lehet jutni. Az utóbbi - mint szabadon, piaci áron forgalmazható, bemutatóra szóló értékpapír - felhasználását a törvény széles körre kiterjesztette, lehetővé téve a kárpótlási jegynek állami vagyon, lakás és föld vásárlására fordítását, sőt életjáradékra váltását is. Az állam viszont azzal, hogy a többcélú felhasználáshoz ténylegesen nem nyújtott kedvező kínálatot, a *kárpótlási jegyek értékesítését a termőföldek megszerzése felé terelte.*

Az az alaptény, hogy a *termőföld mezőgazdasági privatizációja nem nyerhetett önálló - a saját cél- és eszközrendszerét kiépítő, konzisztens - jogintézményt, hanem eleve alárendelődött a történelmi jóvátételnek* (a paraszti magántulajdonért sérelmek részleges reparációját az egyéb állampolgári tulajdoni sérelmek kompenzációjával egy sorban kezelő eszköztárnak), emiatt pedig a termőföld sajátos termelőeszköz-

minőségének jogi reparációs igényei és tulajdoni juttatásának racionális szempontjai háttérbe szorultak, a föld-kárpótlás végrehajtása és az agrárátalakulás folyamatába való beépülése során *számos negatív következménnyel jár*. Az utóbbiak közül - tartós hatásuk és a földpolitika jövőbeli teendői szempontjából - különösen számolnunk kell a következőkkel:

1. A föld-kárpótlás gyakorlata illúzióvá tette azt a közgazdasági igényt, amely ennek földpiac-katalizátori szerepet szánt. A jogszabály számításán kívül hagyta a „megegyezéssel” esélyét és súlyát, ami viszont a földforgalomban tömegesen a *földárak leszorítására* vezetett. A kárpótlási földek ára országosan zömmel 500 Ft/Ark. Ugyanakkor a kárpótlási jegyekkel való licitálás jó üzlet, mert itt az teljes névértéken hasznosul, a jogosult 500 Ft-ért vehet egy aranykoronát, amelyet szinte azonnal 1000 Ft-ért adhat el. A föld ára a magánforgalomban sem haladja meg az 500-1000 Ark-t. (2,17.) Ennek tulajdonítható a *földtulajdon iránti túlkereslet: a szövetkezeti földalapról* a kárpótlásra eddig csak 1873 ezer ha - t lehetett elkülöníteni, míg a bejelentett kárpótlási igény 2431 ezer ha. A 900 ezer ha *állami földalappal* szemben pedig 1300 ezer ha kárpótlási igény áll.
2. A föld-kárpótlás - mivel a termelői földszükséglet kielégítését tekintve bizonytalan és hosszasan kerülő út - a földpiaci építkezésnek legfőlegbbs csak későbbi szakában, többlépcsős átmenet nehézségei árán vezethet az *agrártermelők saját földmagántulajdonán* - legalábbis ennek túlsúlyán - alapuló tulajdoni szerkezethez. Az ország nyugati felén történt, külföldiek javára szóló szabálytalan földeladások, csakúgy mint a kisegzisztenciák földtulajdon szerzésére szóló jogainak tömeges, meggondolatlan átruházása egyfelől *áttekinthetlenné teszi a valós tulajdoni koncentrációt*. Másfelől e jelenség arra utal, hogy a földspekuláció, az informalizmus és maga a kárpótlás jogi mechanizmusa is *ténylegesen nem a kárpótlásra jogosultaknak*, hanem azon *tőke-*

erős rétegnek kedvez, amely a földtulajdont - spekulációs céltalattal - a dekonjunkcióra túlélésének idejére kívánja koncentrálni. E ma még jórészt látens motívum a bérmunkára épülő nagybirtokok veszélyével is fenyeget.

Az állam a kárpótlási jogcímen szerzett földmagántulajdont *vállalkozói kedvezményekkel és a hozzájuk fűződő földforgalmi korlátokkal* (az ötévi jelzálog és az elidegenítési-terhelési tilalom ingatlan-nyilvántartási bejegyzésével) igyekszik stabilizálni.⁸

Mindez azonban - a reális földárak, a valós földpiac hiányában és a kárpótoltnak a termelési tényezőktől elválasztottsága miatt - nem jelenthet lényeges előrelépést a földmagántulajdon megszerzéséhez, hanem ehelyett a *mai tulajdoni szerkezetet konzerválja*. A földforgalom 5 évi befagyasztása pedig *elodázza az agrárátalakulást*, amelynek második szakasza - a földtulajdon legális koncentrációja - csak a föld adásvétel felszabadulásával kezdődhet.

3. Mivel a kárpótlás túlnyomórészt a nem mezőgazdasági foglalkozásúak tulajdonszerzési jogcíme, így *alapvetően nem oldja meg az agrártermelők földmagántulajdonhoz való juttatását*. Reprezentatív becslés szerint a kárpótlási árverésekkel szerzett földek mintegy 34 %-át kívánják a tulajdonosok maguk művel-

⁸ A kedvezmények - köztük a földkimérés állami támogatásának az igénybevétele - a visszaélések meggátlása végett *szankciós jellegűek*, emellett a földtulajdonos *rendelkezési jogát* erősen leszűkítik, valójában a *bérbeadásra* korlátozzák. Mivel az állami támogatásból szerzett, elidegenítési és terhelési tilalom alatt álló termőföld *forgalomképtelen*, az nem pénzbeli betétként Gt vagyonába sem apportálható. A tulajdonosi rendelkezés ilyen tartós befagyasztását és a művelés kötelezettségét a kárpótlásra jogosultak zöme nem vállalhatja. Nem véletlen tehát, hogy a szövetkezeti részaránytulajdonok kimérési költségeinek támogatására elkülönített állami pénzalapot sem vették igénybe az erre jogosultak.

ni, míg 2 %-át magánszemélyeknek, 64 %-át pedig nagyüzemeknek adnák bérbé. A földtulajdonnak a földhasználat alanyától való ilyen radikális arányú elszakadása arra mutat, hogy *a földmagántulajdon a mezőgazdaságban nem jelenik meg döntő, új termelési tényezőként*. A tulajdonosi pozíció kiépülése helyett az alapvető változás az, hogy *a nagyüzem földhasznosítási jogcíme* (természetesen emögött annak gazdasági feltételrendszere) *átalakul*, meghatározó súllyal az a *földhaszonbérlet* lesz.

4. A dekollektivizálás és a rendszerváltoztatástól függetlenül is szükségessé vált szerkezet-átalakítás a mezőgazdaságban el nem kerülhető veszteségekkel jár. *A kárpótlással megvalósuló földprivatizáció és végrehajtási módszere* viszont tetemesen hozzájárul, hogy *e veszteségforrások messze meghaladják azokat a túrési határokat, amelyek mögé az ésszerű földbirtok-politika szoríthatná őket*. A kárpótlás működészavarai lényegében azzal mélyítik el az agrárválságot, hogy az egyes termelési ciklusokat többszörösen meghaladó, hosszú időre megrendítik, *bizonytalan* teszi a termelő tulajdonosi helyzetét. A magánszemély sokszor csak évek elteltével juthat a kárpótlással vett föld birtokába, a nagyüzemi földhasználó pedig nem tudhatja, hogy kinek a földjén gazdálkodik, illetve az adott területet tőle valamely jogcímen mikor veszik majd el. Döntően emiatt állt elő a talajművelés súlyos elhanyagolása, *a földek gyomosodásának 1945 óta nem tapasztalt ijesztő mértéke és a talajerő utánpótlás drasztikus visszaesése*.

Az 1993. évi II. törvénnyel létrehozott *földkiadó bizottságok* - mint a szövetkezeti részarány-földtulajdonosok szervezetei - a többszöri jogszabály-módosítás ellenére közel két éve nem tudják feladatukat megfelelően ellátni és a földkijelöléseket, majd a birtokbaadást végrehajtani. Ennél is súlyosabb következménye a kárpótlásnak a - mondhatni - *tragikus mértékű birtokelaprózódás, a föld árverések során az ésszerű birtokösszevonás*

*igényeinek mellőzése, ezzel a szakszerű és hatékony földhasznosítás esélyeinek kizárása.*⁹

5. A föld-kárpótlás az említett közvetlen következményein túl *közvetve is döntő hatást gyakorol a mezőgazdaság tulajdoni átalakulására.* E makroökonómiai befolyás tisztázásához célszerű a tulajdoni szerkezetváltás jogi mechanizmusából kiindulni. A föld-kárpótlás jogtechnikailag szorosan összefonódott a *szövetkezetek átalakításával*, közelebbről a szövetkezeti földtulajdon megszüntetésével, másrészt a szövetkezeti vagyon felosztásával. Ennek az összetett célképzetnek (történelmi jóvátétel, földprivatizáció, a polgári értékrendet kielégítő szövetkezeti modell teremtése, a szövetkezeti vagyon igazságos és ésszerű - a hatékony működtetést is szolgáló - felosztása stb.) a jogba való átírása azonban *nélkülözött a jogi infrastruktúrára vonatkozó társadalmi közmegegyezést, a tartalmi, időbeli és jogtechnikai összehangoltságot, az egységes és kielégítő jogalkotói koncepciót.*

⁹ Akad ellenpélda is, mely szerint a földkiadó bizottság a bérbé adók részére eleve elkülönített táblát ajánl azokétól, akik egymással összeállva maguk kívánják a földet művelni. (Ld. Jász-Nagykun-Szolnok megyét. *Halász*: Közel 20 ezer új földtulajdonos, Heti Magyarország. 1993. dec.3.) A legértékesebb ültetvények - így pl. a gyümölcsösök - árverési gyakorlatában azonban tipikus, hogy még az egy táblán belül, egy személy által vásárolt 2-3 parcellát sem vonják össze, emiatt a tulajdonosnak a "zsebkendőnyi parcellán" végül három helyen van 3-4 gyümölcsfaja. Így Budaörsön és Törökbálinton a kárpótlási árveréssel teljesen atomizált, birtokba csak évek múlva adható, egyénileg nem művelhető, ténylegesen pusztulásra ítélt ültetvények jutottak a kárpótoltnak. Szakértői megítélés szerint e folyamat mögött a SASAD Rt Igazgató Tanácsának spekulációs törekvése húzódik meg. A gyümölcsárak esése miatt számára kedvező volt a terület kárpótlásra kijelölése, ugyanakkor azzal számol, hogy az új tulajdonosok egy-két év alatt belebuknak a lehetetlenné tett gazdálkodásba, így az értékes termőhelyi terület majd szántóként fog visszakerülni az Rt-hez, miközben a kistulajdonosokkal - jogellenesen, az Alkotmánybíróság állásfoglalása ellenére - a telepítés még nem amortizálódott részét is megfizetik. (Dr. Bacsa Imre: A földrészteltek elaprózódásával összefüggő problémák a fővárossal határos településeken. Bp. 1994. Kézirat. 5.o.)

Emiatt a *földviszonyok* - nem szólva a számtalan újabb törvényi módosítgatásról, vagyis a jogforrás rangjának és alkotmányos funkciójának szakadatlan lejáratásáról, a jogbizonytalanság állandósításáról - *nem kerülhettek egy összefüggő rendszerben újrászabályozásra, hanem alárendelődtek egyéb részérdekeknek és jogintézményeknek.*¹⁰

A kárpótlásnak a szövetkezeti viszonyok átalakításába való behatolása azzal járt, hogy a *jogi rendezés egyfelől a földtulajdonon, másfelől az egyéb szövetkezeti vagyon „privatizációját” kettéválasztotta.* Emiatt a várhatóan több mint 2 millió új földtulajdonos zömének nincs működtethető mezőgazdasági termelőeszköze, míg az utóbbiak birtokosai - így a nagyüzemek utód szervei - nem rendelkeznek a gazdálkodásukhoz szükséges földtulajdonnal. Ebből az alapkonfliktusból ered, hogy *a jogi diktátum nem segítette elő a magángazdálkodás feltételeinek javulását, de a mezőgazdasági nagyüzemek gazdaságilag ésszerű széttagolódását sem, hanem ehelyett a korábbi szerkezet konzerválására ösztönözte őket.* Emiatt pedig a mezőgazdaság 1989 előtti duális üzemrendszere - a nagy- és a kisüzemek szélsőséges túlsúlya - számos elemében és ellentmondásaival tovább él.¹¹

¹⁰ Jellemző, hogy maga a földtörvény csak 1994. július 27-én léphetett hatályba, a földjelző-, az erdő-, a vadászati, az állattenyésztési, az élelmiszer-, a hitelszövetkezeti stb. törvény pedig még megalkotásra vár.

¹¹ Bár e kérdés itt nem elemezhető, meg kell említeni: a jogi rendezés az életképes gazdasági egységekre szétváló (vagy új alapítású) szövetkezési önszerveződésnek azzal állta útját, hogy *nem tette lehetővé önállóan működtethető szövetkezeti vagyonrészeknek és a magántulajdoni földnek a téveszkekből való együttes kivételét.* Ahol erre - rendhagyó kivételként - mégis sor került, ott néhány családból összeálló, valóban új típusú és életképes szövetkezet létesült. (Ld. Sándor Zoltán: Családi társulás, avagy a jászapáti recept. Magyar Mezőgazdaság, 49. évf. 1994./17.sz. április 27.13.o.) Tény viszont, hogy az átalakult szövetkezetek több mint 90 %-a továbbra is termelő típusú (munkaszövetkezet) maradt. Az utóbbi szövetkezeti típus, mint "álszövetkezet" és

5. A privatizációval kialakuló földmagántulajdon minősége

A közép-kelet-európai agrárátalakulást elemző szociológusok többnyire egyetértően állapítják meg, hogy a *rendszerváltás valódi vesztese a parasztság*. Ehhez az evidenciához képest meglepő, hogy a hazai közgazdasági irodalom 1994-ben a négy évvel ezelőtti rendszerváltás gazdasági paradigmáját, a piacgazdaságra vezető *magántulajdon megteremtésének* jelszavát mint az agrárátalakulás elért eredményét, statisztikai tényét ismétli meg.¹² Összeegyeztethető-e az agrárválság és a paraszti lét pusztulása a föld-magántulajdonosok 2 milliós táborának megjelenésével? Ha pedig a két jelenség között nem feszül a földmagántulajdon létrejöttét kizáró társadalmi konfliktus, *milyen is a most születő földmagántulajdon valós tartalma?*

E kérdésre bizonyító erejű választ csak a termőföld tulajdonhoz jutó különböző csoportok és rétegek alaphelyzetének és társadalmi mobilitásuknak a beható, széles körű, reprezentatív vizsgálata adhat. Az egyes tulajdonosi csoportok tagozódására azonban a tudományos elemzés nélkül is van már némi köztapasztalat. A fő válaszvonal a *mezőgazdaságban dolgozó, másfelől az azon kívüli földtulajdonosok* között húzódik. Az utóbbi csoportnál a földtulajdon - közgazdaságilag - nem működő-, hanem *haszontulajdonnak* tekinthető. A tulajdonos ui. nem rendelkezik a termelési tényezőkkel (köztük a települési háttérrel), ő maga a földet termelőeszközként nem képes (nem is akarja) hasznosítani, ezért csak a haszonbérlettel elérhető járadékjövdelem megszerzésére törekedhet.

"álcázott tőketársaság" jogi kritikájára, illetve a kívülálló üzletrész-tulajdonosok jogosítottságának tarthatatlanságára ld. *Herbst Árpád: Mit visznek a ködösbe?* (HVG XV.évf.1993.márc.6.)

¹² Pl. "a kárpótlási és a szövetkezeti törvények végrehajtása következtében több mint 2 millió földtulajdonos jelenik meg, s az egyéni tulajdon lesz a domináns". (3.,623. Kiem. T.E.)

A mezőgazdaságban élő földtulajdonosoknál a kárpótlással és a szövetkezeti földtulajdon megszüntetésével szerzett új földmagántulajdon *potenciális működő tulajdon*, tehát - az egyéb konjunktív feltételek fennállása esetén - a termelőeszközök fenntartására és működtetésére szolgál. Az utóbbi esély azonban a földtulajdonosoknak csak egy viszonylag szűk rétege javára valósul meg. A privatizáció befejeztével a *mezőgazdaságból élő földtulajdonosoknak két csoportja alakul ki*. Az egyikbe azok a *szövetkezeti aktív tagok* (és kívülállóvá lett nyugdíjasok) tartoznak, akik eddig névlegesen megtartották a téeszbe vitt földjük tulajdonát, a föld használatáért pedig a tsz ún. földjáradékot fizetett. (Ezek az ún. „*részarány-tulajdonosok*”). A másik csoport azokból a *kárpótlásra jogosultakból* áll, akiket a korábbi kollektivizálás megfosztott tulajdonuktól és most a részleges kárpótlással szereztek földet. Mivel közülük az eltelt négy évtizedben sokan elköltöztek az eredeti lakóhelyüktől, ezért ma távol élnek a visszacapott birtokuktól. E csoport a földtulajdon hasznosításánál eleve hátrányban van az első csoporthoz képest, mert a *visszaszerzett földjüknek nincs települési háttere*. Emiatt nemcsak a magángazdálkodásra való vállalkozásuk esélytelen, hanem bérbeadási lehetőségeik is szűkre szabottak. Mivel az első csoporthoz tartozó tulajdonosok ha nem válnak ki a szövetkezetből, nyilvánvaló, hogy az elsősorban nekik - mint tagjainak - kedvez a föld haszonbérbe vételével.

Végül említendő - bár nem markáns csoportképző jegyekkel - az *állami gazdaságok és utódszerveik dolgozóinak földtulajdona*. E körnél a kárpótlásra jogosultak a fentiek szerinti második csoportba tartoznak, így csekély a valószínűsége, hogy települési lakóhelyükön jutottak földhöz. Az alkalmazotti (20 aranykoronának, tehát 0,5-1,0 hának megfelelő) földjuttatásuk pedig csak akkor lehet számottevő, ha azt egyéb földmagántulajdonnal vagy bérelt földdel tudják kiegészíteni.

Miképp alakul lényegi vonásaiban e négy csoport földtulajdonosi pozíciója? Az értékelést viszonylag differenciáltan végezhetjük, ha

értékmércéül nem egyetlen, sematikus tulajdonfogalmat választunk. Kézenfekvő tehát egyrészt a *szociológiai*, másrészt a *jogi tulajdonfogalmat* segítségül hívni.

A weberi kategóriatan a zárt társadalmi kapcsolat által a résztvevőknek biztosított, monopolizált lehetőségek tartós és visszavonhatatlan, továbbá öröklődően bizonyos egyénekhez kötődő *elsajátítását* nevezi *tulajdonnak*. (4,69.) Azt az elsajátítási pozíciót, pedig amelyben „a gazdálkodó saját maga rendelkezik bizonyos hasznos szolgálatok (javakban vagy más formában testet öltő hasznos szolgálatok) fölött, ha *ténylegesen* és (legalábbis viszonylag) szabadon, tetszése szerint élhet velük s nem kell számolnia azzal, hogy ebben kívülálló személyek megzavarják - függetlenül attól, hogy a rendelkezés lehetősége jogrenden, konvención, szokáserkölcson vagy érdekvizonyon alapul-e” a *rendelkezés*, illetve a *rendelkezési hatalom* fogalma jelöli. (4, 89.)

A földviszonyok kutatásánál specifikus gazdaság-szociológiai kategóriaként alkalmazható a *termelői elsajátítás* fogalma. Ez utóbbi - a termelési folyamat kettős minősége értelmében, vagyis amiatt, mert az egyidejűleg átfogja ember és természet, másrészt ember és ember viszonyának rendszerkapcsolatait - szerves egységben jelenti egyrészt a *természet tárgyi világának és a termelő társadalmi viszonyainak a birtokba vételét*. Másrészt tartalmazza az e hatalmi aktussal megszerzett *kedvező lehetőségeknek* (javaknak stb.) *a kifelé zárt társadalmi kapcsolat segítségével az elsajátítás alanya javára való monopolizálását*. Ezért az elsajátítás evidens, köznapi értelmétől eltérően (tehát a tárgy, dolog „sajáttá, magáévá vételével” szemben) a termelői elsajátítás fogalma mögöttes, mélyebb tartalomként a *termelő társadalmi viszonyai totalitásának - akár tulajdonoskénti, akár nem tulajdonosi - hatalomba vételét feltételezi*. (5, 26.)

A *jogi tulajdonfogalom* az elsajátítás különböző absztrakciós tartományú metszeteihez képest jóval egzaktabb kritériumokra épül. Szerkezeti lényege a római jogból a modern polgári árutulajdonba „átnőtt”

hagyományos triász, vagyis a *jogosultat megillető birtoklás, használat és rendelkezés* hármassága, amely hatályos jogunkban a tulajdonjogi pozíciónak ma is alappillére. (Ptk.X.fej.98-115.§-ok)

A föld-privatizáció eltérő gazdasági-társadalmi helyzetű és teljesítő képességű, a hatalomba való integrálódásuk és érdekérvényesítő képességük szerint erősen megosztott népességcsoportokat juttatott földtulajdonhoz. Ezek alaphelyzetét mérlegelve szembetűnő, hogy az *összesen 2 millió* (más becslés szerint 1,5-2,5 millió- ld.2,16.) *új földtulajdonosból igen csekély azok aránya, akik szociológiai és jogi értelemben egyaránt polgári föld-magántulajdonosoknak minősíthetők.* A materiális földtulajdonnak ui. fogalmi eleme, hogy alanya számára *működő-tulajdont* nyújtson, jogi szempontból pedig a tulajdonos a *triázzsal* élhessen, de legalább annak olyan minimumával, amelynek eredeti mértékét a jogosult saját érdekének kielégítése végett korlátozta.

Az agrárátalakulás mai földviszonyaiban ilyen pozíciót csak a *magángazdálkodók és a mezőgazdasági vállalkozók felső rétege* tudott kivívni magának. A valós föld-magántulajdonosokat a mintegy 1,4 milliót elérő ún. kistermelő gazdaságok legfeljebb 5 %-ában kereshetjük. Ezek közül kb. 36 ezer az önálló gazdálkodók száma és csaknem ugyanennyi az évi 500 ezer Ft-nál magasabb termelést elérő gazdaságok száma is (1991.évi adat). A mezőgazdasági magánvállalkozók jóval fiatalabbak, iskolai végzettségük, munkaköri beosztásuk lényegesen magasabb a kistermelők átlagánál, emellett gazdálkodásukat fokozott eszközigeny jellemzi. A vállalkozói jelleggel működő 36 ezer gazdaság közül 1798 felmérésének a reprezentatív vizsgálata arra ad következtetést, hogy a *36 ezer* kiemelkedő teljesítményt elérő gazdaság mellett még további *100 ezerre* becsülhető azon gazdaságok száma, amelyek eszközei és munkaereje elég lehet - kellő támogatás mellett - a tőkés gazdasági fejlődés megvalósítására és a paraszti polgárosodás folytatására a mezőgazdaságban. (6, 28.)

A fenti, 136 ezerre becsülhető, az árutermelésben élenjáró gazdaság földterületének átlaga 9,4 ha, amely a kistermelők 0,46 hektáros átlagos földterületének húszszorosa. Ennek ellenére a vállalkozó magángazdákat is *relatív földszűkösség* sújtja. Erre egyfelől jellemző, hogy *alig akad gazdaság, amelyik eléri a nyugat-európai átlagos gazdaságnagyságot*. Másfelől - még e legdinamikusabb vállalkozói körnél is - *kevés a saját tulajdon aránya*. A megfigyelt gazdaságok közül csak a kertterület zöme volt saját tulajdonban, míg a gyepnek csak 7 %-a, a szántónak pedig 35 %-a.

A magángazdálkodók földellátottsága drasztikusan leszűkül, ezzel pedig a földtulajdonosi pozíció jórészt fikcióvá válik abban a népességcsoportban, amelyet az agrárstatisztika 1995-ig „a kistermelők” kategória alatt tartott nyilván. Jellemző, hogy e földhasználói körben 1972-90 közt a művelt összterület mindvégig csökkent (17 %-ról 14 %-ra esett vissza), növekedés (60,7 %-ról 74,3 %-ra) pedig csak a szőlő-gyümölcsös-kert művelési ágban következett be. A földhasználat kiterjesztésének elsődleges jogcíme itt a földbérlet: 1981-91 között a bérelt terület több mint háromszorosára nőtt. A kistermelők többségének gazdaságterülete rendkívül kicsi. Az átlagos gazdaságterület 1972-ben 0,62, 1981-ben 0,52 és 1991-ben 0,61 ha volt. Emellett a csekély földbirtok is szélsőségesen elaprózott: a kistermelők több mint háromnegyedének földterülete még a fél hektárt sem érte el. (A nagyobb területű gazdaságok száma csak 1990-től kezdett növekedni.) A kistermelők 60 %-ának egy tagban van a földje, sokszor a ház körül, 27 %-ának 2, a többinek ennél több darabban.

Tény, hogy az 1991-ben végzett reprezentatív felvétel óta az egyéni gazdálkodók felső rétegében - a főállású agrár-vállalkozók csoportjában - mennyiségi és minőségi változások következtek be. Így a MGÖ szerint a *főfoglalkozású egyéni gazdálkodók száma 1991 óta 36 ezer-ről 1994-ben 51 ezerre emelkedett*. (A korábbi elemzésekhez hasonló földhasznosítási stb. mutatók e gazdálkodási körről még nem ismeretek.) Éppen a kialakuló földmagántulajdon minőségét tekintve azonban

a fenti alapadat is eligazít annyiban, hogy *nagyságrendjét* illetően a működő-tulajdont megjelenítő népességcsoport a rendszerváltoztatás 4 éve során lényegében nem változott. Háztartásokra vetítve legfeljebb 200 ezerre becsülhető az árutermelő - vállalkozó - tulajdon működtető gazdaságok száma, ami viszont a 2 milliós föld-magántulajdonosok népességének nem több mint 10 %-át teheti ki.

Az említett statisztikai sokaságon felül a 2-2,5 millió föld-magántulajdonos földhasznosítási, gazdálkodói, elsajátítói stb. pozíciójára nincs sem országos, sem széles reprezentációjú adatunk. *A materiális tulajdongyakorlás feltételrendszeréből* azonban szükségképp adódnak a következők:

A mezőgazdaságon kívüli új földtulajdonosok (a kárpótoltak) nem rendelkeznek a tulajdongyakorláshoz nélkülözhetetlen termelési tényezőkkel, a tulajdonjog tartalma pedig náluk töredékére csökken. A juttatott földnek a birtokába sem kerülnek, a rendelkezési joguk pedig arra szűkül, hogy kinek milyen ellenértékért hajlandók a földet haszonbérbe adni. Mivel az agrárválság és a bérleti túlkínálat miatt a bérlet feltételeibe bele sem szólhatnak, be kell érniük azzal, ha - jó esetben - a korábbi tsz-földjáraedéknél alacsonyabb haszonbér elérése mellett szabadulhatnak a föld művelési kötelezettségétől. Megjegyzendő, hogy a „nevesített” részarány tulajdonossá vált nyugdíjas tsz-tagok földtulajdonosi helyzete sem kedvezőbb. A szükséges feltételek hiányában a tulajdonosi csoport - amely a 351 ezernyi tömegével az 1,1 milliós tagság 39 %-át teszi ki - tipikusan nem tudja a földjét maga művelni, így azt legfeljebb - a korábbi 15 kg/Ark búzaár helyett 10 kg/Ark búzaáron - a téesznek adhatja bérbe.

A rendszerváltoztatás ötödik évében már közhelynek számító alaptény, hogy *a mezőgazdaságban a földmagántulajdon működtetésének az elemi feltételei a földtulajdonosok többségénél hiányoznak.* (Eszközök, gépek, támogatás, hitelezés, magángazdálkodói szakismeretek, felvevőpiac, infrastruktúra, kereskedelmi hálózat, stb.) A

szakirodalomban az elfásultság és a közöny ellenére Don Quijote-i szélmalomharcként ismételt tényező- halmazból itt elegendő a *megélhetéshez szükséges birtokméretre* utalni. Eszerint pl. ahhoz, hogy egy 4 tagú család az almatermesztésből megéljen, *10 ha körüli* ültetvényméret szükséges. (9) Modellszámítások szerint egy 20 KW-os teljesítményű erőgépre alapozott termelési technológiánál az adott termelési szerkezettel elérhető árbevétel *13 ha-os termelési mérettel haladja meg a költségeket*. A megművelhető terület 60 ha-ig terjed. A 60 kW-os teljesítménynél a gazdaságos termelés *23 ha-nál* kezdődik és a legnagyobb megművelhető terület 115 ha. A modellszámításban szereplő legnagyobb erőgép (120 kW-os ZETOR- 162-45-ös traktor) kapacitásnál *48 ha-tól* kezdődik a gazdaságos termelés, míg a legnagyobb megművelhető terület 185 ha. (6,7.)

A mezőgazdaság elmélyült üzemszerű és termelés-szerkezeti válsága, az égető tőkehiány, az állandósult szuboptimális földhasznosítás és tulajdoni destabilizáció mellett szükségtelen az egyes termelési tényezők alakulását részletezni annak belátásához, hogy *a 2 millió új „föld-magántulajdonos” túlnyomó többsége önerejéből, illetve a gazdálkodásával elérhető jövedelemből képtelen olyan mértékű földbirtokot szerezni és azon saját erőforrásaival gazdálkodni, amellyel a maga és családja megélhetését biztosíthatja*. Épp emiatt objektíve elkerülhetetlen a *földtulajdon alanyi és tárgyi koncentrációs folyamata*. Ez egyik oldalon - az eredeti tőkefelhalmozás jegyében - a legerősebb agrárcsoportok és rétegek életképes működő- tulajdonának a kiépítésére - a földbirtokot is felhasználva -, a hatékony kis- és középüzemek földtulajdoni dominanciájára vezet. Másfelől e folyamat együtt jár a földmagántulajdonos kisegyszisztenciák látványos leépülésével, a gazdaság perifériájára kerülésével, a tulajdongyakorlásból való kiszorításukkal, a kárptótlás címén juttatott névleges tulajdonuk tömeges elvesztésével.

A földtulajdon koncentrációja döntően rejtett folyamat, hiszen a földforgalom jelenlegi korlátai (így a jogi személy tulajdonszerzési képességének kizárása, de főként a kárptótlási jogcímen szerzett föld

ötéves terhelési és elidegenítési tilalma) a társadalmi vagyoni újraosztásánál helyzeti előnyökhöz jutott rétegeket is palástolt ügyletekre, gyakran illegális tulajdonszerzésre készítetik. Így az *állami gazdaságok helyébe* - nemcsak nálunk, hanem Kelet-Európa szerte - a földtulajdoni koncentrációval formálódó, a tulajdonos-alkalmazotti viszonyra épülő *vállalkozói mezőgazdaság* kialakulása várható. Ez - az új tulajdonosi réteg létrehozásával - újratertemti a tulajdonos és a munkás szembenállását, a privatizáció szemérmes leple alatt pedig a működő tőke új birtokosainak szolgáltatja ki a kisemmizetteket, a csak munkaerejükkel rendelkezőket.

E ma még csak nyomelemeiben észlelhető tendenciával szemben a *földmagántulajdon dekoncentrációja*, a 2-2,5 milliós új tulajdonosi tömeg *földtulajdonának elértéktelenedése*, a *tulajdon kiüresedése és tényleges megsemmisülése* valójában a szemünk láttára megy végbe. *Gazdaságpszichológiai szempontból* ezt nyilvánvalóvá teszi, hogy - a tulajdonműködtetés feltételei hiányában - a *kárpótoltak zöme nem juthat a termőföldhöz mint termelőeszközhöz*, tehát eleve kizárt, hogy azazal - mint gazdaságilag kedvező lehetőség monopolizálásával - tartós elsajátítási pozícióba kerüljenek. A földmagántulajdon devalválódása és elrelativizálódása *jogilag* még inkább tettenérhető. A *birtoklás* sokak számára - pusztán „jogtechnikai nehézségek”, közigazgatási gondok okán - évekig nem valósulhat meg: a föld kijelölése, birtokba adása, telekkönyvezése stb. tartósan elmarad, miközben esetleg a rajta lévő (egykor értékes) ültetvénykultúra elpusztul. A *földhasználat* - még inkább az ésszerű földhasznosítás - kátyúba kerül azzal, hogy a földtulajdonosnak nincs a műveléshez szükséges eszköze, gépe, munkáereje, pénze. A *rendelkezési jog* - tipikus esetben - kimerül abban, hogy a tulajdonosnak (mivel nincs földpiac és reális földár) esetleg „sikerül” a magánforgalomban 1000 Ft/Ark értéken elkótyavetyélnie a földjét, avagy olyan gazdálkodót találnia, aki hajlandó érte évi 10 kg búza/Ark haszonbért fizetni.

A privatizáció teremtette földmagántulajdonra nézve a fentiek alapvető tanulsága az, hogy e kategória - gazdaságszociológiai és jogi met-szetében egyaránt - hiányos, csonka, formális, jórészt kiüresített, a részlemeiben sem életképes, a polgári értékmintától még igen távol eső tulajdoni tartalmat fed. Szerkezeti lényege jóval inkább a jogi deklaráció - az alkotmányos garancia -, semmint a gazdasági hatalom.

Félreértés ne essék: a magántulajdon jogállami, alkotmányos szavatolása - még a materiális tulajdon mai embrionális állapota mellett is - *minőségi érték*, melynek megőrzése és kifejlődése nélkül a piacgazdaság és a civil társadalom jövője illúzió. (Pl. lényeges tulajdonosi rendelkezési jog, hogy a hatályos törvény szerint a tsz-tag a földjét - ezt engedő alapszabály esetén - a szövetkezetből akkor is kiviheti, (akár magánhasznosítás, akár elidegenítés céljából), ha tagsági viszonyát nem szünteti meg. Ne feledjük viszont, hogy a nálunk most születő „félíg jogállam” nemcsak történetileg, hanem aktuális gyakorlatában is még igen közel áll a *szocialista normatívizmushoz*: mintegy fél-évszázadnyi beidegződése szerint egy társadalmi viszony szabályozását megoldottnak tekinti a *jogintézményi megjelenítéssel*. (Emögött az a ki nem mondott - de nyilvánvaló - előfeltevés áll, hogy a valóság formálásának a paternalista államhatalom a legfőbb biztosítéka.)

Az 1949.évi XX. tv. - a hírhedt „sztálini Alkotmányunk” - is ki-nyilvánította, hogy „a Magyar Népköztársaság elismeri és biztosítja a dolgozó parasztok jogát a földhöz.”, „a munkával szerzett tulajdont az Alkotmány elismeri és védi”, továbbá „az öröklési jogot az Alkotmány biztosítja”. A földtulajdon valósága viszont az alkotmánnyal szöges ellentétben a paraszti földtulajdonjog gyökeres megsemmisítése lett. (Ld. az 1967. évi IV.tv-t.) A földmagántulajdon államhatalmi biztosítékait tekintve a szocialista normatívizmussal csak akkor szakíthatunk, ha az *alkotmányos deklarációkon túl az egész társadalom által működtethető és ellenőrizhető, átlátható intézményrendszert építünk ki a földmagántulajdon materiális feltételeinek megvalósítására*.

Az 1990 utáni földbirtok-politika megalapozatlan döntésére (súlyos tévedésére?) épült az a szerkezet-átalakító stratégia, amely a mezőgazdaság szereplőinek (főként a kárpótlásra jogosultaknak és a szövetkezeti tagoknak) *több milliós nagyságrendben földmagántulajdont ígért*. Az elmúlt 4 év megmutatta, hogy ennek alapvető társadalmi-gazdasági feltételei a földtulajdonossá válható *agrárnépesség arányát tekintve* nemcsak átmenetileg hiányoznak, hanem - a mezőgazdaság verseny- és eltartó- képessége szempontjából - hosszabb történeti távlatban is kizártak.

Az 1994-1998-as évekre szóló *mezőgazdasági agrárprogram* szerint „*több mint 1 millió magyar család (egyéni gazdálkodók, szövetkezeti tagok és mezőgazdasági munkavállalók) van ráutalva arra, hogy mezőgazdasági tevékenységből rendszeres és előre kiszámítható jövedelme legyen. A kormány ezért támogatja a biztonságos földhasználat és az elemi szolgáltatások kialakulását és előre kívánja segíteni, hogy a termelés megfeleljen a piac, ill. a megrendelők igényeinek*”. Mivel a program következő mondata a több mint félmillió család *kisegítő gazdálkodásáról* szól, kétségtelen, hogy az idézett - az 1 millió családot meghaladó gazdálkodói létszám - a *mezőgazdasági főfoglalkozású népességre* irányadó.

Agrárpolitikai megítélés szerint „ez az új kormányprogram egyik igen lényeges, ígéretes koncepciója”.¹³ Ugyanakkor a *szigorúbb szakmai mérce* alapján úgy tűnik, hogy az új agrárprogram nem okult kellően a korábbi földpolitika tévorientációjából, így a főfoglalkozásból megélni képes (ennek körében pedig föld-magántulajdonossá válható) agrárnépesség nagyságrendjére nézve *beválthatatlan politikai ígéretet tett*. Nem hagyható ui. figyelmen kívül, hogy - amint ezt az agrárprogram kidolgozásában is részt vett egyik szerző meggyőzően bizonyítja - „az agrárszektorban mintegy 3-400 ezer ember főfoglalkozású tevé-

¹³ V.ö. Fekete György: Családi gazdaság és gazdakörök. Számadás VI:(XVII) évf. 33.sz. 1994.aug.18.6.o. és "A kormány agrárprogramja". Magyar Mezőgazdaság 49. évf. 1994/30.sz. júl.27.4.o.

kenységére van lehetőség. Emellett kb. 1-1,2 millió fő mellékfoglalkozásban, rész munkaidős gazdálkodás keretében kapcsolódik be az élelmiszer-termelésbe". (3,627. Kiem.T.E.) Megjegyzendő, hogy számos értékbecslés az utóbbi népességarányoknál jóval alacsonyabb szintre helyezi mezőgazdaságunk eltartó-képességét.

A fenti korlát nem lehet hatástalan a *föld-magántulajdonos népesség számára* sem. Nyilvánvaló, hogy az agrár-és élelmiszergazdaság szereplőit félrevezetnének, ha a termelési tényezőkkel rendelkező, a materiális tulajdon- gyakorlást tekintve a *valós föld-magántulajdonosok várható arányát 2-2,5 milliós főben prognosztizálnánk*. A valósághoz és az arra alapozó agrárstratégiához jóval közelebb áll az a becslés, amely a - gazdaságszociológia és a tulajdonjog kritériumait kielégítő - *földtulajdonosi réteget 3-400 ezer emberben*, esetleg ezen felül a részfoglalkozásúak kisebb (árutermelő) arányában valószínűsíti.

Hivatkozások

1. **Easton, G:** The Political System. An Inquiry into the State of Political Science. New York, Knopf, 1953. U.ö: Framework for Political Analysis. Englewood Clifss, 1969.
2. **Dr. Gockler Lajos:** A hazai földbérlés problémái. Számadás VI. (XVII.)évf. 6.sz. 1994. február 10.
3. **Juhász Pál - Mohácsi Kálmán:** Magyar élelmiszergazdaság - tények, problémák, lehetőségek. Közgazdasági Szemle XLI.évf. 1994/7-8.sz.
4. **Max Weber:** Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 1 Szociológiai kategórián. KJK Bp. 1986.
5. **Tanka Endre:** Termelői elsajátítás a középkori magyar földtulajdon és földhasználat szerkezet-mozgásában. Akadémiai doktori értekezés, Bp. 1994.
6. **Laczka Sándorné - Oros Iván - Schindele Miklós:** Magánvállalkozás alakulása a mezőgazdaságban. KSH 1994.
7. **Takácsné György Katalin - Takács István:** A megélhetéshez szükséges birtokméret. Magyar Mezőgazdaság 49. évf. 1994/20.sz. 1994. május 18.

Dr. Romány Pál

Modernizáció és agrárpolitika

I.

A magyar társadalom érdekében áll az, hogy a termőföld - a tőkének egyik különleges alakja - a lehetséges legnagyobb haszonnal vegyen részt az ország gazdasági erejének fenntartásában és bővítésében. Annál fontosabb szerepet tölthet be az agrártermelés a nemzetgazdaságban, minél nagyobb - az ország összes területéhez képest - a termőföld aránya, minél kedvezőbbek az ország természetföldrajzi adottságai, s minél inkább képes egy ország piacépes mezőgazdasági áru előállítására. Magyarország rendelkezik ilyen adottságokkal, ezért *a stratégiai célokkal egybeeső agrárpolitikával elő kell segíteni a kedvező lehetőségek kamatozását.* Alapvető érdekek fűződnek az évente megújítható agrártermelés produktumából szerezhető deviza bevételekhez is.

Korunkban az agrártermelésnek és feltételrendszerének, valamint az agrárlakosságnak a korábbiaknál jelentősebb, egyes esetekben döntő szerepe van a következőkben:

1. Az ország lakosságának és az ide érkező külföldieknek az egészségre legelőnyösebb és keresett *élelmiszerekkel* való ellátásában.
2. Az *agrárélexport* gazdaságosságának és nagyságának növelésében.
3. A mezőgazdasági eredetű ipari nyersanyagok (fa, bőr, textil, bioüzemanyag, stb.), valamint az élvezeti cikkek előállításában.
4. Az *agrárnépesség* kereseti viszonyainak és jövedelmi színvonalának alakításában.

5. Az agrárnépsűrűség, a belső migráció méreteiben, az agrártáj, a mezőgazdasági településhálózat fennmaradásában, a *rurális településállomány* jövőjében.
6. *A természet és környezetvédelemben.*
7. A *rekreációs feltételek* alakulásában, a turisztika, a sport, az egészséges életmód lehetőségeiben.
8. A regionális *kulturális örökségek* megőrzésében, a helyi hagyományok ápolásában.
9. A kis közösségek *kohéziós előnyeinek* fejlesztésében, a demokratikus iskolázottság erősítésében.
10. Az együttműködés különböző formáinak alakításában, az *ön-szerveződés vállalásában*, a korszerűség terjesztésében, végül is a polgárosulás elemeinek erősítésében a falu, a vidék társadalmában.

II.

Az előbbieken vázolt szerepkört csak egy gazdaságilag modern, a társadalom egésze által megbecsült és értékelt agrárágazat tudja betölteni. Elengedhetetlen előfeltétel, hogy az *agrárcivilizáció* egésze - a természeti technológiai, az informatikai, a kulturális, a szervezeti - *lényegesen magasabb színvonalra jusson* és országosan összhangban legyen.

A kormányzati agrárpolitikának figyelemmel kell lennie:

1. A *gazdasági reálfolyamatok*, a közgazdasági és a műszaki-biológiai feltételek alakulására, hogy idejében tett lépésekkel a lehetséges mértékű *termelési biztonságot*, a munka és tőke befektetés kockázati ingadozását mérsékelni lehessen.

2. Az értékesítés - forgalmazás állapotára, az agrártermelői kiszolgáltatottság visszaszorítására, a piaci erőviszonyok kiegyensúlyozottságára. A hazai agrárkereskedelem minden szempontból fennálló, több évtizedes elmaradottságának leküzdése után működhet csak jól a piacgazdaság.
3. Az agrártermelés és kereskedelem említett követelményeinek elérése, alapozhatja meg az agrártermelők *jövedelmi biztonságát*, érdekeltységüket a társadalmi teherviselés elfogadásában, és teremtheti meg a polgári életforma elérésének pénzbeli és más feltételeit a mezőgazdasági vállalkozók és alkalmazottak számára.

Az agrárgazdaság ott és akkor válik a nemzetgazdaság stabil tényezőjévé, ahol és amikor a három pillér közül egyik sem hiányzik az agrárpolitika megalapozásában. Egyiknek vagy másiknak a hiánya, gyenge volta az egészset veszélyezteti, hiszen kiújuló válságok elindítója lehet. Nemcsak időszakosan, egy-egy termelési kultúra, árucikk vagy régió vonatkozásában, hanem országosan és tartósan is.

Elkerülése nem lehet sikeres a közvetlen gazdaságirányítás egyetlen módszerével sem. Megoldási ígéretet csak a soktényezős, a direkt módszereknél nehezebb, a megfelelő fejlődési irányt érdeklőközésekkel együtt vállaló feltételrendszer alkalmazása hordoz.

III.

A modernizációs program az agrárágazatban szükségszerűen növeli meghatározott ideig - az *állami jogalkotás szerepét*. Ennek egyik alapvető oka, hogy az egymást követő, esetenként keresztező át- és visszaalakításokból eredő jogi, intézményi, hatásköri, tulajdoni *zűrzavar*on *úrrá kell lenni*. A másik ok: az *Európai Unióhoz* való csatlakozás előkészítése.

A gyakran idézett, ám korántsem pontos jelszó, hogy *az állam vonuljon ki* a gazdaságból, megfelelő értelmezést kíván. Azaz: a termelési, az üzleti élet világából vonuljon ki az állam, de számos fejlesztést segítő és ellenőrzési területen *a jelenleginél is jobban legyen jelen*. Így, az egész ország érdekében: a gazdasági diplomáciában, a tudományos munka támogatásában, a járványok, fertőzések, környezeti ártalmak megelőzésében, terjedésének elhárításában, a piaci rend (kvóták, garanciák, monopólium ellenes fellépések, minőségellenőrzés stb.) megkövetelésében, s természetesen az ezt alátámasztó jogalkotásban az állami jelenlét nem nélkülözhető.

Az állami és az érdekképviselői. *köztisztviselői szervek együttműködésére* van szükség a *birtokstruktúra* alakításában, a bérleti jogviszony bizalmat és jövőt is szolgáló szabályozásában, az *agrártőke* funkcionálásának előmozdításában. Az állam agrárpolitikája és az érdekeltek szervezetei együttesen segíthetik elő, hogy az agrártermelés és a falu - a I. részben jelzett 10 féle szerepkörben - *kellő vonzást jelentsen a fiataloknak*, megvalósuljon az agrárnépesség kellő mértékű utánpótlása az ezredfordulót követően is. Amikor a termőföld hozamára különösen szükségünk lesz.

A hazai gazdaság leggyengébb pontja a piaci pozíció, *a marketing*. A fejlett gazdaságú országok korszerű agrárkereskedelmének szervezetétől, technikai, működési színvonalától nagy az elmaradásunk. A 90-es években szétfoslott, megújulásra érett szervezetek helyét sem az új, korszerűek töltötték ki, hanem a más körülmények között létrejött, a 30-as évek piaci (vásárolzó) megoldásai foglalták el. Meghatározó célnak indokolt tekinteni, hogy *az agrárkereskedelem szervezeti működése, integrációs formái, technikája és eredményessége* érje el az egykori, ú.n. termelési rendszerek eredményességi színvonalát, általános pozitív kihatásaiban pedig azt haladja meg.

Az agrárpolitikának - így az agrárkereskedelemnek sem - nem lehet célja csupán egy-egy, ú.n. kitörési pont probléma megoldása mellett kitarítani. Az egy, vagy kevés számú áru, a „hungaricum” útja könnyen

beszűkíthető. A nemzetközi áruforgalomba inkább *sokfélelőségünkkel indokolt integrálódunk, adottságaink hasznosítása révén*. Ez kétségtelenül több és nehezebb munkát jelent a felkészülésben és a beilleszkedésben is, de az ésszerű *diverzifikációval* járó nagyobb gazdasági biztonság bőven kompenzálhat a többlet terhek vállalásáért.

IV.

Az ország adottságai eltérőek, ezért *nincs olyan agrárpolitika, amely minden vidéken azonosan alkalmazva ugyanolyan sikerrel járna*. Még a sokkal homogénebb feltételekkel bíró Hollandia vagy Belgium esetében, amely országok területi kiterjedése csak a Dunántúl méreteinek felel mégsem állítható a fenti tétel érvényessége.

Különösen a tartósan alacsony gazdasági színvonalú, valamely fontos tényező miatt *hátrányos helyzetű* agrárvidékek modernizációs programjaiban indokolt a differenciált kezelés. Nyilvánvalóan más a megoldandó kérdés a népesség rohamos csökkenésével küzdő agrárvidéken, mint az ellenkező, a nagy agrárnépsűrűséggel rendelkező, ugyanakkor a háttérágazatok, benne az iskolázottság elmaradottságával terhelt falvakban.

Az agrárpolitikának számolnia kell az agrárlakosság életmódjából jövedelmi viszonyaiból, demográfiai helyzetéből eredő sajátos körülményekkel, jöllehet nem vállalhatja fel közvetlenül a szociálpolitikai, vagy a művelődési és más, nem agrár feladatokat. Kutatói prognózisok szerint viszont az ország területének mintegy *harmada tartósan hátrányos helyzetű marad*, kevés vagy semmi önfejlődési lehetőséggel. Soruk alakulása más területek fejlődésétől és így a redisztribúciós források nagyságától, valamint az önerőből keletkező lehetőségektől függ. Ez utóbbiak keretében a *nem mezőgazdasági tevékenységből származó*, de a mezőgazdasági munka mellett, azzal párhuzamosan végzett tevékenység érdemel figyelmet, valamint *új kereseti forrás* és foglalkozás keletkezése a regionális gazdaságfejlesztés által. Lehetségesnek látszik, hogy az ezredforduló utáni első évtizedben, az alacsony gazdasá-

gi színvonalú, ú.n. depressziós területek társadalmi-gazdasági mutatói elérik a jelenlegi országos átlagot.

Tapasztalatok igazolják, hogy regionális tekintetben is tévedés csupán egy tényezőre, „kítőresi pontra” összpontosítani a figyelmet, jóllehet sokkal szűkebb itt a gazdasági mozgástér, mint a nem hátrányos helyzetű területeken. Akkor várható - ha már katona kifejezéseket használunk - sikerrel kecsegtető áttörés, ha egyidejűleg több, a front szélességében és mélységében egyaránt érvényesített előkészület előzi meg az általános fellépést. Nemzetközi és hazai tapasztalatok erre, a *többtényezős térségi kezelésre* intenek, az egy csodaszer, vagy egyetlen gyógymód helyett. Még az ú.n. harmadik világban végbement, Béke Nobel díjat hozó *zöldforradalom* is ott hozott igazán áttörést pl.: az éhségzónán, ahol kellő előkészítés után, a négy tényezőt összehangoltan érvényesítették. (Vagyis a genetikait, azaz a bőtermő búza és rizs nemesítését és elterjesztését, a műszaki-kémiai innovációt, az oktatásit, s végül a szervezési-kereskedelmi hálózat kiépítését. Mindezt olyan változatos területeken, mint az indiai szubkontinens vagy a Fülöp-szigetek.)

Az olasz Dél, Szicília, vagy Bretagne, valamint a *Duna-Tiszaközi Homokhátság* időleges fellendülése hasonló tapasztalatokkal szolgál. Ez utóbbi térségen sem volt képes kedvezőbbé tenni a gazdasági állapotokat egyedül, például: a tanyai iskolaépítési akció, vagy a parasztfőiskola, jóllehet az analfabétizmust ténylegesen visszaszorította a Klébelsberg program. Kevésnek bizonyult önmagában a kertészeti kultúrára való szakosodás, vagy a nagytestű baromfitartás kiterjesztése is. Békésszentandráson például sokat jelentett egykor a márkává lett szőnyegszövés, de kellett még más is. A *modernizáció*, a fellendülés *akkor következett be amikor az előbbiekhöz csatlakozott a feldolgozóipar*, a rendszeressé váló export, az erre specializálódott cégekkel, majd kialakult a *termelők elkülönült érdekeit egyeztető egyesületi, szövetkezeti összefogás sokféle formája*.

Gondoskodni kell tehát arról, hogy az alacsony gazdasági színvonalú agrárvidékek számára készüljön olyan, kellő igényességű *térségfejlesztési elgondolás, amely számbaveszi – a hátrányok mellett – a kedvező vagy kedvezőbbé tehető lehetőségeket is*. A rendszertelenül készített „rendelt” tanulmányok sokasága esetenként a pazarlás egyik formája. Célszerű volna, ha az *agrárfelsőoktatási intézmények hálózatára* épülne a koncepciók kidolgozása. *Mosonmagyaróvártól Debrecenig* kiváló műhelyek találhatók e feladat ellátására. Természetesnek lehet tekinteni, hogy ahol nem tárhatók fel, illetve nem hasznosíthatók a gazdasági fellendülést elősegítő mikrogazdasági körülmények, ott teljes körű társadalmi gazdasági átalakulás, struktúraváltozás, kivételes esetben az elvándorlást (sőt telepítést) is magába foglaló *demográfiai átrendeződés* megy végbe.

Magyarország esetében ez nemcsak belpolitikai, nemzetgazdasági terheket jelentene, hanem külpolitikai, nemzetközi feszültségekkel is járna. Különösen spontán jelleg esetén.

Elsőrendű érdekek fűződnek tehát ahhoz, hogy ne alakuljanak ki váratlan, új depressziós területek. A jelenlegiek 10-15 év alatt megváltoztathatók. Ennek *eszköze a mezőgazdaságban a termelési- és a birtokstruktúra váltás, nem mezőgazdasági eszköze a regionális gazdaságfejlesztés, s legkevésbé célravezető, de esetenként elkerülhetetlen módja a szociálpolitika*. Ez utóbbihoz sorolva kell említeni a képzés, iskolázottság feladatait, amelynek elmaradottsága, tradicionálisan speciális helyzetekben (aprófalvas, szórvány településeken, etnikai hátrányok esetén), a kedvező változás *akadályainak újratermelődését* is előidézheti. Egyidejűleg konzerválná a társadalmi mobilitás hiányát.

Az agrártermelés modernizációjának legnagyobb ára és kárvallottja a feleslegessé váló munkaerő. A mezőgazdasági termelés modernizációját, mint stratégiai kérdést ugyanakkor nem szabad függővé tenni a foglalkoztatási problémáktól. A meglévő szövetkezeteket is nehéz lenne újra szociális foglalkoztatási elemekkel terhelni. Nem kerülhető meg a *foglalkoztatási terveknek – gazdaságfejlesztési koncepciókhoz*

kapcsolódó – kidolgozása. Adókedvezményekkel, kötetlen támogatással, más preferenciákkal operál ezekben az ügyekben minden fejlett gazdaságú ország Európában.

A gyermekek, a fiatalok iskolázottsága mellett kimondottan *szociálpolitikai ügy e területek idős lakóinak helyzete*. A családi, majd a szövetkezeti kötelek elsorvadása után sürgőssé vált olyan *mezőgazdasági betegségyezési, biztosítási rendszer* elterjedésének támogatása, amely figyelembe veszi az előbbi agrársajátosságokat és számol az egyéni gazdálkodók új rétegeivel is. A rendszert indokolt és lehetséges összekapcsolni - a nyugat-európai gyakorlat bizonyos elemeinek átvételével - *a birtokstruktúra javításának céljaival majd az örökösödési /törvényi/ korrekciójával*.

Szekfü Gyula a hazai földreform sürgetése kapcsán írta 1934-ben, hogy *Széchenyi* először vette észre hazánkban a föld mellett az *embert*. Mégis: „Szinte újabb húsz esztendőn át rágódott javaslatain politika és publicisztika, míg végre 1848-ban, a krízis hangulatában, katasztrófa megelőzésére egyszerre kellett e kérdést megoldani, *egyszerre és sok tekintetben rosszul*.”

El lehet még kerülni, hogy korunk történészei ne kényszerüljenek majd *Szekfüé*hez hasonló megállapításokat tenni. Az idő azonban rohamosan fogy.

Dr. Schmidt Ádám:

Az államadósságról

Az ország gazdasági helyzetének romlásával egyre inkább időszerű lett a belföldi, s különösen a külföldi államadósság, valamint adósságszolgálat problémája, mint az adott helyzet alakulásának oka, s egyben következménye. Az adósságszolgálat terhének kívánatos, illetve szükséges csökkentése pedig előtérbe hozta az adósság-elengedés kérdését. A megoldást illetően az adósság-visszafizetés változatlan fenntartása és az adósság-elengedés megkísérlése két diametrálisan ellentétes álláspontként alakult ki, tartós és éleledő vitákat váltva ki.

1. A vita nagyrészt szoros értelemben vett gazdasági, pénzügyi, tehát *racionális érvek és ellenérvek* ütköz(tet)ésével folyt és folyik. A vita terméketlenségének éppen ez a jellegzetessége az oka. Feltehetőleg ugyanis tiszta racionális megközelítéssel a kérdés semmiképpen sem lesz eldönthető. A döntés megközelítéséhez a főbb szubjektív elemeket is figyelembe vevő vizsgálat szükséges, olyan, amely bizonyos érdekek, érdekcsoportok szerepére is kiterjed. Az alábbi gondolatok ennek az alaptételnek konkretizálására irányulnak.

Bevezetesként azonban néhány szót a főbb, szembetűnőbb *objektív* meghatározókról. A kérdést illetően ezek között említhetők meg:

- ☞ az ország gazdasági rendszere, vagyis (még átmeneti szakaszban) a piacgazdaság;
- ☞ a hazai piacgazdaságnak a világkapitalizmus rendszerébe való betagozódása és betagozottsága;
- ☞ az eddigi történések és folyamatok révén kialakult helyzet;
- ☞ járulékosan, de nem elhanyagolhatóan a helyzet és meghatározói ismertségének, az ismeret helyességének szintje és minősége;
- ☞ esetleges egyéb (lappangó-rejtett) determinánsok.

A valóságban persze nemcsak ezek, hanem a *szubjektív* elemek is szerepet játszanak. A szubjektív elemek közül említésre érdemesek:

- ☞ az érdekek, érdekviszonyok, érdekkapcsolatok,
- ☞ az érdekek, érdekviszonyok többdimenziós szerkezete.

Az áttekintés kedvéért felsorolhatók a főbb érdektípusok, mint pl. a globális és parciális, a rövidtávú és hosszú távú, az elsődrendű, átlagos másodrendű érdekek; az országos, nemzeti, társadalmi, regionális, tájéki, szakmai, foglalkozási, többféle társas, mint csoport-, cég-, intézmény stb. stb.; problémánkat érintően kiemelten a fiskális és monetáris, no meg „pénzvilági” érdekek. (revízióra szorú!)

2. A gazdaság szereplőinek tevékenységére vonatkozó megismeréshez és előrejelzéshez (előrebecsléshez) szükségesnek látszik a szereplők érdekkapcsolatainak, kötődéseinek ismerete, áttekintése és felvázolása. Az áttekintésből kiderül az érdekvonalak léte, iránya, kereszteződése, párhuzamossága, ütközése, s kideríthetők az arányok, egyensúlyok, egyensúlyhiányok. Ezen az alapon azután megrajzolható az a *többdimenziós érdekhálózat*, amely az adott probléma, az adósságtörlesztés adósság-elengedés közvetlen és közvetett hatásainak előreszámolását megkönnyítheti.

Az adósságprobléma megoldási változatainak vizsgálata és mérlegelése során nyilvánvalóan tekintetbevételt igényel a problémakezelési *változatok fejlődési iránya*. Más ugyanis a helyzet, ha az adósság-elengedés rendkívüli, ritka, kivételes esemény, és más, ha az ilyenféle problémamegoldás – bizonyos körben – szokásossá, általánossá válik, illetve vált. Utóbbi esetben ugyanis az érintettek (a hitelezők) részéről a szóban forgó megoldás világgazdasági téren kialakult demokratikus (többségi) elfogadásáról lehet beszélni.

Az adósság-elengedés eseteinek elterjedése azért is jelentős, mert ilyen irányú fejlődés mellett már nem feltétlenül szükséges a „jófiú”-rang minden úton-módon való elérésére törekedni. Az adós magatartá-

sát illetően nem tekinthető követelménynek a „jófiú-szindróma” összes tüneteinek produkálása.

3. Az adósságproblémával kapcsolatos *előrebecslések* egyik komoly kérdése a számítások – de ugyanígy már az alapul szolgáló tanok, tételek, feltevések – helyessége és tévessége. Az adatok hiánya és fogyatékosága mellett persze maga a kalkulus (vagy korszerűbb kifejezéssel a modell), a számítás hibátlansága/hibás volta, az értelmezés meg az értékelés többféle problémát hozhat magával. Nem jelentéktelen, s így mindenképpen tekintetbe jön az időmúlásból következően a helyzet folyamatos változása, a korábbiak elavulása. S mindehhez járul még maga a kutató, akinek szubjektivitása a számítások elvben objektív világába is beférkőzhet.

Ilyenféle megfontolások adhatnak magyarázatot arra a tényre, hogy pl. az adósságszolgálat súlyosságának becslése, vagy az adósság-elengedés – előnyös és hátrányos – hatásainak megállapítása és egybevetése a kérdést fejtegetők között olykor nem is csekély mértékű eltéréseket mutathat.

Megjegyzendő, hogy míg országosan, rövidtávra az adósság összegének alacsonyossága, illetve csökkenése egyetemleges érdek, addig főként a fiskális és monetáris szférában az adósságszolgálat teljesítéséhez is *érdekek* fűződhetnek és érvényesülésre törhetnek.

Ilyen helyzetben a szakmai becsületből, hivatali kötelességérvényből, s esetleg egyéni célokból is származó érdekek, s ellentétek, ütközések elég bonyolult esetével állunk szemben.

4. A probléma súlyosságát mutatja, hogy a rávonatkozó megállapítások és megoldási javaslatok olykor túlzó bírálatokra, éles megjegyzésekre, személyeskedő vádakra vezethetnek. Ezek persze a probléma megoldását nyilván aligha mozdítják elő. A politikus vezetőknek azonban számolniuk kell velük.

Sajnos, az adósságprobléma vitája az említett úton az Ultra-irracionális (UI) világba kerülhet, UI-jellegévé fajulhat. (Amikor is talán főleg „disempatikus oldalról” feltörhet az óhaj, hogy „állítsátok meg Arturo Uit”.)

5. Az alábbiakban néhány olyan kérdés kerül terítékre, amelyen eddig csak futólagos tárgyalásban részesült vagy egyáltalában nem volt napirenden. Ezek a következők:

- ☛ az ún. túltörlesztés;
- ☛ a jövőkutatási megközelítés;
- ☛ a hitelezői pozíció és érdek;
- ☛ az időmomentum: változása és választása;
- ☛ a szélsőségesedés.

5/a. „Túlfizetés” megjelöléssel az adósság, illetve adósságtörlesztés elengedése mellett az a viszonylag ritkábban elhangzó érv jelentkezhethet, hogy az elengedést a már eredetileg is megvalósult aránytalan mértékű visszafizetés indokolja. Az elengedést kellően indokolja, hogy a szerződésileg megállapított összeg már eleve meghaladta az elfogadható mértéket, főként a hitelező hatalmi pozíciójából és annak érvényesítéséből következően. Eszerint tehát a tartozás uzsorás-üzlethez sodródásból származó fizetési kötelezettséghez hasonló és ilyennek felel meg. Márpedig ily esetben a tartozás elengedése vagy legalább mérséklése esetleg tételesjogi, de mindenképpen természetjogi vagy erkölcsi alapon igényelhető. Egyben azzal is alátámasztva, hogy a tartozás teljesítése az adós újabban bekövetkezett romló, súlyos gazdasági helyzetében elviselhetetlen következményekkel járna. Megjegyzendő, hogy ily gondolatmenet még olyan eklektikusnak mondott, de inkább jó értelemben konzervatív, kiváló „nagy rendszerező” közgazdásztól sem volt teljesen idegen, mint Navratil Ákos. (1875-1952).

„... A jogi rend mindig pontosan szabályozza, hogy a fizetni nem képes adóssal miként bánhatik el a hitelező. A jogi rend éppen a tulajdon védelmében adja ezt a jelentős erőt a kölcsönnyújtónak kölcsön-

vevőjével szemben követelésének a biztosítására. Ebben az így biztosított követelésben pedig a kamat követelése is benne van. A magántulajdon intézményének a következménye azonban az is, hogy a hitelező már a kölcsönszerződés megkötésekor is kedvezőbb helyzetben van, mint a kölcsönt kereső. Ő ad, a másik pedig kér. Ez azért fontos, mert a kölcsönszerződés megállapításakor tulajdonképpen megállapítható alkudozás folyik, melynek során a tőkés nagyobb anyagi ereje a hozzá kölcsönért folyamodóval szemben igen jelentős mértékben érvényesülhet a kölcsönt nyújtó tőkés javára. A kamat ugyanis a tőke átengedésének, a tőke használatának az ára. És ez az ár már csírájában magában hordhatja a szabad áralakulásnak azt a jellemzőjét, hogy a nagyobb anyagi erővel bíró, a kedvezőbb helyzetben levő tőkés nyomásának a hatása alatt jött létre. Az ár a tőke piacán is, ha ez szabad, csakúgy mint minden piacon, a nagyobb gazdasági erő hatásának az irányában fog kialakulni. Sőt a kölcsönt kérő sokszor nem csupán mint olyan fél szerepel, aki az ár megállapításánál egyszerűen annak következtében gyengébben, mert ő keresi a kölcsönt. Az ő gyengébb gyanúja volta a természetes mértéknél fokozottabb is lehet. Nincs kizárva, sőt gyakori eset, hogy a kölcsönt keresőnek sürgős, nem egyszer égető szüksége van arra, amit csak a tőkéstől és nem ritkán csak igen kevés, esetleg egyetlenegy tőkéstől kaphat. A kölcsönt nyújtónak ez a fokozottabban előnyös helyzete világosan látszhatik, akár egyes, elszigetelten álló legyen is az, akinél a kölcsönt kérő pénzért kopogtat, akár egy nagy bank vagy nagy bankok kartelje, mely már előre megállapította a tőle nyerhető kölcsön feltételeit.

A magántulajdon rendszeréből következik, hogy a nagyobb gazdasági erő, az úgynevezett *hatalmi mozzanat*, igen nagy mértékben érvényesülhet a kamat magasságának a megállapításánál, illetve kialakulásánál.¹

¹ Navratil Ákos: Közgazdaságtan. II. kötet. (Második fele) Budapest. Gergely R. Könyvkereskedés, 1939. 447-448 old.

Ha az érvelés talán erőtlennek is tűnik, arra figyelmeztet, hogy olykor indokolt, s méltányos lehet a kölcsönszerzés létrejöttét, a hitelező erőfölényét, az ezzel élés következményeinek minősítését is vizsgálat tárgyává tenni.

5/b. Az adósság-elengedés, helyesebben adósságrendezés, nem lehet, nem maradhat publicisztikai sirámok, népgyűlési követelések, politikai jelszavak világába tartozó téma. Jelentőségét és komolyságát mutatja, hogy problémája – megfelelő iniciatívával és intuícióval – alapos és mélyreható vizsgálódást kíván. A problémamegoldás megközelítéséhez *sajátos témájú jövőkutatás* szükséges. Mégpedig nem csupán szokásos, többnyire egyműfajú módszerrel, hanem több tudomány módszerkombinációjával. Az objektív elemeken kívül a szubjektív elemekre is kiterjedően, az érdekhálózat tekintetbevételével és a fiskális-monetáris szféra sajátosságainak őszinte feltárásával. S a vizsgálódásokat az utóbb említett partner közreműködésével szükséges folytatni, ha az említett partnert mindez talán nem is kellemben érinti.

5/c. Az adósságkérdéssel kapcsolatban lényeges követelmény, hogy az adós elhatározásához ne csupán a saját, hanem *a hitelezői pozíció és érdek* is tekintetbe jöjjön, sőt vizsgálat alá essék. Bármit kér vagy javasol az adós, tisztában kell lennie, hogy milyen az adott, illetve várható hitelezői helyzet és ez a várható döntésre milyen befolyást gyakorol. Nyilván más a hitelező, mint tőkés magatartása tőkefelesleg, befektetési nehézség esetén és más, ha tőkészüke vagy tőkehiány áll fenn. Előbbi esetben az adósság visszafizetése kevésbé sürgető, utóbbi esetben viszont a hitelező tőkésnek inkább érdekében áll, hogy időben pénzéhez jusson. Az adósság-elengedési kérelem, mint üzleti esemény a hitelezői kalkulációba kerül és a konkrét helyzettől, s a hitelezői hozzáállástól (is) függ, hogy a kérés a merev elutasítási, a teljesítési, avagy a tárgyalási sávba sorolható-e. Az adósnak mindenesetre ismernie kell a hitelezői felfogást, szándékát és cselekvési motívumait is, amely között metaökonómikus – pl. politikai – jellegűek is előfordulhatnak. Az adósság-elengedési akció, s esetleges sikere tehát számos

rendszerbeli, üzleti, környezeti stb. feltételtől és tényezőtől függhet. Megjegyzendő, hogy a fentmondottak nagyjában véve állnak a magasabb szintű „főbankokra”, nemzetközi pénzintézetekre is, amelyekben elevált bankárszemlélet érvényesül.

5/d. Az adottságok, feltételek, tényezők és hatásaik nem fixek, hanem időben változók. Így az adósság-elengedési kezdeményezés sorában az *időmomentum* komoly szerepet játszhat. Az időpont változása és megválasztása az ilyenféle akciók sikerének balsikerének rendkívül fontos determinánsa. Egyes helyzetekben és időszakokban, bonyolult hatásmechanizmuson keresztül, viszonylag könnyebb, másokban nehezebb vagy teljesen kilátástalan a szóban forgó akció. Magyarországot illetően egy viszonylag kedvezőbb időpont, illetve időszakasz sajnos már csak a multidőben fennállottnak feltételezhető. Ami természetesen bizonyos előnyös változások következtetésének és szerencsés kihasználásának reményét nem zárja ki. Mindez persze felelősségteljes elhatározást és hatékony akciót követel meg.

5/e. Végül még egy gondolat: Valamely szerződésben vállalt következettség teljesítésével szemben nyíltan állást foglalni, s ily módon szerződésszegést hirdetni, szerződésszegésre uszítani normális körülmények között inkább csak *szélsőséges* tanokban, nyilatkozatokban, szélsőséges pártok programjában fordul elő. Nem meglepő ezért, hogy az adósság-elengedés, sőt törlesztés megtagadás követelése egyes hazai pártok, s politikai áramlatok szólamai között is felhangzik.

Ez a jelenség az adósság-elengedés eszméjét nem erősíti, hanem a környezetébe helyezve inkább gyengíteni alkalmas. De azért, mert így jelenik meg, a szélsőségesség veszélyétől félve, észrevétlenül mégsem maradhat. Mert ami lényegében véve megfontolt cél, az itt inkább csak toborzóeszköz.

Egyébként a „szélsőséges” kifejezés egyáltalában nem oly aggasztó. A történelmi fejlődés folyamán a szélsőségességnél állandó fogalom-és értékváltozás valósul meg. Valahogyan a szélsőség – ha valójában

az igazságra, igazságosságra törekvésből fakad – fokozatosan mintegy középre tolódik és végül általánosan elfogadottá válik. A pénzügytörténet ismerősei gondoljanak csak a progresszív jövedelemadóra, amely az „intézményes rablás” kategóriájából az államfenntartás szilárd alapjává nemesedett.

Az adott helyzetben az adósság-elengedésre vezető adósságrendezés is ilyenféle megítélés-módosulás sorsára juthatna.

A problémára vonatkozó vita sikertelensége feltehetőleg jórészt abból adódik, hogy a résztvevők voltaképpen *nem is vitát* akarnak, hanem a saját szilárd véleményük kinyilatkoztatására megfelelő alkalmat. Már pedig az ilyenféle görcsös elfogultság minden igazi vitát elkerülhetetlenül meddővé kárhoztat.

A felvázolt gondolatok nyilván nem adnak átfogó rendszerű választ a szóban forgó rendkívül súlyos problémára, de néhányuk talán hozzájárulhat *egyes kérdések* más irányú, másféle színű és másintenzitású megvilágításához.

6/a. A pénzvilághoz tartozó szakértők jól ismerik, hogy az adósság-szolgálat mekkora terhet jelent az államháztartásra, a nemzetgazdaságra, az egész népességre. E jólértesültség ellenére azonban, szakmai fölényel, s a „laikusok” lenézésével azonnal szót és óvást emelnek, ha a tehersújtotta lakosság köréből vagy érdekében a helyzet enyhítését célzó bármiféle kezdeményezés történik. A pénzvilág magas csarnokában nincs helye sóhajoknak, siránkozásnak, vagy a „ius marmurandi” gyakorlásának és más efféle illetlenségnek.

Valójában pedig nem annyira *jus marmurandi*, hanem inkább valamilyen *ius clamandi*, kiállítási – égbekiáltási – jog érvényesítése lenne indokolt. Ha nem is remélhető, hogy a címzettek meghallják – mert „vagy alusznak, vagy nem hallják, vagy talán nem is akarják” –, elképzelhető, hogy egyes érzékenyebb hallású, csendes neszekre is felfigyelő személyek, mint például ilyenféle publicisták, politikusok, em-

patikus közéleti egyéniségek (netalán közgazdászok) mégis tudomást vesznek az üzenetekről. És vagy közvetlenül vagy közvetve, hangsúlyozottan és felerősítve, hatáskeltően továbbítják széles körben, sőt esetleg épp ellenkezőleg, arravaló szűkebb körben.

Céltudatos akció(k) folytatása esetén semmiképp sem szabad kételkedni a szó, az ismételt igaz szó erejének hatékonyságában. A konkrét szituációban hatáskeltés már azért is feltehető, mert az országban valamilyen rendtelenségtől, rendbontástól immár nemcsak a hazai lakosok elemi érdekei, hanem – hála a külföldre is kiáramló privatizációnak, a külföldi tőke hazai térnyerésének – a külföldi érdek(eltség)ek is kárt szenvedhetnek. Ami nyilván megengedhetetlen és még némi áldozatokkal is megelőzést kíván.

6/b. A hitelező fejével gondolkodva érdemesnek látszik megfontolni, hogy az adósság-elengedés ugyan momentán veszteséget, áldozatot jelent, de távlatilag az adós fokozottabb lekötelezettségét vonhatja maga után. Bizonyos esetekben ez az adós részéről vállalható lenne. Az okos és kalkuláló hitelezőnek az adósság-elengedés (adósságenyhítés) összes következményét számba kell vennie, s mindezek egyenlegét kell szem előtt tartania.

Az elengedés várható következményeit egyébként az adósnak is fel kell mérnie, kipuhatolva és meghatározva az elengedett összeg, mint megtakarításból származó pénzforrás felhasználásának legcélszerűbb módozatát, változatát. Szükséges ez azért, hogy az elengedés végül is ne juthasson mintegy valamiféle elpazarlás sorsára – amire közeli lehet a kísértés. Az esetleges elengedésnek nyilván összes következményét meg kell vizsgálni, fel kell támi, hogy a jövőbeni pénzügyi politika értelmesebb lehessen, mint amilyen a múltbeli volt, illetve lehetett.

6/c. Legvégül még egy ötlet. Nem csak érdekes, de tanulságos is lenne megvizsgálni, összeállítani, hogy az elmúlt időszakban - pl. az I. Világháborútól napjainkig - milyen sorsra jutottak mondjuk Európában, a jelentősebb állami Nagyadósságok. Szabatos meghatározásuk

természetesen elengedhetetlen. (Közéjük sorolhatók pl. a hadikölcsönök, újjáépítési kölcsönök, jóvátételi tartozások, különböző polgári és katonai programok, valutakreálások és hasonlóak.)

Valószínűnek látszik, hogy a hatalmas Nagyadóságokat az adósok nem törlesztették kötelezettségük szerint, nem törlesztették, nem fizették vissza vagy konvenziójuk nyomán csak részleges, csökkentett fizetés, illetve visszafizetés történt, sőt talán az eredeti terv szerinti törlesztés, visszafizetés volt a legritkább.

Egyébként a vizsgálódás során felvillanhat az a paradox, hogy ahol a legnagyobb a kockázat – pl. közönséges lakossági kölcsönöknél – ott volt a legkevesebb biztosíték a visszatérülésre; ahol viszonylag legkisebb a kockázat (békebeli, normális vállalati, üzleti kölcsönöknél), ott állt őrt a legtöbb és legerősebb garancia. Dehát ez megfelel a pénzvilág mentalitásának és gyakorlatának.

Minderre vonatkozóan statisztikai adatok, tanulmányok, egyéb források bőségesen találhatóak. Feldolgozásuk, összeállításuk eredményei az adósságvitában feltehetően érvként felhasználhatók.

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA

Dr. Tóth László

Hányadik honfoglalás?¹

A honfoglalás mintegy 1100 évvel ezelőtt területfoglalás volt. A keletről érkezett magyarok a Kárpát-medencébe érkezve itt találtak hazát maguknak a hosszú-hosszú vándorlás, elűzetés, menekülés után. Mintegy száz év múltával keresztény államot alapítottak, ami végképp „szentesítette” helyüket Európában. A magyarság megszakítás nélkül azóta is itt él, Európa szívében, az Európát ez alatt a hosszú történelmi időszak alatt inkább megosztó, semmint összekötő keletnyugati „törésvonalon”. Az ország geopolitikai helyzete miatt évszázadok során számtalan fenyegetettségnek kitett magyarság minden külső támadás és elnyomás ellenére fenntartotta önmagát, megőrizte nemzeti identitását és néhány rövid időszaktól eltekintve állami szuverenitását.

Az ország népe viharos történelme során sokszor kényszerült olyan helyzetbe, hogy újra elfoglalja e hazát, akár úgy, hogy elűzze a megszállókat, újjáépítse, újjáteremtse, amit a támadók és megszállók leromboltak, elpusztítottak, akár úgy, hogy a nemzet megőrizze magyarságát az idegen befolyással szemben, vagy hogy megtartsa azokat a kincseit, természeti és munkájával felhalmozott erőforrásait, amelyeket külső erők fenyegettek. Ha úgy tetszik nagyon sok „honfoglalásunk” volt ezen a helyen és úgy tűnik, még most sincs vége a sornak.

Szinte csak egy pillanattal ezelőtt, az évtized fordulóján úgy tűnt, hogy egy újabb, gyors honfoglalást élhetünk meg, amikor a ránk erőltetett, számunkra idegen, korábbi történelmünkötől, identitásunktól

¹ Ez az előadás a „Közép-Európa mint perspektíva” c. konferencián hangzott el. A konferencia helye és időpontja: Kiskunfélegyháza, 1996. Április 13-14. (A szerk.)

megfosztani akaró, gazdaságilag „lerongyoló” világot hozó szocialista rendszertől megszabadultunk. Mára azonban keserűen mondhatjuk, hogy ugyan szabadulásunk megtörtént a hazát elfoglaló hatalom rab-ságából, azt azonban mégsem állíthatjuk, hogy a „honfoglalás” is valóban megtörtént már.

E legújabb kori „hontalanságunk” valójában nem most, hanem a századelőn kezdődött. Trianon igazságtalansága fizikai értelemben vette el tőlünk a hon nagyobbik részét, a határainkon kívül rekesztettekől kétszeresen, szellemileg is. A század közepén pedig mindennek betetőzéseként a jaltai és a potsdami paktumokkal a győztes nagyhatalmak elzárták tőlünk Európának azt a részét, amelyhez mint szubrégióhoz – még ha nem is annak első vonalában, hanem leginkább csak félperifériáján – az előző ezer évben tartoztunk, hosszú időre ki-rekesztve bennünket a modernizáció és a gazdasági felzárkózás lehetőségéből. A Nyugat ekkor a főcél, a hitleri örület mielőbbi legyőzése és újjáélesztésének megakadályozása érdekében – összefogva a Szovjet-unióval – a könnyebb ellenállás útját választotta, amikor a nagyhatalmi játszmában átengedett bennünket a szovjet érdekszférába. Később azután farizeus módon sokszor úgy tett, mintha Európa katonapolitikai kettéosztása jobb esetben valamilyen eleve elrendeltség következménye, rosszabb esetben a kis közép-európai országok, közöttük Magyarország önként vállalt szerepével is összefüggött volna. Letörölni persze nem tudtak bennünket Európa térképéről, de a tudatukból igyekeztek kitörölni bennünket. Az „agymosás”, mint azt nap mint nap érzékelhetjük, rendkívül jól sikerült. Európa nevét és szellemét sikerült a Nyugatnak úgy kisajátítania, hogy ma az „Európába történő reintegrálódás” az „Európába való visszatérés” hamis jelszavaira építő politika itt és ott egyaránt hivatalos rangra emelkedett.

Nincs ez másképpen a gazdaság területén sem. A világhatalmi birkozás eszközeként alkalmazott gazdasági fojtogatás idején a Nyugat évtizedeken keresztül „büntetett” bennünket. Előbb az embargó, később a COCOM-listás technikai-technológiai leszakítás révén akadá-

lyozta a felzárkózást minden lehetséges eszközzel. Ez talán még érthető is lehetett akkor, de az már nem igazán, hogy mindennek az árát most akarják velünk megfizettetni, amikor semmiféle fenyegetettségük nem indokolja a további sarcolást. A piacgazdaság kiépítésének, a magántulajdon újratemtésének folyamatában nap mint nap azt látjuk, hogy vagy idegen kezekbe kerülnek erőforrásaink, vagy gazdátlanul pusztulnak, nem pedig saját boldogságunkat szolgálják. Sajnos, ehhez asszisztálnak a magyarságukat, a következő generációk jövőjét egy tál lencséért elárulók, eladók, a koncból részesedni akarók a piti bűnözők és a hatalomban lévők körében egyaránt.

A közelmúltban szomorúan nézhettük végig ennek a folyamatnak egy-egy állomását. Kezdődött a mezőgazdaság tönkretételével, folytatódott és folytatódik az ipar leghatékonyabb és a gazdasági szuverenitás szempontjából alapvető részeinek a külföldi tőkebevonással megvalósított privatizáció során történő „kimazsolázó” kiárusításával és a szellemi tőke „elűzetésével”. Az államháztartási reform köntösébe bújtatott liberális vadkapitalista, bigott, idejétmúlt „vakhitnek” alávétve, az állam jóléti és közszolgálati kötelezettségvállalásának szükségességét semmibe véve, teljes spektrumában teszük tönkre a nemzet jövőjét hordozó oktatási rendszert csakúgy, mint a szociális és egészségügyi szférát. Ráadásul pont akkor, amikor már most is példa nélkül állóan rosszak a halandósági és a világon egyedülállóan alacsonyak a gyermekszületési mutatóink.

Valójában ez a folyamat nem most, pár évvel ezelőtt kezdődött. Látnunk kell, hogy itt egy nagyjából másfél évtizede a háttérben pozíciókat szerzett gazdaságpolitika, illetve az ezt képviselő politikai-gazdasági menedzsment hosszú távú stratégiájának érvényesítése folyik. De amíg korábban burkoltan, addig ma már nyíltan, mi több, a „bölcsek kövének birtokában”, hivalkodva, öntelt, minden más gondolkodást, nézetet lesöpörő, gunyoros, felsőbbrendűséget sugárzó magabiztonsággal. Ennek a gazdaságpolitikának képezte szerves részét a 80-as évek eleje óta a szocialista gazdaság ún. piacositása, a piaci me-

chanizmusok erősítése, a szürke és fekete gazdaság hallgatólagos eltűrése, összekacsintó elismerése, és az ezzel együtt járó önkizsákmányoló, önmegnyomorító többletmunka általánossá válása. Így a liberális gazdaságpolitika burkolt kiterjesztése volt az, amely belülről segített hozzá ahhoz, hogy elvegyék tőlünk a hazát.

A külső adósságba hajszolás, most pedig az adósság törlesztésének minden mást ennek alárendelő célja által vezérelve és az alternatíva lehetőségét még elvben sem felvetve nyomorítják meg ma már szinte az egész lakosságot, így sajnos van rá esély, hogy megint nem mi foglaljuk el ezt a hazát. Mert mi lesz a vége annak, hogy az átlagos életkor a túlhajszolt, idő előtt megrokkant (a rokkantnyugdíjasok száma soha nem látott nagyságúra nőtt) embereknél drasztikusan csökkent és Európában a legalacsonyabb lett? De mire vezet a magyar családoknál bekövetkezett születésszám-csökkenés, a már ma is tragikusan alacsony gyermekszám?

A ködös, távoli, jobb jövőre vonatkozó ígéretések ellenére fogatosított konkrét kormányintézkedések most verik szét azt a szociális rendszert, amelyet a kifosztott és stagnálásra kényszerített, működésképtelenné tett gazdaság nem tud eltartani. Helyette még a körvonalai sem látszanak annak az új rendszernek, amelytől javulást ígérnek. Viszont a társadalom döntő többsége egyre védtelenebbé, kiszolgáltatottabbá válik. A tömeges munkanélküliség és az ettől való félelem miatti stresszbetegségek, a kényszerűen megváltozott életmód, az alultápláltság, a gyógyszerek megfizethetlensége és sok minden más miatt az idősek helyzete kilátástalanná vált. A másik oldalon a gyermeknevelés költségeinek elviselhetetlen növekedése lehetetlenné teszi a fiatal magyar családok gyermekvállalását, miközben bővítetten újratermeli a lumpen rétegeket, csoportokat, a magukat önerőből eltartani képteleneket.

Van-e esélyünk arra, képesek leszünk-e arra hogy ebben a vertnek látszó helyzetben is visszaszerezzük magunknak az országot, mikor ez

a 20. századi történelmünkben eddig soha nem sikerült nekünk? És ha igen, akkor esetleg reális veszély-e az, hogy gazdasági leszakadásunk véglegessé válik, a modernizációra egyedül képtelenek leszünk, a világgazdaság (és a globális világtársadalom) perifériájára szorulunk? Hiszen „kapitalizmust építünk” (még dicsekszenek is vele a magukat baloldalinak, szocialistának titulálók)! A kapitalizmus története pedig köztudottan egyben a centrum-periféria-viszony története, amely arról szól, hogy a gyengébb kárára, annak rovására élt jól és még jobban a gazdag. A periféria szerepét a „szabadrablás” idején a gyarmatok játszották, ma a volt gyarmati országok és egyre inkább azok az országok, amelyek valamikor ugyan nem a periférián voltak, de nem is a fejlődés főáramában. Ez utóbbiak a modernizációból rendre kimaradtak az idők folyamán. Rostow közkeletűvé vált kifejezésével élve nem tudtak túljutni a „take off”, a „nekilendülés szakaszán”.

Ha kicsit visszatekintünk a magyarországi kapitalizmus történetére, azt látjuk, hogy a reformkorban még közele voltunk az európai főáramlatokhoz, de 1849 után az elkezdődött fejlődés megszakadt. Nem jártunk jobban a századfordulót követően sem, még ha a millennium környékén újra fel is csillant egy kis remény. A század második felében pedig a „szocialista modernizációs kísérletben” való részvételünk ért (és ér) gyászos véget. A nemzetközi erőviszonyok eddig minden esetben kedvezőtlenek voltak a modernizációhoz, mindig (ahogy most is) a vesztes nagyhatalom oldalán buktuk el a teke off lehetőségét.

Természetesen ma mások a feltételek a modernizációhoz, mint akár néhány évtizeddel ezelőtt voltak. A modernizáció korábban felzárkózást jelentett a gazdasági fejlettséget tekintve a gazdag országokhoz, bekerülve abba a „klubba”, amely a világrendszer-világgazdasági rendszerben elfoglalt előnyös pozíciói alapján a javak világméretű elosztásában a kevésbé fejlettek rovására tovább gazdagodhatott. Ez még igaz volt Európa korábbi „szegényházára” is, a finnektől kezdve az írekig vagy a portugálokig, de számos sajátosság mellett Dél-kelet Ázsia „kistigriseit” tekintve is. Ma azonban már számos, közismert ok kö-

vetkeztében egyáltalán nem biztos, hogy igaz ránk itt Közép – Kelet-Európában.

A liberalizmus köntösébe bújtatott internacionalizmus reális veszelem. A mai globális világban a neoliberais restrikiós monetáris politika újra nem a modernizáció és a felzárkózás, hanem a gyarmati típusú munkamegosztás, az ebből következő nemzetközi tőkekivonás, a hazai bázisú kutatás-fejlesztés leépítése, a „vadkapitalizmus” minden, a „civilizált” Nyugat számára nem tolerálható vádhatása (a tömeges gazdasági bűnözéstől kezdve az államapparátus korrumpálódásán, a közbiztonsági szervek elgyengülésén át a jogbiztonság és igazságszolgáltatás végzetes lepusztulásáig, a szociális biztonság megszűnéseig stb.) felé visz. Ezzel a politikával sem „Európába nem megyünk”, sem „Európában nem maradhatunk”, hanem éppen elveszithetjük lehetőségeinket hosszú-hosszú időre ahhoz, hogy valaha is egyenrangú partnerként, de kultúránkat, nemzeti értékeinket, identitásunkat megtartva élhessünk az ősi földön.

Csak egy újabb, ki tudja, hányadik honfoglalás tesz lehetővé valódi modernizációt, amelynek révén saját magunkban is megőrizhetjük Európának mindazt a klasszikus, évezredekre visszanyúló kulturális értékeit, amelyek egyetemesek és ma is léteznek. És talán Európa is jobban tud védekezni velünk együtt, közösen azzal a mindent elárasztani készülő, legázoló, új keletű „internacionális” szubkultúrával szemben, amely a maga agresszivitásával igyekszik mindent maga alá gyűrni, ami útjában áll.

A passzív, a kiszolgáltatottságot szó nélkül tűró magatartás ezért nem megengedhető. Erre rá kell ébreszteni mindazokat, akik hozzánk hasonló cipőben járnak, akik Európának ebben a régiójában ma egymással versengve, egymást legázolva tülekednek a nyugat-európai politikai és gazdasági integrációba, miközben nyomorúságukban régi vélt vagy valós sérelmeikért próbálnak egymáson elégtételt venni, nem vé-

ve észre, hogy ehhez a *divide et impera* klasszikus elve szerint milyen sokan asszisztálnak.

Ha hagyjuk, hogy a dolgok folytatódjanak, nemcsak a nemzetközi pozícióinkon értelmezve nem nyerjük vissza a hazát. Magyarország területileg tovább töredezik, széthasadozik. Még ha nem is új országhatárokkal, de gazdaságilag (és talán még etnikailag is) szétválasztódnak, akár gettósodhatnak egyes régiók, az ország átugorhatatlan szakadékokkal szabdalt, integrálatlan részekből álló darabokra szakad már a következő tíz-tizenöt évben.

Azt, hogy ez az apokaliptikus vízió ne következhesen be, egy új honfoglalással kell elérnünk. Ennek legelső feltétele egy olyan erkölcsi megújulás, ami nélkül elveszítjük önmagunkat. Önbecsülésünk, magyarságunk nem engedheti meg, hogy Magyarország a későbbi nemzedékek történelemkönyveiben úgy szerepeljenek, mint Európa közepén jó ezer évig létezett állam, ahol valaha olyan nép lakott, amely azért vesztett hazát, mert feladta, elveszítette önmagát, mert nem tudta, nem merte saját útját járni, hanem hagyta, hogy ráerőltessenek egy olyan fejlődést, amely tőle és történelmi hagyományaitól, gyökereitől idegen, amely nem saját érdekét szolgálja.

Dr. Hamar Anna

A kilencvenes évek agrárértelmisége¹

A kilencvenes évek fordulóján ellentétes hatások érték az agrárértelmiséget. Az agronómustársadalom látszólagos egységét nemcsak mély tagoltsága, a különböző szintű diploma, a vezetésszervezet telítettsége és ezzel párhuzamosan a karrier időbeni kitolódása töredezte, hanem a szervezetek közötti különbségek drasztikus növekedése is. A nyolcvanas évek végén elkezdődött politikai támadás – a zöldbárózás – ugyan erősítette a csoportkohéziót, de növelte a csoport bizonytalanságát és kiszolgáltatottságát. A reprivatizációs elképzelés, a vagyon és a földtulajdon újra elosztása körüli viták és nem utolsósorban az aktív termelőszövetkezeti dolgozók „kisemmizése” elleni fellépés és a szövetkezeti tagok érdekvédelmének felvállalása a csoport megtépzott tekintélyén valamelyest javított. A belső megosztottságot azonban ez is csak ideig-óráig tudta visszaszorítani. Nyilvánvaló volt, hogy a változások elkerülhetetlenek, a lehetséges irányok is viszonylag jól körvonalazódtak a kilencvenes évek elejére, azonban a megvalósulás konkrét módját homály és bizonytalanság lengte körül. Ebben az időszakban aki csak tehetette a csendes kivárára rendezkedett be. Mindenki meghányta-vetette magában a lehetőségeket, de erről nem beszéltek, vagy csak nagyon szűk körben. A külső kényszerek igen rövid idő alatt kimozdították a csoportot a várakozási holtpontról. A gazdaság racionalizálása, az (ideiglenes) munkanélküliség terjedése, a csődtörvény elfogadása és a bankok kezdeti türelmetlen mohósága, a teljes vagyon nevesítése, a különböző tagi és lokális csoportok önálló törekvéseinek jelentkezése felerősítette az agrárértelmiség belső harcait is. Az agrárértelmiségieknek dönteni kellett merre mozdulnak, melyik utat választják; maradnak a szövetkezetben (illetve annak jogutódjá-

¹ A tanulmány a 17994. sz. OTKA "Nyertesek és vesztesek. Az agrárértelmiség lehetőségei és stratégiái" című kutatás támogatásával készült.

ban), csoportosan kiválnak és új szervezetet alapítanak, egyéni kiválók lesznek és önálló mezőgazdasági vállalatot hoznak létre vagy nem mezőgazdasági termeléssel akarnak foglalkozni. A választás (avagy a kényszer) attól függött, hogy a felhalmozott tőkájüket (kapcsolat, gazdasági szakismeret) melyik területen tudták legjobban érvényesíteni, illetve a tagság mennyire volt egységes a működő vagyron és földterület együtttartásában. Az évtized első felében az agrárértelmiség kivárá stratégiáját kénytelen feladni, a csoporton belüli nézeteltérések nyílt harcokba csaptak át. A kifelé egységesnek látszó agronómustársadalom több, egymástól alapvetően különböző csoportra szakadt szét.

1. A rendszerváltás agrárértelmisége

A kilencvenes évek fordulóján a csoport tagjai a szövetkezet, a vállalkozás és a vállalkozás sajátos formája, a farmgazdaság között „választhattak”.

1.1. A szövetkezet

A szövetkezetekben a vezetésszervezet kiépítése a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján ment végbe párhuzamosan a nagy generációváltással. A hagyományos karrierút² szervezeten belül nem bizonyult járhatónak, mert a szövetkezetekre a puha vállalati korlát volt jellemző³. Így a nyolcvanas évek fordulójáig a hierarchiában történő

² A vezetésszervezetet az államszocialista mezőgazdasági nagyüzem a tőkés mezőgazdasági nagyüzemtől vette át az állami gazdaság "közvetítésével". A karrierút sem változott jelentősen, csak egyes pozíciók elnevezései. A hetvenes-nyolcvanas években a karrierút következő lépcsőket tartalmazta: gyakoronok, telep/üzemvezető, ágazatvezető, főágazatvezető/kerületvezető, főmérnök/főmezőgazdász/gazdasági elnök-helyettes, elnök/igazgató

³ Közismert, hogy a mezőgazdasági nagyüzemek vezetésszervezetébe való bekerülést nagyon sokszor külső intézmények (tanács, FM, párt) irányították.

emelkedés gyakorlatilag egyet jelentett a munkahely-változtatással.⁴ A vezetésszervezet tagoltsága is végesnek bizonyult, így a szövetkezet egyre kevesebb diplomásnak tudott állást biztosítani, ami kétszeresen is kedvezőtlenül hatott az agrárértelmiség munkaerő-piaci helyzetére. Egyrészt az alacsonyabb beosztásban lévők előtt beszűkültek a szervezeti hierarchiában az emelkedés útjai, másrészt a pályakezdők részére egyre nehezebbé vált a szövetkezeti elhelyezkedés. Az agrárhallgatók között igen nagy népszerűségnek örvendő társadalmi szerződések rendszere megadta a pályakezdés biztonságát, de egyúttal „röghöz” is kötötte a fiatalokat, megakadályozván egy kedvezőbb álláshely megpályázását.⁵ A nyolcvanas évek közepén a fiatalok nemcsak a vezetői ranglétrán való emelkedést tartották reménytelennek, hanem az értelmes szakmai munka végzésének lehetőségét is.⁶ Az elmúlt évtized második harmadára az agrárértelmiség fiatalabb csoportjai előtt a szervezeti karrier lehetősége nagyon erősen beszűkült. Az 1990-es felvétel⁷ adatai tanúsítják, hogy a kedvezőtlen tendenciát érzékelték az agrár-diplomások is. A megkérdezettek szerint a hetvenes években pályakezdők lehetőségei kétszer jobbak voltak, mint a nyolcvanas évtizedben államvizsgázóké. A generációváltás egyértelműen a hetvenes évek pályakezdőit juttatta előnyös helyzetbe. Jelentős szakadék mutatkozik azonban a nyolcvanas évek első és második felében végzetek helyzetének megítélésében is. A fiatalabbaknak majdnem kétszer kedvezőtlenebb esélyük van a kedvező karrierre, mint az évtized első felében in-

⁴ Meszticzky András: Termelőszövetkezeti szakemberek munkahely-változtatása. Szövetkezeti Kutató Intézet, Budapest, 1985.

⁵ Az OPI által koordinált felvételnél 6 különböző egyetemi és főiskolai csoport közül az agrárhallgatók közel kétharmada kötött társadalmi szerződést, ami igen magas aránynak bizonyult a többi csoporthoz képest. Déri Miklósné

⁶ Lugossy Györgyi: Szándékok és lehetőségek. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest, 1985.

⁷ A Gödöllői Agrártudományi Egyetem rektorának megbízására készült nagyon részletes élet és pályaut-felvétel az 1978, 1983, 1988-ban végzett évfolyamok volt hallgatóival. Értékelhető volt 83 interjú. Hamar Anna: Élet és pályautak Gödöllő, 1991 kézirát

dulóknak. A fiatalok gyors pozícionális emelkedése nem volt ismeretlen a hetvenes és nyolcvanas években sem, melynek színtereit a gyenge szövetkezetek nyújtották. A szervezeten belüli irreálisan gyors karrier azonban mindig kudarcra végződött.⁸ A kilencvenes évek fordulóján a fiatalok pályájának meredek emelkedését az idősebb és tapasztalt felsővezetés óvatos visszahúzódása miatt keletkezett vákuum idézte elő. Bukásukat elsősorban nem tapasztalatlanságuk, hanem a teljesen kiszámíthatatlan jogi döntések keresztülvitelekor keletkező vezetésen belüli, valamint a vezetés és a tagság közötti konfliktusok okozták.⁹ A munkaerőpiacra különböző időpontban belépett évfolyamok közötti eltolódást elsősorban a telített munkaerőpiaccal és a nyolcvanas években fokozatosan erősödő gazdasági válsággal magyarázták. Kevesen figyeltek fel a megnyíló új, eddig ismeretlen utakra. Ők egyáltalán nem tartották a fiatalok helyzetét kedvezőtlennek. A legális vállalkozási formák, az egyre erősebb nyugatorientáció, a gazdaság piacelven szerveződő átalakulási folyamata a fiatalok számára biztosítja a lehetőséget. Rugalmasságuk, nyitottságuk, nyelvtudásuk és mozgékonyosságuk óriási előnyt jelent az idősebbekkel szemben. A fiatalok mozgásterét erősen behatárolta az intézmény és a lakóhely földrajzi fekvése. Az új gazdasági formák, valamint a nyugati tőke és ezzel együtt a kapcsolat is Budapestre, illetve Dunántúlra koncentrálódott. A térben kialakuló új egyenlőtlenségek következményeként a fiatalok pályautójába az oktatási intézmény szelektív hatása is érvényesült.

A megkérdozett agrárdiplomások ugyan érzékelték a csoport munkaerő-piaci helyzetében végbement kedvezőtlen változásokat és a politikai támadások keltette ellenséges hangulatot, de helyzetüket nem tartották se gyengének, se kilátástalannak. Többségük vélekedett úgy, hogy szükség esetén egészen biztosan el tudna helyezkedni, közel

⁸ Meszticzky A. i.m.

⁹ Hamar Anna: Az agrárértelmiség jövőképe, Budapest 1994. kézirat. A "Siker" MTA Pszichológiai Intézetben végzett kutatás részére készített, mélyinterjúk elemzésén alapuló munkaanyag.

egyharmaduk már nem tartotta saját kilátásait ennyire kedvezőnek és csak tíz százalékuk véleménye szerint fejeződne be az új álláskeresés teljes kudarccal. A munkaerő-piaci pozíciójuk kedvező megítélése ellenére a változások jelei azonban már 1990-ben is jelen voltak. A munkahely-változtatási szándékok (38.8%) eddig jól ismert tipikus okai mellett – jobb fizetés, munkahelyi konfliktusok, érdekesebb és tartalmasabb szakmai munka – megjelentek a változásra utaló indokok is. A munkahely megszűnése miatti állásvesztés (10.3%), a változások okozta kiszolgáltatottság veszélyére hívja fel a figyelmet, míg az önállóvá válás szándéka (13.8%) ugyanazon folyamat kedvező oldalára mutat. A kilencvenes évek fordulóján munkahelyüket elhagyni kényszerülők „előnyösebb” helyzetben voltak későbbi sorstársuknál, mert el tudtak helyezkedni.¹⁰

A rendszerváltás idejére egyértelművé vált, hogy a hagyományos agrárértelmiségi karrierút a fiatalabbak számára nem járható. Az idősebb generáció helyzetét jelentősen befolyásolta a szövetkezet gazdasági erőssége, a szakember szervezeten belüli tényleges tevékenységi köre, hatalmi helyzete, függése a szervezettől és nem utolsósorban a helyi társadalomban elfoglalt helye, valamint a lokális társadalom sajátos jellege.¹¹

¹⁰ A kilencvenes évek első felében állás nélkül maradtak egy része rosszul mérte fel lehetőségeit, és a regisztrált munkanélkülivé válást választotta, bízva a tagi tulajdonrész kivételében. Ez nem mindig sikerült, önállósodni nem tudott, közben a kapcsolatai fokozatosan kihűltek és a munkaerőpiac gyakorlatilag összeomlott. Kényszerpályára kerültek, mert egyetlen reális esélyük egzisztenciájuk biztosítására a magángazdálkodás maradt, aminek a feltételeit nagyon rossznak tartották. Ez a csoport amint lehetősége adódik rá újra alkalmazottá válik.

¹¹ Abban a szövetkezetben, ahol a művelt terület felét a tagság tartotta kézben részes művelés és háztáji formájában nem a hierarchia csúcsát jelentő elnök, hanem a háztáji főágazatvezető kezében összpontosult a tényleges hatalom.

1.2. A vállalkozás

A vállalkozások számának gyarapodása mögött a nyolcvanas években sokszor a gazdasági szabályozók adta többletjövedelem lecsapolása állt (gmk, szakcsoport), de működtek a hagyományos vállalkozási formák is (kft, egyéni vállalkozó, kisszövetkezet). 1990-ben a megkérdezettek több mint egyharmada vett részt valamilyen vállalkozásban. A leggyakrabban választott forma az egyéni vállalkozó volt, ezt követte a gmk és a kft. Mindenképpen figyelemre méltó, hogy a vállalkozásokban résztvevők közül legalább minden ötödik megkérdezett agrármérnök két vállalkozásban is tevékenykedett egyszerre. Az agrárértelmiséget elsősorban a kis tőkét igénylő vállalkozások jellemezték, erre utal, hogy a vállalkozásokban részt vevők kétharmada tulajdonos, s munkavállaló is volt egyszerre. A rendszerváltáskor az agrárértelmiség körében jelen volt egy kis mag, aminek tagjai éltek a lehetőséggel és bekapcsolódtak a (kvázi) piaci viszonyokba. A vállalkozásokhoz minimális befektetésre volt szükség, elsősorban kapcsolat és tudástőkéjüket használták. Ezt az állítást támasztja alá, hogy e csoportban meghatározó arányban a hetvenes években végzett vezető beosztásúak találhatók, akik koruknál és beosztásuknál fogva is jelentős kapcsolat és információrendszerrel rendelkeztek. Ezen kritériumok szükségesek, de nem elégséges feltételnek tűnnek a „vállalkozói” csoportba kerüléshez. A speciális szaktudás jellege is befolyásoló tényező volt. Nem lehet véletlen, hogy a növényvédősök, a szakfordítók, a melegégőviéek és az üzemgazdászok mellett egyetlen növénytermesztő vagy állattenyésztő szakosodású sem található a csoportban. A rendszerváltás idején a hagyományos mezőgazdasági termelésre szakosodók a piaci vállalkozásokba nem tudtak bekapcsolódni. Ezt magyarázzák a vállalkozások és a mezőgazdasági termeléssel foglalkozó gazdaságok területi elhelyezkedésének sajátosságai. A vállalkozások városokban – ezen belül is elsősorban a fővárosban és a megyeszékhelyeken koncentráálódtak –, míg a mezőgazdaság színtere a falu vagy a mezőváros. A speciális szaktudás magasabb piaci értéket képviselt, és a felvétel idején elsősorban a kereskedelembe és a szolgáltatásokba tudtak az agrárértelmiségiek

részt venni¹². Erre a mezőgazdasági üzemekben dolgozó növénytermesztőknek és állattenyésztőknek úgy tűnik nem volt reális esélyük.

A „vállalkozók” gazdasági viselkedését elsősorban nem az autonómia igényük magyarázza. Nem járunk messze a valóságtól, ha a fő mozgatórugót az anyagiakban keressük. Igencsak sokat árul el a megszerzhető jövedelem fontosságáról, hogy a vállalkozásból befolyt pénz az évi jövedelem több mint felét biztosította e csoport kétharmadának. Önálló (főfoglalkozású) vállalkozó tevékenységet folytatók elenyésző arányban jelentek meg az életútinterjúkban, vállalkozásaik elindításához vagy egyáltalán nem, vagy rendkívül csekély induló tőke kellett. A vállalkozások mögött nem tőke (pénz és működő vagyon), hanem kapcsolat és speciális tudás állt. Az erősebb mezőgazdasági üzemek jövedelmező tevékenységüket és a működő vagyon legértékesebb részét – nem alaptevékenység – önálló kft.-be vitték ki a felsővezetés irányításával. Ennek a lehetőségnek azonban a jogi moratórium hamar útját állta. Ezen időszakban az agrárértelmiség akkor változtatott munkahelyet – azaz akkor lépett ki a szövetkezeti munkahelyéről – ha kapcsolati tőkije nem korlátozódott csak az „agronómus társadalomra”. A szövetkezetek legmozgékonyabb, alvállalkozásokat felhajtó vezetői (főágazatvezető, ipari–szolgáltató ágazatvezető, műszaki főágazatvezető) ismerősen mozogtak az ipari és pénzügyi körökben. Mozgási lehetőségeiket, pozicionális értéküket piaci kapcsolataik nagyságrendje határozta be, ugyanakkor nagyon is sebezhetőkké váltak, ha az új szervezetbe lépve kapcsolataik „intézményesültek”, azaz elvesztették a „hozott piac” feletti monopóliumukat. Konkrét piacra vonatkozó kapcsolataikat kétféleképpen tudták megőrizni. Az első lehetséges útnak egy monopolhelyzetben lévő ipari cégnél betöltött magas állás bizonyult, biztosítva számukra a „saját” kapcsolatok ellenőrzését is. A másik út az önállósághoz vezetett, ahol közvetítőként je-

¹² Pl. A növényvédősök a növényvédő szerek behozatalával és terítésével, valamint szaktanácsadással kapcsolatos vállalkozásokban jelentkeztek. Nyelvet kiválóan beszélő szakfordítók külföldi vállalkozások telepítésében játszottak szerepet.

lentkezett a nagyobb vállalat és „saját piaca” között. Ez utóbbi igencsak ingatag alapon állt, piacuk önállóságát nem tudták megvédeni.

A vállalkozások létét a kívül maradtak a tényleges gazdasági eszközök – szinte kizáróan a tőke – birtoklásától tették függővé. Csak nagyon kevesen vélekedtek úgy, hogy a vállalkozásokhoz nem elegendő a megfelelő mennyiségű tőke, a kapcsolatokon túl a vállalkozói készség is elengedhetetlen – amivel nem rendelkeznek.

1990-ben az agrárértelmiség jelentős része ki volt zárva a vállalkozási lehetőségből. Ezen időben működő vállalkozói piacra – akár „másodállásban” is – a bekerülés szakmai, kapcsolati, intézményi és jelentős mértékben területi feltételeinek kevesen tudtak eleget tenni.

A „farmgazdaság”

A mezőgazdaságban az egyik legbiztosabb módja az önállóságnak az a farmgazdaságmodell, amit a politikai pártok a rendszerváltáskor igencsak népszerűsítettek.¹³ Mindenki tudta, hogy a források újraelosztása bekövetkezik, csak annak konkrét megvalósulási formája volt bizonytalan. Az agrárértelmiség latolgatva az elkövetkező évek lehetőségeit elkezdte csendes kivárástós stratégiáját. Kétségtelen, hogy a farmgazdaság az egyik lehetséges alternatívaként vetődött fel. Ennek ellenére igencsak meglepőnek bizonyult a megkérdezettek viszonya a lehetséges farmgazdaság-modellhez. 53,1%-nak véleménye szerint a magángazdaságokban tudná az értelmiség legjobban hasznosítani tudását, csak 4.9 % vélte úgy, hogy ez mindig a körülményektől függ és nem lehet csak igennel vagy nemmel válaszolni. Az igen – nem válaszok aránya nemcsak azt mutatja, hogy az agrárértelmiség jelentős része nem vetette el a szövetkezet alternatívájaként a magángazdaságokat, hanem arra is utal, hogy a politikai viták és támadások tüzeiben az értelmiségi csoporton belül nem is kevesen voltak, akik a magángaz-

¹³ Az interjúzás idején még nem volt ismert a változások konkrét útja.

daság felé kacsingattak. A csoport tagjainak ellentmondásos helyzetét csak növelte az agrárértelmiség hagyományos kétlábon álló stratégiája. A szövetkezetben vezető, a háztáji gazdaságban első az egyenlők között. Megszervezi és szakmailag irányítja a termelést, felhajtja a piacot, a szervezetben elfoglalt helye lehetővé teszi, hogy szükség esetén lízingeltessen a kisüzemi csoport számára. A vezetős szerep nem alá-fölé rendeltségi viszonyt, hanem a szakmai tudás és vezetős szerep elismerését jelentette. Ebben a kapcsolatban tetten érhető egyfajta cinkosság is a tagsággal. A háztáji terület maximalizálva volt, de a tényleges üzemek akár a 10 kh. nagyságot is elérték, ahol az intenzív kertészeti kultúra művelését nem lehetett családi-rokonsági munkaszervezetre alapozni. Legnagyobb „üzemi” területe az agrárértelmiségnek volt, és ezen üzem fő jellemzőjeként kell megemlíteni az idegen munkaerő alkalmazását.¹⁴ A bújtatott vagy kvázi vállalkozások sajátja, hogy nem rendelkezik saját forrással, a források többségét nagy szervezet adja (terület, gép, trágyázás, növényvédelem). Az értelmiségi csoport szervezeten belüli helyzete lehetővé tette, hogy minél nagyobb forrást szakitson ki magának.¹⁵ A csoport nemcsak a „forrás átcsoportosításában” volt egységes, de kinosan vigyázott arra is, nehogy valamelyik tagja túl sok forráshoz juthasson. A háztájiban megjelenő üzeme csak annyiban tekinthető vállalkozásnak, amennyiben piacra termel és idegen munkaerőt is alkalmaz.¹⁶ A források felett szervezeti pozíciója miatt

¹⁴ Ez nem jelenti a családi munkaerő kizárását, de a munkaszükséglet meghatározó részét idegen munkaerővel biztosították.

¹⁵ Volt olyan szövetkezet, ahol a háztáji főágazat létrehozását az tette szükségessé, hogy az agrárértelmiség szervezeten tudja biztosítani saját kisüzemének művelését, műveltetését. "Az elnök hallani sem akart róla, de a végén csak létre jött [a háztáji főágazat], mert amikor elkezdődtek kint a háztájiban a munkák, nem lehetett jóformán egyetlen agronómust sem találni a szövetkezet termelésében. Végül már kezdett katasztr. fálissá válni a helyzet, így hát az öreg belement." M.E. főágazatvezetővel készült interjú, 1990.

¹⁶ Juhász Pál az agrárértelmiség háztáji üzemeit vállalkozásoknak tekinti. Juhász Pál: Az agrárértelmiség meghasonlása In: Bibó emlékkönyv II.

ugyan rendelkezik, de ez nem saját tulajdona és a források elosztásában mindig meg kell védeni érdekeit. Kockáztatni nem kockáztatott, egzisztenciája nem került veszélybe, ha egy-egy terület termése nem sikerült vagy nem a legjobb árral tudta értékesíteni áruját. „Vállalkozásából” származó jövedelmet magasabb szintű fogyasztásba és gyermekei taníttatásába ruházta be elsősorban, gépek vásárlására vagy a kisüzembe alig fektetett be. Az agrárértelmiség – hasonlóan más csoportokhoz – kettős stratégiát alkalmazott. A hierarchikus szervezetben való emelkedés biztosította a karriert és a „háztáji” a jövedelempótlást. A kettő nemcsak a termeléshez szükséges források hozzáférhetőségében és elosztásában függött össze. A karrier időben elhúzódó folyamat, a hierarchiában emelkedéssel együtt emelkedik a fizetés és a pozícióból adódó összes juttatás. Az alapvető egzisztenciateremtéshez azonban elengedhetetlennek tűnt a „kisüzemi termelés”, különösen a nyolcvanas években végzetek körében. Erre utal a társadalmi szerződések fontossága, ahol elsősorban nem az állás, hanem az ismert társadalmi környezetben biztosított állás értékelődött fel. Egyben ez a munkaerő-piaci mozgást is befolyásoló tényezővé vált. Nagyon sokszor az elhelyezkedésnél nem a karrierkilátás, hanem a háztáji gazdaságba való bekapcsolódás lehetősége volt döntő. A falvakban és mezővárosokban ma is erősen élő családi-rokoni kapcsolatokra épülő munkaszervezet nagy biztonságot nyújtott a fiataloknak. Ezt csak tovább növelte az agrárértelmiség kollektív érdekérvényesítése szervezetén belül.

Az agrárértelmiség látszólag sokat veszíthetett a háztáji „kisüzem” megszűntetésével. Ugyanakkor tény, hogy szaktudása, döntési autonómiára törekvése és nem utolsósorban a szövetkezeti tagsággal való állandó kompromisszum kényszertől való szabadulási vágya sokat nyomhatott a farmgazdaságmodell alternatívája mellett. Az 1990-es felvételben a farmgazdaság és az agrárértelmiség összekapcsolódásának lehetősége mögött a csoport egyre gyengülő munkaerő-piaci pozíciója alig jelent meg és csak 12,3% érvelt a tudás többbretű felhasználása mellett. Az igenlők többsége az önállóságot, a saját elképzelések

megvalósítását és az egyéni érdekelttség hajtóerejét jelölte meg (37,0 %). A magángazdaságok létét – mint alternatívát – elfogadhatatlannak tartotta a megkérdezettek közel fele. Az ellenérvek közül csak kevesen hangoztatták a szükséges tőke hiányát, az agrármérnöki képzettség, a magángazdaság vezetése és munkaszervezete közötti ellentmondásra tették a hangsúlyt. Az agrármérnököket vezetőknak készítették fel, márpedig a magángazdaságok vezetéséhez nem szükséges se mérnöki szaktudás, se vezetőirányító munka. A farmgazdaság tényleges működésének rossz ismeretéből vagy a vezető szerephez kötődésből fakadt e vélemény, nehezen eldönthető. Tény, hogy a gazdaság vezetéséhez szükséges szaktudást és képességeket igencsak lebecsülték.

Az egyén autonómiáját hangoztatók alkották a legnagyobb csoportot. Nem járunk messze az igazságtól, ha ezen csoport véleményét a vezetésszervezetben elfoglalt hellyel kívánjuk értelmezni; a középvezetők (ágazatvezetők) láttak alternatívát a magángazdaságban. A vezetésszervezeti hierarchia elvben kijelöli a döntési jogköröket, azaz mindenkinek jól körülhatárolható területen elvben szakmai és döntési autonómiája van. Ez a gyakorlatban a technológiai ellenőrzést és ebből adódó konfliktusokat jelentette a beosztottak felé, a szakmai elképzelések és a beosztottaik jobb bérezése miatti konfliktusokat a főágazatvezetők felé. A szövetkezetben az agrárértelmiség között e csoport került skizofrén helyzetbe. Létszáma miatt meghatározó volt a háztáji gazdaság szervezésében, irányításában és az árak értékesítésében. A kisüzem és az ágazatvezetők összekapcsolódását jelzi, hogy a kizárólag piacra termelő háztájival rendelkezők többségét ők biztosították.

Míg a vállalkozásokba a felsővezetők kapcsolódtak be, addig az önálló magángazdaság lehetősége elsősorban az ágazatvezetőket foglalkoztatta.

A lehetőségek, a külső kényszerek és az arra adandó válaszok a látzólagos egységet felbomlasztották, a kilencvenes évek elején elkezdődött a csoport belső hatalmi harca.

2. Az agrárértelmiség és a mezőgazdasági vállalkozás

A változások ideje

A szervezet racionalizálási kísérletek, a vagyon nevesítése, a likviditási problémák, a csődveszély, a vagyon felélése vagy a legértékesebb vagyonrészek árverésre bocsátása és végül a kárpótlás, a szövetkezeti átalakulás és ezzel kapcsolatban az egyéni vagy csoportos kiválások együttesen befolyásolták a szervezeten belül az értelmiség egységét vagy az egység felbomlásának folyamatát. Minden várakozás ellenére az agrárértelmiség többsége a szövetkezetekben maradt. A döntés mögött természetesen különböző érdekek és helyzetek húzódtak meg. A rádiókban, újságokban megjelent – sokszor politikailag célzott – híradások ellenére mind a csoportos, mind az egyéni kiválások száma és jelentősége is alatta maradt a várakozásoknak. Az agrárértelmiség mozgása kisebb arányúnak bizonyult.¹⁷

A járszági felvétel nem igazolja azon aggodalmakat, hogy az agrárértelmiség élve pozicionális lehetőségeivel a szövetkezeti vagyont új szervezetbe vitte ki. Az agrárértelmiség 8%-a volt egyéni és csoportos kiváló. Az egyéni kiválók mögött jelentős családi földterület visszaszerzése húzódtott meg, vagy egyénileg váltak ki, de önállósodásuk után egy új gazdasági szervezetet alapítottak. A csoportosan kiválók a csőd szélén álló szövetkezetből mentették át a vagyon jelentős – és legértékesebb – részét új szervezetbe, felhasználva a reorganizációs

¹⁷ Hamar Anna: Az agrárértelmiség helyzete a Járszáiban. Budapest 1994. – kézirat. A mozgás irányára, a csoport átrendeződésére, a kiválások arányára felhasznált adatok alapja az 1993 decemberében történt kérdőíves felvétel. A felvétel egy kistérség – a történeti Járszág – 8 településén élő 120 agrárértelmiségi megkérdezésén alapult.

hitellehetőséget. A szervezeti változások ugyan nem befolyásolták jelentősen a szakemberek munkahely-változtatását, ez nem mondható el a beosztás változásokról. A beosztások – a ténylegesen végzett munkát értve alatta – jelentős átrendeződésen mentek keresztül. Az átalakulás elindulása előtt az agrárértelmiség elsősorban a hagyományos nagyüzemi struktúra vezetés szintjein koncentrált és a mintába kerültek 5 %-a dolgozott nem vezető állású szakértelmiségként. A beosztási skála szélesedése elválaszthatatlanul összefügg a szervezeti és tulajdonosi változásokkal. Egyrészt megnőtt a nem vezető beosztásban dolgozók száma és új csoportként jelentek meg a magánvállalkozások és kft.-k ügyvezetői. A beosztás változások közel fele azonban nem járt munkahely-változtatással is együtt. Az átrendeződés mögött a szervezeti változásokat megelőző racionalizálás, valamint a kiválások húzódnak meg. Legnagyobb mozgás az ágazatvezetőknél figyelhető meg, csak egyharmaduk maradt változatlan munkakörben és kevesebb mint tíz százalékuk került alacsonyabb pozícióba. A munkahelyet nem, de beosztást változtató ágazatvezetők több mint fele a gazdasági szervezet felsőszintű vezetője lett. A szellemi tőke szövetkezetből való kivonulásától való félelem nem igazolódott, mert a vezetés második sora – az ágazatvezetők – hierarchikus emelkedését a változások tették lehetővé. A felsőszintű vezetés bizonyult a legmozgékonyabbnak, mert mind az egyéni mind a csoportos kiválók kétharmadát adták. A legjelentősebb átrendeződés azonban a szervezeten belüli tényleges tevékenységi körben ment végbe. A szövetkezetekben a mélyen tagolt vezetésszervezet fellazult, a tevékenységi körök merev elkülönítése tovább nem volt tartható. A szervezet gazdasági helyzete miatt nem engedheti meg, hogy a szakemberek tevékenysége a termelés/irányítás egyetlen láncszemére korlátozódjon. Szakmai tevékenységük többfunkcióssá vált, amire már a nyolcvanas évek második felében – elvértve bár – de volt példa.

Az egyéni és csoportos kiválók aránya már önmagában jelzi, hogy a vagyoni újraelosztásban az agrárértelmiség lényegesen kisebb szerepet játszott. A megkérdezett szakemberek egynegyede a munkahely jellege

miatt nem kapott üzletrészt így tulajdonhoz sem jutott. A tagi tulajdonnal rendelkezők 80,2%-a nem vitte ki üzletrészt a szervezetből. A kiválók előnyben részesítették a termelés szempontjából fontos gépeket, illetve ingatlanokat. Az ingatlanok és gépek együttes kivitele a csoportos kiválókra volt jellemző.¹⁸

Az új vállalkozási formák közül a magángazdaságok jelentek meg legnagyobb arányban, ezt követi sorrendben a kft majd a bt, illetve a kisegítő üzem (56,8, 31,2, 3,1, 9,3 %). A vállalkozásokban részt vevők 60%-a nem főállásban dolgozik a vállalkozásban. Új színfoltként jelentek meg a tőketárs/tulajdonosok, akik ugyan részt vesznek a vállalkozás tevékenységében, de munkaerejük jelentős részét nem ez a tevékenység köti le.¹⁹ A vállalkozások tevékenységében továbbra is domináns maradt a mezőgazdasági termelés és csak egyharmaduk profiljára jellemző a kereskedelmi és a szolgáltatási specializáció (étterem, tanácsadás, gépi szolgáltatás).

A „farmer” és a „hagyományos vezető”

Az elkövetkező oldalakon az agrárértelmiség kialakult új csoportjának, a „farmereknek”, valamint a sokrétű szövetkezeti „menedzsment” egyetlen altípusának bemutatására vállalkozunk.

Az önállósodott agrárértelmiségnek, valamint a szövetkezet vezetését biztosító „menedzsment” tagjainak életútjában számos közös vonás fedezhető fel. Többségük olyan feltörekvő paraszt vagy falusi iparos családból származik, ahol a gyerekektől az elvégzendő pontos munkát és koruknak megfelelő teherbírást követeltek. A hagyományos karrierutat bejárva kerültek vezető (főágazatvezető, főagronómus/főmezőgazdász/előkhelyettes, elnök) beosztásba. Erősen telje-

¹⁸ A nagy értékű ingatlanok kivételéhez az egyéni kiválók nem rendelkeztek megfelelő nagyságú vagyonjeggyel.

¹⁹ Pethő László: Tétova vállalkozók. Zárt Kör 1993./2.

sítményorientáltak, kemény munkafegyelem jellemző rájuk és ezt mástól is megkövetelték. A céljuk eléréséhez vállalták a konfliktusokat és az önálló döntés meghozatalát. A szervezeti hierarchia jellegéből következő tekintélyvel nem fogadták el, és önálló döntési jogkörükbe, valamint szakmai tevékenységükbe nem engedtek bele szólni. Amennyiben hosszabb távon nem látták biztosítva elképzelésüket az adott szervezetben, munkahelyet változtattak. A két csoport azonban markánsan elkülönül az átalakulás előtti termelőszövetkezet „biztosította” mozgástérben. Az önálló előző szövetkezeti munkahelyét három különböző típusként vagy azok kombinációjaként lehet leírni.

1. Az adott szövetkezet vezetése – az elnök – politikai kapcsolatai miatt más szervezetek által nem ismert, azaz nem „nyilvános” kölcsönkhöz jutott hozzá²⁰. A politikai ernyő védelme alatt a szövetkezet egyre nagyobb és egyre irreálisabb beruházásokba kezdett. A kapcsolat megszűntével a szövetkezet kénytelen összes problémáját tovább vinni, ráadásul egyre keményebb gazdasági feltételek között.

2. A szövetkezet „az államnak tartozni a legolcsóbb” stratégiát követte, és beruházásaiban az állami támogatások rendszeréhez igazodott. A kilencvenes évek elején a hitelfeltételek drasztikus romlásával, a felvásárlási árak zuhanásával a szövetkezet mélypontra került.

3. A hetvenes évek összevonási hullámába bekerült gazdaságok, melyeket belülről mindig is feszítettek a lokális ellentétek. Sokszor a külső szemlélő számára is jól érzékelhető feszültségek ott voltak a legnagyobbak, ahol eltérő gazdasági-társadalmi múlttal rendelkező falvak

²⁰ Nem véletlenül volt óriási harc az országgyűlési képviselőválasztáskor. Ezen dőlt el a szövetkezetek „finanszírozási” helyzete is.

önálló szövetkezeteit vonták össze.²¹ Az itt tárgyalandó szövetkezeti vezető csoport gazdasága végig stabil maradt.

2.1. Az önállósodottak

Az önálló gazdálkodás alapjainak megteremtésében a kárpótlási jegyek koncentrálásának jelentős szerepe volt. A kárpótlási jegyek szabad piaci és térbeli mozgása alapjaiban befolyásolta a jegyek értékének nagyságát, növelve a származás nyújtotta előnyöket, vagy kompenzálva annak hiányát. A jegyek koncentrálásának technikája kihatott a kialakuló gazdaságok üzemi méreteire is. A kárpótlási jegyek egykézben felhalmozásának legismertebb – és nagy valószínűség szerint a leggyakoribb – formája a zsebszerződések rendszere volt. Az agrárértelmisség természetesen élt ezzel a lehetőséggel is, de az üzemi terület meghatározó arányát a család kárpótlási jegyei biztosították, lehetővé téve hogy minél nagyobb összefüggő területhez juthassanak²². A gazdálkodáshoz szükséges erőforrások koncentrációja mellett a tágabb rokonság – a klán – tagjai földtulajdonukat továbbra is megtartják. A gazdálkodás vezetésével azt a családtagot bízzák meg, aki agrárjellegű szakképzettséggel és megfelelő kapcsolatrendszerrel rendelkezik.²³ A családi birtokmodell elsősorban a 100-1000 ha. közötti üzemi területű gazdaságok jellemzője. A gazdálkodás elindításához szükséges erőforrások jelentős részét – vagy az egészet – biztosította a felszámolás elől menekülő szövetkezetek árverései (gépek) és a tagi tulajdonrész kivitele a szövetkezetből. A kiválással kivitt gépek a hetvenes évek tech-

²¹ Ennek legpregnansabb példája azon szövetkezetek (és egyben települések) összevonása, melyek tagsága hagyományosan önálló parasztbirtokos, illetve uradalmi cseléd volt. Az eltérő települési csoportok hiába tartoztak egyetlen szervezethez, nem voltak hajlandók együtt dolgozni.

²² A tapasztalat azt mutatja, a 100 ha. feletti üzemek területe egymástól több kilométerre fekvő nagy táblákban található.

²³ A családi modell nem volt ismeretlen a tőkés struktúrában sem. Az üzemet ott is szakértett családtag (okleveles gazda) vezette.

nikai szintjét képviselték, és műszaki állapotuk sem volt a legjobb. A földkárptólás rendszere, valamint a szövetkezetek átalakulásának folyamata csak a gazdálkodás elindításához legszükségesebb forrásokat biztosították. Ehhez elvben mindenki hozzájuthatott, így az agrárértelmiség is. Árnyaltabb kép bontakozik ki azonban, ha a forráshoz jutás feltételeit jobban szemügyre vesszük. A legfontosabb „előfeltételnek” bizonyult, hogy ne alakuljon ki hatalmi harc a vezetésen belül, illetve a kialakult hatalmi harcból a kiváló ne kerüljön ki vesztesen. A szövetkezetben maradó értelmiségi elfogadja a kiválási szándékot. Ez nemcsak a további kapcsolattartást biztosította, hanem lehetővé tette a megfelelő kompromisszumok megkötését is a kivinni szándékozott vagyon konkrét formájára. Rendkívül fontosnak bizonyult az agronómus társadalmon belüli információáramlás az árverezések során. Az agrárértelmiség ismerte legjobban a kikiáltásra kerülő gépek tényleges értékét és műszaki állapotát. *Az agrárértelmiség önálló gazdálkodásának feltételének a helyi hatalmi mezőben, valamint a kasztszerűen zárt csoport információs rendszerében elfoglalt stabil hely bizonyult.* Azok, akik csak ennyivel rendelkeztek elkezdheték ugyan önálló gazdálkodásukat, de a gazdaság működő vagyonának növelésére reális esélyük hosszabb távon nincs. Nem lehet véletlen, hogy a korszerűbb gépekkel vagy majdnem teljes és alapjaiban új gépparkkal rendelkező üzemek vezetőinek kapcsolatrendszere túlmutatott azon a szűk körön, ami elengedhetetlennek bizonyult az önállóság megszerzéséhez. A nagyobb működő vagyonnal rendelkező gazdaságok vezetői éltek a kedvező hitel lehetőségével, ami – ugyancsak elvben – mindenki részére elérhető volt. A hitel felvételénél a szakmai felkészültségen túl – nagyon jól kidolgozott üzleti tervet kellett készíteni – komoly szerepet játszott a megyei földművelésügyi hivatalokhoz kötődő kapcsolat. *A szakmai és a politikai kapcsolat együttes megléte volt a legkedvezőbb, különösen ha személyes jellegű kapcsolatokban is megnyilvánult.* A kedvezményes kölcsönök (alapok) lehetővé tették a banki konstrukciójú – igen rövid lejáratú és irreálisan magas kamatú – hitel megkerülését. Egy – egy pénzügyi intézethez fűződő kapcsolat a több és biztosabb információhoz jutáson túl előnyt nem

jelentett, ha nem tudott a gazdaság a bank feltételeinek megfelelni.²⁴ Az önállóvá vált agrárértelmiségiek életútjuk során felhalmozott társadalmi tőkéjének egyik legfontosabb elemeként emelhetjük ki a piaci kapcsolatok rendszerét. Itt válik fontossá az a tény, hogy a szövetkezetekből kivált agrárértelmiség milyen típusú „élő” kapcsolatokkal rendelkezett. Meghatározó a személyes kapcsolatok hálója (különböző cégeknél dolgozó évfolyamtársak, volt munkatársak, volt üzlettársak), valamint az agrárelitet tömörítő egyetemekkel és kutató intézetekkel képzett kapcsolatrendszer. A „farmerek” ismereteiknek és megfelelő információs háttérüknek, valamint szaktudásuknak köszönhetően képesek lavírozni az integrátorok között. Az agrárértelmiségi nem szolgáltatja ki magát az integrátor monopolhelyzetének – azaz nem vesz fel integrátori hitelt – , hanem megkeresi a számára legkedvezőbb feltételeket kínáló partnert. Csak akkor köt szerződést, ha helyzete ezt elkerülhetetlenné teszi. Hosszabb távon azonban az integrátori rendszer kikerülésére törekszik és ennek megfelelően építi tovább kapcsolatrendszerét is. A fő cél a külföldi kapcsolatok kiépítése vagy a meglévők erősítése. Az előző pályafutása során kialakult külföldi (pontosabban nyugati) kapcsolatokat ténylegesen nem tudja működtetni – gazdaságilag ahhoz túl gyenge – de ez lehetővé teszi a nyugati piaci rendszerben való jobb eligazodást és azt az ismeretet, hogyan tehet szert a hőn kívánt kapcsolatra. Ez az út elkerülhetetlenül a termelés profiltisztítása, azaz a specializálódás irányába vezet. Csak olyan termékekkel lehet külföldi piacra betörni, amivel itthon a nagy szervezetek nem foglalkoznak, amire külföldön tartós kereslet van és/vagy klimatikus okok miatt nyugaton nem lehet megtermelni. Ezen lehetőségek megvalósítása már önmagában rejt újabb feltételeket. A már meglévő kapcsolatok valóban megkönnyítik a gazdaság helyzetét, de nem tartják reménytelennek azokat sem, akik csak az út megtalálásának módjával vannak tisztában. A külföldi piaci kapcsolatok – ismeretem

²⁴ A reorganizációs hitelhez jutás feltételeiben a pénzüintézetek már érvényesítették érdekeiket.

szerint – csak azon vállalkozó agrárértelmiségiek üzemére jellemző, akiknek rokonai élnek nyugaton.²⁵ A közvetlen kapcsolat kiépítésének azonban egyik alapfeltételének tűnik a *nyelvismeret, valamint a kapcsolatkialakító készség*. Amennyiben nem, vagy nem jól beszél idegen nyelvet és nincs a közvetlen környezetében senki, akire számíthat szükség esetén, nincs reális esélye kedvező gazdasági kapcsolat kiépítésére. Amikor arra keresünk választ, hogy az agrárértelmiségiek milyen feltételek mellett válhattak vállalkozóvá, arra is figyelmet kell fordítani, milyen feltételeknek kell megfelelniük ahhoz, hogy vállalkozók is maradhassanak. *A gazdaságon belül koncentrálódott szellemi tőke nagysága és differenciálódásának mértéke* elengedhetetlen feltétele a lábon maradásnak. Egyrészt meghatározó, hogy a vállalkozó milyen jellegű ismeretekkel rendelkezik, másrészt milyen tudású munkatársai/beosztottjai vannak. A nem családi jellegű gazdaságok – a kft.-k – több agrárértelmiségit tömörítenek, így a végzett munka jellege is differenciált. A családi jellegű gazdaságokban a közvetlen családtagok vesznek részt, ahol a gyerekek szaktudása rendkívül meghatározóvá válik. A differenciált szellemi tőke koncentrálására legjobb példaként azt a családi gazdaságot említhetjük, ahol a gazdaságvezető növényvédő szakmérnök²⁶, a felesége kertészetre szakosodott agrár-mérnök, a külföldi levelezés bonyolítása a nyelvtanár lány feladata, a közvetlen kereskedelmi kapcsolatot az angolul kiválóan beszélő fiú tartja és a könyvelés terheit egyre inkább átveszi a család legfiatalabb gyermeke, az utolsó éves közgazdász hallgatónő.

²⁵ Az országot elhagyó, nagyobb birtokkal rendelkező családok vegyes vállalatairól van szó, ahol a működő vagyon kialakulását a külföldi tőke tette lehetővé.

²⁶ A gazdaságvezető képzettségének teljes listája a következő: agrárkémikus, növényvédő szakmérnök, mérlegképes könyvelő, vállalatgazdasági szakmérnök, hivatásos gépjárművezető. Tárgyalóképes német nyelvismeret.

2.2. A szövetkezeti menedzsment

Az agrárértelmiség többsége vállalta a mezőgazdaság átalakulásával járó konfliktusokat és a szövetkezet átalakulásának levezénylését. A szövetkezet gazdasági stabilitása, a szövetkezetben kialakult látens munkanélküliség tényleges aránya, a jövedelemátcsoportosítás lehetősége és az új gazdasági formák iránti fogékonyság, valamint a településen jelentkező munkanélküliség aránya együttesen határolták le a szövetkezeti vezetés mozgáskörét. A vezetők helyzetét jelentősen befolyásolta, hogy a tagsággal mennyire tudta elfogadtatni a változásokat és azzal járó konfliktusokat. Azon szövetkezet vezetése volt kedvezőbb helyzetben, ahol már a nyolcvanas években elkezdődött a szövetkezeti szervezet „racionalizálása”. A szövetkezeti tagság alkalmazási kényszere szülte problémákat az aktív dolgozók felvételi stopjával, a tagság fokozatos nyugdíjba vonulásával érték el. A modern technológiai beruházások fedezetének jelentős részét a szervezet biztosította, így a hitelkonstrukciókban bekövetkezett változások nem okozták a gazdaság ellehetetlenülését. A modern technikával gépesített alaptervekenység mellett csak önálló ipari tevékenységgel foglalkoztak, így egyetlen üzem helyi telepévé sem váltak. Állandó fejlesztés volt jellemző ezen szervezetekre, de növekedésük nem vált irreálissá, szervezetüket nem duzzasztották fel. A szövetkezet vezetése természetesen felhasználta „szocialista kapcsolatrendszerét”, de vagy korlátozta saját étvágyát, vagy túl messze volt a tűztől. A vezetés gyorsan reagált a különböző befektetési lehetőségekre, így jelentős kapcsolatrendszert épített ki mind az ipari, mind a bankszférával. A nyolcvanas évek gazdaságfejlesztési stratégiája erősen befolyásolta a kilencvenes évek elején végbement változásokat. A stabil szövetkezetek további ismérveként kell megemlíteni, hogy nem estek bele a hetvenes évek összevónási hullámába, a szervezetet nem feszítették a lokális ellentétek. A helyi munkaerőpiacon a szövetkezet kedvező helyzetét csak fokozta az erősödő munkanélküliség. A kilencvenes évek első felében a szövetkezetből kevés kiváló volt, a vagyon töredék részét vitték csak ki. *A szövetkezeti vezetés folytonosságának alapját elsősorban a nyolcvanas*

évek gazdasági stratégiájában és másodsorban a helyi viszonyokban találhatjuk meg. E szervezetek értelmisége a „hagyományos” szövetkezeti struktúra folytatása mellett döntött. A „hagyományos” szövetkezetben a tagsági viszony együtt jár a bérleti kényszerrel és a tagi földeket egy tömbben hagyták. Ez egyben azt is jelenti, hogy a további kiválások a szövetkezetből elvben ugyan lehetségesek, de a gyakorlatban szinte kivihetetlené válnak. Papíron nincs oszthatatlan szövetkezeti földtulajdon, a valóságban mégis létezik. A jövedelem átcsoportosításának lehetőségét, illetve a már jól bevált jövedelem–kiegészítő tevékenység folytatását biztosítja a „háztáji földek” továbbélése. A tagi földek arányának megfelelően kapnak részterületeket művelésre. A termelést ugyanúgy az agrárértelmiség szervezi, irányítja és az értékesítésben meghatározó szerepet visz, mint az államszocialista struktúrában. Ebben a szervezeti típusban minden változás ellenére a szövetkezeti értelmiség – véleményem szerint – nagyobb hatalommal rendelkezik, mint az átalakulás előtt. Vezető és szakmai képességét bizonyította azzal a tagságnak, hogy az átalakulásból a tagság nem vesztesen került ki. Ugyancsak az értelmiség helyzetét szilárdítja az aktív tagság egzisztenciális helyzete, a biztos munkahely, valamint a „háztáji” gazdaság. Ebben a típusban az agrárértelmiség meghatározó többsége helyi származású, így a kárpótlási földeket vagy bérbe adja a szövetkezetnek vagy önállóan műveli, művelteti. Mivel a tagok által bérbeadott földekre arányosan kapnak háztáji területet, az agrárértelmiség a bérbeadás lehetőségével él, folytatva a „háztáji” tradícióit.

Ráth Tamás

A gazdasági modernizáció és a hadsereg. - kitekintés az ezredfordulóra -

Az 1989-90-ben lezajlott politikai rendszerváltozások a közép-kelet-európai térségben számos országot, köztük Magyarországot is a nyugat-európai integráció felé hajtott, azzal az illúzióval, hogy a fontosabb szervezetekben belátható rövid időn belül tagságot kapnak.

Ma, 1995-ben mondhatjuk, hogy az illúziók nagy része szertefoszlott és a térség országai számos komoly gonddal küzdenek. Úgy tűnik, a magyar gazdaság még nem találta meg a helyes utat, amely lehetővé teszi, hogy a gazdasági fejlődés felgyorsuljon és ezzel sikerüljön megállítani a lemaradást, sőt egy ezeréves sorban állás után csatlakozzunk Nyugat-Európához.

Felvetődik a kérdés, az esetleges Európa Unió tagsággal megoldódnak-e a jelenlegi problémák. Azt mondhatjuk, hogy NEM, legfeljebb a megoldáshoz egy kedvezőbb keretet kapunk. A helyzet világosan mutatja, nekünk magunknak kell megtenni a legtöbbet, ami a leghatékonyabb módon segíti elő a kedvező változásokat és tartós eredményeket hoz. Ez pedig a modernizáció útján kijelölt feladatok végrehajtása.

A modernizáció egy igen komplex kérdéskör, és az ezzel kapcsolatos viták úgy vetődnek fel, hogy modernizáció kontra stabilizáció.

A három éves modernizációs terv, inkább egy stabilizációs program, de ha ez nem kapcsolódik össze egy modernizációval, akkor ez még a stabilizációt sem fogja jól szolgálni, mert nincs kitekintése a jövőre, ugyanis három év igen szűk az időhorizonton.

Ugyanakkor az is világos, hogy egy válsághelyzetben először stabilizálni kell a gazdaságot és utána lehet egy nagyobb arányú moderni-

zációt végrehajtani. A kettősség érthető, azaz nincs stabilizáció modernizáció nélkül, de nincs modernizáció távlatilag, ha először nem stabilizáljuk nagyjából a gazdaságot.

Amíg a stabilizáció egy gazdasági egyensúlyteremtés, a modernizációnak vannak nemcsak gazdasági, hanem társadalmi, oktatási, kutatási, kulturális aspektusai is. Ezek nélkül nem lehet egy tisztán gazdasági modernizációs programot végrehajtani, mert nem jelentkezik intenzíven az új iránti igény, illetve annak befogadása alacsony hatékonyságú lehet.

Az Európa Unióban definiálták az European Sustainable Development-et, vagyis az európai fenntartó fejlődési modellt, amelyik három prioritást kombinál:

- a technika fejlődését,
- a foglalkoztatás megfelelő szintentartását,
- a környezetbarát fejlődést.

E három prioritás mellett akarnak normális gazdasági növekedést elérni, ez számunkra is követhető keret lehet.

A modernizáció megfogalmazható harmonikus gazdasági fejlődésként is, ahol biztosítva vannak a fentiek.

Mi kell a modernizációhoz?

Elsősorban jövőkép, enélkül nincs modernizáció, mert nem tudjuk, hogy mi felé modernizálunk.

A jövő előreláthatóságának feltételei egyre romlanak, mert minél gyorsabban változik a világ, annál nehezebb az előrelátás. De nemcsak a változások üteme gyorsult meg, hanem ennél is jobban megnőtt a változásokat létrehozó tényezők száma. Így minél fejlettebb egy társadalom, annál több tényező alakítja sorsát.

A társadalmak sorsa ma alig látható előre, mégis csak akkor van biztató jövő, ha világosan és reálisan a jövőre vonatkozó elképzelések és ehhez tárgyilagosan fel lettek mérve az adottságok és lehetőségek. Egy jövőképpel rendelkező társadalom egy hosszabb szakasz után megállapíthatja, hogy nem úgy alakultak a folyamatok, ahogy tervezve volt, de biztos, hogy jobban azon társadalmaknál, ahol nem voltak elképzeléseik.

A gazdaság modernizációjának feltételei a következők:

- Egy technológiailag fejlett, szűk ipari keresztmetszet. Nem lehet mindent gyártani, de amit igen, az fejlett nivójú legyen, ahogy az angolszász terminológia mondja: *sophisticated*. A gyártott termékek kifinomultsága a piaci versenyben nagy előny és mutatja a modernizáció tartalmát.
- Nyitott piacgazdaság, amely biztosítja az ország számára, hogy megfelelő nagy külső piacokra is ki tudjunk jutni, ugyanakkor a hazai piac megfelelő teret adjon a külföld számára.
- Bekapcsolódás az integrált nemzetközi gazdasági életbe, főképpen a multinacionális vállalatokon keresztül, mert így biztosítható korszerű technológia hazai működés-képes telepítése.
- Forrástranszfer, hogy minél több külső forráshoz hozzájussunk.
- Nagyon fejlett infrastruktúra, mert ez nélkülözhetetlen.
- Mindent átfogó kommunikációs készség, amely a lehetőségek kétirányú kihasználásához kell.
- Konzisztens gazdaságpolitika, amely hosszabb távon biztosítja a modernizációt. A jelenlegi folyamatos monetáris restriktív politika nem egészen konzisztens, stabilizációra jó, de modernizációra nem, az ennek megfelelő gazdaságpolitikát kell kialakítani.

A modernizáció folyamatában különböző szerepvállalások lehetnek. Így ez lehet:

- felülről irányított, mint Szingapúr és Japán;
- szabadon engedett, melyet nem irányítanak, csak segítenek, mint Anglia, Németország, USA.

Ha felülről irányított, akkor célgazdasági program kell, amelyet nagyon keményen végre kell hajtani. Ez gyorsabb, céltudatosabb, de csak nagyon hosszú távra termeli ki a piaci kondíciókat, amelyekre szükség van.

A szabadon engedett az lassabb, de jobban kifejleszti a versenyt.

Magyarországon a modernizációt tulajdonképpen rá lehet bízni a vállalkozókra. Így az egyik szerepvállalás a vállalkozóké, a gazdaság széles szektorában a saját profitérdekük alapján. Főleg azért, mert a modernizációhoz belső forrás igen kevés van, ezért a külföldi tőkét be kell kapcsolni, erre a privatizáció és a magánvállalkozás területei számíthatnak legjobban.

De van két terület, ahol állami szerepvállalás szükséges:

- a válságiparágak kezelése, leépítése vagy modernizálása, ehhez központi erőforrásokat kell mozgósítani;
- csúcstechnikai ágazatok fejlesztése, amit szerté a világon valamilyen módon támogatnak.

Ennek a csúcstechnológiai modernizációs résznek lehet egyik szegmense a hadiipar fejlesztése, itt van tehát a természetes kapcsolódás a gazdaság modernizációja és a hadiipar között.

A hadsereg a modernizációs folyamatnak része kell hogy legyen, ennek mértékét a körülmények fogják megszabni, első látásra egy kis része lesz a folyamatnak, de más megvilágításban is érdemes analizálni ezt.

A kapcsolatot kétféleképpen lehet és kell kezelni:

- úgy, hogy a hadsereg a nemzet egy része és ebben benne van, hogy a nemzetgazdaság része;
- úgy, hogy a hadsereg maga egy szervezet.

Az első szempontból következik, hogy az országnak bizonyos elvárásai vannak. Fontos itt megjegyezni, a meglévő viták ellenére, hogy a hadsereg, a védelem a civil társadalom meghatározott igénye és nem a hivatásos állomány speciális szükséglete.

Ezért a hadsereg modernizációja és a gazdaság modernizációja szoros kapcsolatban van:

A két folyamat fontos döntéseket igényel, de egymással kapcsolódókat, melyeknek kölcsönhatásuk nem kevés. Az eddigi döntések inkább független területi döntések voltak.

A hadsereg jövőjét vizsgálók világszerte új kihívásoknak kívánják megfeleltetni a meglévő haderőket. Amit számunkra fontos figyelembe venni, az az, hogy a jelenlegi hadsereg-modernizációs elképzelések tíz év alatt kerülnek megvalósításra és az akkor, szervezetében, fegyverzetében kész erőnek majd meg kell felelni a meglévő kihívásoknak. Ezért jó tudni: a mai cselekvéseknek holnapi felelősségei lesznek. A nemzetközi kitekintések mutatják, hogy a változó fenyegetettségi és veszélyforrások alapján a legtöbb országban átértékelik a hadsereg feladatait és ez módosításokat jelent azok méreteiben, szervezeteiben, felszerelésében és feltöltöttségében.

Ezekben az országokban tapasztalható méreteken csökken a honvédelmi kiadások abszolút vagy reálértéke.

A társadalom sehol nem fogadja el, hogy korunkban – a harmadik világháború veszélyének elmúltával – továbbra is a korábban kialakult nagyságrendi terheket vállaljon a katonai kiadások terén.

Tehát a kihívás úgy szól nálunk is, hogy a haderőreformot, amely a modernizáció része, csökkenő központi költségvetési támogatás mellett kell megoldani!

A fentiek nagyon népszerűnek hangzanak, de érdemes tovább vizsgálni.

A katonai költségvetések valóban csökkentek, de a közép-kelet-európai országoktól eltekintve ezekben az országokban a gazdaság más szektorai viszonylag jól működnek és ezek termékei jelentős szerepet játszanak a hadsereg fenntartásában, a gondok egy részének átvállalásában. Ugyanakkor a csökkenő költségvetésen belül megfigyelhető egy újraelosztás, hangsúlyeltolódás, így egyes területek a csökkenés ellenére relatíve többet kapnak.

A nem egyenlődsdi elv azt is eredményezi, hogy a jövőbeni modernizációt szolgáló területek képesek fejlődni.

Ugyanakkor a hadsereg az alaprendeltetésében, funkcióiban képes működni!

Nálunk a csökkentés a népszerűsége túl nem lett átgondolva, hogy mit okoz a gazdaság teljes struktúrájában. A csökkentés olyan időszakban következett be, amikor a gazdaság területén alapvető változások zajlottak le, mint piaci irányváltás, szerkezetváltás, tulajdonosi váltás, nagymérvű kapacitás csökkenés stb. A gazdaság más területei mint teherbíró része nem jöhettek szóba, azok a kapacitások kezdtek leépülni megrendelések hiánya miatt, melyek viszonylag korszerűek voltak. Így azt lehet mondani, hogy a honvédelmi kiadások csökkentésének egy része a gazdaság területén összhatásában hátráltató volt, mert olyan részeket is megbénított, leépített, melyek még bevételt tudtak volna produkálni. A megmaradt területek a fenntartást sem tudják megfelelően biztosítani, így az alaprendeltetés több területén súlyos gondok jelentkeztek!

Ebből a helyzetből visszavetítve, megállapítható, hogy a jelenlegi költségvetés a működőképességnek nem biztosít stabilitást és még létszámcsökkentés esetén is az emelése belátható időn belül napirendre kell, hogy kerüljön!

Az ország a NATO tagság iránti igényét hangsúlyozza, ez bizony kiadásokkal fog járni, tehát a költségvetést emelni kell.

Ha nem leszünk rövid időn belül NATO tagok, annak is megvannak a költségvetési kihatásai.

Úgy tűnik, a növekvő gondokat nem lehet elkerülni, sőt, ha a tendencia marad a honvédelmi költségvetés fenntartás-fejlesztés arányában, akkor közel 2000-ben egyidőben fog jelentkezni bizonyos fegyverek, fegyverrendszerek cseréjének és az átfogó modernizációból adódó feladatoknak a halmozott költsége, ami kezelhetetlen nagyságú lesz!

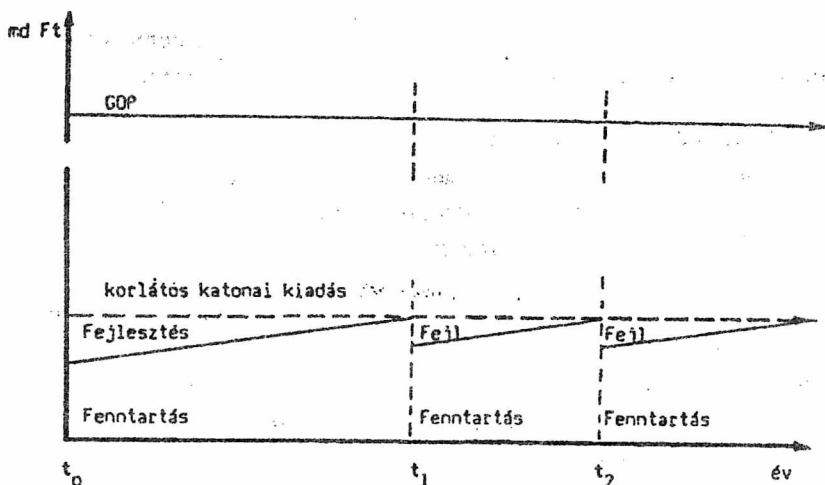
Ebben a helyzetben milyen megoldások lehetségesek:

- katonai kiadások növelése más közjavak terhére, nem járható út;
- tengődő hadsereg fenntartása, ellenkezik az ország biztonsági igényeivel és megteremtheti a hadsereg instabilitását;
- radikális létszám-, eszköz- és készletállomány-leépítés, hogy a lecsökkentett fenntartási hányad mellett fejlesztési hányad is képződjön;
- javuló GDP mellett a katonai kiadások arányos növelése, kérdés, várható-e ez.

A két utolsó lehetőséget érdemes tovább boncolgatni.

A 95 – 5 %-os fenntartási-fejlesztési arányban mindenképpen csökkenteni kell a fenntartási hányadot és a felszabaduló fenntartásból képezhető fejlesztéshányad lehetőséget ad a kisebbedő állományú hadsereg korszerűsítésének időleges biztosításához.

Azonban ez a megoldás is csak időleges enyhülést jelent, mivel a stagnáló vagy romló GDP mellett, felülről korlátos katonai kiadás idővel – a folyamatosan küszö fenntartási kiadások miatt – újabb és újabb állománycsökkentést követelne. (1. sz. ábra)

Ezután adódik a kérdés másik oldala, hogy a hadsereg, hadiipar – ami még van – tud-e a GDP növekedésében szerepet játszani? A kérdésre a válasz első pillanatban az, hogy jelenlegi helyzetében, méreteinél, kapacitásánál fogva felejtjük el az egészet.

Ma pedig olyan helyzetben vagyunk, hogy minden kis lehetőséget, ami bevételt hozhat, meg kellene becsülni. A régi kapacitások kb. 15–20 százaléka van meg ma még és ennek belföldi teljesítménye is egyre csökken.

Ennek a területnek jelentős export lehetőségei voltak és ma is lennének. El kell felejtteni azt az álláspontot a hadiiparról, hogy improduktív. Ugyanolyan terméket gyárt más, ennek funkcionálisan be kell épülni a gazdaságba, mert jövedelemtermelő.

A fegyverzettől eltekintve csak a katonai elektronikát érintve nézzük meg a lehetőségeket. A volt piacok közül India látszik stabilnak továbbra is. Más piacokra pedig a nyugat-európai cégekkel kooperálva kell bejutni.

Általánosan volt és van egy rossz önleértékelő vélemény a termékeinkkel kapcsolatban, ami messze nem felel meg a valóságnak.

A kommunikációs rádióelektronika területén a magyar hadsereg a folyamatosan fejlődő NATO országok híradását figyelte, ami állandóan folyó fejlesztést igényelt. Míg a NATO egy közepes fejlettségű híradó rendszerrel állott csak szemben.

E miatt vannak területek, ahol olyan hazai termékekkel rendelkezünk, mellyel a német ipar jelentős cégei (Telefunken, Rohde-Schwarz) sem rendelkezik. Hagyományos exportpiacainkon most ők adják majd el a magyar termékeket, mert rugalmasabban, gyorsabban adminisztrálnak, mint mi!

Ez is mutatja, hogy ez a terület még ma is képes jövedelmet termelni az országnak, de ehhez ügyes management szükséges. Ki kell használni a külpiac igényeket, ezek realizálását segíteni kell és ezen igények szüneteiben alapjáraton kell hazai igényeket kielégíteni.

Tehát a GDP növekedésében igen is tud szerepet játszani a hazai hadiipar, ezt ki kell használni!

Ezzel kapcsolatban mérlegelni kell az időtényezőt és a jelentkező veszteségeket. Az időtényező azt mutatja, hogy most még lehetne valamit kezdeni ezzel a kapacitással, mert még megvan. Holnap már nincs meg és holnapután, ha kényszerítve leszünk – bár ne legyen ilyen helyzet – igen sokba fog kerülni.

A veszteség, a mai indulásnál is jelentkezik, de a holnaputáni kényserhelyzetbeli kiadáshoz képest elenyésző, sőt a mai aktivitás holnap bevételnövelő lesz.

Ezzel megteremthető majd az az egyensúly, hogy a felszerelés egyik részét magunk állítjuk elő, a másik részét importáljuk, illetve a saját katonai export bevételből finanszírozzuk az importot.

Az eddigiekből látható, hogy a hadsereg számára ez a két lehetőség jelentkezik. Az elsőnél a saját gazdálkodásában kell fordulatot elérni, de úgy, hogy az így keletkezett pénz majdnem egyidőben rendelkezésre álljon, hogy a fejlesztésnél a finanszírozás kis veszteségű legyen.

A másik lehetőség, a hadiipar finanszírozásánál a hadsereg egy kis megrendeléssel tud a saját költségvetéséből indulni, a többi más tárcának kell biztosítani – mondjuk az IKM-nek – azért, mert ez a kapacitás később polgári termékek előállításában is aktív lehet, illetve a nyugat-európai kooperációkban polgári és katonai termékek területén beépülhetünk a nyugati iparba.

Ilyen polgári-katonai közös terület lehet:

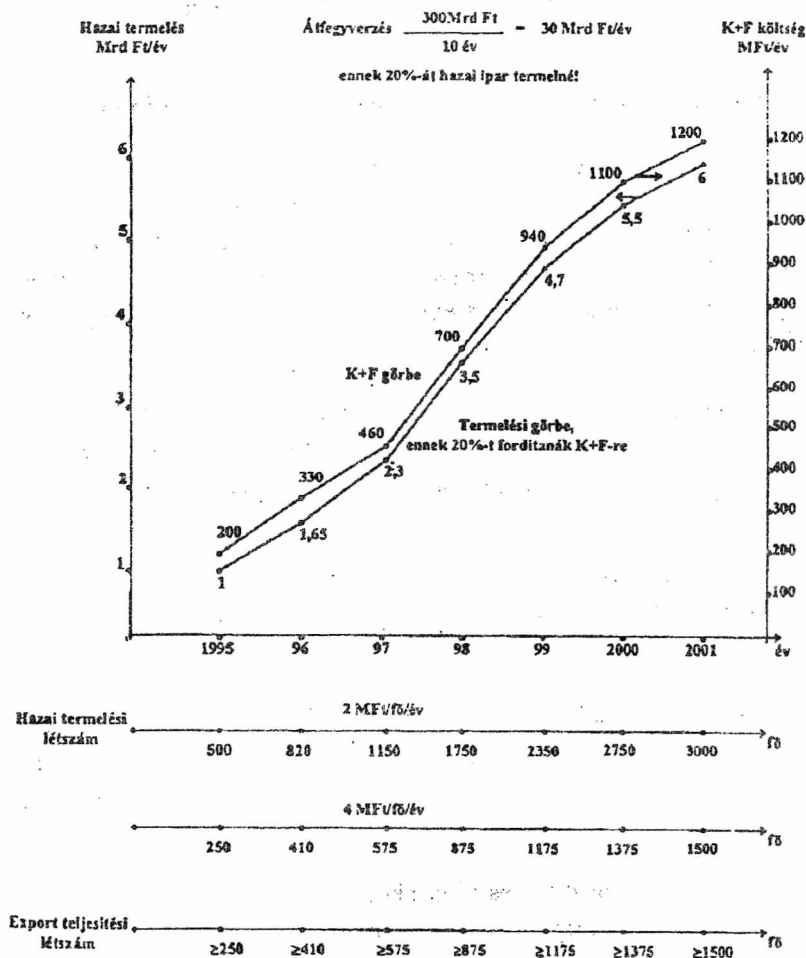
- teher- és konténerszállító járművek,
- különböző konténerek,
- teljes szárazelem választék és ezek tölthető típusai is,
- kis súlyú, nagykapacitású akkumulátorok,
- hordozható rádióadóvevők, rádiótelefonok,
- hordozható nukleáris sugárzási mérőműszerek,
- hordozható orvosi műszerek,
- hordozható számítógépek,
- mobil áramforrások,
- hang- és adatrögzítő berendezések.

Ezekre az úgynevezett kettős felhasználású eszközökre van piaci igény polgári és katonai vonalon is. Erre mindenképpen érdemes állami szerepvállalásból támogatást adni, amely összeegyezteti az ország gazdasági erőforrásait és a hadsereg igényeit.

A közelmúltban több elképzelés is született a szükséges finanszírozás mértékéről, a kép elég nagy szórást mutat az 1000 mrd. forinttól a legutolsó 15,5 mrd. forint értékben.

Sok mindent fel kell áldozni – létszámot, tudást, technológiát, kapacitást –, de egy alsó szinten meg kell állni, mert ellenkező esetben a folyamatok visszafordíthatatlanná válnak. Egy-két területen már ez a helyzet ki is alakult!

Egy minimalizált megoldás kerül bemutatásra, amely reálisnak tűnik és kezelhető. (2. sz. ábra)

Az alapkiindulás az, hogy az átfejtéshez 300 mrd forint szükséges, és ezt 10 év alatt kell realizálni. Ez azt jelentené, hogy évente 30 mrd forint kerül felhasználásra. Viszont ismerve a nehézségeket, ennek az összegnek csak 20 %-a kerülne hazai ipari felhasználásra és

ez is 7 évre kerülne elosztásra eredetileg 1995-től, de látva a helyzetet, 1996-tól kezdődne.

A diagramon látható az évenkénti elosztása a 6 Mrd forintnak.

Alatta látható, hogy ez a foglalkoztatottság területén – ha 1 mrd forintos a termelés és 2 millió forint/fő/év a jellemző érték – 500 fős létszámot feltételez, ha 4 millió forint/fő/éves értékkel számolunk, akkor 250 fős létszám végzi a termelést. Ez hét év alatt a szükségleteknek megfelelően – belföldi igény és export esetén – 1500, illetve 3000 főre felfuthat.

Eszerint az átfegyverzés során az egész technika 20 %-a hazai előállítású lesz, ami minimálisan szükséges és biztosítani kell nemzetvédelmi érdekből. A többit importból kell megszerezni, de ezt is később csökkenő volumenben.

Egy jellemző adat Ausztriából: az osztrák ipar a hadsereg felszerelésének 80%-át biztosítja. Ezt a tavalyi miniszteri értékelés szerint 90%-ra kell emelni.

A hadiipari kapacitások mellett található egy vele nagyon szoros összefüggésben lévő terület, amely nem hagyható figyelmen kívül a modernizációs célkitűzéseknél, ez pedig a haditechnikai kutatás-fejlesztés.

Ha csak az elmúlt 40 éves időszakot vizsgáljuk, akkor is megállapíthatjuk, hogy a világ fejlett országaiban az ipari, gazdasági tevékenységekre leginkább a kutatások-fejlesztések eredményei voltak hatással, de ezen belül is a legnagyobb hatást a hadiipari kutatások, fejlesztések eredményeinek a mindennapos életben való megjelenése jelentette.

A haditechnikai kutatás-fejlesztés szükségességéről egy nyugati katonai konferencián elhangzottak a legmeggyőzőbbek:

„Amint ebbe az új, megjósolhatatlan korba lépünk, a védelmi politikánkat és a NATO stratégiánkkal kapcsolatos eltökéltségünket kell vizsgálat tárgyává tenni. Nagy beszerzési programok elhalasztása vagy törlése következhet be, de a tartós béke garanciája megköveteli a legújabb technológia ismeretét és felhasználhatóságát. A teljes költségvetésen belül az ezekre fordított kiadásoknak növekedniük kell!”

Ebből a fent idézett gondolatsorból tisztán és világosan látszik, hogy a katonai kutatások-fejlesztések széles körben lendületet fognak kapni, és a gazdaság modernizációjában kiemelkedő szerepet kell kapnia az új eredményeknek és azok gyakorlatban való alkalmazásának.

A múltban a hadseregnek meghatározó szerepe volt, sőt egyes szakterületeken kultúrateremtő és kezdeményező volt, mint például a távközlésben.

Olyan feladatok kidolgozását támogatta, melyek elsősorban az ipar feladatai lettek volna, és mint kezdeményező, jó néhány esetben olyan irányokra hívta fel az ipar figyelmét, melyek perspektivikusak voltak.

Bármilyen irányból is nézzük a hadsereg és az ipar kapcsolatát, megállapítható, hogy az elektronikai ipar életére a hadsereg serkentőleg hatott.

Ha a jelen tendenciáit nézzük, a meghatározó szerep súlyában és tartományában is beszűkülő jellegű, de ez csak egy elhamarkodott, nem teljesen átgondolt helyzet kialakulásának eredménye, mert egy kis létszámú, de hatékony fegyveres erő ma már egy jobban elektronizált hadsereget jelent.

A jobban elektronizált hadsereg az elektronikai iparral való magasabbrendű kapcsolatot és együttműködést kíván meg.

A csökkenő katonai létszám és költségvetés következtében egyre csökken a reménye annak is, hogy a védelemmel kapcsolatos kutatás-fejlesztési költségek jelentős export nélkül, a gyártásban megtérülnek.

A hadsereg minőségének, hatékonyságának növelése elképzelhetetlen visszaeső hadsereg-ipar kapcsolat, de főleg csökkenő ráfordítási lehetőségek mellett.

Az ipari kutatóintézetek helyzete alapvetően megrendült, pedig az évtizedek során felhalmozott szellemi tőke jövőbeni hasznosítása közérdek. Létszámban, kapacitásban jelentős a leépülés, a nívós feladatok mögött nincs fedezet, illetve ha van, a megrendelések kis volumene miatt lassú a megtérülés.

Az előbb bemutatott minimalizált megoldás a kutatás-fejlesztés finanszírozására az ipari termelésre fordítandó összeg 10–20 %-át biztosítaná. A diagramban 20 %-os érték lett ábrázolva.

Egy másik külföldi példa: a Siemens 80 mrd DM/évi termelést produkál és kb. 9,8 mrd DM-t fordít K + F tevékenységre.

Ez inkább 10 % körül van.

Nézzük meg az előbbi termelési értéket, a 6 mrd forintot, hogy ehhez milyen K + F értékek tartoznak 10 %-os esetben.

Termelési érték (mrd. forint) és K + F költség alakulása

Termelési érték	1	1,65	2,3	3,5	4,7	5,5	6
K + F költség	0,1	0,15	0,25	0,35	0,45	0,5	0,6
Év	1	2	3	4	5	6	7

Ebből látható, hogy a hazailag előállított rendszereket ha 5 évente modernizálni kell, akkor ehhez tapasztalati adatok szerint a termelési érték 10%-át kell K + F-re fordítani, hogy új eszközök álljanak rendelkezésre.

Mit fog jelenteni ez a K + F tevékenységet folytató emberek létszámában?

Vegyük kiindulónak, hogy egy fejlesztő mérnök és két technikus segítőjével együtt kerül évi 5 m. Ft-ba. Akkor a rendelkezésre álló K + F költségvetés hány fő foglalkoztatását biztosítja?

A táblázat mutatja, hogy 100 m. Ft K + F költség kb. 20 fő munkahelyét biztosítja.

K + F költségek és a fejlesztői létszám kapcsolata

K + F (Mft) költség	100	150	250	350	450	500	650
Kutatói létszám	20	30	50	70	90	100	120
Év	1	2	3	4	5	6	7

A fentiekből kitűnik, hogy a hadsereg különböző igényeire egy 250-300 fős üzemet lehet fenntartani, ezzel biztosítható a gyártás, javítás, karbantartás és a K + F tevékenység is.

Ez optimális lenne, vagyis biztosítana egy lassú, de a jelenlegi költségvetés által még minden bizonnyal finanszírozható felfutást, takaréklángon való működést!

A minimalizált megoldáshoz a finanszírozást több forrásból kellene biztosítani és nem egy tárcát megterhelni.

A modernizáció első lépéseinél valószínű bátran vállalni kellene egy kis adósságnövekedést, de akkor a gazdasági növekedés is beindul.

Az a probléma, hogy meg kellett volna nézni, hogy az adósság, amit korábban vállaltunk, végül mennyiben ment át modernizációs forrássá, vagy mennyiben jelenti azt, hogy egyre inkább csak a növekvő adósságot finanszírozza.

Ezt kéne eldönteni, mert tulajdonképpen így is, úgy is növekszik az adósság, nem tudjuk megakadályozni. Ebből az ördögi körből minél előbb ki kell törni, az adósság helyett azt kell finanszírozni, ami bevételt ad és abból már könnyebb döntés lesz ez, de nélküle valószínű nincs modernizáció!

Az eddig elhangzottakból az alábbi következtetések vonhatók le:

Ma az országban nagy vita van, hogy hogyan lehetne a gazdaságot stabilizálni, a módszerek helyessége, hatékonysága az elemzések tárgya.

Viszont az nem lehet kétséges, hogy a modernizáció hallatlanul aktuális folyamat. Főleg abban az értelemben, hogy a gazdaság több szempontból is lemaradt, fejlettségi, versenyképességi problémái vannak.

Van egy felzárkózási kérdés, tulajdonképpen a modernizáció inkább mint felzárkózási kérdés merül fel. Tehát mondhatjuk, hogy a modernizációnak három szakasza lesz: stabilizáció, felzárkózás, továbbhaladás, -fejlődés.

Napjaink világjelensége, hogy egyre nagyobb különbség kezd kialakulni a fejlett és szegény országok között. Közép-Kelet-Európa egy gazdasági és kulturális törésvonal, a jövőben innen egyesek felzárkóznak a nyugat-európai fejlődés vonalára, mások leszakadnak. Minket

két dolog vihet tovább a fejlődés útján, a tanulás és a munka, de csak ha magas szinten végezzük mindkettőt.

A meglévő bizonytalanságokat minimalizálni kell, meg kell teremteni a modernizáció feltételeit, mert azok nincsenek meg, tehát kell

- jövőkép,
- 15-20 éves program,
- prioritások, melyek meghatározzák a lépéseket,
- koordináló mechanizmusok, melyek hatékonyan szabályoznak.

A hadsereg a biztonságpolitikai igények miatt szerepet fog kapni a modernizációban, ezért a hadseregnek olyan átalakuláson kell keresztülmennie, hogy be tudja fogadni a modernizáció eredményeit. A hadsereg felfogható úgy is, mint infrastrukturális rész, a fejlett ipari országok infrastruktúrája, hadserege igen korszerű. A haditechnika a jövőben is fejlődni fog, ennek előnyeit ki kell használni, mert megvan hozzá a hazai adottságunk.

A költségvetés csökkentése és a hadsereg minőségének, hatékonyságának fokozása – kicsi, mozgékony, erős – még mennyiségi csökkentés esetén is olyan ellentmondás, amely tévedésen alapszik.

Döntéseket kell hozni a hadiipar és a kutatás-fejlesztés vonatkozásában még akkor is, ha a költségvetésnek a stabilizáció jegyében erre nincs pénze.

A haditechnikai kutatás-fejlesztés és a hadiipar a modernizáció húzóágazata lenne, de a költségvetésbe hadiipari kiadások kellene, melyek generálnák a modernizációt.

Az ország számára az évezed fordulója a fordulópont lehet, minden erőnket össze kell szedni, hogy a helyes irányba forduljunk, nehogy a parttalan leszakadásban legyen részünk. Ebben csak egy jól átgondolt modernizációs folyamat tud eredményeket produkálni!

Felhasznált irodalom:

1. **Völgyes Iván:** University of Nebraska
Személyes konzultáció
2. **Palánkai Tibor:** Budapesti Közgazdasági Egyetem
Személyes konzultáció
3. **Balázs Judit:** MTA Világgazdasági Intézet
Személyes konzultáció
4. **Kopátsy Sándor:** Gazdaságpolitikai úttévesztés
Privatizációs Kutatóintézet, 1993.
5. **Vámos Tibor:** Modernizálni kell – de mit?
Népszabadság, 1995. február 6.
6. **Várhelyi István:** A haderőreform gazdasági kérdései
Hadtudományi Tájékoztató, 94/1.
7. **Turák János:** Az MH kilátásai a közvetlen katonai kiadások növekedési sajátosságainak tükrében
Hadtudományi Tájékoztató, 94/1.

Dr. Láng Eszter :

Jól-létünk: a magyar egészségügy modernizációs problémája

Mi lesz a szociálpolitika jövője országunkban? Lesz-e valamenynyünknek, vagy legalábbis többségünknek elegendő jövedelmünk és vagyonunk ahhoz, hogy szociális szükségleteinket fokozottan a piacon elégítsük ki, az állami támogatás csökkenésével párhuzamosan? Mi történjék azokkal, akiket a piac diszpreferál? Napjainkban egyre gyakrabban vetődnek fel a fenti kérdések. A megfogalmazott problémák azonban nem újak: már a hatvanas évek Angliájában is - a jóléti állam egyik első mintaországában - ilyen és hasonló kérdések merültek fel¹. Tehát nem a magyarországi eset az első olyan helyzet a világban, amikor az állam szociálpolitikai szerepének visszaszorítása napirendre kerül.

A történelmi és gazdasági körülmények azonban jelentősen különböznek a 60-as évek Angliáétól: ott a negatív jövedelemadó gondolatát úgy alakították ki, hogy az a szegényeket és alacsonykeresetűeket kedvezően érintse, azon az alapon, hogy ha a szegényeknek kicsit több vásárlóerejük van, akkor minden szükségletüket a magánpiacon megszerzendő fogyasztási cikként lehet kezelni. Ennek az elméletnek az egyik alapfeltevése az, hogy a jövedelmi és vagyoni különbségek megmaradnak ugyan, de az életszínvonal minden csoportnál emelkedik, s a piac láthatatlan forrásallokálása az állam beavatkozása nélkül is hasonló arányú életszínvonal-növekedést fog eredményezni mindenképpen.

Ezen elmélet másik előfeltevése szerint a versengő piac a források hatékony és igazságos elosztója. A valóságban azonban a versengő piac egyáltalán nem kompenzál, és éppen a fejlett országok példája bizonyítja, hogy a gazdagodás folyamata nem jár együtt az egyenlőbbé válás folyamatával.

Semmiképpen nem arról van tehát szó, hogy az állami szociálpolitika helyettesíthető a piaccal! Triviálisnak hangzik a fenti kijelentés, de korunkban, a nyolcvanas-kilencvenes években, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a meglévő, az államiság alapelvén nyugvó, a hatékonyság kényszere nélkül működő egészségügyi struktúra robbanásszerűen növekvő költségei nem finanszírozhatók tovább (és az oktatási kiadásokkal is hasonló a helyzet), féltő, hogy a piac mindenhatóságába vetett hit és a gazdasági visszaesés illetve stagnálás az állam fokozatos kivonulását eredményezheti a jóléti szférákból.

Látunk kell azonban, hogy a finanszírozhatatlan költségvetési deficitnek nem elsősorban az állami „túlelosztás” az oka, hanem a *nem hatékony működés*. Vizsgáljuk meg közelebbről egészségügyi szféránkat.

Magyarországon az egészségügyi rendszer átalakításának koncepciója a nyolcvanas évek közepén fogalmazódott meg. *Az átalakulás* azonban, melynek szükségességével jóformán mindenki egyetértett, *elhúzódó folyamatnak* bizonyul: a gazdaság ezen ágazata sem képes kivonni magát a gazdaságot általában sújtó, igen elhúzódó, *mély szerkezeti válság* hatása alól.

Az elmúlt évtizedekben Magyarország egészségügyi rendszerének alakulása nem követte a népesség előregedéséből és a kialakult életmódból következően megváltozó igényeket: e rendszerben túlzottan *dominál* a hatékony ellátáshoz szükséges *minőségi normákat biztosítani képtelen kórházi szektor*, és csak minimális figyelmet fordítanak az állampolgárok egészséges életmódra ösztönzésére, továbbá a felnőttkori krónikus betegségek megelőzésére (célzott szűrések, egészségügyi felvilágosítás, rehabilitáció, stb.), *az egészségpolitika tehát nem volt képes szembenézni az ágazaton belül megkövesedett érdekeltségi viszonyokkal*.

Az egészségügyi ágazat teljesítményét elsősorban az orvosok és kórházi ágyak számában mérték. Ezek a számok pedig folyamatosan

emelkedtek, miközben az egészségügy állandóan alulf finanszírozott volt: egyre jobban nőtt a szakadék a meglévő kapacitások működtetéséhez *szükséges*, valamint *rendelkezésre álló* források között.

Az egészségügy a „nem produktív” szférák közé tartozott, így a nemzetgazdasági ágazatok fontossági rangsorának vége felé helyezkedett el, finanszírozása a maradék-elv alapján történt: a GDP egészségügyre fordított hányada csak lassan növekedett (az 1971. évi 3,2-ről 4,5-re 1989-ben, miközben az EK átlaga 5,7 1990-ben).

Az egészségügy átalakítása legelsősorban a *lakosság egészségi állapotával* indokolható, mely kifejezetten rossznak értékelhető: a halandósági ráta tekintetében Európában az utolsó előtti helyet foglaljuk el. 1993-ban negatív csúcsot értünk el az élveszületések számában is, így tehát a természetes fogyás tekintetében is. Míg az évszázad első évtizedében a 30 évnél fiatalabbak részaránya meghaladta az össz-lakosság 60 százalékát, 1994-ben mindössze 40,6 százalékot ért el. Ugyanezen időszak alatt megkétszereződött a 40-60 éves korosztály részaránya, és majdnem négyszeresére nőtt a 60 évesnél idősebbek hányada. Lassú növekedést mutat a reprodukív korban lévő nők halálozási aránya is. A születéskor várható élettartam a férfiak esetében csökkenő tendenciát mutat, a nőknél stagnál. A népesség 5 százaléka rokkant, és minden ötödik lakos valamilyen krónikus betegségben szenved.

A nyolcvanas évek elejétől ötven ország közül hazánkban a legmagasabb a daganatos megbetegedésekből következő halálozások száma. A rákbetegség egyes típusainál a halandóság növekedése 8-10-szeresre nőtt két évtized alatt. A mortalitás 90 százaléka öt fő betegségcsoportnak tulajdonítható: a halálozás 50 százalékát a szív- és érrendszeri betegségek, 22 százalékát a rosszindulatú daganatok, 9 százalékát az erőszakos halálokok (beleértve az öngyilkosságot, melyben szintén világelsőek voltunk az elmúlt évig), 4-4 százalékát a krónikus tüdőbetegségek és a májcirózis okozzák.

Az egészségügyi ellátás hatása, az egészségügy minősége az *elkerülhető halálozások arányszámaival* becsülhető. Az elkerülhető halálozás fogalma alá a halálozások azon csoportjai tartoznak, melyek időben alkalmazott orvosi beavatkozás esetén az adott korcsoportban, az adott diagnózis mellett nem következtek volna be. A magyarországi adatok e téren is riasztóak: míg Japánban és az Egyesült Államokban 10-11 százalékos az elkerülhető halálokokból bekövetkező mortalitás, Magyarországon a férfiak körében 21-22, a nőknél pedig több mint 25 százalék.

Közgazdasági aspektusból közelítve az egészségügyi szektor problémahalmazához, abból indulhatunk ki, hogy az egészségügynek jelenleg az az egyik alapvető közgazdasági problémája, hogy *értéke, azaz tevékenysége közvetlenül nem mérhető*, ennél fogva nehezen számszerűsíthető. A bizonytalanságot fokozza az is, hogy az egészség nem áru. Az egészség iránti igényünket az *egészségügyi szolgáltatások* fogyasztásával igyekszünk kielégíteni, ez utóbbiak azonban *egyértelműen áruk*, költségük tehát kalkulálható.

A kompetitív piac megköveteli, hogy a fogyasztó jól informált legyen, a kereslet és kínálat egymástól ne függjön, és a javak allokációjának alapja az árverseny legyen. Az egészségügyi szolgáltatások anynyiban követik a piaci viszonyok törvényeit, amennyiben a fenti feltételek teljesülnek.

A fogyasztó azonban rosszul informált, tehát nem tudja megítélni (sem ő, sem a számára szolgáltatásokat vásárló szervezet, például a biztosító), hogy mikor milyen egészségügyi szolgáltatások választása (vásárlása) célszerű (közgazdaságilag az általa elért haszonról, marginális haszonról van szó).

Ebben a helyzetben nem a vásárló (pontosabban a fogyasztó, tehát a beteg) dönti el, hogy számára mi szükséges, hanem az orvos, azaz maga a keresletet kielégítő szolgáltató. Tehát a kereslet és a kínálat nem független egymástól. Ez teszi lehetővé azt, hogy a *szolgáltató mester-*

ségesen növelje a keresletet, azaz a beteg mást és többet fogyaszt, mint amit teljes körű informáltsága esetén fogyasztana.

Az egészségügyi szolgáltatások iránti kereslet tehát manipulált. Nem a szükséglet szabja meg a kapacitásokat, hanem a kapacitások hatnak vissza a szükségletek alakulására, túlméretezettség esetén mesterségesen is növelve azokat.

Speciális az egészségügyi szolgáltatások piaca abból eredően is, hogy a beteg nem promt és zsebből fizet, hanem a biztosítás bonyolult rendszerén keresztül. A biztosítás éppen abból a bizonytalanságból született, hogy az egészségügyi szolgáltatások igénybevétele és költsége az egyén számára előre nem látható. Maga a biztosítás (mellesleg függetlenül attól, hogy társadalombiztosításról vagy magánbiztosításról van-e szó) tehát oda vezet, hogy az egészségügyi szolgáltatások piacán nem érvényesül az árverseny: alapvetően ez az oka annak, hogy a finanszírozási költségek napjainkra vészes mértékűre megnöttek. (Mindenképpen megjegyezésre érdemes azonban, hogy nemcsak a mi, fejlődésben viszonylag elmaradt országunkban ismert ez a jelenség, hanem a legfejlettebb, ún. jóléti típusú államokban is: a nyolcvanas évektől mindenhol igyekeznek féken tartani a robbanásszerűen megnőtt szociális, ezen belül egészségügyi kiadásokat, nem kevés társadalmi konfliktust idézve ezáltal elő.)

A biztosítási rendszer lehetővé teszi az egyén számára, hogy ugyan kifizeti a biztosítási járulékot, de a szolgáltatások ára számára igénybevételek pillanatában zéró, ennek következtében a fogyasztó „túlfogyaszt”. Közgazdaságilag arról van itt szó, hogy a marginális haszon csökkenő tendenciájává válik, azaz egyre több ráfordítás mellett egyre kisebb haszon keletkezik. Ráadásul a haszon csökkenése nem áll meg nulla értéken.

A nem ár alapú verseny közgazdasági értelemben véve nem verseny. Az egészségügyben tehát a „piac” paradox módon működik, aminek egyik következménye az, hogy a kínálat és a fogyasztókért

folytatott verseny növelése a nem ár alapú verseny miatt a költségek növekedéséhez vezet.

Ezen állapot megváltoztatására számos közgazdasági elemzési forma alkalmazható az egészségügyben (költségelemzés, költségminimalizálás, költséghatékonyság, költség-haszon elemzés, stb.). A módszertani eltéréseken túl jelentős különbségek adódhatnak abból is, hogy az elemzés a finanszírozó, a szolgáltató, az egészségügyi kormányzat, a biztosító vagy a beteg szempontjából történik.

A források allokációjának optimalizációjából adódó költséghatékonyság-növekedés a magyar egészségügy talán legígéretesebb területe. Az allokáció során az elérhető haszon természetesen annak is függvénye, hogy az adott közösség, például egy város vagy egy megye lakossága, vagy éppen egy adott társadalmi réteg, csoport, mit tart lényegesnek.

Anélkül, hogy a módszerekre részletesen kitérnénk, meg kell említeni, hogy a költséghatékonyság terén talán a legjobb példa az *egynapos sebészeti kezelés* széleskörű elterjedése². Napjainkban világszerte a sebészeti beavatkozások mintegy fele egynapos kezelés keretében történik, az outcome (eredmény) pedig bizonyítottan jobb (részben a fertőződés elkerülése miatt). Jó példa az egynapos kórházi kezelésre a hernia-műtét, mely ma a leggyakoribb egynapos beavatkozás, míg 1947-ben az Egyesült Királyságban átlagosan 9,1 napos ápolást igényelt³. Kevés szerző hívja fel a figyelmet arra, hogy a szükséges orvosi beavatkozásokra behatárolt idő áll rendelkezésre. Az outcome ilymódon nagy mértékben időfüggő. Egyes vizsgálatok szerint például a kórházba kerülő betegek mintegy húsz százaléka a szükségesnél később kerül oda, aminek következtében a bentfekvés idő megkétszereződik⁴.

Az egészségügy reformját a lakosság romló egészségi állapotán túl a rendszer alapvető gyengeségei is indokolják: a lakosság egészségi problémáinak kezelésére alkalmatlan (lásd például az előbb említett,

elkerülhető halálokokból bekövetkező mortalitás magas arányát), alacsony hatékonyságú „szolgáltatáscsomag”, az ellátás költségeit felhajtó hatású többletkapacitás a kórházi rendszerben, valamint a szolgáltatások alacsony minősége.

1987-től változások történtek a finanszírozási rendszerben: az egészségügy működési kiadásainak a finanszírozása átkerült az állami költségvetésből a kötelező biztosítási rendszerbe, létrejött az Egészségbiztosítási Alap és működtetőjeként az Egészségbiztosítási Önkormányzat és az Országos Egészségbiztosítási Pénztár, az egészségügyi szolgáltatások finanszírozására új módszereket vezettek be, a házi-orvosi ellátás, a járóbeteg-rendelés és a kórházi ellátás finanszírozási módszereibe országos szinten kiadási plafonokat építettek be. Ma már nyilvánvaló, de a lakossággal nehezen elfogadtatható, hogy az Országos Egészségbiztosítási Pénztár a világszerte magasnak számító társadalombiztosítási járulékarány ellenére sem képes korlátlanul finanszírozni az egészségügyi szolgáltatások fogyasztását. A támogatás csökkenése miatt egyre többet kell fizetni a gyógyszerekért (az importliberalizálás és a forint folyamatos leértékelése következtében pedig a gyógyszerek ára egyre magasabb), már nem ingyenes a fogorvosi ellátás, fizetni kell a szanatóriumi kezelésért, a sport- és üzeme-gészségügyi ellátásért, stb. Amennyiben a kormányzati gazdaságpolitikai célkitűzések megvalósulnak és csökkennek a járulékok, újabb terhek hárulnak a biztosítottakra, s bizonyára további átalakításokat kell tenni az egészségbiztosítási rendszerben.

Mindez azt is jelenti, hogy a mostanára az államtól a helyi önkormányzatokhoz átkerült egészségügyi intézmények *szolgáltatásainak drágulása a piaci kereslet egy részét áttereli a mára már legalizált független magánpraxisok, egészségügyi magánvállalkozások irányába.*

Az elmúlt időszakban *megváltozott az egészségügyi források belső allokációja* is. 1990 és 1993 között a gyógyszerekre, közegészségügyre és beruházásokra fordított kiadások hányada növekedett, miközben a gyógymegelőző ellátásra fordított kiadási részarány csökkent. A

gyógyító megelőző ellátás kiadásai között a fekvőbeteg-ellátás részesedése jelentős mértékben csökkent 1971 és 1981 között, állandó maradt az 1980-as években, majd 52,5 százalékról 57,7 százalékra növekedett 1990 és 1993 között. A járóbeteg-szolgáltatások részesedése lényegesen nőtt a nyolcvanas években, de 1990-1993 között csak kis mértékű, mindössze 1 százalékos növekedést mutatott. A gyógyító-megelőző ellátásra fordított kiadások 1991 óta reálértéken folyamatosan csökkennek.

Az egészségügyi reform sikeres végigviteléhez tehát nyilvánvalóan át kell térni a teljesítményen alapuló finanszírozásra. A korábbi költségvetési bázisokhoz való ragaszkodás mögött két probléma húzódik meg: az első, hogy a korszerűtlen infrastruktúrájú intézmények működtetése általában drágább, ezért ezeknek magasabb juttatásra van szükségük a magasabb egységköltségelemek miatt. A másik, hogy a személyzet és/vagy az ágyak számát tekintve túlzott kapacitásokkal rendelkező intézményeknél szintén magas az egységnyi szolgáltatásra jutó költség. Az egészségügyi kormányzat eltökélt szándéka az intézményrendszer modernizációja (ezen belül akkreditálás, minőségbiztosítás, hatékonyság, teljesítményelvűség).

A túlméretezett kapacitások, tehát a túl sok orvos, túl sok kórház, túl sok ágy nem feltétlenül a gyógyító munka, az ellátási színvonal fokmérői, ellenkezőleg: pazarlóvá, alacsony hatékonyságúvá teszik az egészségügyet. Nem véletlen tehát, hogy miközben a népességszám stagnált vagy éppen csökkent, 1970 és 1993 között a 10 ezer lakosra jutó orvosszám 80 százalékkal, az ágyszám 30 százalékkal nőtt, a lakosság egészségi állapota javulás helyett romlott. (Természetesen nem akarom ezzel azt állítani, hogy ebben a folyamatban más, externális hatások nem játszottak szintén szerepet.)

Az intézményrendszer megcélzott modernizációja tehát lényeges változásokat hoz az ezredvég magyar egészségügyében⁵:

1. Tovább folytatódik az *alapellátás kiemelt fejlesztése*. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a jelenlegi 6700 praxis száma 3-4 év múltán 7500-8000-re növekszik, másrészt az alapellátáshoz kapcsolódó szakkonzultánsi rendszer kiépítése, valamint a táppénzes *felülvizsgáló* főorvosi hálózat visszaállítása is napirenden van.

2. A szakellátásban a jelenleginél *kisebb, de hatékonyabb*, a kor szakmai színvonalán, ugyanakkor gazdaságosan működő *intézményrendszer* jön létre. Az önálló rendelőintézetek, illetve a kórházi ambulanciák egyre szélesebb körben *befejezett ellátást* fognak nyújtani. Számos területen felkészülnek az *egynapos kórházi típusú beavatkozásokra*.

3. Az aktív kórházi ágyak száma - elsősorban telephelyek, egész intézmények átalakításával - néhány év alatt legalább 20 százalékkal csökken, s a felszabaduló kapacitások a szociális rendszert kiegészítve ápolási otthonok, rehabilitációs intézmények kialakítására fognak szolgálni. *Megjelenik* tehát a magyar ellátási rendszerben is az *ápolási osztály, ápolási otthon, a „hospice”*. Ezzel is összefüggésben *kiterjednek a házi ápolási szolgáltatások*.

4. A finanszírozásban a teljesítményelvűség megtartása mellett olyan normatív elveket érvényesítenek, amelyek támogatják a szükségletkehez jobban igazodó, magas színvonalú és átlátható, ellenőrzött ellátás működését, tervezhetővé téve annak gazdálkodását, megkülönböztetve egymástól az egészségügyi és a szociális feladatokat.

A fentiekből is levonható az a következtetés, hogy a kórházi kapacitásigény nem független a gyógyítás külső kapcsolatrendszerétől. Az egyes kórházakra jellemző átlagos ápolási idő tehát nemcsak az adott kórház szakmai színvonalától, menedzsmentjétől függ, hanem a társadalmi, intézményi környezettől is.

Ma Magyarországon a kórházi ágykihasználtság 67,3 százalékos⁶. Ez a kihasználtság 30-35 százalékban nem is valóságos hospitalizációs szükségletet fed le, hanem nagyobb részben a szociális problémák medikalizálódását jelenti⁷, kisebb részben manipulált eseteket jelent

(például a paraszolvenca miatt). Az átlagos ápolási napok száma a nemzetközi összehasonlítások tükrében még mindig igen hosszú (11,5 nap). Ugyanakkor egyre jobban elterjed a négy és fél napos munkahét meghonosodása, s a betegek hét végére történő szabadságolása. Ezeket a 2-3 napokat nem vonják le a teljesített napok számából. A hospitalizációs ráta egyre nőtt az évek, évtizedek során : 1970-ben 17,2, 1980-ban 18,8, 1990-ben 21,7, 1994-ben 22,6%. Nem lehet vitás tehát a kórházi ágyszámnövekedés és a hospitalizációs ráta emelkedése közötti igen szoros összefüggés!

A feladat tehát: megteremteni a feltételeket ahhoz, hogy az egyre drágábban üzemeltetett (üzemeltethető) aktív kórházi ágyakon csak olyanok feküdjenek, akiknek az állapota aktív kórházi kezelést indokol⁹.

A másik oldalon pedig egyre nyilvánvalóbbá válik az otthoni ápolás és ehhez kapcsolódóan a hospice ellátás szolgáltatásainak társadalombiztosítási finanszírozás melletti bevezetésének igénye. Ezt mind szakmai, mind pénzügyi szempontok alátámasztják: az otthoni ápolás, egészséges családi légkör növeli a beteg kooperációs készségét, elősegíti az ápolást végző személyek (nem feltétlenül családtagok) és a beteg közötti kölcsönös bizalmon alapuló kapcsolat kialakulását. Az otthon kényelme, a megszokott környezet pozitív pszichés kihatással jár a gyógyulásra, a hospitalizációs ártalmak kiküszöbölődnek. A gazdasági hatékonyság szemszögéből közelítve, az új ellátási formák bevezetése jelentős költségmegtakarítással jár: az indokolatlan kórházi beutalás, ápolás megszűnik, *a kórházi ápolás időtartama optimalizálható*, ezáltal hatékonyabb és gazdaságosabb forrásfelhasználás érhető el⁹.

Mindezek csupán adalékok jól-létünk és jólétünk problematikájához. Semmiképpen nem szeretném azt sugallni, hogy a bajok könnyűszerrel megoldhatók. Egy biztos azonban: ott, ahol a költségvetési kiadások jelentősen és tartósan meghaladják a bevételeket, a gazdálkodás milyenségét is vizsgálni kell. A hatékony erőforrás-allokáció költségmegtakarítással jár, így a deficit csökkenését vonja maga után.

Irodalom:

1. Titmuss, R. M.: Szociálpolitika és gazdasági haladás, In: A jóléti állam, TTwins, 1991, 239-249. o.
2. Lásd erről bővebben: Gulácsi László: Hogyan tehetjük a kórházak működését hatékonyabbá? Egészségügyi Gazdasági Szemle, 1993/1, 7-24. (3) Light, D. W.: Effectiveness and efficiency under competition: the Cochrane test. BMJ, 1991, Vol. 303, 16 November, idézi Gulácsi fent.
3. Gonella, J. S. - Louis, D. Z.: The problem of late hospitalization: a quality and cost issue. Academic Medicine, 1990, 65, 314-319. o.
4. A NM Modernizációs elképzelések az egészségügyben című anyaga alapján
5. Az adat egész pontosan az 1993 júliusa és 1994 júniusa közötti időszakra vonatkozik
6. Ezt a problémát a NM úgy kívánja megoldani, hogy 10 intézményt beteggondozó kórházzá szervez át
7. Lásd: Lengyel László Antal: Kórházak és kórházi ágyak a mérlegen, Egészségügyi Gazdasági Szemle, 1995/3, 261-275. o.
8. Lásd bővebben: Gusztonyi Ágnes: Konceptió az otthoni ápolás és hospice ellátás bevezetésére, Kórház, 1994, 3. Sz. 28-31. o.

Dr. Benna György

Társadalombiztosítás, vagy a biztosítatlan társadalom?

Az utóbbi években a magyar társadalombiztosítás (beleértve az elkülönült nyugdíj, ill., egészségbiztosítást) működésének „legnagyobb” eredménye, a fizetett járulék nagyságának növekedése és az azért kapott szolgáltatások (ellátások) mértékének csökkenése, az állami kormányzati szervek és az önkormányzatok közötti viták, ellentétek kiéleződésében testesül meg. A kialakult helyzetet – a különböző fórumokon leegyszerűsítve – egyfelől az állam teherbíró képességének a csökkenésével, beavatkozási törekvéseinek az erősödésében, másfelől az önkormányzatok irányításképtelenségével igyekeznek magyarázni. A *megoldás* is ennek megfelelően két *irányban csúcsosodik ki*. Az egyik szerint, *új ellátási rendszereket kell kialakítani, a másik szerint csak a meglévőket kell megreformálni, kiigazítani*.

Valójában a kialakult helyzet – melyek hovatovább a társadalombiztosítás működésének krónikus válságát körvonalazzák – ennél sokkal összetettebb évtizedekre visszanyúló okokra vezethető vissza.

Ha átnézzük a magyar társadalombiztosítás működésével kapcsolatba hozható információkat, statisztikai adatokat, azok összességében egyértelműen arra utalnak, hogy mozgásiránya az elmúlt évtizedek során igen csak eltért a tőle elvárható alapvető célkitűzések teljesülésétől:

- ☞ a kockázatközösségen alapuló tehermegosztás,
- ☞ az eredményes, megelőző embervédelem,
- ☞ az értékálló szolgáltatások (kártérítések) nyújtásának,
- ☞ a népesség mennyiségi és minőségi utánpótlásának az ösztönzésének a megvalósításától.

Hogy e megállapítás mennyire megalapozott, annak alátámasztásául néhány adat:

1. A közmegegyezésen alapuló tehermegosztás megvalósulása

A tehermegosztás lényegében a nyújtott szolgáltatások (ellátások) fedezetének (terheinek) megosztását jelenti. Közgazdasági fogalom, amely biztosításmatematikai eszközökkel valósítható meg.

Az optimális tehermegosztásnak két alapfeltétele van.

- a.) a biztosításba kötelezően bevontak létszámának az emelése
- b.) a szolgáltatások (káresetek) számának a csökkentése

Magyarországon a társadalombiztosításra saját jogon jogosultak létszáma a népesség létszámához viszonyítva az elmúlt 40 év alatt közel háromszorosára nőtt. 1950-ben 25,7%, 1960-ban 44,1%, 1970-ben 59,8%, 1990-ben 66,8%, 1994-ben 71,6%)

A biztosítási káresetek (ellátások) mennyisége viszont ugyancsak emelkedett. Egyik kiemelt jellemző információ ehhez a keresőképzetlenség – azon belül – a táppénz igénybevételére utaló adatok alakulása, a nyugdíjasok számának változása.

A táppénzes arányszám (a táppénzes állományban lévő dolgozók átlagos száma viszonyítva –100 főre számítva – az átlagos statisztikai létszámhoz.) az elmúlt 40 évben közel megduplázódott. (1950-ben 3,0%, 1970-ben 5,4%, 1990-ben 6,9%, 1994-ben 5,9%.)

A társadalombiztosítás által fizetett táppénzes napok száma ez alatt a 40 év alatt megnégyszereződött (17,2 mill. napról 73,9 mill. napra nőtt.)

Az egy jogosultra jutó táppénzes napok száma nem nagyon változott, miután az elmúlt évtizedek során a biztosításba bevontak száma

és a káresetek (keresőképtelenség napjai) az utóbbi pár évtől eltekintve lényegében azonos mértékben nőtt. 1950–1983 között a táppénzes napok átlagos száma 14,5 nap volt, 1950–1994 között tehát több mint 40 év átlagában csak 15,7 nap volt. (Tehát semmi sem indokolta azt a korábbi elképzelést, hogy a keresőképtelenség első 25 napját a munkaadó finanszírozza, vagy azt a döntést, hogy a 15. (betegszabadságon felüli) keresőképtelenségi napra jutó táppénz 1/3-át térítsék. Ha igaz a Világbank érvelése, hogy Nyugat-Európában átl. csak 18 napra tehető a táppénzes napok száma, akkor még jobban vitatható az e témában felhozott érvek megalapozottsága.)

A nyugdíjasok, járadékosok száma 1950–1994 között több, mint ötszörösére nőtt. (1950-ben 538,9 ezer fő, 1994-ben 2935 ezer fő) Arányuk a népesség százalékában 5,8%-ról 28,6%-ra nőtt, és az ezredfordulóra várhatóan megközelíti a 30%-ot. Végül még egy – a tehermegosztás alakulására utaló – adat, az aktív keresők és a nem aktív keresők aránya (100 aktív keresőre vetítve) 1949-ben 1,25; 1960-ban 1,09; 1980-ban 1,11; 1990-ben 1,16; 1994-ben 1,92 volt.

A KSH elemzése szerint ez az arányváltozás 1990 óta az egy főre jutó ellátás-kötelezettség növekedésével közel 30%-os nettó jövedelmcsökkenés idézett elő. Forrás: Demográfiai füzetek 1994/2 16. sz.)

A közmegegyezés elvei a jelenlegi jogi keretek között a parlament törvényhozási munkája során kellene, hogy megvalósuljanak miután a létező önkormányzatok képviseleti tevékenysége még nem teljesedett ki olyan mértékben, ahogy az egy, a biztosítási alapon való működés során kívánatos lenne. E helyzetből adódóan az, hogy az állam a közmegegyezés elveit az utóbbi években egyoldalúan – élve a pénzügyi diktatúra eszközeivel – folyamatosan figyelmen kívül hagyja.

Elég csak a közelmúlt intézkedéseit említeni, pl. :

- ☛ a nyugdíjkorhatár alapvetően pénzügyi indítékú emelése, annak ellenére, hogy az érdekeltek közel 90%-a ma még elutasítja

- ☛ a nyugdíj megállapításoknál alkalmazott különböző korlátozó elemek (pl. : a nyugdíj alapjául szolgáló kereset degresszív beszámítása, a munkában töltött évek növekedésénél fokozatosan csökkenő %-os pótlékkulcs) alkalmazásának a bevezetése. (1995. jan. 31-én egy átlag havi 26.000 Ft nettó körüli keresettel rendelkező férfi munkavállaló, ha nyugdíjba ment, a törvényileg meghatározott nyugdíj megállapítás alapján 42 évi szolgálat után közel 15. 000 Ft induló nyugdíjat kapott.)
- ☛ a nyugdíjemelések módszerének a kialakítása (Az elmúlt 5 év alatt a nyugdíj reálértéke átlagosan közel 20%-kal csökkent)
- ☛ egészségügyi ellátás terén az ellátások, támogatások szűkítése.

2. Az eredményes embervédelem megteremtésének a helyzete.

Közismert, hogy hazánkban az utóbbi 15–20 év során a lakosság egészségi állapota rohamosan romlott. A közzétett statisztikai adatok szerint 1992-ben hazánk az 1000 lakosra jutó halálozási arányát tekintve a világ 24 országát figyelembe véve az előkelő első helyet foglalta el. A halálozási okok közül ugyancsak az első helyen áll a rosszindulatú, daganatos megbetegedésben elhaltaknál és a második helyre szorult (miután Bulgária megelőzte) a keringési rendszer betegségek következtében elhunytak terén. Vezet viszont az öngyilkosságok, önsértésekben elhunytaknál. A születéskor várható átlagos életkort tekintve a magyar férfiak (64,5 évvel) Indiával és a Dél-Afrikai Köztársasággal a sereghajtók, míg a nők várható életkorának alapján (73,8 év) Romániával képezik a világ vizsgált 24 országa közül a statisztikai sorrend utolsó helyezését.

3. Az értékálló szolgáltatások.

A társadalombiztosítási kiadások fedezetét a járulékfizetők (a munkaadók és munkavállalók) biztosítják. A fedezet biztosításnak két alap típusa ismert:

a./ a felosztó – kirovó finanszírozási módszer, amelynek lényege az, hogy a folyó kiadások fedezetét járulék formájában felosztják és ki-
róják a járulékfizetők között. Általában rövidtávú átmeneti társada-
lombiztosítási ellátások finanszírozásánál alkalmazták. *A felosztó – ki-
rovó alapú ellátást a szakirodalom nem tekinti egyértelműen biztosí-
tásnak.*

b./ A várományfedezeti, ill. annak egy változata a tőkefedezeti
rendszer, amikor is a biztosítók már a kezdetén a biztosítottak összes-
ségére figyelembe veszik a jövőben előreláthatóan keletkező kötele-
zettségeket.

Hazánkban 1950 eleje óta a felosztó– kirovó rendszert alkalmazzák.
E finanszírozási rendszer alapján az állampolgárok joggal feltételezik,
hogy ha ma ők fizetik meg mások „káresetének” az ellenértékét (a táp-
pénzt, az egészségügyi ellátást, a nyugdíjakat, stb.) akkor, majd ha a
jövőben ők szorulnak rá az ellátásra, akkor másoktól ugyanabban az
értékben kapják vissza az ellátás fedezetét. Lényegében ez egy sajátos
hitelnyújtás, amelyet a biztosított joggal értékálló mértékben követel-
het vissza. (Azzal, hogy e sajátos hitel visszafizetésére esetleg évek,
évtizedek után kerül sor, és hogy közmegegyezés alapján ellátás for-
májában kapják azt vissza a biztosítottak, megerősíti azt a felfogást,
hogy a társadalombiztosítási ellátáshoz való jog *vásároltjog*.

A valóság ezzel szemben az, hogy az 1950–ben meghitelezett, *min-
den* 1 Ft járulék napjainkban csak közel 0,03 Ft hitel visszafizetését
(szolgáltatás, ellátás igénybe vételét) teszi csak lehetővé. A különbö-
zetet döntően a mai járulékfizetők állják, joggal feltételezve, hogy „ha
ma ők fizetik meg... „ De, hogy mikor lesz ebből értékálló szolgálta-
tás, ki tudja?

4.) A népesség mennyiségi és minőségi pótlásának az alakulása
nagy mértékben függ attól, hogy milyen mértékű, színvonalú az egész-
ségügyi ellátás, mennyire eredményesek az egészségmegőrzés érdeké-
ben kifejtett intézkedések, továbbá, hogy megfelelőek–e a megelőző

ellátások és – nem utolsó sorban, – hogy az egész szociális ellátási rendszer, azon belül a társadalombiztosítás, mennyire eredményesen ösztönzi a családépítést.

Statisztikai adatok alapján Magyarországon 1950-ben az 1000 lakosra jutó természetes szaporulat + 9,5, 1994-ben a fogyás –3,1.

A népesség számának tényleges, ill. várható alakulása azt mutatja, hogy 1949–1990 között az ország lakossága 12,7%-kal nőtt, majd 1990-től 1,25%-kal csökkent 1995-ig, és az előszámítások szerint 2010-ig a csökkenés mértéke, továbbiakban megközelíti a 6 %-ot.

Joggal tehető fel a kérdés, hogy milyen okokra vezethető vissza e helyzet kialakulása.

A hazai társadalombiztosítás működésére vonatkozó különböző statisztikai adatokra, munkaanyagokra támaszkodva megítélésem szerint első helyre maga – mint válság előidéző ok – a finanszírozási rendszer kívánkozik.

Hazánkban a társadalombiztosítási ellátások finanszírozása – mint említettem – az ún. felosztó–kirovó finanszírozási módszerben történik.

E finanszírozási rendszer működtetése feltételezi, hogy a pénz vásárló ereje, valamint a nyújtott szolgáltatások (ellátások) szintje (értéke) állandó.

Hogy e feltételek nem teljesültek az elmúlt évtizedekben, annak oka többek között az, hogy ez a típusú ellátási rendszer érzékenyen reagál az inflációra, a foglalkoztatottság alakulására, a demográfiai változásokra, nem alkalmas a tartalékképzésre. Az 1950-es évek elejéig Magyarországon a betegbiztosítás alapvetően tőkefedezeti alapon, a nyugdíjbiztosítás pedig várományfedezeti alapon működött.

E finanszírozási rendszerek előnyei közé tartozik, hogy:

- ☞ állandó, hosszabb távon számba vehető leterheltséggel működik,
- ☞ lehetőséget ad fejlesztési – hitelezési (befektetési) tevékenységre,
- ☞ a befektetett tőkehozadéka fedezetet nyújt a szolgáltatások (ellátások) reálértékének megőrzésére (tartalékképzésre).

*Hátránya a várományi fedezeti rendszernek, hogy egy finanszírozási rendszer váltásnál bevezetése hosszabb távon (kb. 15–20 év) átmenetileg a szociális terhek növekedését idézi elő. E tehernövekedés a rendszer beérése során fokozatosan mérséklődik. 1952-ben az akkori, a mai társadalombiztosítás jogelődintézményének minősülő biztosítokat (OTI, MABI, ODBA, stb.) a SZOT közvetlen irányítása alá vonták össze. Az addigi finanszírozási rendszer helyett a felosztó–kierovó rendszert vezették be, és fenntartása mellett – egyes területeken még ma is – kitaranak annak ellenére, hogy működtetésének gazdasági, demográfiai feltételei már csak részben vannak meg. A következmény pedig a *tárgyiasult infláció romboló hatása*.*

A társadalombiztosítás kiadásai – a közzétett statisztikák, költségvetések figyelembe vételével –1950–1994 között közel 400-szorosára növekedtek. (2272 mill. Ft-ról 836. 000 mill. Ft-ra).

Az egy aktív (1985-ig alkalmazott) biztosítottra jutó kiadás 1994-ben több, mint 200. 000 Ft volt. (az 1950-évinek 175-szerese) A saját jogon jogosultak egy főre jutó kiadásai az elmúlt 4 évtized alatt több, mint 110-szeresére nőttek.

Az egy aktív (alkalmazotti) biztosítottra jutó kiadás, az éves átlagkereset százalékában, az 1950-évi 14,4%-a volt, 1994-ben már meghaladta az 50%-ot.

A kiadásokon belül a táppénzkiadások aránya ugyan mérséklődött az összes kiadáshoz viszonyítva 11%-ról 5%-ra, de a társadalombizto-

sítás által fizetett táppénz kiadások mértéke 1950–1994 között 141-szeresére nőttek.

A nyugdíjakra és a nyugdíjszerű járadékokra felmerült kiadások – az elmúlt több. mint 4 évtized alatt – közel 500 szorosára nőttek. (927 mill Ft-ról 442. 200 mill. Ft-ra.) A nyugdíjak reálértéke – mint már említettem – az utóbbi 4 évben 20%-kal csökkent. (Forrás: a Társadalombiztosítás fejlődése számokban 1950–1985, a Nyugdíjbiztosítási Önkormányzat tájékoztatója 1995)

A meglódult infláció hatásának ellensúlyozására az elmúlt évtizedekben két irányban történtek elmozdulások.

Egyfelől folyamatosan emelték a társadalombiztosítási járulékok mértékét. *A folyamatos járulékemelések azonban nem hozták meg a kívánt eredményt*, vagyis a növekvő inflációtól terhelt kiadások fedezetének megteremtését. (Ebben közre játszott az is, hogy a járulék mértékéül szolgáló keresetek – a központi bérszabályozás, majd ennek mai „demokratikus” változata alapján – évtizedek óta messze elmaradtak a munkaerő valós piaci értékétől. Az alacsony vetítési alap pedig eleve csökkent mértékű járulékbevételt eredményez és így nem képes követni a társadalombiztosítási kiadások nagyobb arányú növekedését.)

Másfelől az állam a kiadások és a bevételek közötti egyensúly fenntartásához esetenként különböző nagyságrendű költségvetési támogatással segítette a társadalombiztosítást. 1964-ben a kiadások több mint 40%-át, 1975-ben 43%-át, 1980-ban 29%-át, 1984-ben 1%-át fedezte a felmerült kiadásoknak. (Forrás: Társadalombiztosítás fejlődése számokban 1950–1985 Népszava kiadó 1987.)

Ugyanakkor, – ha képződött – többletbevételét más nem kifejezetten társadalombiztosítási célú kiadásokra csoportosították át. Erre utalnak a TB 1980-as években készült költségvetési beszámolók adatai, valamint az az intézkedés, melynek eredményeképpen 1989-ben, valamint több, mint 13 milliárd Ft értékű lakáskötvény vásárlási kötele-

zetséget írtak elő a társadalombiztosítás számára. Így tartalékot nem képezhetett.

Az inflációs eredetű fedezeti hiányt csak tovább növelte 1990-től a társadalombiztosítás kintlevőségeinek dinamikus emelkedése, melyek nagysága napjainkban már meghaladta a 200 milliárd Ft-ot, a két ágazat idei várható kiadásainak több, *mint* 20%-át. (Jelentős ez a hiány akkor is, ha a tartozásokból közvetve az ellátás fedezetét előidéző járulékhány – leszámítva a felszámított késedelmi pótlékokat, rendbírságot mintegy 40%-os arányt képvisel az összes tartozásokból.)

A felosztó-kíróvá rendszer másik érzékeny oldala a lakosság demográfiai összetételének (arányának) változása.

Magyarországon az aktív keresők aránya, a népesség számához viszonyítva (%-ban)

1949-ben 44,4% volt, 1970-ben megközelítette az 50%-ot, míg 1994-ben már csak a 36%-ot, s ez az arány az előrejelzések alapján várhatóan tovább csökken. (Forrás: TB fejlődése számokban 1950–1985, KSH./.

A foglalkoztatottság – az aktív keresők és az aktív korú lakosság számához viszonyítva – az elmúlt években jelentősen csökkent. (1970-ben 91%, 1994-ben közel 65%) A kieső munkaerő – nem kizárva a megélhetési problémáktól való menekülés szándékát is jelentős hányada vándorolt át a társadalombiztosítás által finanszírozott nyugdíjas (rokkantnyugdíjas, korengedményes nyugdíjas) állományba. A nyugdíjbiztosítási önkormányzat felmérése szerint 1994-ben a nyugdíjban lévők száma – beleértve a rokkantnyugdíjasokat is – 26%-kal haladta meg a nyugdíjas korú népesség számát. (Forrás: Nyugdíjbiztosítási Önkormányzat Tájékoztatója 1985. aug.)

A népesség számának alakulására, összetételére vonatkozó adatok, előrejelzések szerint az *ezredforduló körül hazánkban* a nyugdíjasok száma közel azonos lesz az aktív keresőkével, és előre láthatóan az *or-*

szág lakossága egyharmadát kitevő aktív keresőknek kell a kétharmadot „eltartani”.

A hazai társadalombiztosítás intézményrendszerének legnagyobb jogelődjeinél, az OTI-nál, ill. a MABI-nál a kötelező biztosítás 1950-ig tőkefedezeti alapon működött. A tőkefedezet az éves „kárösszeg” 7%-ból képződött. A nyugdíjbiztosítás évi utólagos 4%-os kamatláb alkalmazásával alapvetően várományfedezeti elven működött. E finanszírozási formák – ellentétben a felosztó–kirovó fedezeti módszerrel *alkalmasak tartalékképzésre*.

Ezeknél az intézményeknél a betegbiztosítási ágazat tartalékai az 1940-es évek elején mai folyó áron számítva közel 5,5 milliárd Ft-ra a nyugdíjbiztosítási ágazat tartalékai közel 150 mill. Ft-ra tehetők. (Forrás: Biztosítási alapismeretek Transinnov R. 1988.) A képződött tartalékot megelőzésre, kárenyhítésre, infrastrukturális beruházásokra (kórház, egészségház, szülőotthonok létesítés, lakásépítés) és nem utolsósorban az ellátások értékállóságának megtartására, az esetleges költségvetési hiányok fedezetére fordították.

A képződött és befektetett tartalékok tették lehetővé, hogy az OTI – a telekkönyvi bejegyzések alapján – 1944-ig vidéken közel 50 rendelőintézettel, Budapesten az Uzsoki utcai kórházzal, a Magdolna baloldali kórházzal, a Vass János munkáskórházzal (közismertebben a volt Rákospalotai központi orosz kórház) több fővárosi rendelőintézettel, továbbá 200 bérházzal, két lakóteleppel és Gödöllőn gazdasággal rendelkezett. A MABI tulajdonában volt – többek között – a Péterfy Sándor utcai kórház, a Városmajor utcai Budai kórház, több balatoni üdülő, a fővárosban 31 bérház. Az 1944-évi számadásokból kiindulva az OTI-nak a bérházak és egyéb ingatlanok bérbeadásából, valamint a befektetett vagyon hozadékából 1995-évi szinten, Ft-ra átszámítva valamivel több, mint 3,5 milliárd Ft haszna származott volna egy év alatt. Úgy vélem, ha e hozadéknak csak a felével számolnánk az elmúlt, közel 50 év alatt, mint képződött tartalékkal, akkor e tartalék az elmúlt 5 év során keletkezett összes társadalombiztosítási hiányt – ami

nem azonos a kintlevőséggel – bőven fedezte volna. (A nemzetközi összehasonlításban a társadalombiztosítási szolgáltatás nyújtásával foglalkozó intézmények az ellátások közel 2–4%-át fedezik saját gazdálkodásuk, befektetésük eredményeiből.)

1950-ben, ill. 1964-ben állami intézkedéssel az ingatlanvagyon jelentős részét a SZOT kezelésébe adták. 1984-ben államosították és végül mint állami tulajdont adták 1991–92-ben önkormányzati tulajdonba.

1990-től a kormány felé a társadalombiztosítás vagyonának, vagy legalább is annak egy jelentős része visszajuttatásának érdekében, de a törekvések sajnos nem jártak komolyabb eredménnyel. *A volt járulékfizetők (biztosítottak) kárpótlása „magasabb érdekekre” való hivatkozással mind a mai napig elmaradt.* A Nyugdíjbiztosító és az Egészségbiztosító Pénztár így a mai napig sem rendelkezik a működéséhez elengedhetetlenül szükséges mértékű vagyonnal (tartalékkal/).

A kialakult helyzet okai között szólni kell néhány szót a társadalombiztosítás szervezetről. A felosztó–kivonó rendszer működtetése eleve feltételezi az elosztó típusú gazdálkodás megvalósítását. Ezt pedig csak a költségvetési gazdálkodáson keresztül a költségvetési intézményrendszerrel lehet megvalósítani.

A felosztó–kivonó rendszer hazai bevetésekor a társadalombiztosítás területén a költségvetési gazdálkodási forma és az annak megfelelő intézményrendszer került a SZOT közvetlen irányítása alatt megvalósításra.

Az így kialakult irányítási rendszerben azonban már a 1970-es évek elejére felszínre kerültek azok az ellentmondások, melyek a szakszervezetek mozgalmi tevékenységéből adódó sajátos funkcióból és az államigazgatási szervek – ettől jelentősen eltérő szakmai nézeteiből keletkeztek. E felismerés alapján hozott 1971-ben határozatot az MSZMP Központi Bizottsága, – többek között a társadalombiztosítás

állami irányítása alá vonásáról. A szükséges átszervezés azonban – a felmerült elvi-, politikai, valamint államszervezési viták következtében – csak 1984-ben került végrehajtásra. (1984 elejére a lakosság egésze bekerült a kötelező biztosítás körébe, és világossá vált, hogy a szakszervezeti mozgalom nem alkalmas a lakosság valamennyi rétegének érdekvédelmét ellátni. E felismerés hatására került sor végső soron a „társadalombiztosítás” államosítására. A szervezeti, irányítási változtatásokhoz megfelelő alapot az 1975 évi 2. sz. törvény a társadalombiztosításról nyújtotta, mely alapelvei kimondják és még napjainkban is tartalmazzák, hogy „A társadalombiztosítás állami feladat, az állam a társadalombiztosítás fejlesztéséről a nemzetgazdaság fejlődésével összhangban tervszerűen gondoskodik”.

E törvény megfogalmazása lényegében megerősítette azt a szemléletet, amely a társadalombiztosítást a mai napig sem tekinti valós biztosításnak.

E szemlélet jegyében jöttek létre – a társadalombiztosítás igazgatási szervezeteinek az irányítására – a mai önkormányzatok, az előzőkből adódóan lényegében valós hatáskör és jogkör nélkül. Megalakításuk formái, összetételük, tagozódásuk továbbra is sok azonosságot mutat a 90-es évek elején megszűntetett Országos Társadalombiztosítási Tanács és azok regionális szervei, a Megyei Társadalombiztosítási Tanácsok működése, szerepe között.

A társadalombiztosítás irányításában az önkormányzatok működésének feltételei szoros kapcsolatban vannak a finanszírozási rendszerével. Nyilvánvalóan más irányítási „beleszólási” szükségességet kíván a várományfedezeti alapon, és mást a felosztó-kirovó alapon történő finanszírozás. (A jelenlegi hazai társadalombiztosítási intézmények korábbi jogelődjeinél pl.: az OTI-nál és a MABI-nál működtek önkormányzatok, de tevékenységük egy biztosítási alapon működő gazdálkodó szervezetre irányult. Munkájuk eredményességét a felhalmozott vagyon, tartalék nagysága jól reprezentálja.

Az állami költségvetéshez kötődő felosztó–kiválasztó finanszírozású társadalombiztosítási önkormányzatok esetében, nincs meg a lehetséges valós jogkörök és hatáskörök hiányában arra, hogy az önkormányzat gazdájává váljon a rendelkezésre álló pénzügyi források felhasználásra vonatkozó döntéseknek, ill. azok előkészítésének. Ezért a társadalombiztosítás irányítása ma is egyfelől az állam pénzügyi indítású, radikális, másfelől az önkormányzatok – nem kis részben – mozgalmi alapokra támaszkodó törekvései ütközésének kereszttüzebe került.

Az 1988-évi XXI-es törvény a Társadalombiztosítási Alapokról a TB szervezetet „egy sajátos pénzintézeti tevékenységet folytató” intézménnyé kívánta átalakítani. Sajnálatos módon ez a módosítás a mai napig sem történt meg.

Az 1991-ben elfogadott LXXXIV törvény az önkormányzatok irányításáról lényegében bebetonozta azt az állapotot, ami – mint azt korábban említettem – már a 70-es években szükségszerűen felvetette a társadalombiztosítás irányítása változtatásának igényét. Éppen ezért érthetetlen, hogy az utóbbi egy évtized során számtalan kezdeményezés született a társadalombiztosítás – ezen belül a nyugellátás, az egészségügyi ellátásreformjára, lényegében számottevő eredmény nélkül.

Ezek körül csak néhányat emelek ki:

- ☛ 1985 októberében az akkori PB hozott határozatot a nyugdíjrendszer korszerűsítésére, kimondta, hogy „önfinanszírozó jellegű. . . . , biztosítási elvet jobban érvényesítő, és gazdálkodási rendszerré kell átalakítani.”
- ☛ 1986 márciusában az OTF, a OT és az MSZMP GPO által készített munkaanyagban került először meghirdetésre a háromelemes (alapnyugdíj, munkaviszonyon alapuló nyugdíj, és az egyéni kiegészítő-biztosításra épülő) nyugdíjrendszer alternatívája.

☞ 1987. július 2-án a KB adott ki egy állásfoglalást a nyugdíjrendszer változtatásának szükségességéről. A végrehajtását előkészítő munkaanyag többek között az alábbiakat tartalmazza: „a társadalom-biztosítási rendszert a biztosítás kockázatkezelési elve alapján. . . . annak fokozatos megvalósításával indokolt korszerűsíteni. A társadalombiztosítás jelenlegi jövedelemelosztó újra elosztó „passzív” rendszerét a gazdasági folyamatokba is szervesen illeszkedő biztosítási elvet fokozatosan érvényesítő pályára indokolt terelni.” A társadalombiztosítást önálló gazdasági jogosítványokkal kell felruházni és tőkeként működtethető tartalékalapot kell biztosítani. *Ez az anyag – 1987-ben – már a várományfedezeti alapon működő biztosítási formát favorizálja.*

☞ 1991 márciusában a Népjóléti Minisztérium előterjesztésében tárgyalja a nyugdíjrendszer változtatásának szükségességét, a megoldások hatását. Az előterjesztés többek között bemutatja, hogy „a szolidaritást a méltányossági elvet nagyobb arányban érvényesítő, univerzális rendszerek GDP-hez mért forrásigénye a legnagyobb, és hogy e rendszerek finanszírozása gazdasági recesszió idején csak komoly visszalépésekkel együtt biztosítható, napjainkban e jóléti modell válsága tapasztalható. Az előterjesztés szerint azonban „továbbra is a felosztó-kirovó modell fenntartásának van realitása”. Számol viszont a nyugdíjkorhatár emelésének a hatásával. (szükségességével)

Sajnos e törekvések – nem kis munka és anyagi áldozat ellenére – legjobb esetben is megrekedtek a tanulmánykészítés, ill. azok megtárgyalásának szintjén.

Kérdés, hogy *Hogyan tovább?*

A tennivalókat a legegyszerűbben az optimális tehermegosztásnál említettekből kiindulva lehetne körvonalazni, vagyis

- ☞ növelni a járulékfizetők számát, ill. a járulék mértékét, vagy
- ☞ csökkenteni az ellátásokat

De a válasz nem ilyen egyszerű.

Az első megoldásnak határt szab egyfelől a járulékfizetők (az aktív keresők) számának ismert folyamatos csökkenése, másfelől a jövedelmek további terhelhetőségének a beszűkülése, a megélhetési gondok növekedése.

A második megoldásnak, vagyis az ellátások csökkentésének vagyunk ma tanúi mind az egészségügy, mind a nyugdíjbiztosítás területén.

Ez a megoldás átmenetileg hozhat ugyan eredményt, de ez a megoldás nem szünteti meg, csak elhalasztja a felosztó– kirovó rendszerre ható tényezők hatásának az érvényesülését. Az ezekből adódó problémák pedig pár év múlva újratermelődnek. És akkor újra jön a kiigazítás? (Lásd az 1970-es évek állami beavatkozásának szükségességét).

Előre lépni csatlakozva a hasonló véleményen lévőkhöz csak egy alaposan átgondolt, kimunkált, megfelelő kifizetési időt biztosító *komplex államháztartási, egészségügyi és nyugdíjbiztosítási reform megvalósításával lehet.* (A rész megoldások csak tüneti kezelést jelentenek.)

Ennek keretében:

- ☛ Fokozatosan szét kell választani az állam és a biztosítók szerepét a társadalombiztosítás jellegű ellátások, juttatások terén. Az állam a jövőben nem mint finanszírozó, hanem mint az ellátások egyik vásárlója kellene, hogy részt vegyen a társadalombiztosítás működtetésében. (Az állami garancia nem a biztosítók bevételeit meghaladó kiadásoknak, vagy annak egy részének az átvállalására, hanem az ezen felül önhibájukon kívül ellátásuk „megvásárlására” nem képesek alapszükségleteinek, ill. – amennyiben megvalósításra kerül, úgy – az állampolgári jogon járó – nyugdíj, szociális támogatottságú ellátások megvásárlásá-

ra, másfelől a biztosítók zavarmentes működése, gazdasági feltevéleinek megalapozására kellene, hogy kiterjedjen.)

- ☞ Egyértelműen meg kell határozni, s hosszabb távon (kiszámítható módon) rögzíteni, hogy milyen tartalmú és mértékű társadalombiztosítási szolgáltatást kap a biztosított és, hogy annak mi az ára, vagyis, hogy kit (a munkaadót, vagy a munkavállalót) milyen mértékű járulékfizetés terhel. (Az egészségbiztosítási ellátások igénybevételénél indokolt lenne valamennyi szolgáltatásra kiterjeszteni a számlaadási kötelezettséget, s ennek alapján – előzetes megállapodás alapján lehetővé tenni a szolgáltatások elszámoltathatóságát, megoszthatóságát a térítési díjnak, a biztosító és a biztosított között, megteremtve ezzel a lehetőséget az egészségügyi ellátásokat végző intézmények önfenntartó gazdálkodására.)
- ☞ Célszerű lenne a társadalombiztosítási ellátásokat (egészségügyi és nyugdíj) finanszírozó költségvetési gazdálkodási alapon működő intézményeket a továbbiakban sajátos önálló pénzügyi tevékenységet folytató intézményekké átalakítani. /pl.: befektetési, hitelezési jogosultsággal, a hozadék rögzített arányú felhasználásának előírásával.)
- ☞ A felosztó–kivétel rendszer működési zavarait előidéző, befolyásoló egyes tényezők (infláció, demográfiai változások hatása, tartalékképzés hiánya) alakulása terén előre láthatólag kedvező irányú változásra nem nagyon lehet a közeljövőben számítani. Minden olyan „reform” elképzelés, amely teljes körűen e finanszírozási rendszer folyamatos fenntartásával számol újra fogja termelni mint korábban arra már utaltam – azokat a problémákat, konfliktusokat, amelyek napjainkra kialakultak.

Jelenleg ismertté vált nyugdíj reform elképzelések közül a Pénzügy Minisztérium és a Népjóléti Minisztérium svéd intézmény típusra utaló reformelképzelései azok, amelyek úgy tűnik, – az előzőekben leírtak alapján – hogy jobban közelednek a realitásokhoz egy piaci gazdaság feltételrendszeréhez. Annak ellenére, hogy még számtalan – a rendszer működésével kapcsolatos – felvethető kérdésre ma még nem

ad teljes körű választ.) Ennek keretében célszerű lenne az *egészség-biztosítást már a közeljövőben* (pl.: az ezredfordulótól) *alapvetően tőkefedezeti alapon működtetni*, a nyugdíjbiztosítást pedig egy olyan új kettő+ egy elemű rendszerre átalakítani, amely

- ☞ az államilag finanszírozott alapnyugdíjból,
- ☞ a kötelező járulékfizetésre épülő ún. munkanyugdíjból és az öngondoskodásra épülő kiegészítő járulékból tevődik össze és a rendszer második és harmadik eleme a *várományfedezeti alapon működne*. Az *állampolgári alapnyugdíjat* 2000-től indokolt lenne már bevezetni. (Mebontva az ettől az időtől megállapításra kerülő nyugdíjakat.) Javasolt mértéke a jogosult 40 negyedév bruttó SZJA alapja 2 %-nak az 1/12-ed része. Maximuma: a mindenkori minimálbér törvényben rögzített hányada. /Előzetes számítások alapján 50, 60, vagy 100%-a.) Ugyancsak indokolt lenne törvényben rögzíteni minimális összegét is.

A munkanyugdíj – minden SZJA alap után – kötelező, visszatérő díjas, egyéni járulékfizetésén alapulna. (Biztosításmatematikai alapon számolva.) Alapját ugyancsak indokolt lenne törvényi úton maximálni. A teljes öregségi nyugdíjhoz szükséges szolgálati időt a jelenlegi 20 évről – finanszírozási okok miatt – min. 30 évben kellene meghatározni.

- ☞ Úgy az alapnyugdíjak, mint a munkanyugdíjak évenkénti emelésénél realisabbnak tűnik a fogyasztói árindex alkalmazása, mint a termelés emelkedés függvényeként funkcionáló bér (nettó kereset) index.
- ☞ Az öfenntartó biztosítók kiegyensúlyozott működésének egyik feltétele a megfelelő tartalékképzés. Ennek megalapozása érdekében szükséges újra napirendre tűzni a társadalombiztosítási intézmények vagyongjuttatását (kárpótlását) saját önálló vagyonghasznosító tevékenységének kialakítását.
- ☞ A fedezeti rendszerváltás forrásigényének a biztosításához esetleg számba lehetne venni – megelőző számítások alapján – azt a megoldást, hogy a kifizetett bérek bruttosításra kerülnek a mun-

kaadói TB járulékkal és az így keletkezett többlet SZJA – kivéve az egészségbiztosítási járulék vonzatát – nyújtana fedezetet a szükséges többletkiadásokhoz. Ha ez a forrás nem elégséges, akkor kellene a nyugdíjkorhatár felemelésének lehetőségét számba venni, vagy a szolgáltatások, ellátások újbóli meghatározásából adódó többletbevételt (halasztott járulékcsökkenés)

- ☞ erősíteni kellene a kötelező társadalombiztosítás elveinek fenntartása mellett a foglalkozási kategóriák szerinti biztosítók kialakításának a lehetőségét, az önkéntes biztosító pénztárak mellett – azonos feltételek mellett – az üzleti biztosítási szerepének a növelését, a társadalombiztosítási ellátásokban.

Befejezésül, külön kihangsúlyozom, hogy *a társadalombiztosítás reformját önmagában az államháztartás és az egészségügy párhuzamos reformja nélkül nem lehet végrehajtani. E feladatok megoldása csak komplex cselekvési programra épülhet.* Ugyanakkor nem lehet kihagyni a reform kimunkálásából magukat az érintetteket, az állampolgárokat, a biztosítottakat. Legalább olyan fontos, mint maga a reform koncepció, ha nem a legfontosabb, hogy e téren társadalmi konszenzus megteremtődjön, éppen ezért folyamatosan lehetőséget kell biztosítani a *politikai demagógiától mentes* társadalmi vitáknak vélemény-nyilvánításnak. Ennek mellőzése eleve kudarcra ítéli a társadalombiztosítás megújításának lehetőségét.

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Helga Zepp - LaRouche:

A globális pénzügyi rendszer elkerülhetetlen összeomlása¹

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Bevezetésképpen szeretném férjem, *Lindon LaRouche* legbarátibb üdvözlését átadni, aki nagyon szívesen eljött volna Magyarországra. Ebben azonban két dolog akadályozta meg:

Az egyik ok az, hogy még mindig nem sikerült teljes mértékben ártatlanságát bizonyítani, ezért az amerikai igazságszolgáltatási szervek korlátozzák utazásait.

A másik ok már kicsit szívdertőbb: ezen a héten az amerikai nemzeti tv-láncon az amerikai elnökválasztás kezdődő vitasorozatában minden valószínűség szerint műsorhelyet kap.

Az előadásom témája: A globális pénzügyi rendszer elkerülhetetlen összeomlása.

Jelen pillanatban kétségtelenül a jelenkori történelem legnagyobb válságában találjuk magunkat, de nem egy olyan válságban, amely a jövőben fog lejátszódni, hanem amely már teljes mértékben kibontakozóban van. Bizonyos értelemben egy világméretű erdőtüzzel van dolgunk, amely már minden várost és falut elért, és semmiféle jele nincs annak, hogy valaki felkészült volna arra, hogy a tűz tombolását megakadályozza.

¹ Ez a tanulmány Helga Zepp - LaRouche, a Schiller Intézet elnöknőjének Budapesten 1995. Szeptember 25-én megtartott előadásának rövidített változata. (A szerk.)

A Schiller Intézet és a Lindon LaRouche-sal egyetértő erők az elmúlt két évtizedben újból és újból figyelmeztettünk, óvtunk ettől a válságtól.

Lindon LaRouche már 1988-ban, az USA-ban az egyik nemzeti csatornán közvetített műsorban a természeti gazdaságtan dinamikáját egy pattogó labda mozdulataihoz hasonlította, amely a fel- és lepattanások ellenére végül elkerülhetetlenül mégiscsak megáll.

1992-ben LaRouche a spekuláció eszkalációja után a globális gazdaságot egy vulkánkitörés utáni földcsuszamlásnak nevezte, amikor a láva és kőgörgeteg egyre nagyobb mennyiségben ömlik ki a vulkán nyílásából, végül elsüllyed a tengerben.

1994 elején LaRouche megjelentette azt a prognózist, melyben előrejelezte az előttünk álló teljes pénzügyi rendszer dezintegrációját. Ezt a véleményt azóta osztják a nyugati pénzügyi elit szűkebb körei is.

Kialakult egy konfliktus, amely döntő fázisához érkezett. Itt két, egymástól fundamentálisan eltérő felfogás összeütközéséről van szó: az emberi természeté és a politikai rendé. Felvetődik a kérdés, hogy az oligarchikus látásmód, - amely a feudális arisztokrácia koncepcióján alapszik, melyben ma az angol-holland pénzügyi oligarchia dominál, és amely abból indul ki, hogy a lakosság 95%-át visszamaradottságban kell tartani - győz-e, vagy pedig a szuverén nemzeti állam eszméje, amely az egyén kreativitását állítja a középpontba.

Ez a konfliktus, amely végső összecsapása felé halad, nagyon akut módon jelenik meg abban a majdnem háborúszerű vitában, amely egyrészt a brit monarchia, amely bizonyos mértékben az oligarchikus frakció dózséit valamint azoknak más országbeli szimpatizánsait képviseli, másrészt Clinton elnök között folyik, aki minden ellenkező vélemény ellenére a szuverén nemzeti államot képviseli. Ezt a pozícióját a legutóbbi franciaországi kormányváltás Jacques Chirac megválasztásával szerencsésen megerősítette.

Szeretném ennek a válságnak a különféle aspektusait bemutatni, amelyek a helyzet megértéséhez szükségesek.

Egy gondolatot szeretnék azonban előrebocsátani, amely elsősorban Kelet-Európa szempontjából tűnik fontosnak. Sajnos nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az ellenzék majdnem minden államban csődöt mondott a gazdasági elmélet területén az 1989-es határmegnyitás, valamint a Szovjetunió 1991-es összeomlása után. Olyan országokban, mint pl. Lengyelország vagy Ukrajna, az ellenzéki pártok az IMF-et, *Adam Smith-t* és az un. reformpolitikát támogatták, és ennek következtében a lakossággal szemben teljes mértékben diszkreditálták magukat. Mindazokra, akik Magyarországon abban hittek, hogy az amerikai kongresszus képviselője Lantos úr Magyarország érdekeit képviseli, keserű ébredés vár.

Ez a helyzet régi kommunista erőknél, akik már hozzászoktak, hogy birtokolják a hatalmat, adta meg a lehetőséget, hogy visszatérhessenek. A jelen pillanatban kiéleződő oroszországi hatalmi harchoz hasonlóan a korábbi Varsói Szerződés minden államában, de sok nyugati államban is lényegében két típusú tábor között zajlik a hatalmi harc. Az egyik oldalon azok a komprádorok állnak, akik a jelenlegi rendszert támogatják, mert a saját országuk kizsákmányolása számukra személyes profitot hoz, a másik oldalon pedig mindazok állnak, akiknek a nemzetük megmentése és fejlődése az érdekük.

Miért mondjuk azt, hogy a jelenlegi, az IMF-fel és a Világbankkal azonosult pénzügyi rendszer dezintegrációja elkerülhetetlen?

Ezzel kapcsolatban az első dolog, amit meg kell jegyezni, hogy a monetáris terület szinte teljes mértékben elszigetelődik a reálgazdaságtól, vagyis az ipari és mezőgazdasági javak termelésétől. *A spekulatív üres szóbeszéd terjesztése gigantikus méreteket öltött, míg a termelési kapacitás erőteljesen zsugorodott.* Azt a gyakorlatot, amely a nemzetközi pénzügyi piacon ma már mindennapossá vált, 30 évvel ezelőtt örülségnek tekintették volna.

Ebben az időszakban például a devizapiacok önállóvá válása óriási méreteket öltött. Amíg korábban a devizavétel és -eladás elsősorban az exporthoz és az importhoz kötődött, ez manapság egészen másképp néz ki.

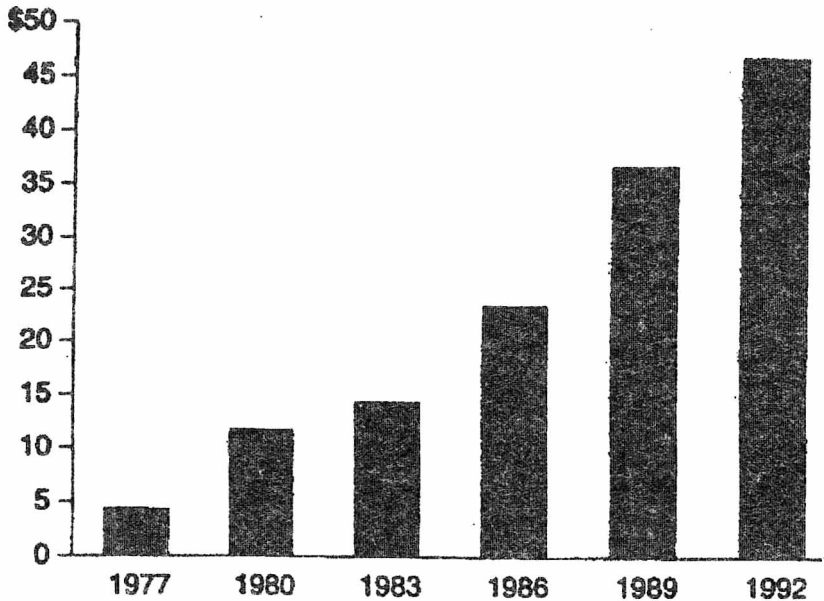
Így pl. a devizakereskedelem 1970-ben, tehát a szigorúan kötött váltási árfolyam összeomlása előtt, világszerte kereken 12 milliárd \$-t tett ki naponta, vagy 2,9 billiót \$-t egy évben. A világkereskedelem ugyanebben az évben 593 milliárd \$-t forgalmazott, ez tehát azt jelenti, hogy hatszor akkora volt a devizakereskedelem, mint a tényleges javakkal való kereskedelem. Amikor Nixon elnök 1972. augusztus 15-én elválasztotta a dollárt az aranytól, a devizakereskedelem csupán három év alatt 8-szorosára, azaz napi kereken 100 milliárd \$-ra nőtt. 1970 és 1981 között a devizakereskedelem a 25-szörösére növekedett, négyszer olyan gyorsan, mint a világkereskedelem.

A központi bankok legutóbbi, 1995 áprilisi számítása szerint, melynek eredményét még nem hozták nyilvánosságra, de Morgan Guaranty becslése szerint, ez már több mint két billió \$-ra rúg naponta, s éves viszonylatban 500 billió \$-t tesz ki. Ezzel szemben a világkereskedelem évi forgalmi értéke 8,4 billió \$-ra rúg, tehát a devizakereskedelem 60-szor nagyobb értéket forgalmaz, mint a világkereskedelem.

1977 és 1992 között a devizakereskedelem napi 4,8 milliárd \$-ról vagy évi 1,2 billió \$-ról 47 billió \$-os éves forgalomra emelkedett. (1.sz. ábra)

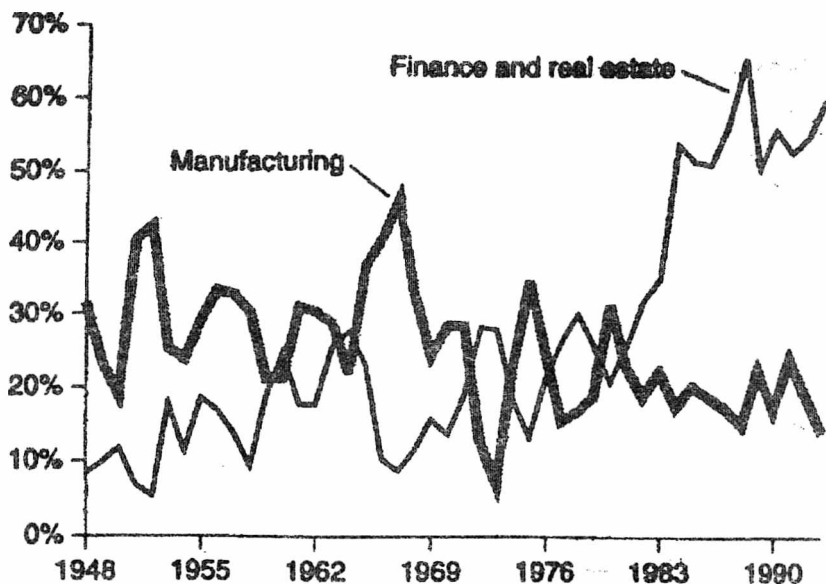
1. sz. ábra

**The U.S. foreign exchange bubble
(dollars of foreign exchange for each dollar of trade)**

A 2. sz. ábra az új finanszírozás százalékos arányát mutatja két szektorban, a kézműiparban és az ingatlan ill. pénzügyi szektorban.

Percent of new financing, by use

1948-ban 2,2 milliárd \$ volt a kézműipari beruházás, és 594 millió az ingatlan és a pénzügy területén.

A kézműipari terület százalékos aránya 20-30% között volt az 50-es években, és általában felfelé mozgott az 1950-es és 60-as évek folyamán. 1960-ban fordult elő először, hogy több, nagyobb finanszírozás történt a pénzügy és az ingatlan területén, mint a kézműiparban. Ez utóbbi 2,5 milliárd \$ volt a 2,2 milliárd \$ ellenében.

1980-tól, vagyis a „Reagonomics”-tól kezdve ez a görbe elindult felfelé.

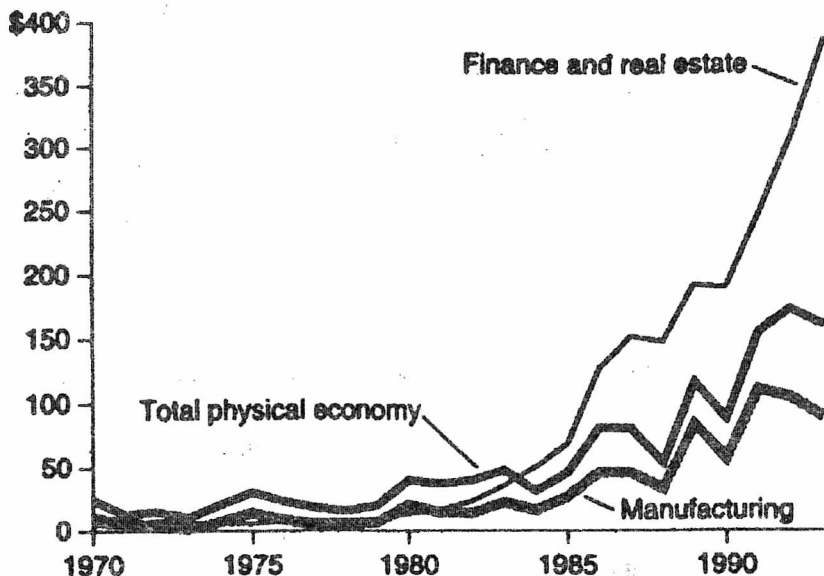
A 3. sz. ábra a finanszírozás alakulását mutatja három kategóriában 1970 és 1993 között, a pénzügy és ingatlan területén, valamint a kéz-

művesiparban, ill. a teljes gazdaság területén. 1984-től kezdve a pénzügyi és ingatlan területek finanszírozása meghaladta nemcsak a kézműipar, de a tényleges gazdaság finanszírozását is.

3. sz. ábra

Where new financing went

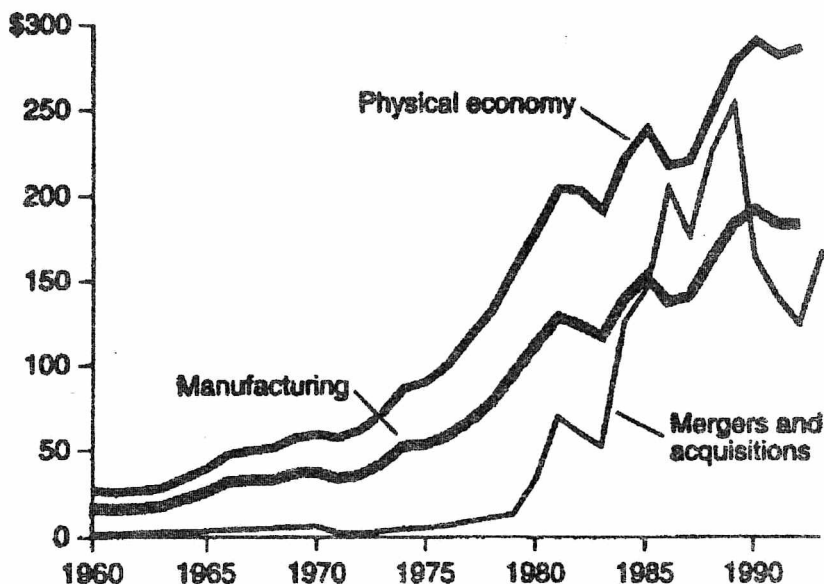
(billions \$)

De nem a kézműipar teljes finanszírozása biztosította a kapacitások növekedését. A 4.sz. ábra mutatja a fúziók és felvásárlások céljára felhasznált forrásokat, az új beruházásokhoz viszonyítva. Az egyik a már létező kapacitásokat érinti, tehát nem tesznek hozzá semmit, a beruházások viszont a jövőben szükséges új termelési potenciálok bővítését szolgálják.

Spending for mergers and acquisitions, versus new plant and equipment

(billions \$)

Láthatjuk, hogy a fuzionálások és felvásárlások részesedése meghaladja az új beruházások részesedését az ún. „Reaganomics” láz kellés közepén. E görbe összeomlásának köze van a „leveraged buy-outs” befejeződéséhez 1989-ben, ami hitellel vagy idegen finanszírozással történő cégfelvásárlást jelent, amikor *Drexel Burnham Lambert-et* és *Michael Milkin-t* kivonták a forgalomból.

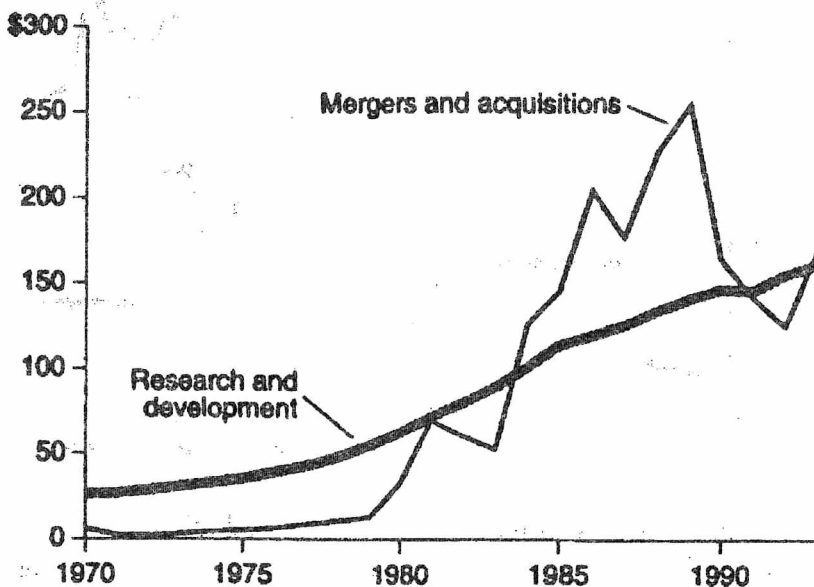
A 5.sz. ábra összehasonlítja a fuzionálások és felvásárlások finanszírozását a tudományos és kutatási beruházásokkal, beleértve a katonai kutatásokat is, mint pl. a NASA-t. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy nem minden kutatásnak volt haszna, nagyon sok mondvacsinált

ökológiai kutatási program található közöttük, ami semmilyen eredményt nem hozott.

5. sz. ábra

Spending for mergers and acquisitions, versus research and development

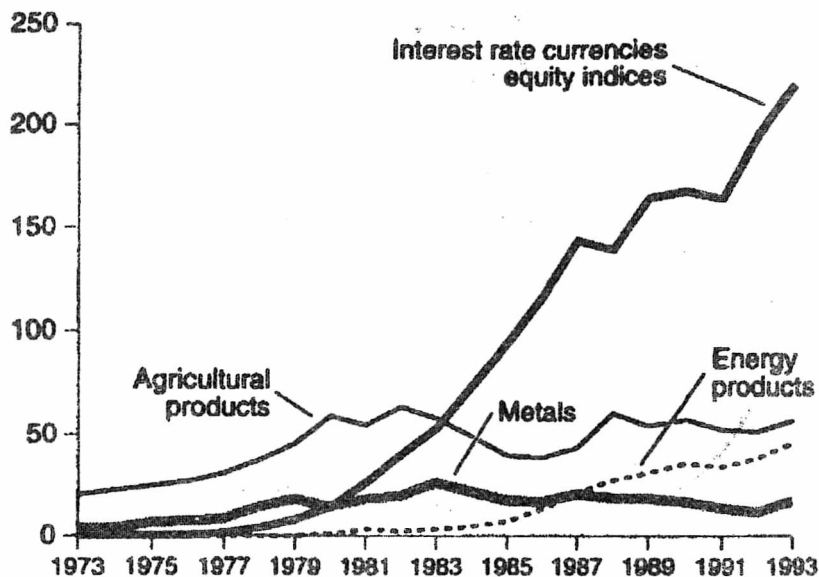
(billions \$)

Természetesen ezt a fejlődést nagyon káros összeomlás is kísérte, mint az adóbevétel összeomlása, de a pénzügyi piacok struktúrája is erőteljesen megváltozott.

Financials dominate futures markets

(millions of contracts traded)

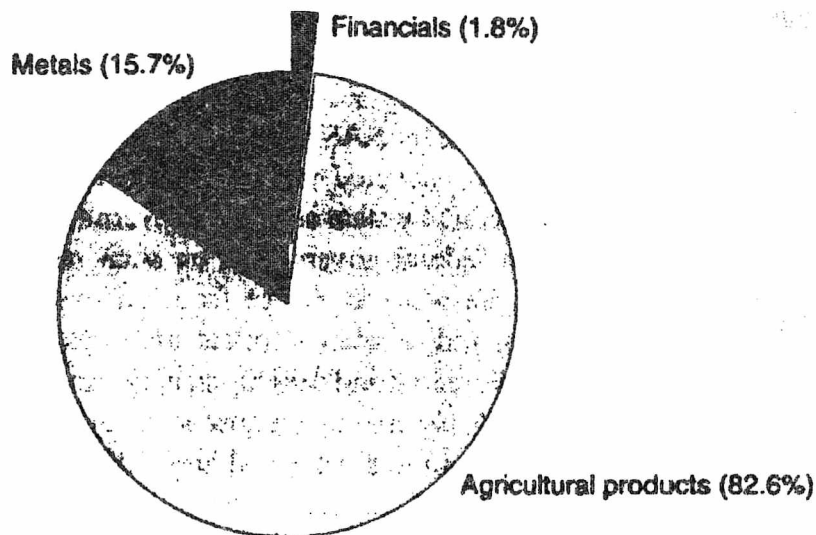

1973-ban kb. 25 millió \$ szerződést kötöttek a határidős tőzsdén, ebből 20 millió \$ mezőgazdasági termékekre vonatkozott, 4 millió \$ értékű fémekre, elsősorban az aranyra (7. sz. ábra).

7. sz. ábra

Types of futures contracts traded in 1973

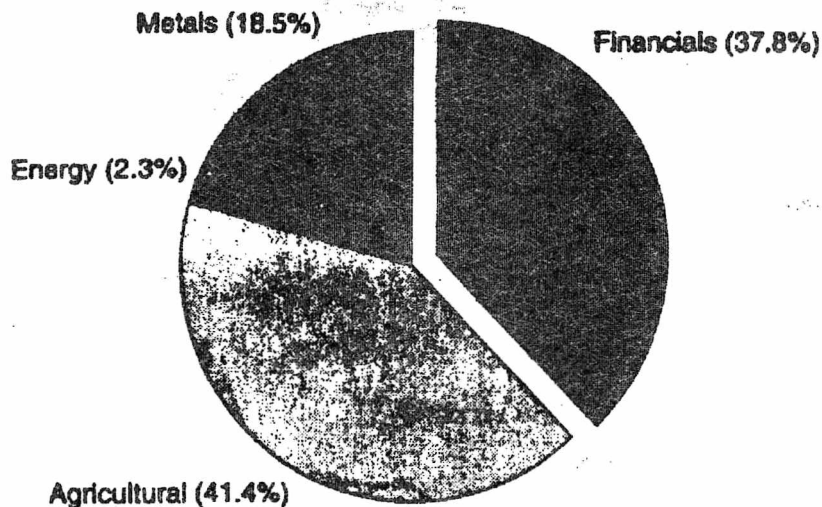
(percent of total)

A fizetőeszközökre, kamatrátákra vagy részvényindexekre vonatkozóan csupán 425 ezer \$ pénzügyi határidős ügyletet kötöttek egy évben.

Types of futures contracts traded in 1983

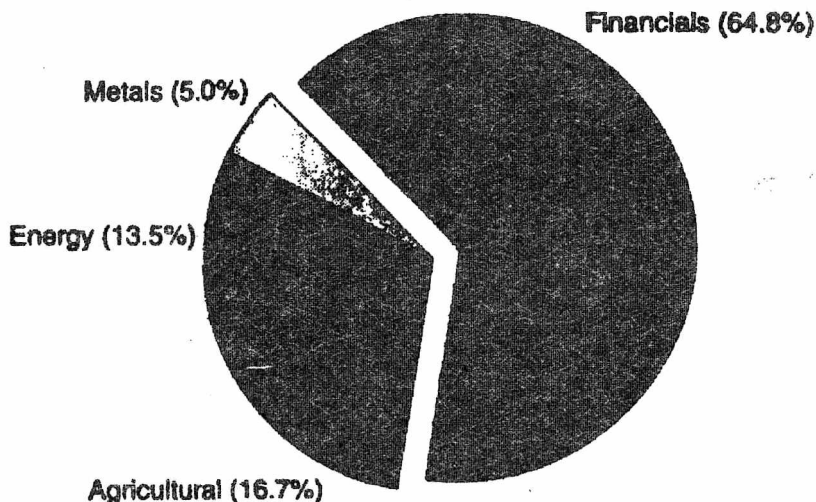
(percent of total)

9. sz. ábra

Types of futures contracts traded in 1993

(percent of total)

1983-ban már 28 millió \$ kamatrátára vonatkozó kötés jött létre, 12 millió \$ kötés fizetőeszközökre és 13 millió \$ részvényindexre vonatkozott, tehát 53 millió \$ kötés született pénzügyi határidős ügyletekre (8 sz. ábra). Ez alig kevesebb a mezőgazdasági területen megkötött 58 millió \$ ügyletnél.

1993-ban már 339 millió \$ üzletkötésre került sor, amelyből kb. 174 millió \$ a kamatokra, 31 millió a fizetőeszközökre és 15 millió \$ a részvényindexekre vonatkozott. A pénzügyi határidős ügyletek 1993-ban 65%-ra rúgtak, míg a mezőgazdasági termékekre vonatkozó kötések csekély visszaesést mutattak, azaz 57 millió \$-ra estek vissza.

Az opciókkal való kereskedésben a hatalmas növekedést *Milton Friedman* két diákjának a találmánya eredményezte. Ezek a tanítványok *Myron Scholes* és *Fischer Black* voltak a Chicagói Egyetemről,

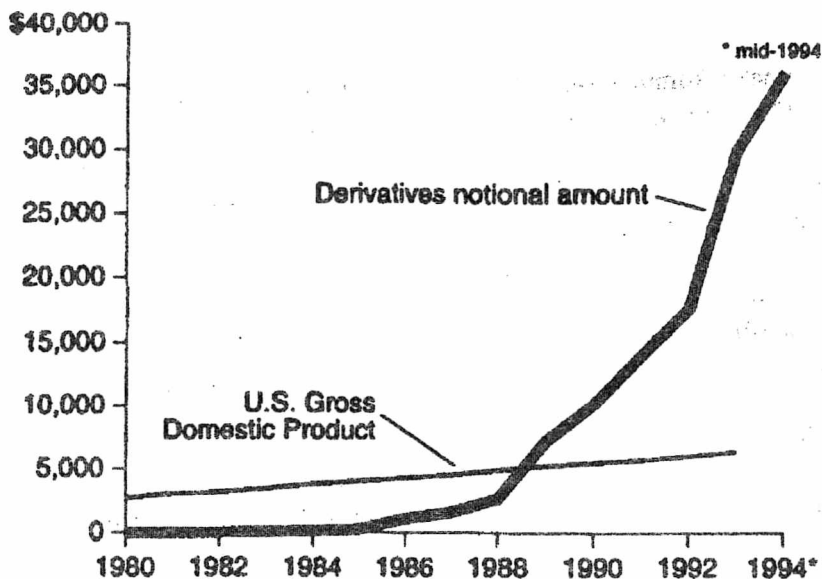
akik az 1970-es évek közepén kifejlesztettek egy matematikai módszert, amelynek segítségével az opciók árának változásait arányítani lehetett a tulajdonképpeni részvények vagy áruk áraihoz. Az ügynökök lelkesedtek ezért a módszerért, és az az illúziójuk támadt, hogy a *Black-Scholes* modellel tudományos alaptörvény került a kezükbe. Ettől kezdve minden ügynök részt vehetett ezekben a folyamatokban a saját komputerével.

Ennek a komputer-modellnek a legkülönbözőbb felhasználási módja lehetővé tette az ún. „Index-arbitrage”-t és az eladás komputerrel történő lebonyolítását. Az ötlet az volt, hogy egy részvény vagy értékpapír árának a változásait követnie kell a derivátum árváltozásának, a derivátum árváltozásai pedig megváltoztatják az alapul szolgáló részvény vagy áru árát. Ha valaki elég gyorsan tudja követni az egyenlet viszsamaradó felét, még mielőtt a vezető fél színvonalát eléri, és ezt abban a pillanatban eladja, amikor ezt a színvonalat elérte, kockázat nélkül profithoz juthat - legalábbis így gondolták a kaszinógazdaság fiai.

Az ilyen statisztikai komputer-modellek alkalmazása aztán elvezetett a derivátum-kereskedelem robbanásához. A 10.sz. ábra az USA-ban bemutatja a derivátumok helyzetét a GDP-hez, tehát a bruttó társadalmi termékhez képest.

Derivatives compares to U.S. Gross Domestic Product

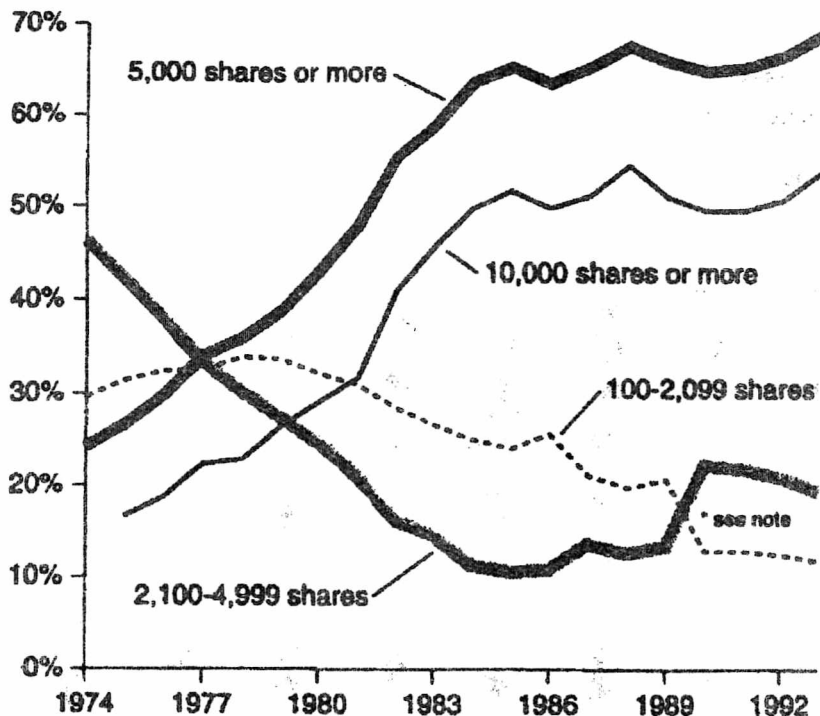
(billions \$)

A 11. sz. ábra azt mutatja, hogy mi történt a részvénypiacokon. 1975-ben az összes tranzakciónak csupán 27%-a érte el a New York-i tőzsdén az 5.000 vagy annál több egységet, míg a 42%-a 100 és 900 egység között mozgott. Ma az összes tranzakció 70%-ára vonatkozik az 5.000 vagy annál magasabb egység. Ha azt vesszük, hogy egy részvény 20 \$-ba kerül, akkor ez máris 100.000 pluszt jelent tranzakciónként. Ki rendelkezik ekkora összegekkel? Már 1984-ben csak 10% volt azoknak a kisbefektetőknek az aránya, akiknek 100-tól 3.000-ig terjedő egységük volt.

Autopsy of stock trading on the Big Board, by size of transaction

(percent of all trading volume)

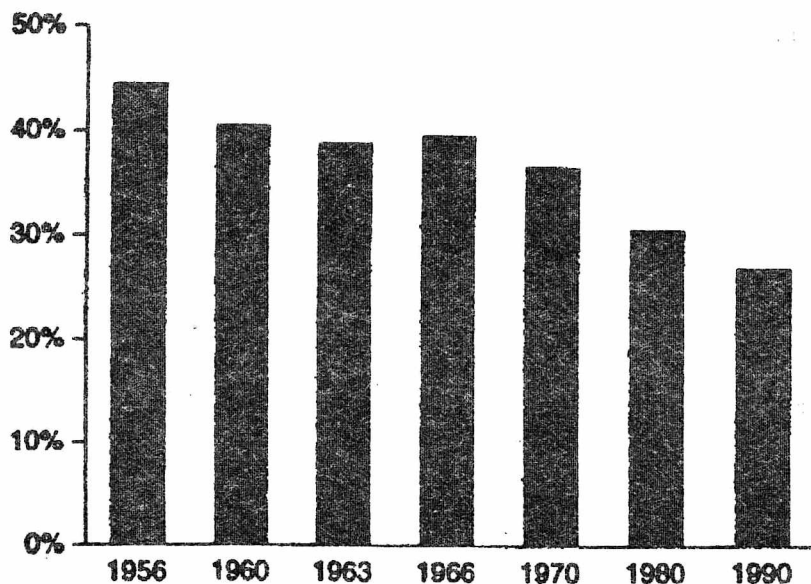
Note: The jump in 1990 of the category "100-2,099 shares" reflects a change in the New York Stock Exchange's category that year, from an upper limit of 1,000 shares, to 2,099 shares.

Most forduljunk egy másik probléma felé, vagyis nézzük meg azt a tényt, hogy egy egyre növekvő adóssághalmazt egy egyre csökkenő termelő munkaerőnek kell kiszolgáltatnia. Az Egyesült Államokban 1956-ban az összes munkaerőnek még 44%-át foglalkoztatták a ter-

melő területeken. (12. sz. ábra) 1990-ben ez már csak 27% volt, vagy a teljes lakosság vonatkozásában csupán 13%. Tehát a teljes lakosság mindössze 13%-ának kell teljesítenie a gazdasággal szemben a jelentős pénzügyi követeléseket nemcsak saját maga számára, hanem a fennmaradó 83% számára is.

12. sz. ábra

Productive workers (percentage of total workers)

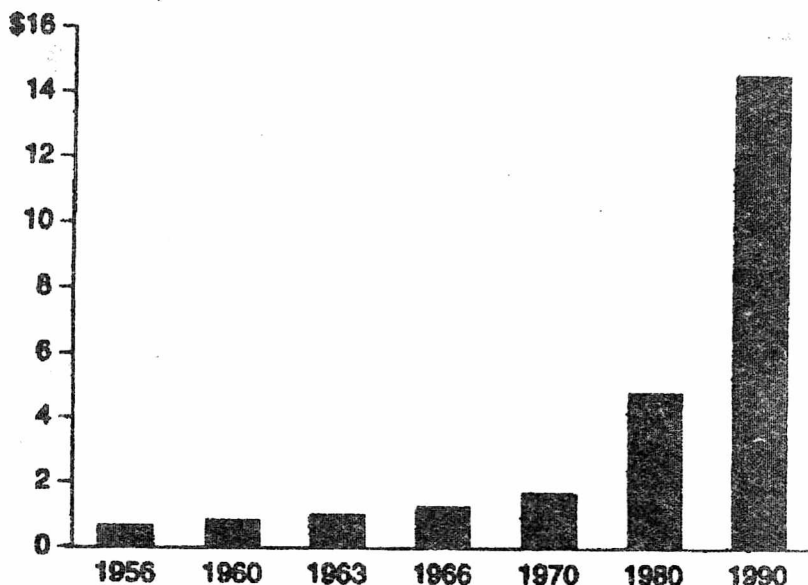
Termelőnek nevezzük a gazdaságnak azon részét, amely a fizikai javak előállítását szolgálja, tehát a bányászatot, építőipart, kézművesipart, szállítmányozást és energiaellátást, a mezőgazdaságot, a tanárokat, orvosokat, fogorvosokat, ápolószemélyzetet, mérnököket és tudósokat. A többi szakmai csoport ugyan hasznos funkciót tölthet be, de költségtényező amelyet a többletértékből le kell vonni.

Amíg a gazdaság termelő része jelentős mértékben zsugorodott, addig az eladósodás drámai módon növekedett. (13. sz. ábra) Ugyanis amíg 1956-ban a teljes adósságállomány 661 milliárd \$-t tett ki, 1990-ben ez már 14,5 billió \$-ra rúgott, ami 2.100 %-os emelkedést jelentett.

13. sz. ábra

Total debt in the U.S. economy

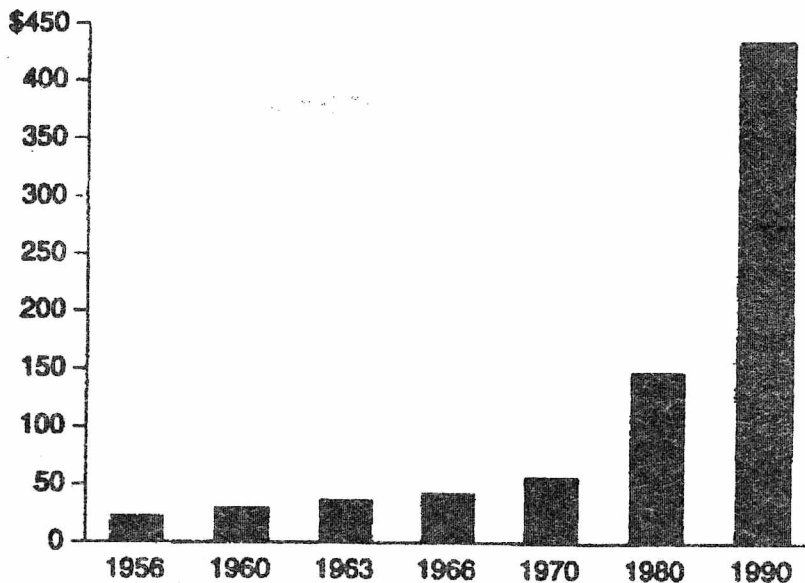
(trillions \$)

Ennek következtében az egy főre jutó eladósodás egy termelő munkaerőre számítva 1990-ben 435.000 \$-ra rúgott, míg 1956-ban még csak 22.000 \$-t tett ki (14. sz. ábra). Teljesen nyilvánvaló, hogy a jelenlegi feltételek mellett semmilyen kilátás nincs arra, hogy ez az adósságállomány valaha is visszafizethető lesz.

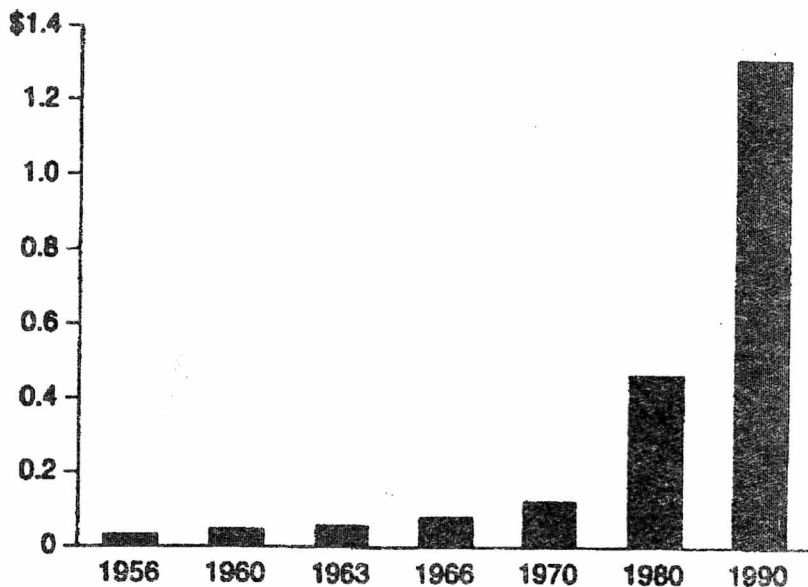
Total debt per productive worker

(thousands \$)

Jelen pillanatban évi 1,3 billió \$ az adósságszolgálati teher az USA gazdaságában. Ez 1956-hoz képest 4.000%-os emelkedést jelent. Csúpn csak kamatokban kétszer akkora az adósságállomány, mint amennyi 1956-ban a teljes adósság volt (15. sz. ábra).

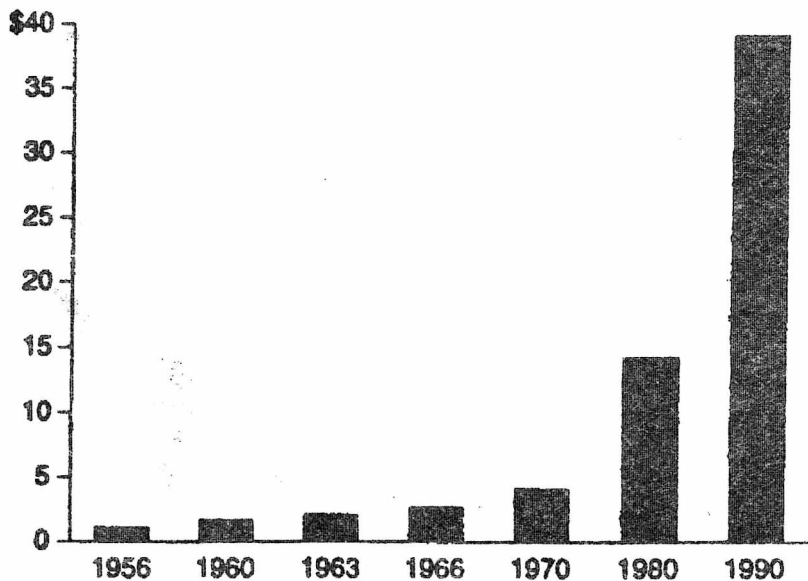
Annual debt service (trillions \$)

Az 1,3 billió \$-os adósságszolgálati teher 1990-ben egy főre 39.000 \$-t jelent termelő munkakörönként ;s mindez 22.000 \$-os átlagjövedelem mellett. Tehát nem csoda, hogy egyre többen vannak az USA-ban is, akiknek másodállás után kellett nézniük (16. sz. ábra).

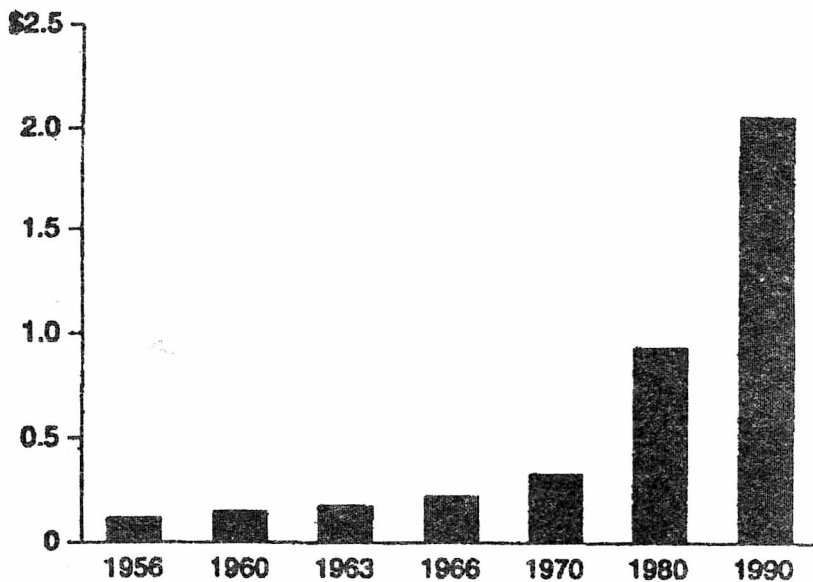
16. sz. ábra

Debt service per productive worker (thousands \$)

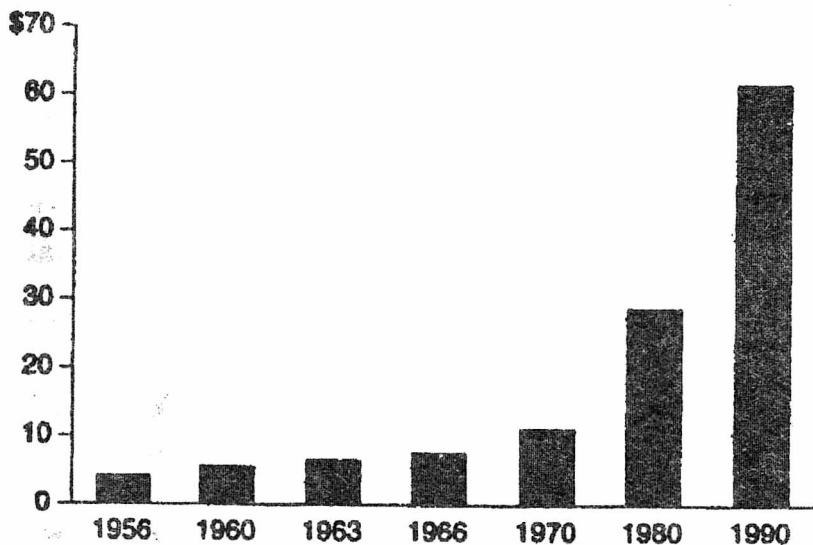
Government taxes and revenue

(trillions \$)

Government taxes and revenue per productive worker

(thousands \$)

Az állam adóbevételei az 1956-os 120 milliárd \$-ról 1990-ben két billió \$-ra növekedtek. Az 1.600 %-os növekedés ellenére ma azt állítják, hogy az állam csődbe ment, és már semmiféle szociális kiadást nem tud magára vállalni, legalábbis ezt állítják a konzervatív forradalom képviselői, mint *Lord ReesMogg*, vagy *Newt Gingrich*.

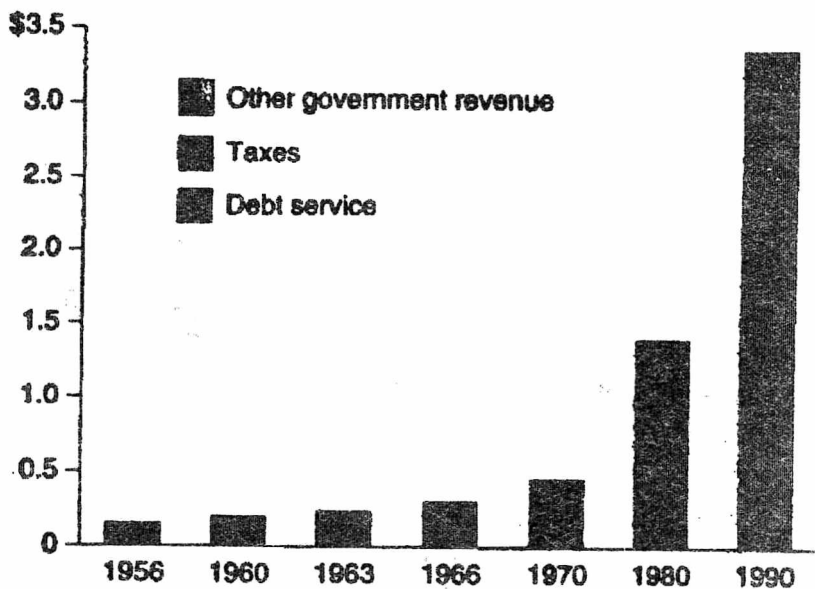
Valójában abban rejlik a probléma, hogy az ún. iparutáni társadalom előző 30 évének domináns ideológiája nevében szisztematikusan leépítették a gazdaság termelő szektorait, és a kapacitás szétrombolásával az adóbevételeket is beszűkítették.

Ha mindent összeszámolunk, akkor az adósságszolgálat és az állami kiadások 1990-ben 3,4 trillió \$-t tesznek ki éves szinten (19. sz. ábra), amely kiadást a termelő szektornak kell viselnie.

19. sz. ábra

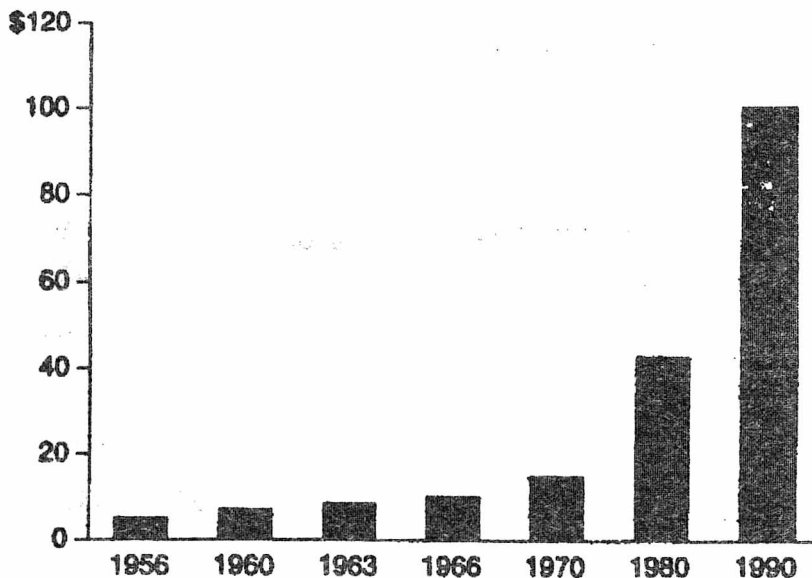
Annual financial drain

(trillions \$)

Ezzel minden termelő munkaerőre több mint 100.000 \$ jut 1990-ben (20. sz. ábra), ami ötször annyi, mint egy munkaerőnek éves átlagjövedelme. Ez annyit jelent, hogy minden munkaerőnek öt teljes munkahelyet kellene betöltenie, még hozzá valóban termelő munkahelyet ahhoz, hogy a gazdaság stabil legyen.

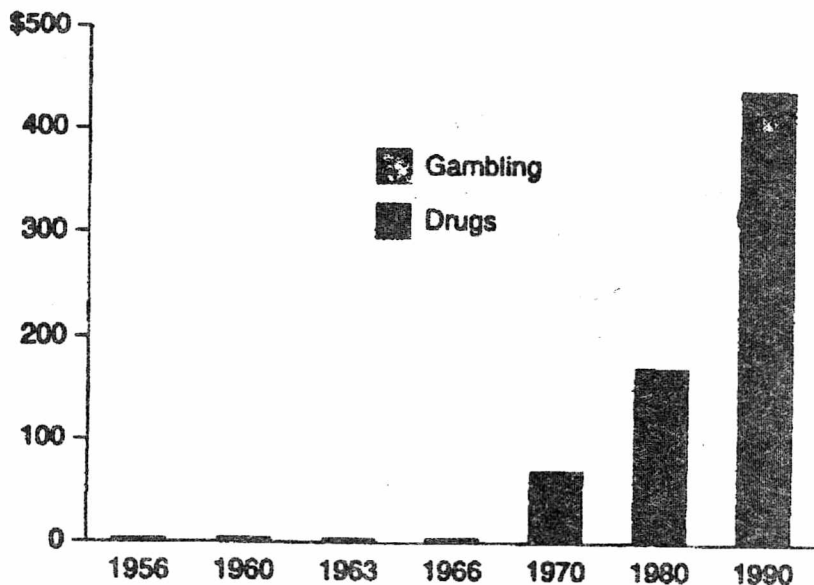
Financial drain per productive worker (thousands \$)

A rock-drog-szex és illegális kultúra elleni gazdasági hatásokat nehéz lemérni. Hogyan lehet mérni annak a fiatalnak az elveszett kreativitását, akinek a drogok már lerombolták a szellemét?

A 21 sz. ábra bemutatja, hogy 1956-ban gyakorlatilag még nem merült fel kiadás kábítószerekre, de ugyanakkor 3 milliárd \$-t költöttek illegális szerencsejátékra, amely 1990-ben már 35 milliárd \$-ra rúgott. A valódi növekedés azonban a kábítószer-kereskedelemben történt, ami becslések szerint csupán csak az USA-ban évente 400 milliárd \$-ra rúg. A két összeg 435 milliárd \$-t tesz ki, ami több mint az 1980-ban befizetett adó, és az 1990-es adónak pedig kb. a 2/3-a.

Money spent on gambling and drugs (billions \$)

A pénzügyi tranzakcióknak világviszonylatban kevesebb mint 1%-a származik a tényleges javakkal való kereskedelemről. A maradék kaszinó játék, ami gyakran melléfogásokat is hozhat, mint pl. a legrégibbi brit banknak, a Barings-nek az összeomlása és számos más banknak a milliárdos vesztesége, mint a Credit Lyonnaise, a Banesto Bank Spanyolországban, a Deutsche Bank, de akár ipari vállalatokról is eshetne itt szó, mint a Metallgesellschaft, vagy pedig városok, járárok, közigazgatás, mint pl. az Orange County esete illusztrálja. De mindez még mindig csak a jéghegy csúcsa.

A pénzügyi oligarchia vezető körein belül már régen világossá vált, hogy a rendszer a végét járja. Az elmúlt 6-12 hónapban megfigyelhető

az a folyamat, ahogy a nemzetközi oligarchia vezető családjai csendben és halkán visszavonulnak a pénzügyi piacokról, és a jövődő globális összeomlást elkerülendő, kezdik felhalmozni a nemesfémeket, stratégiai nyersanyagokat és az élelmiszeripari termékeket.

Míg a pénzügyi szaklapok megpróbálják fenntartani az illúziót, hogy a látszólag felfelé mozgó részvénytőzsiacba történő beruházásokkal még gyorsan pénzt lehet szerezni, addig a megasppekulánsok már régóta tudják, hogy ütött az utolsó óra. Azok számára, akik nem teljesen vakok, az a tény, hogy *a felső pénzügyi körök megkezdték a felhalmozást, bizonyíték arra, hogy közvetlenül a globális pénzügyi rendszer összeomlása előtt állunk.*

Ennek a folyamatnak a potenciális veszélyei az emberi társadalom abszolút többsége számára teljesen nyilvánvaló. Az oligarchia angol-holland kartelljei már az összeomlás utáni világra készülnek fel, és azt tervezik, hogy a túlélés számára fontos javak több mint 70%-át ellenőrzésük alá vonják. Ez ugyanaz a gondolatmenet, amit az 1974-es hírhedt NSSM-200 Kissinger memorandum fejez ki, vagyis hogy az ún. élelmiszerfegyvert a lakosság ellenőrzése céljából legitim módon be kell vetni.

Aki az élelmiszeripar 60%-át, a stratégiai nyersanyag 60%-át és az energialelőhelyek 60%-át ellenőrzi, az a világ minden kormányának tetszőleges feltételeket diktálhat, és a szuverenitás kérdése jelentéktelenné válik.

Míg a pénzügyi szaklapok igen kínosan azon fáradoznak azon, hogy a kisbefektetők bizalmát fenntartsák a részvénytőzsiacokon, addig egy sor példa van arra, hogy néhány valóban gazdag személy visszavonul a pénzügyi piacokról, és az ottani aktivitás helyett megkezdte a reális javak felhalmozását. Csak példaként említeném, hogy pl. 1995 első hat hónapjában különböző személyek 165 tonna aranyat importáltak Japánba. Ez kétszer annyi, mint az előző évben összesen.

Áprilisban egy névtelen vevő 25 majd 75 millió Uncia ezüstöt vásárolt, ami 777 és 2.331 tonna mennyiségű ezüstöt jelent. Ha az utolsó adat valódi, akkor önmagában ez az egyetlen vásárlás a világ éves termelésének 1/6-át tenné ki. Ezt a mennyiségű ezüstöt tehergépkocsikkal Delavare és Rhode Island bankjaiba szállították. Ezek a vásárlók fizikailag akarják megszerezni az ezüstöt, és nemcsak az értékét.

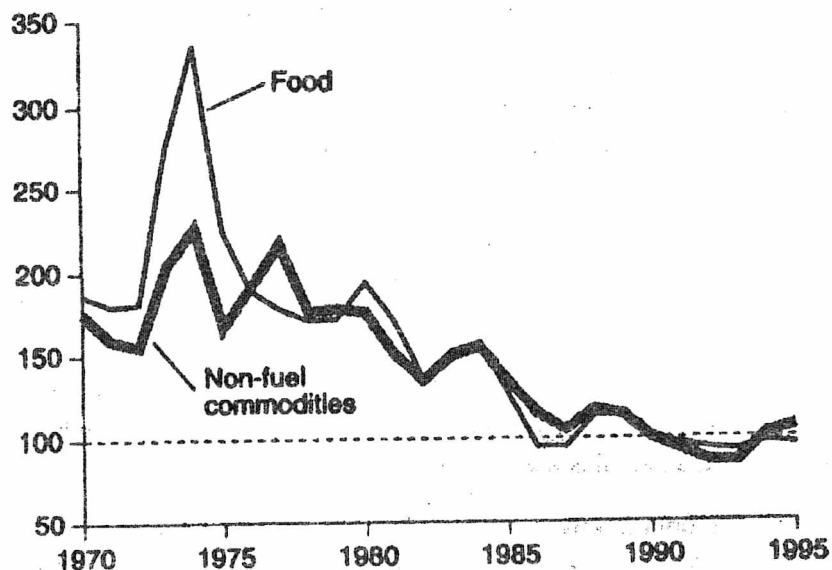
Egy további példa az átmentéssel kapcsolatban, amit a búza árának emelkedése mutat: egy év alatt 80 \$-ról 185 \$-ra emelkedett tonnánként. Hasonlóképpen a réz és a horgany ára is megduplázódott 1993 óta.

Ez ne vonja el a figyelmünket arról, hogy az élelmiszerek és nyersanyagok ára történelmileg tekintve a legalacsonyabb szinten áll. A spekuláció növekedésének következtében az elmúlt 30 évben ez a helyzet odáig vezetett, hogy a harmadik világban a földművesek és nyersanyagtermelők messze azon színvonal alatt termelnek, amely ahhoz lenne szükséges, hogy vállalataikat tartósan refinanszírozni tudják. Profitot csak a kartellek szereztek mindebből.

A 22. sz. ábra a Világbank árindexét mutatja élelmiszerekre és ásványi anyagokra vonatkozóan. Az 1993-as árak teljesen nyilvánvalóan az 1970-es áraknak csak a töredéke.

World Bank price indices for food and non-fuel commodities

(index 1990=100)

Nézzük meg most az angol-holland Windsor kartell ellenőrzését az életfontosságú nyersanyagok és élelmiszerek felett. Ezt az ellenőrzést jelenleg próbálják meg kiépíteni ezek a kartellek, s ami most nagyobb, mint amilyen a történelemben bármely impériumnak valaha is volt.

Öt alapvető csoportot különböztetünk meg ebben a vonatkozásban:

- 1.) Nemzetek és cégek, amelyeket London vagy a Commonwealth ellenőriz
- 2.) A nem brit ipari nemzetek, pl. Az USA vagy Németország

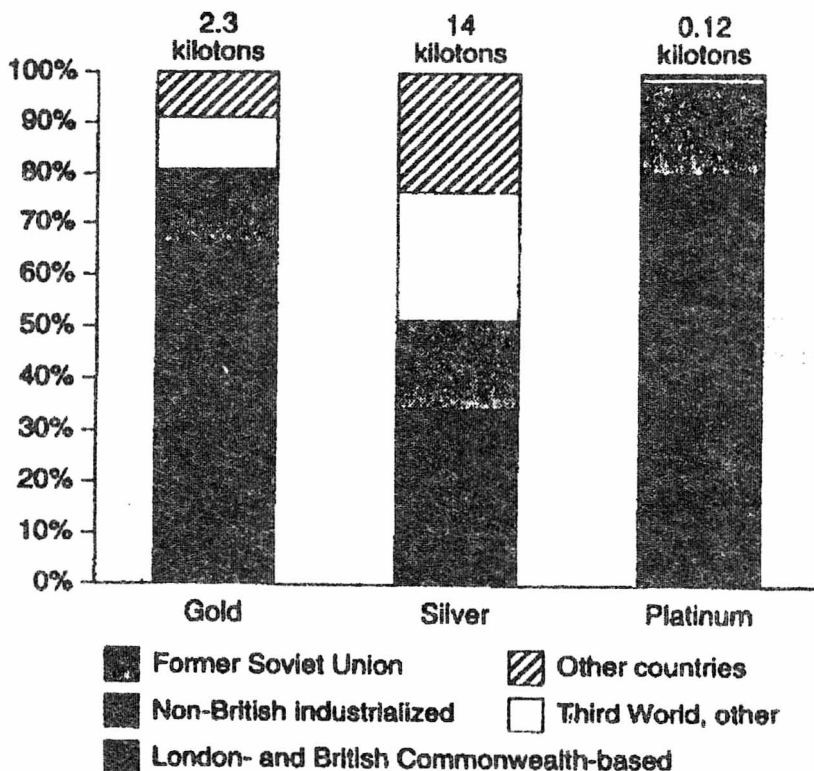
- 3.) A korábbi Szovjetunió államai
- 4.) A harmadik világ, beleértve Kínát is
- 5.) Minden más nemzet, melyekről nem áll rendelkezésre számadat.

Az áruknak három kategóriáját vizsgáltuk meg:

- 1.) Fémek és ásványi anyagok, amelyek értékes nemesfémekre, színesfémekre és stratégiai nyersanyagokra oszthatók,
- 2.) Élelmiszerek,
- 3.) Energia, beleértve az olajat, gázt és szenet is.

A 23. sz. ábra bemutatja az arany, ezüst és platina feletti ellenőrzést, amelyeket az ipari felhasználás mellett gyakran rudakban és ékszer formájában is felhalmoznak.

Control of gold, silver, and platinum markets (percent of total market)

London ill. a Commonwealth területén működő cégek a teljes aranytermelés 59,5%-át kontrollálják. A világon a három legnagyobb arannyal foglalkozó cég brit ellenőrzés alatt van: az Anglo-American Corporation és a Consolidated Goldfields Dél-Afrikában és a Barrick Gold of Canada részesedése a teljes aranytermelés 20%-át teszi ki.

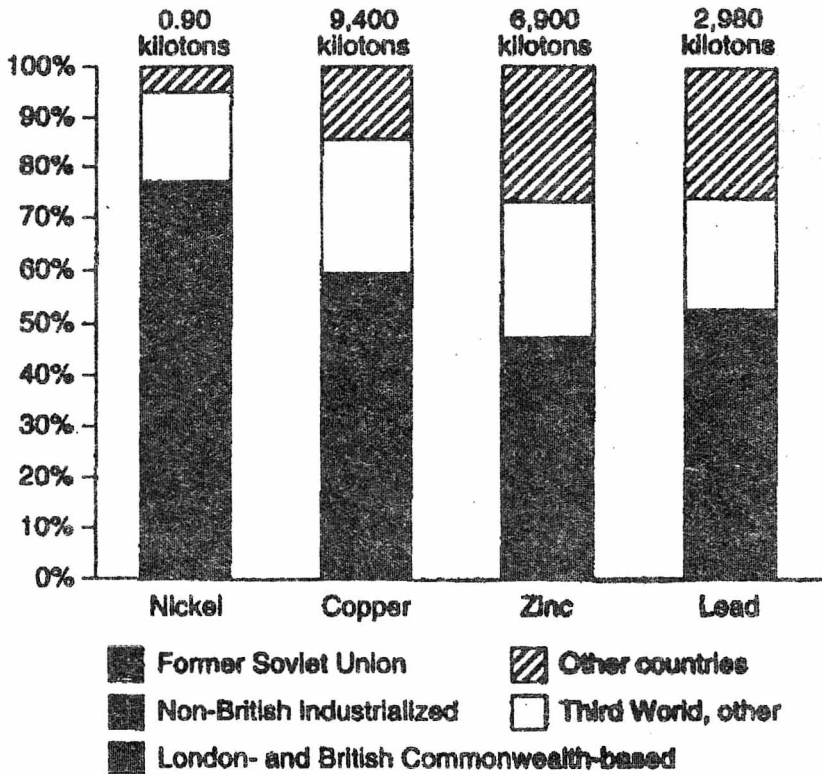
A 23. sz. ábra az aranytermelés volumenét mutatja: 2.300 tonna. Ennek a piaci ára évente 29 milliárd \$. A britek részesedése ebből 60%. Az ezüst világtermelésének 29%-a felett van ellenőrzésük, a platinának 78%-a felett.

Az angol-holland kartellek a színesfémek, a réz, az ólom, a nikkel, az alumíniumbauxit, a vasérc és a horgany területén az ipari termelés 75%-a felett gyakorolnak ellenőrzést (ha eltekintünk a kő-, fa-, és széntermelésben való részesedéstől). Mindezt a 24. sz. ábrán láthatjuk. A Londonban és a Commonwealth területén működő kartellek a nikkeltermelés 40%-át, a réztermelés 25%-át, a horganytermelés 17%-át és az ólomtermelés 30%-át ellenőrzik.

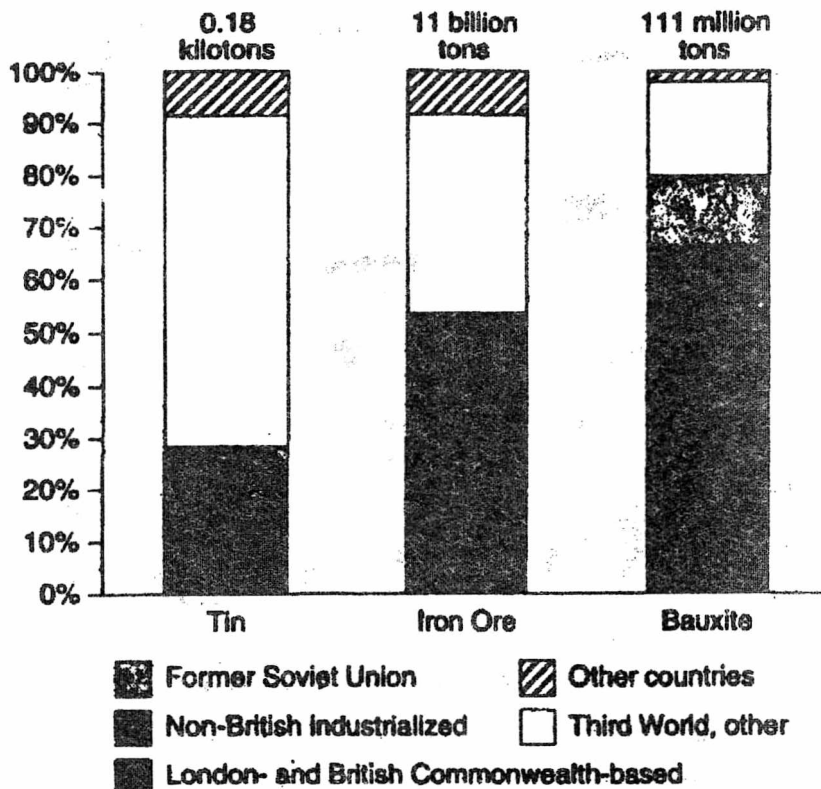
24. sz. ábra

Control of nickel, copper, zinc, and lead markets

(percent of total market)

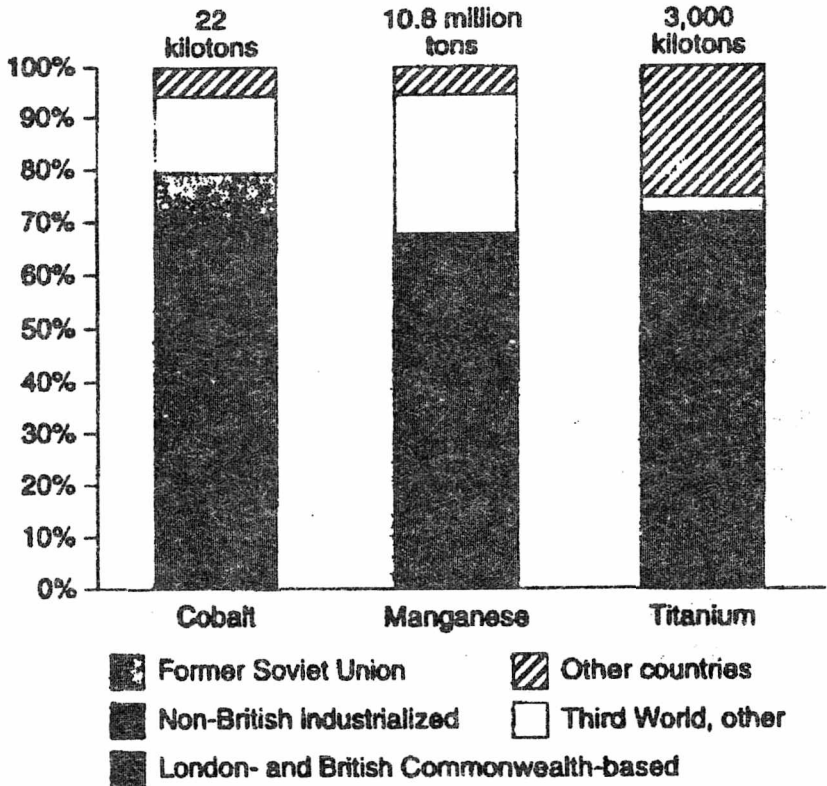
Control of tin, iron ore, and bauxite markets (percent of total market)

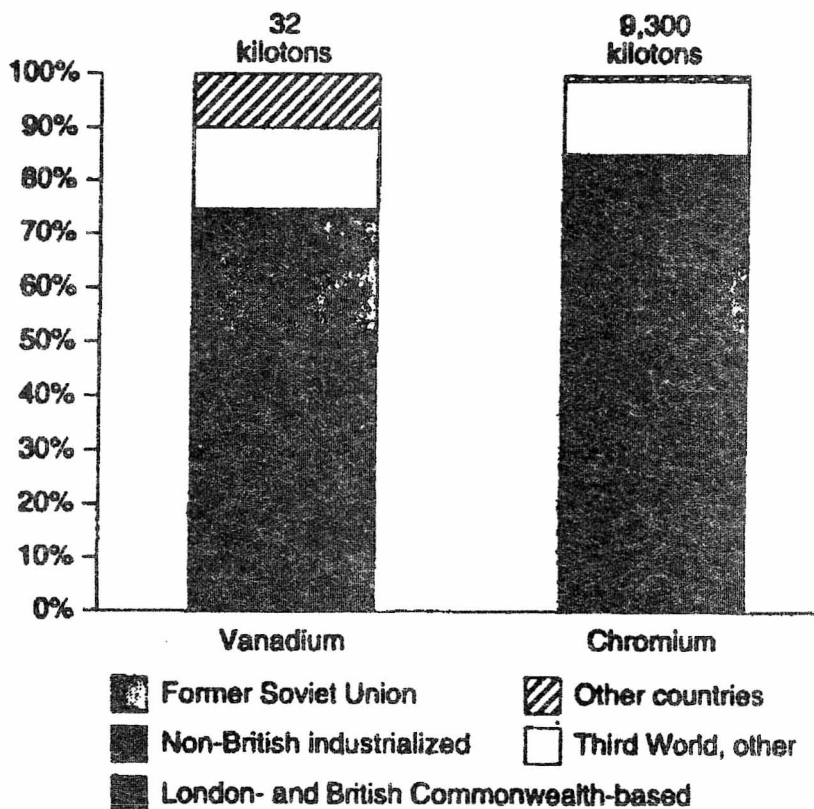
A 25.sz. ábra mutatja, hogy az alumíniumbauxit 58%-a, a vasérc 21%-a és a réz 24%-a felett van ellenőrzésük.

Control of cobalt, manganese, and titanium markets

(percent of total market)

Control of vanadium and chromium markets (percent of total market)

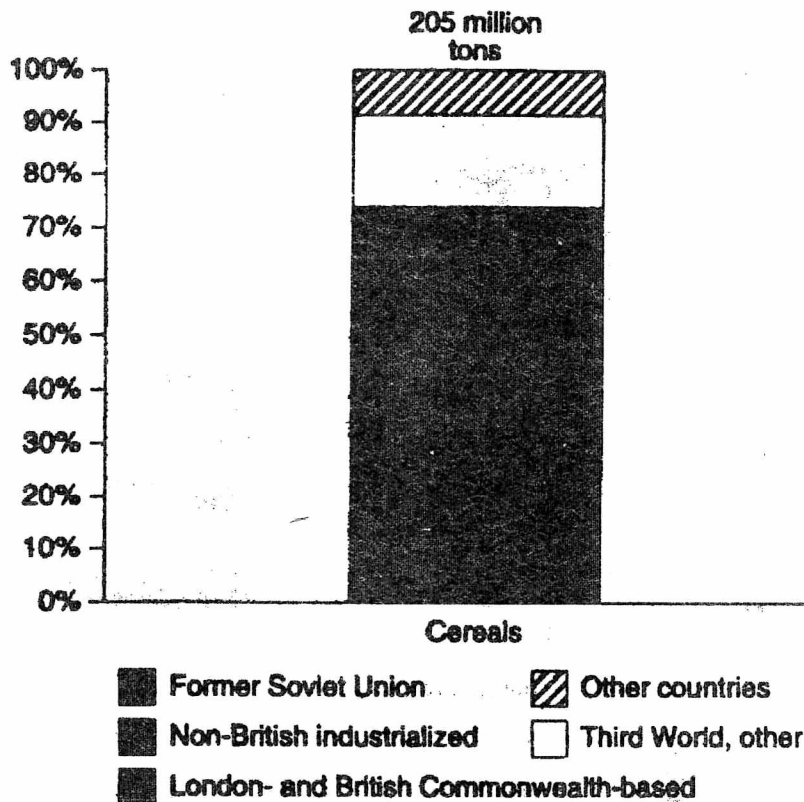

A 26-27. sz. ábrák mutatják az ún. stratégiai fémeket. Ezeket azért hívják stratégiai fémeknek, mert ezeket elsősorban a védelmi és magastechnológiai területeken alkalmazzák. Ezek nélkül nem lenne modern elektronika, légi közlekedés és űrtechnika, magtechnika vagy gyorsvasutak.

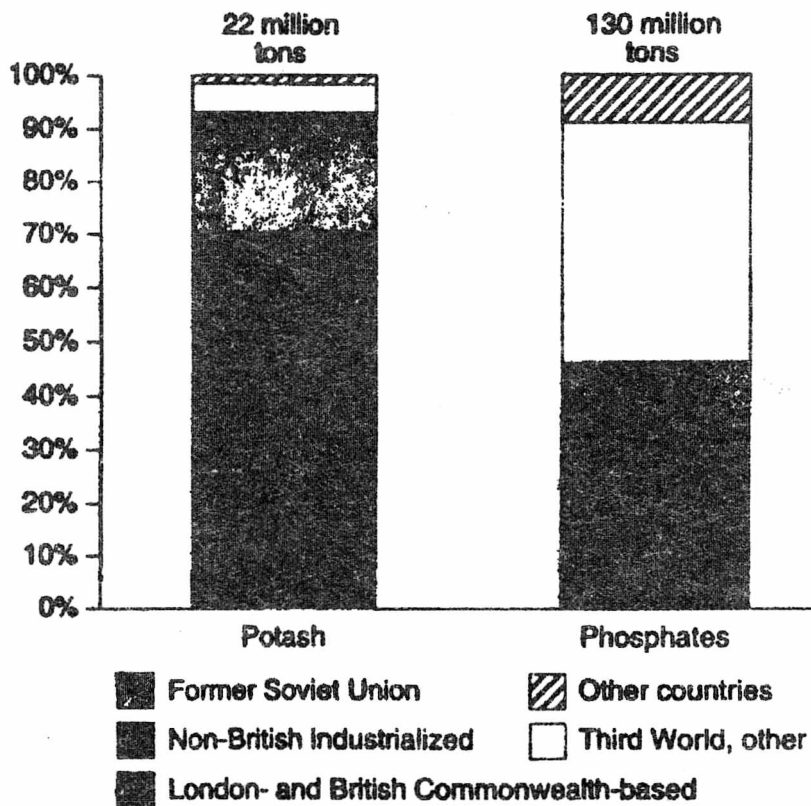
Az angol-holland kartellek ellenőrzik a kobaltbányászat 64%-át, a mangán 42%-át, a titán 47%-át, a vanádium 32%-át és a króm 39%-át.

A 28. sz. ábra mutatja az élelmiszerellenőrzést, a brit Commonwealth-beli kartellek ellenőrzését a világ gabonapiacán, ez 18%-ot tesz ki. Ha a legfontosabb gabonakartelleket megvizsgáljuk, melyeknek a székhelye kivétel nélkül az USA-ban található, akkor láthatjuk, hogy ezek valójában a brit-holland kartellek részét alkotják.

Control of world cereals market (percent of total market)

Control of potash and phosphates markets (percent of total market)

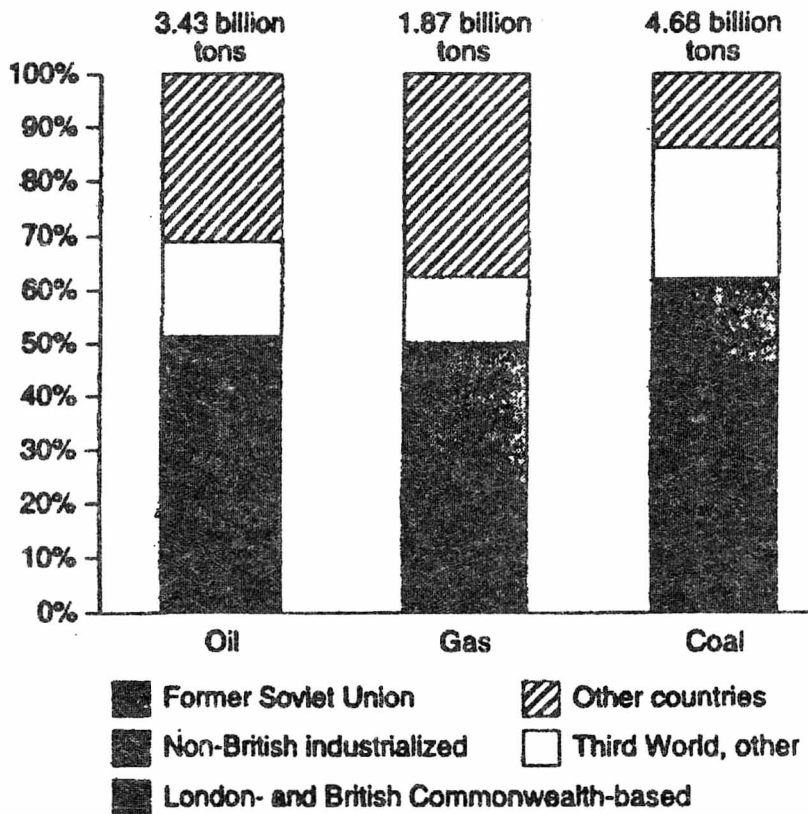

A következő öt cég: Archer Daniels Midland, Dwayne Andreas, a Cargill, a Continental Grain, Louis Dreyfuss, valamint a Bunge konsernek ellenőrzik a világ gabonaexportjának több mint felét. Ha ezt hozzáadjuk a brit részesedéshez, akkor láthatjuk, hogy a britek a világ gabonaexportjának $\frac{3}{4}$ -ét ellenőrzésük alatt tartják.

Hasonló a helyzet a hús, a gyümölcs és zöldségek, valamint a műtrágya ellenőrzés területén is.

A 30.sz. ábra mutatja a energiaipari termékek ellenőrzését. A brit cégek a széntermelésnek ugyan „csak” a 15%-át és az olajelosztásnak a 14%-át ellenőrzik, de ha a Szaúd-Arábiában, Iránban, Mexikóban, Nigériában, stb. lévő állami olajvállalatok exportálni kívánják olajukat, akkor ezt csak brit érdekekhez kötődő cégeken keresztül tudják lebonyolítani.

Control of oil, gas, and coal distribution (percent of total market)

Amennyiben a 7-Sisters négy amerikai tagját is a britek oldalára számítjuk, és ezt kell tennünk az 1973-74-es és az 1978-1979-es olajár-csalásnál tanúsított viselkedésük alapján, akkor kiderül, hogy a britek a világ petróleumelosztás 34%-át ellenőrzik. Ha autópályán érkezünk Budapestre, az úton sorban láthatjuk a Shell, AGIP és ARAL benzinkutakat, tehát a britek már itt is jelen vannak.

Az 1. sz. táblázat még egyszer bemutatja az ellenőrzés teljes áttekintését. A Windsorok által dominált oligarchia tényleges titka abban áll, hogy ez az egyetlen erő képviselő szervezet, amely kartellként került megszervezésre.

1. sz. táblázat

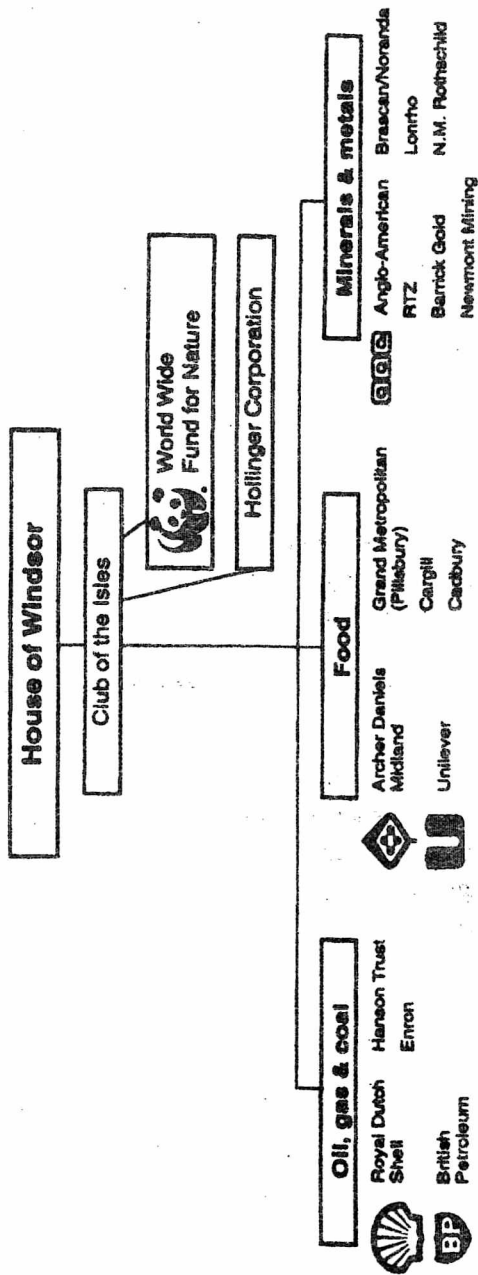
Crucial commodities production, by sector

(kilótonna)	1. Csop.	2. Csop.	3. Csop.	4. Csop.	5. Csop.	
	World total produced	London and Commonwealth-based	Non-British industrialized nations	Former Soviet Union	Third World, other	Other countries
Minerals						
Gold	2.30	1.37	0.15	0.34	0.23	0.21
Silver	14.00	4.09	0.74	2.41	3.51	3.33
Ptatinum group	0.12	0.09	0.00	0.02	0.00	0.00
Total precious metals	16.42	6.55	0.89	2.77	3.75	3.54
Copper	9,400.00	2,391.00	2,061.10	1,140.00	2,440.20	1,368.70
Zinc	6,900.00	1,178.40	581.60	1,508.96	1,771.30	1,862.00
Lead	2,980.00	888.20	697.70	0.00	620.40	773.70
Tin	0.18	0.04	0.00	0.01	0.11	0.02
Nickel	0.90	0.38	0.08	0.25	0.16	0.04
Alumina/Bauxite	111,000.00	64,860.00	8,910.00	15,040.50	20,057.00	2,332.00
Iron ore	1,000,000.00	212,370.00	119,100.00	200,000.00	377,820.00	84,600.00
Total base metals	1,130,281.00	281,488.90	131,960.40	217,687.71	602,808.17	86,834.46
Strategic minerals						
Rare earths	57.77	10.24	17.25	8.00	22.26	0.00
Cobalt	22.50	14.50	0.00	3.40	3.30	1.30
Manganese	10,780.00	4,520.00	890.00	1,800.00	2,870.00	610.00
Titanium	3,000.00	1,430.00	615.00	104.00	94.00	757.00
Vanadium	32.40	10.40	6.30	7.50	5.00	3.20
Chromium	9,301.00	3,650.00	1,173.00	3,110.00	1,272.00	96.00
Beryllium	0.33	0.00	0.20	0.04	0.09	0.00
Niobium	20.48	3.54	4.50	2.20	10.24	0.01
Total strategic minerals	23,214.48	9,838.68	2,796.26	5,635.14	4,276.88	1,467.51
Food						
Cereals	205,000.00	36,400.00	115,700.00	0.00	36,000.00	17,700.00
Fertilizers						
Potash	22,000.00	8.18	7,325.00	5,000.00	1,157.00	358.00
Phosphatic	130,000.00	3,000.00	44,800.00	12,500.00	58,200.00	11,700.00
Total fertilizers	152,000.00	11,188.00	51,925.00	17,500.00	69,357.00	12,858.00
Fuels						
Oil	3,430,313.78	467,980.85	1,270,214.73	16,474.76	601,478.31	1,067,291.95
Gas (ton equivalent)	1,869,146.00	148,337.50	292,927.50	404,866.50	230,157.30	703,057.10
Coal	4,676,708.80	726,867.20	1,435,979.20	740,275.20	1,108,598.40	864,188.80
Total fuels	9,976,168.58	1,342,985.55	2,999,121.43	1,253,416.46	1,940,234.01	2,434,537.85
Grand total	11,485,890.56	1,881,558.68	2,300,994.06	1,483,642.08	2,442,680.81	2,558,781.35

Csak az angol-holland-svájci csoport rendelkezik globális apparátussal.

A 31.sz. ábra bemutatja a kartell ellenőrző apparátusát. A szervezet csúcán áll a Windsor Ház és az ún. Club of the Isles, melyben a csúcs-oligarchia képviselői találhatók Nagy-Britannia és az európai kontinens területéről, valamint az USA fiatal partnereiből. Közvetlenül e szint alatt a World Wild Life Fund for Nature Windsor Ház két elvi ügynöksége áll Fülöp herceg vezetése alatt, aki az oligarchia dózséja. Ő a rugalmasság és a természetvédelem leple alatt a valóságban a nemzeti állam ellen tesz lépéseket, mint ahogy ezt legutóbb Ugandánál is láthattuk.

House of Windsor control of raw materials

Másodsorban mint a brit titkosszolgálat közvetlen szárnya, a Hollinger Corporation Conrad Block vezetésével jelen pillanatban Clinton elnök és az amerikai elnökség ellen intéz támadást.

Ezután következik három főkartell az energia, az élelmiszerek, a fémek és nyersanyagok területén, melyek nem független struktúrák, annak ellenére, hogy a független cégek fikcióját próbálják megteremteni.

Itt ténylegesen egy szorosan összefonódó szindikátusról van szó, amelynek egyetlen közös célja van, hogy a személyes igazgatósági vezetői struktúrák többszörösen átfedjék egymást. Ezek a kartellek gyakorlatilag az oligarchia hatalmi eszközei, amelyek évszázadokon keresztül alakultak ki és fejlődtek. Segítségükkel a globális világgazdaságot kívánják befolyásolni, s ezen keresztül a nemzeti államok szuverenitását akarják elnyomni.

Most nézzünk meg néhány kulcsszemélyt ill. -intézményt ezek közül.

Kezdjük a sort a Shell Oil-lal, amely 60%-ban a holland Royal Dutch Company, 40%-ban pedig a brit Shell Trading Company tulajdonában van. Ezt a részletes felsorolást nagyon fontosnak tartom annak megvilágítására, hogy érezzük, hogy ez az ún. szabadpiaci gazdaság egyáltalán nem szabad.

A Shell igazgatóságában az 1970-es években csak Jack London ült, aki egyidejűleg a World Wild Life Fund (WWF) nemzetközi elnöke is volt. Ugyanakkor a Shell cég öt további volt vagy jelenlegi igazgatója, a WWF-nek igazgatója, sőt alapító tagja volt a világ minden részén.

Az élelmiszer-kartellek vonatkozásában az UNILEVER további példája az angol-holland összefonódásnak. Az UNILEVER ma a világ egyik legnagyobb élelmiszergyártója, olajat és tejtermékeket, de fagyaltot és szószoikat is előállít. Igazgatóságában található Lord Wright,

aki 1986 és 1991 között a brit diplomáciai szolgálat vezetője volt, de ezenkívül a brit és a Commonwealth Külföldiek Hivatalának állandó államtitkára is. Lord Wright továbbá a Barclay's Banknak is igazgatója, amely fő pénzügyi támogatója a World Wild Life Fundnak.

Egy másik fontos része az élelmiszer-kartellnek az Archer Daniels Midland Illinois-ban. Az ADM elnöke Dwayne Andreas, aki szoros barátja Bush-nak és fontos ereje az ADL-nek (Anti-Defamation League) és a brit titkosszolgálat legfontosabb propagandaapparátusának, a Hollinger Corporation igazgatóságának. Az ADM két másik igazgatósági tagja a volt kanadai miniszterelnök Brian Mulroney és a Bush-kormány korábbi moszkvai nagykövete Robert Strauss, akik szintén a Hollinger cég igazgatósági tagjai voltak, vagy még azok

Csupán az ilyen típusú élelmiszeripari cégeknél hat személy található a Hollinger Corporation igazgatóságában, amiből láthatjuk, hogy ténylegesen milyen cégekről is van szó.

A nyersanyag-kartellek vezetésében angol-amerikai cégek és a Rio Tinto Zink játszanak fontos szerepet. Az angol igazgatóságban ismételten Rupert Hambro-t látjuk a nevét viselő bank képviselőjében, aki ugyancsak igazgatósági tagja a londoni Daily Telegraph-nak, és ezzel a Hollinger Corporation legfontosabb szócsöve.

A Forbes Magazin szerint a brit monarchiának jelentős részesedése van az RTZ-ben. Az RTZ a legutóbbi időkben Sir Mark Turner ellenőrzése alatt állt, aki 1939 és 1944 között vezető tisztje volt a brit gazdasági hadvezetés hivatalának, és tanulmányt készített a gazdaság gyalázatos oldalairól, amiből azt kell feltételezni, hogy a gazdaságot a nyersanyagcsapok kinyitásával és elzárásával akarták befolyásolni.

A nyersanyagok pusztta birtoklásán túlmenően a britek a legtöbb fém- és árutőzsdét is ellenőrzik a világon. Többek között a Phibro cég, a világ legnagyobb kereskedelmi cége is ezt a célt szolgálja. A Phibro olyan számítógépes rendszerrel rendelkezik, amely a CIA konkurenci-

ájává teszi, és amely minden hajóberakodásról, eladásról, vásárlásról adatokat tárol. Ez az angol-holland-svájci kartell jelen pillanatban előre törtet, megpróbál minden lehetséges forrást az ellenőrzése alá vonni és azokat a nyersanyagtartalmakat kiaknázni, melyeket a kartell még nem ellenőriz. Erre a legjobb példák egyrészt a Braziliában az Amazonas közepén található Gran Carajas, egy vasércből, rézből, mangánból, nikkelből, alumíniumbauxitból és aranyból álló hegy, másrészt az oroszországi energiaforrások.

Jelen pillanatban épp egy korszakváltást élünk meg. És ami már 600 éve dominál az ember életében, az a konfliktus most a döntő szakaszába lépett. Ezalatt azt az időszakot értem, amely az olasz reneszánszsal kezdődött, az ún. modern idő kezdete.

A reneszánsz előtt az embereknek gyakorlatilag 95%-a de facto rabszolgaságban élt. A reneszánsz által, de elsősorban a Firenzei Zsinat után új felfogás terjedt el. Azokig az időkig mindig impériumok uralták a világot, de akkor létrejött a szuverén nemzeti állam ötlete. Első alkalommal merült fel a választási jog bevezetésének ötlete, és az az eszme, hogy az államnak kötelessége a közösség-jólétéről gondoskodni. Továbbá az államnak a tudományos és technológiai haladással kell létrehoznia ezt a jólétet.

Az egész gazdaság ma megfelel az 1960-as évek „slumlord” tulajdonnak, vagyis a „nyomornegyedek lordjai” tulajdonának. Teljesen nyilvánvaló, hogy az alapvető infrastruktúra, a mezőgazdasági üzemek és gyárak produktív kapacitásainak karbantartására és javítására szánt nettóberuházások már régóta nulla szinten stagnálnak.

Kevés kivétellel az egész világgazdaságban ez a folyamat játszódik le, amit „asset-stripping”-nek, az ipari alapok lefőlözésének nevezünk.

A Wall Street ill. London City élőködői ezekkel a módszerekkel rendkívül gazdaggá váltak, míg a parasztcsaládok, az őszinte és tiszt-

tességes ipari vállalkozók és a nemzetek általában, egyre növekvő mértékben elszegényednek, pld. Oroszország, Ukrajna, stb.

Miért beszélünk rákos daganatról? A jelenlegi monetáris léggömb gyors ütemben halad abba az irányba, hogy a fiktív tőke területén nyerjen, ezt a területet felduzzassza. Az „eset-stripping” fogalom tehát döntő. Az indikált multiplikatort „leverage” kifejezéssel jellemezzük, amely a jövedelemáramlást éves viszonylatban a névleges fiktív tőke megfelelő szintjén tartja.

A „slumlord”-ok esetében a bérlők kizsákmányolása az az út, ahogyan a jövedelemáramlást növelni lehet, és ezen keresztül a tulajdon fiktív tőkésítését el lehet elérni. A szekunder és terciér fiktív tőkésítés értékelése, amely a fiktív tőke nyereségéből jön létre, végülis a primer jövedelemáramlástól függ.

Az egymáshoz kapcsolódó piac és a fiktív tőkenyereség értékelése a primer jövedelembevétel áramlásának abszolút mértékétől függ. A probléma az, hogy a fiktív tőke csúcson való növekedése nélkül az egész buborék kipukkanna. A fiktív tőkenyereség folyamatos növekedése nélkül ez a buborék a fordított „leverage” nyomása alatt összeomlana. Ez tehát azt jelenti, hogy az emberek azért értékesítenének, hogy ezt az összeomlást elkerüljék, ez Damoklész kardjaként lebegne felettük.

Ami közvetlenül előttünk áll, arra az összeomlás túlságosan enyhe kifejezés. Inkább egy sokkhullámról, egy kémiai reakcióról, egy nukleáris robbanásról kellene beszélnünk.

A piacok egyik nap viszonylag normális állapotot mutatnak, 1-2 nappal később minden teljes mértékben dezintegrálódik. A helyzet annyira előrehaladott állapotban van, hogy egy ilyen összeomlás egy vagy két héten belül is megtörténhet. A kormányoknak cselekedniük kell, mielőtt késő lenne. *Az egyetlen megoldás abban látszik, hogy a világ pénzügyi rendszerét egy rendes bankcsődeljárásnak vessük alá.*

A központi bankokat nemzeti alapokra kell helyezni. A hitel igénybevételét a kormányok nemzeti szuverenitásának kellene átengedni. A nemzeti bankoknak új hitelirányelveket kell kidolgozniuk az ipari és mezőgazdasági termelő beruházásokhoz. Olyan lépéseket kell tenni, mint Franklin Delano Rooseveltt tett a 2. Világháború alatt, de ezúttal nem a hadiipar számára, hanem békés célokra. Ennek meg kell történnie, mert egyébként a világgazdaság számára beláthatatlan következményei lehetnek.

Kórházakat zárnak be, idős emberek halnak meg, és mindez ennek a következménye. Jelenleg az USA-ban a republikánusok 270 milliárd \$-t akarnak megtakarítani az egészségügy területén a következő tíz évben. Nem nehéz kiszámolni, hogy hány halálos ítéletet jelent ez. Ha nem történik semmi, ha nem teszünk lépéseket, akkor az egész világ egy hiperinflációba fog torkollni, mint ahogy az Németországban, Weimarban 1922-23-ban történt.

A japán bankválság láncreakcióját inflációval oldották meg, mint Weimarban 1922-ben. A mai történelmi helyzet egy klasszikus tragédiával hasonlítható össze. A régi eszmék vezették ehhez a katasztrófhához. A kommunizmus régi eszméi megbuktak. De Adam Smith és az ún. szabad piactudáság régi eszméi szintén kudarcot vallottak. Az egész eszme, a világgazdaságnak az angol-holland oligarchia eszközei által történő ellenőrzése a romboláshoz vezetett.

Nekünk saját magunk számára kell világossá válnia, hogy mi vezetett ennek a toleráláshoz. A régi eszméket újakkal kell felváltanunk, vagy pedig a teljes pusztulásra ítéltetünk.

Dr. Plenter János

„SALTO MORTALE” a bizonytalanba¹

Kritikai tanulmány Magyarország esetleges tagságáról az Európai Unióban

Súlyos és baljóslatú döntés felé sodródik az ország. Már 1990 óta Kormányzati célkitűzés Magyarország teljes tagsága az Európai Unióban, a csatlakozási igény is benyújtásra került 1994 áprilisában, miközben a gazdasági közvélemény még nem is mérlegelte az esetleges tagság előnyeit és hátrányait, az EU-tól való távolmaradás feltételezhető előnyei pedig szóba sem kerültek. A jelenleg érvényes társulási szerződés a behozatal 1989/90. évi liberalizálása miatt már eddig is 1,5-2 milliárd dollár évi veszteséget okoz az országnak, növeli krónikus eladósodásunkat a Nyugattal szemben, de semmivel sem segítette a termelés növekedését. Ez a tény önmagában véve is indokolja az esetleges tagság ügyének széles körű megvitatását. Ehhez a feladathoz kíván hozzájárulni a jelen rövid tanulmány.

Az Európai Unióval kapcsolatban a tét az ország lakosságának a jobb vagy még rosszabb élete. A végső szót is a lakosság fogja kimondani, a csatlakozási folyamatban megkövetelt népszavazás útján.

1. Az Európai Unió lényege

Az 1957. évi Római Szerződés aláírásával Európában kezdetét vette egy multinacionális intézményrendszer, azzal a céllal, hogy harmadik államokkal szemben kialakítsák a tagállamok exkluzív gazdasági együttműködését, a kölcsönös előnyök és érdekek alapján.

¹ A „salto mortale” (halálugrás) életveszélyes cirkuszi mutatvány. Az itt közreadott tanulmány azt bizonyítja, hogy Magyarország belépése az Európai Unióba valóságos „salto mortale” a biztos halálba.

A római szerződés 3. cikke három pontban jelölte meg a létrehozott Európai Közösség feladatait:

- létrehozandó egy *vámunió*, ezzel együtt „...a vámok és az exportra vagy az importra vonatkozó mennyiségi korlátozások és minden egyéb hasonló hatású rendelkezések megszüntetése a tagállamok között és közös vámtarifa létesítése.”
- meg kell valósítani egy *közös piacot*, „...eltörölve a tagállamok között a személyek, szolgáltatások és a tőke szabad mozgásának az akadályait.”
- meg kell teremteni a *gazdasági uniót*, oly módon, hogy fokozatosan összhangba hozzák a tagállamok gazdaságpolitikáját és törvényhozását a külkereskedelemben, a mezőgazdaságban és a versenyszabályozásban.

A három célkitűzésből ezidáig az első kettő valósult meg, a harmadik folyamatban van. A megvalósulás módja az volt, hogy a tagállamok a maguk részéről fokozatosan megszüntették a vámunióval és a közös piaccal ellentétes hazai törvényeket és szabályokat, tehát az ún. *negatív integráció* eszközeit alkalmazták.

Az integrációs folyamat láthatóan lelassult és nehezebbé vált, amikor napirendre került a harmadik célkitűzés, a gazdasági unió létrehozása. Itt már *pozitív integrációs lépések* szükségesek, amik azonban szorosan kötődnek a tagállamok sajátos politikai körülményeihez, így a közös álláspontok kialakítása is nehezebb.

A lassuló és megtorpanni látszó integrációs folyamatnak volt hivatott új lendületet adni a maastrichti szerződés, ami 1993. nov. 1-én lépett hatályba.

Ennek „B” cikke az alábbiakban határozza meg az Európai Unió céljait:

- „Előmozdítani egy kiegyensúlyozott és folyamatosan fenntartható gazdasági és társadalmi haladást, különösen azért, hogy megte-

remtődik egy belső határok nélküli földrajzi terület, hogy erősödik a gazdasági és társadalmi kohézió, s hogy létre jön egy gazdasági és pénzügyi unió, ami végső fokon magába foglal egy közös pénznemet, a Szerződés előírásaival összhangban.

- Érvényre juttatni saját egyéniségét a nemzetközi életben, különösen azáltal, hogy megvalósul egy közös külpolitika, beleértve egy közös védelmi politika esetleges kereteit, ami idővel elvezethet egy közös védelemhez.
- Az Unió-polgárság bevezetése útján erősíteni a Tagállamok alattvalói részére jogaik és érdekeik védelmét.
- Szoros együttműködést kifejleszteni az igazságszolgáltatásban és a belügyekben.
- Teljes mértékben fenntartani a „közösségi vívmányokat”.

Szembetűnő, hogy az idézett újabb főcélok között valójában csak egy vonatkozik a gazdaságra: a kilátásba helyezett közös európai pénznem, az ECU, és ezzel kapcsolatban az Európai Központi Bank fokozatos létrehozása. Ez természetesen roppant jelentős célkitűzés, nagy hordereje miatt a Szerződéshez csatolt külön jegyzőkönyvben rögzítették a megvalósulás feltételeit. Az egyik követelmény az, hogy a résztvevő tagállam évi költségvetési deficitje nem haladhatja meg az adott évi GDP 3 százalékát. Emellett az ország bruttó államadóssága nem lehet több, mint az évi GDP 60 százaléka.

Máris kérdés, hogy a közös pénznem bevezetésének 1996. dec. 31-re tervezett időpontjában hány olyan tagállam lesz, amely meg fog tudni felelni minden feltételnek.

Bár a maastrichti szerződésben csupán a közös európai pénz az egyetlen fontos és új gazdasági jellegű célkitűzés, emellett a dokumentum tételesen felsorol sok egyéb területet, ahol erősíteni kell a már kialakított együttműködést. Ilyenek a környezetvédelem, a közlekedéspolitikai, a közös agrárpolitika fenntartása, közös kereskedelem-po-

litika, tudományos kutatások, a vállalati versenyképesség fokozása, egészségvédelem, és a Tagállamok gazdaságpolitikájának fokozott összehangolása. Várható következményeit tekintve a tagországok részére ez utóbbi célkitűzés a legkritikusabb, mert a Szerződés szerint „... a Tagállamok közérdekűnek tekintik gazdaságpolitikájukat és azt koordinálják a Tanáccsal.” (103. cikk.) A Szerződés alapján az EU Tanácsa szinte döntő beleszólási jogot nyer a Tagállamok gazdaságpolitikai intézkedéseibe, a Tagállam köteles az Európai Unió véleményét figyelembe venni, ellenkező esetben az EU-nak lehetőségei vannak erős nyomást gyakorolni a vonakodó Tagállam kormányára.

Figyelemre méltó, hogy a tervezett közös pénznem bevezetésétől eltekintve *a maastrichti szerződés teljesen adós marad a pozitív integráció körébe tartozó elképzelésekkel*. Az EU-n belül változatlanul tabu a bankrendszerek működésének az összehangolása, megmaradt a hardipari termelés szigorúan elkülönített, nemzeti jellege, változatlanul minden ország külön ügye a betegségbiztosítás, a nyugdíjrendszer, az oktatás szerkezete, az ipari és kereskedelmi szabványok, hivatalos előírások, az állami beszerzések rendszere stb.

Mindez arra utal, hogy a névváltoztatás ellenére is az Európai Unió gyakorlatilag a jövőben sem lesz más, mint a szuverén tagállamok közös piaca, ahol a kívülállóktól eltérően a tagok között minden megkötöttség és korlátozás nélkül bonyolódik az áru-, a szolgáltatás- és a tőkeforgalom, a munkaerő szabad mozgásával egybekötve. Alain Lamassoure, a francia kormány Európa-minisztere erre utalt, amikor egy nyilatkozatában kifejtette: „Mi egy olyan Európát képviselünk, amelyben fennmarad a részek kompetenciája, ahol mindenki megőrizheti nemzeti vagy regionális sajátosságait, amennyiben azok nem hamisítják meg a versenyfeltételeket.” (Europa-Archiv, 1994. márc. 2.)

2. Az Európai Unió csökkenő hatékonysága

Az Európai Unió egy közel négy évtizedes evolúció terméke, aminek első lépése volt a Római Szerződés. Időközben a taglétszám az

eredeti hatról 15-re emelkedett és ez a növekedés úgy is felfogható, mint az integrációs gondolat diadala.

A valóságban a régi és az új tagállamok számára a messze legfontosabb célkitűzés volt a határoktól és kötöttségektől mentes közös áru piac. A folyamatos bővülésben messzemenően érdekelt volt az Európai Közösség is, mert a hetvenes évektől kezdve már csak így lehetett növelni a belső piacot. Az Európai Unió különösen érdekelt volt Svédország, Finnország és Ausztria csatlakozásában, mert ez a három ország együtt már 1995-ben 454 millió ECU nettó befizetést fog teljesíteni az Európai Unió közös költségvetésébe, ez főleg Németország és Franciaország számára jelent lényeges tehermentesítést.

Végeredményben megalakulásától napjainkig az Európai Unió taglétszáma látványosan növekedett. Az ebből fakadó esetleges illúziók miatt különösen fontos világosan látni, hogy az európai integráció ezidáig mennyiben is váltotta be a hozzá fűzött reményeket, az elvárások mennyire valósultak meg a gyakorlatban.

1. Minthogy az Európai Unió eddigi legfőbb vívmánya a teljesen szabad belső áru piac, kézenfekvő, hogy a tagállamok egymás közti kereskedelmének a szintje az integráció sikerének legfontosabb fokmérője. Amint az alábbi adatokból kitűnik, az integráció ebben a tekintetben nem hozott semmi lényeges eredményt.

Az EU százalékos részesedése a tagállamok összesített áruimportjában és áruelexportjában

Ország	1960		1970		1972		1976/79		1981		1985	
	imp.	exp.	imp.	exp.	imp.	exp.	imp.	exp.	imp.	exp.	imp.	exp.
Németország	31	32	44	41	54	47	50	48	48	47	53	50
Franciaország	32	34	49	49	56	56	51	53	48	48	59	54
Olaszország	29	31	41	43	49	50	45	49	41	43	47	49
Hollandia	49	48	56	62	62	74	57	73	53	71	56	76
Belgium/Luxemburg	51	53	59	69	71	74	69	73	59	70	69	71
Egyesült Királyság	15	17	20	22	32	30	41	42	39	41	48	49
Irország	11	8	17	12	69	78	75	78	75	70	72	70
Dánia	39	29	33	23	45	43	50	49	48	47	51	48
Görögország	38	31	40	46	55	52	44	49	50	43	49	54
Spanyolország	26	38	33	36	42	46	36	48	29	43	38	54
Portugália	38	22	33	18	46	47	42	57	38	54	47	64
EU	36	38	45	47	54	55	50	54	49	53	54	55

Willem Molle: The Economics of European Integration
Dartmouth Publishing Co., Aldershot, England 180. old.

Látható, hogy egy-egy új tagállam felvételekor az EU részesedése érthetően hirtelen emelkedik, de a kezdeti lehetőségek kimerülése után az EU részaránya a tagállamok külkereskedelmében 50-55 százalék körül stabilizálódik, sőt 1979-től egy általános visszaesés is tapasztalható, amit végül is csak az újabb tagállamok felvétele tudott ellensúlyozni 1985-re. De még így is, 1985-ben az EU általános részesedése a tagállamok külkereskedelmében ugyanakkora volt, mint 1972-ben ! (Az arányok lényegében ugyanazok 1995-ben is.) A vámok és az egyéb korlátozások megszüntetése ellenére a tagállamok egymás közti kereskedelme már közel két évtizede stagnál. Az EU-hoz való csatlakozástól tehát nem várható a kereskedelem érdemleges bővülése, főleg nem az exportban.

2. Külön, igen jelentős probléma, hogy az *Európai Unió*n belül változatlanul fennmaradtak az igen jelentős árszintkülönbségek a tagállamok között, e tekintetben integrációról egyáltalán nem is beszélhetünk. Példaképpen említhető, hogy Dániában a személygépkocsik ára 30-35 százalékkal magasabb, mint Angliában, egy átlag hűtőszekrény ára 35-39 százalékkal magasabb Olaszországban, mint Franciaországban. Az árkülönbségekben szerepet játszanak a valutaárfolyam hatások, de a tagállamok eltérő adózási szintjei is. Ezt illusztrálja az alábbi táblázat:

Árkülbnségek az Európai Közösségben 1975-1985 között, termékcsoportok szerint

Kategória	Adók nélküli			Adókkal együtt		
	1975	1980	1985	1975	1980	1985
1.1 Élelmiszer	16,4	15,3	14,4	19,2	18,0	17,3
1.2 Vám alá eső élelmiszerek	19,0	21,2	17,0	31,3	38,3	32,7
2.3 Textil, ruházat, lábbeli	13,7	16,4	12,9	15,8	17,8	13,5
1.4 Tartós háztartási cikkek	12,4	13,9	12,3	17,7	17,7	17,4
1.5 Egyéb fogyasztási cikkek	21,3	21,4	19,3	21,8	20,0	20,1
1 Fogyasztási cikkek összesen	16,5	17,1	15,2	20,5	20,9	19,4
2 Beruházási javak	13,7	13,8	12,4	13,7	13,8	12,4

Willem Molle, l.m. 194. old.

Egy mindenkori „közös piacnak” egyik legfontosabb kritériuma, hogy ugyanazon árucikk ára megközelítőleg azonos e piac bármely pontján, még a szállítási költségeket beleszámítva is, mert a piaci mechanizmus ezt is figyelembe veszi az átlagár kialakításakor. Példa erre az Egyesült Államok, amelynek a területe közel háromszorosa az Európai Unió jelenlegi területének.

A meglepően nagy árszint különbségek jórészt megmagyarázzák, hogy az EU belső kereskedelme miért rekedt meg az 50 százalékos körüli szinten. Az EU közös piaca még távolról sem közös piac a kifejezés igazi értelmében, és a maastrichti szerződés ezt a problémát még csak nem is érinti. Az árszint divergenciákat okozó tényezők kiküszöbölése nagy horderejű politikai döntéseket igényelne minden tagállamban, ehhez pedig nincs meg a politikai akaraterő. Ebből viszont az is következik, hogy az EU közös piaca sok szempontból 15 különálló piac összessége marad a belátható egy-két évtizedben is.

3. *Az Európai Unió létezése nem volt képes megoldani - de még csak enyhíteni sem a foglalkoztatottság növekvő gondjait a közösségen belül.* 1990-93 között a gazdasági visszaesés világjelenség volt a fejlett ipar államokban, mégis aggasztó, hogy az Európai Unióban a munkanélküliség - százalékban kifejezve - közel kétszer akkora volt, mint az Egyesült Államokban.

A maastrichti szerződés 2. cikke megemlíti, hogy az Unió feladata - többek között - „előmozdítani a foglalkoztatás magas szintjét”, de az erre vonatkozó intézkedések kimunkálása és megvalósítása lényegében minden tagállam saját ügye marad. Ezt a súlyos problémát az Európai Unió még csak meg sem kísérli a közösség szintjén orvosolni². Ehhez hiányzik a koncepció és még inkább hiányzik a szolidaritás. Teljességgel elképzelhetetlen például, hogy valamely adott tagállam saját gaz-

² Ezzel különösen Franciaország elégedetlen, bizonyos francia kezdeményezések is várhatók.

dasági érdekei rovására támogatná a munkanélküliség enyhítését egy másik EU - tagállamban.

A munkanélküliség szintjeit mutatja az alábbi táblázat, mind az Európai Unióban, mind pedig az USA-ban. (A betűk az egyes országok angol nyelvű kezdőbetűi.)

Munkanélküliség (a teljes munkaképes lakosság %-a)

	EUR	B	DK	GER	S	F	I	NL	IRL	UK	USA
1990	7,8	8,1	16,2	9,0	10,0	7,5	14,5	7,0	5,5		
1991	8,8	7,5	8,9	5,6	16,4	9,5	10,1	7,1	16,2	8,9	6,7
1992	9,6	8,2	9,5	6,4	18,2	10,0	10,3	7,2	17,8	10,2	7,4
1993	10,8	9,4	10,4	7,2	21,5	10,8	11,1	8,8	18,4	10,4	6,8
1994	11,1	10,0	10,5	7,8	22,9	11,2	11,3	10,7	18,0	10,0	6,5

Forrás: Eurostat, 1994.dec.

4. Nem nevezhető sikeresnek az Európai Unió eddigi szerepe az árstabilizációs törekvésekkel illetően. Az árstabilizációs politika meghatározása és végrehajtása minden tagállam külön saját feladata, a közösség hatásköre kimerül a véleménycserékben és szándéknyilatkozatokban, s ez a tény még inkább nyilvánvalóvá teszi az Európai Unió lehetőségeinek a korlátozottságát.

Az Európai Unió vezetői tudják, hogy az integráció egész további jövője, sőt annak fennmaradása szempontjából is, kritikus fontosságú az árstabilitás hiánya vagy megléte a közösség egészének a szintjén. A maastrichti szerződés is hangsúlyozza az „inflációmentes gazdasági növekedés” fontosságát, ennek előmozdítására a szerződéssel egyidőben megállapodás történt a *Központi Bankok Európai Rendszerének* a létrehozásáról. A szervezet elsődleges célja, hogy fenntartsa az árstabilitást, ezirányú javaslatokat dolgozzon ki a tagállamok kormányainak és szükség esetén megszervezze a stabilitást elősegítő valutáris hiteleket.

Az új szervezet valójában csak formalizálja a már meglévő együttműködést a tagállamok központi bankjai között, amelyek már eddig is igyekeztek közös erőfeszítésekkel enyhíteni az infláció okozta pénzfolyam ingadozások mértékét. Ez tehát tüneti kezelés, egyáltalán nem érinti a meglévő inflációs tendenciák lényegét, nem tartalmaz gazdaságpolitikai útmutatást vagy elképzeléseket az infláció kollektív eszközökkel történő visszaszorítására. A foglalkoztatáspolitikához hasonlóan az anti-inflációs, illetve árstabilizációs politika sem része az integrációs törekvéseknek, mert a 15 tagállam ebben a kérdésben is tanácstalan - együtt éppen úgy nem látnak tartós megoldást, mint külön-külön.

Fogyasztói árindex az EU-ban és az USA-ban (%) 1985=100

	EUR	B	DK	GER	S	F	I	NL	P	UK	USA
1990	122,9	111,1	121,2	107,0	136,8	116,5	131,8	104,2	170	133	121,5
1991	129,1	114,6	124,1	110,7	125,0	120,2	140,0	108,3	189	141	126,6
1992	134,5	117,3	126,7	115,1	153,5	123,0	147,3	111,7	206	146	130,5
1993	139,1	120,6	128,3	119,8	160,6	125,6	153,8	114,6	220	148	134,3
1994	143,9	124,3	131,2	123,8	169,0	127,9	160,5	118,4	232	152	138,5

Forrás: Eurostat, 1994.dec.

Az 1994évi adatok az I-III. negyedéve. Görögország adata a tárgyidőszakra 406%.

5. Az Európai Unió kertében megvalósított integráció nem hozott lényeges változást egy különösen fontos területen: *a közösségen belül változatlanul fennáll a gazdag észak és a szegény dél.*

Már a Római Szerződésnek is egyik fontos célkitűzése volt az európai népek életkörülményeinek és munkaviszonyainak a megjavítása. A szerződés előszava kifejezetten hangsúlyozza a harmonikus fejlődés

szükségességét, hogy csökkenjen a különböző régiók fejlettségbeli szintjeinek a különbsége. Ez azt jelenti, hogy az integrációnak tudatos, kiemelt feladata a tagállamok gazdaságának fokozatos nivellálása, egymáshoz közelítése. Ilyen célkitűzés hiányában a szegényebb államok igazában nem is igen lennének érdekelték az integrációban, hiszen számukra a főérdek a gazdasági lemaradás csökkentése, a felzárkózás a vezető államok jólétének a szintjére.

Ez hosszú folyamat, gyors eredmények nem várhatók - mégis az integráció eddigi ezirányú hatása kiábrándítóan kevés.

Az alábbi kimutatás a GDP tekintetében hasonlítja össze az EU tagállamait, amikor még 12 tagállam volt.

A GDP évi átlagos növekedése és az egy főre eső GDP, az EU átlagát 100-nak véve

Országok, a gazdaság sorrendjében	Növekedés (%)		Elért szint EU=100	
	1950-73	1973-85	1950	1985
	1. Dánia	3,4	1,7	153
2. Németország	5,6	1,9	93	135
3. Luxemburg	2,5	1,5	201	128
4. Franciaország	3,6	1,6	136	122
5. Hollandia	4,4	1,1	100	114
6. Belgium	2,5	1,6	166	106
7. Egyesült Királyság	1,8	1,3	140	105
8. Olaszország	4,2	1,6	71	82
9. Írország	2,9	2,0	81	68
10. Spanyolország	5,3	1,1	35	56
11. Görögország	6,7	1,5	30	43
12. Portugália	4,3	1,3	35	28

Forrás: Willem Molle, i.m.411.old.

Szembetűnő, hogy a közösség gazdag tagjainál a fejlődés évi üteme jelentősen csökkent 1973-85 között, ez a körülmény valamelyest segített a nivellálódás irányában, de a csökkenés oka nem ez a szándék volt, hanem az általános ciklikus visszaesés az egész világgazdaságban. A nivellálódási hatás jelentéktelen volt, mert közben a szegényebb államok fejlődési üteme is csökkent. Az integráció nem tudta őket megvédeni a recessziós világgazdasági ciklus negatív hatásaitól.

Külön megjegyzést igényel Anglia és Belgium lényeges visszaesése a közösségen belül, ami látszólag a nivellálódásra utal. Ám ez a visszaesés nem az integráció következménye. Ennek a két államnak a gazdasága viszonylag sértetlenül került ki a világháborúból, gyarmataik is megmaradtak, és a hanyatlás az ötvenes években jórészt éppen a gyarmatok elvesztése miatt következett be. Az Európai Közösség kibontakozásának az időszakára ez a két ország már elvesztette korábbi előnyeinek jelentős részét és az integrációhoz csatlakozva relatív pozíciójuk nem változott lényegesen. Tehát ami nivellálódás a közösségen belül észlelhető, az nem a szegény országok gazdasági megerősödése miatt következett be, hanem Anglia és Belgium relatív gyengülése miatt, az integráción kívül álló okokból.

Így tekintve, talán még inkább nyugtalanító, hogy a felsorolásban szereplő utolsó négy állam - Írország, Spanyolország, Görögország és Portugália - szegénységének az aránya a gazdag tagországokhoz viszonyítva 1985-ben nem volt lényegesen jobb, mint a csatlakozást megelőzően.

Az európai integrációs folyamatnak talán ez a legsúlyosabb kritikája.

Ezek után felmerül a kérdés, hogy az Európai Unió egész jelenlegi mechanizmusa nem hat-e valójában úgy, hogy konzerválja a történelmileg kialakult anyagi szintkülönbséget a szegény és a gazdag országok között?

Hogy valami nincs rendben, sőt, hogy az integráció maga e tekintetben kritikusan foggyatékos, azt közvetve maga az Európai Unió is elismerte, amikor 1975-ben létrehozták az ún. Regionális Fejlesztési Alapot. De ez csak tüneti kezelés. A gazdaságpolitikában közismert alapigazság, hogy az igazi megoldás az országok között *nem a segély, hanem a kereskedelem*. (Trade, not aid.) A regionális segélypolitika közvetve annak a bevallása, hogy az Európai Unió integrációs játékszabályaitól nem várható, hogy elősegítsék a szegényebb tagállamok felzárkózását a gazdagabbak szintjére. De nincs olyan ország a világon, amelyik segélypolitika révén emelkedett volna a jólét magas fokára. E tekintetben a siker titka mindenkor egy olyan gazdaságpolitika és egy olyan kereskedelempolitika, ami maximálisan segíti az ország rendelkezésére álló termelőerők teljes és hatékony kihasználását. Az integráció játékszabályai nem erre irányulnak és emiatt nagyon valószínű, hogy a közösségen belül a tagállamok között a kiáltó életszínvonal különbségek még több nemzedéken keresztül is fennmaradnak. Dehát akkor mire jó az integráció?

Végül még egy kritikai megjegyzés *az integráció meglepő hatástalanságáról az ipar néhány kiemelkedő területén*.

Meglepő, de tény, hogy az integráció ellenére az Európai Unió vézesen lemaradt a háború utáni korszak vezető új iparágának a megteremtésében: a számítógép iparban. Eszerint az integrációnak nem volt semmi ösztönző hatása ennek a hallatlanul jelentős tudományos ágazatnak a létrehozásában, beleértve a félvezetők kifejlesztését. A kb. egy évtizedes lemaradás az Egyesült Államokkal és Japánnal szemben ma is fennáll.

Az integráció ellenére változatlanul szétaprózott az európai repülőgépgyártó ipar. Az egyetlen vívmány az Airbus, de ezen túl az európai repülőgép ipar eltölpül az amerikai mellett.

Az elmúlt 20-30 évben nem volt semmi kimagasló műszaki tudományos vagy technológiai kezdeményezés Európában. Ebben nyilván

szerepet játszik az is, hogy az árucseré integrációval változatlanul egy nemzetekre tagozódott ipar áll szembe, aminek a fenntartása alig titkolt politikai cél az EU tagállamaiban. Viszont külön-külön ezek az ipari vállalatok nem képesek akkora összegeket fordítani a műszaki tudományos kutatásokra, hogy versenyezni tudnának a sokkalta nagyobb amerikai vagy japán vállalatokkal.

Mindent egybe vetve: az Európai Unió keretében megvalósult integráció csak a reálgazdaság egy viszonylag szűk szféráját fogja át (árúk, személyek, szolgáltatások és a tőke szabad mozgása), a közös pénz megvalósulása erősen kétséges (egyesek már csak 20-30 év távlatában képzelik el), így az integráció hatása is csak korlátozott lehet.

Az Európai Unió játékszabályai súlyosan hátrányosak a gazdaságilag elmaradottabb tagállamokkal szemben (egyenlő feltételekkel versenyeztetni a gyengéket az erősebbekkel, miközben a gyengébbeket tilos segíteni), ennek következtében a szegényebb tagállamok alacsonyabb gazdasági szintje konzerválódik, a gazdag államok kirívó fölénye pedig változatlanul fennmarad.

3. Az Európai Unió és az új Világkereskedelmi Szervezet

Meglepő, de ezidáig fel sem merült a kérdés, hogy az 1995. jan. 1-én életbe lépett új világkereskedelmi rendszer nyomán, amit az 1994. évi ún. Marrakesh Megállapodás fogalmazott meg, egyáltalán milyen új, *pótlólagos* előnyöket nyújthat az Európai Unió egy esetleges új tagállamnak?

A Marrakesh Megállapodás tartalmát tekintve az eddigi legátfogóbb globális kereskedelmi megállapodás.

- a) Előírányoz egy olyan agrárpiaci kereskedelmet, amely az eddiginél jobban piacorientált, és ahol egyre inkább a vámok veszik majd át a piacvédelmi szerepet, az export szubvenciók bizonyos csökkentése mellett.

- b) A szolgáltatások kereskedelméről megkötött általános egyezmény liberalizálja a szolgáltatások nemzetközi forgalmát. Ez olyan területeket érint, mint például a turizmus, az utazások, a pénzügyi szolgáltatások, és az információáramlás. „A szolgáltatások exportja - jelenleg évi 1 trillió dollár, azaz a teljes világkereskedelem 20 százaléka gyorsan növekszik és tíz éven belül felülmúlhatja az áruexport értékét. Az üzleti lehetőségek legimpozánsabb kiterjedése a határok fölötti szolgáltatásokban történik, aminek az alapja a szakismeret: a személyes szaktudás, a specializált egyének tapasztalatai a technika, az üzleti élet és a különféle szakpályák területén. Most először, az Általános Megállapodások szabályokat alkalmaznak a nemzetközi tranzakciók olyan eseteire is, ahol a tudás a legfőbb érték, a kulcsfontosságú aktíva (Peter D. Sutherland, a GATT volt főigazgatója).

Az említett két területen a Marrakesh Megállapodás jelentősen csökkenti az Európai Unió értékét, vonzerejét. A szolgáltatásokat illetően a megállapodás globálisan kodifikál olyan elveket, amelyeket előzőleg a maastrichti szerződés is rögzített, de a Marrakesh Megállapodás nyomán az elvek nagy része mostmár az EU előírásai nélkül is érvényesül, mind az EU-n belül, mind pedig az EU és a többi állam viszonylatában.

Az agrárpiaci kötöttségek feloldása tekintetében a Marrakesh Megállapodás csak az első lépéseket tette meg, így az EU tagállamok agrárágazata változatlanul jelentős előnyöket és szubvenciókat élvez, viszont ezt az előnyt a francia termelők, mint fő haszonélvezők, nem kívánják megosztani például a magyar termelőkkel, ezért ez a potenciális előny a tagjelöltek számára merő illúzió.

Ugyanakkor az Európai Unió jórészt elvesztette a jelentőségét az ipari termékek kereskedelmét illetően.

Közel ötven évvel ezelőtt, a GATT Iétrejöttkor, a világ fejlett államaiban átlag 40 százalékos volt az ipari vámvédelem. Most - az új

megegyezés nyomán - csak 4 százalék lesz. Emellett a vámtmentesen bevihető iparcikkek aránya a korábbi 20 százalékról 43 százalékra nőtt a fejlett ipari államok piacain.

Eszerint a magyar iparcikkek exportját illetően egy esetleges EU tagság nem tud lényegesen több előnyt nyújtani, mint amit a Marrakesh Megállapodás már amúgy is biztosít.

Távlatokban gondolkozva, a Marrakesh Megállapodást megelőző nemzetközi tárgyalások egyik ki nem mondott, de hallgatólagosan elfogadott elve volt, hogy a regionális vámszövetségek (mint pl. az Európai Unió) nem lehetnek ellentétesek a globálisan elfogadott nemzetközi kereskedelmi elvekkel. A GATT megállapodás XXIV. cikke kifejezetten arról beszél, hogy a regionális vámunióknak összhangban kell lenniök a GATT egyezményekkel.

Itt kell rámutatni, hogy az Európai Unió, mint gazdasági egység, ezidáig nem tudott hatékony eredményt felmutatni a világkereskedelemben. Az EU külkereskedelme rendszeresen deficitese az Egyesült Államok irányában (1993-ban 2,2 milliárd ECU), de globálisan is. Az Unió létezéséből adódó állítólagos növekvő versenyképesség e tekintetben is inkább mítosz, mint valóság.

A már idézett P.D. Sutherland az alábbiakban jellemezte a Marrakesh Megállapodás következményeit az Európai Unió és a világ többi részének a kapcsolataiban:

„A Megállapodás eredményei segíteni fogják az alkalmazkodási folyamatot Európán belül azokban a szektorokban, ahol az alkalmazkodás szükségessége már amúgy is jelentkezett, például a textiliparban és az agráriparban. A változások elkerülhetetlenek lettek volna akkor is, ha nincs Uruguayi Tárgyalás - de annak sikere miatt most majd jobban lehet irányítani ezeket a változásokat. A piacok elérhetőségére vonatkozó csomagterv a verseny fokozatos növekedését irányozza elő, nem pedig egy lavinaszerű változást. A megállapodás kell, hogy segít-

se az európai termelőket a magasabb versenyképesség elérésében, mint az EU-n belül, mint pedig azon kívül - különösen a komparatív előnyök kifejlesztésével. Az előnyök igen gyakran olyan termékek formájában jelentkeznek majd, ahol magas a hozzáadott érték, mint például az agrár-élelmiszer iparban, amely már eddig is sikeresen halad előre, vagy pedig a magas minőségű európai ruházati iparban, amely továbbra is vezető világviszonylatban.” (GATT-WTO News, 1994. szept. 13.)

Magyar szempontból a helyzet fontos konklúziója, hogy az Európai Unió nem az egyedüli eszközrendszer a világkereskedelemben. Magyarország jövőbeni gazdasági kapcsolatainak a kialakításánál teljesen hibás csak az EU létezésével számolni és nem venni figyelembe az EU egész jövőjét is befolyásoló Marrakesh Megállapodásokat.

4. Cselekvési szabadságunk súlyos korlátozása

A Római Szerződésben előírányzott vámunió és az ún. Single Act alapján 1993. január 1. óta megvalósított közös piac érzékenyen csökkentette a tagállamok cselekvési szabadságát, de mindezekon messze túl tesz a *Maastrichti Szerződés*, amely *gyakorlatilag a gazdaságpolitika minden lényeges kérdésében megfosztja a tagállamokat az önálló döntés lehetőségétől, sőt külpolitikai mozgásterületüket is korlátozza.*

Miként eddig is, az Európai Unió politikáját gyakorlatilag három ország határozza meg: Franciaország, Németország és Anglia. A kis tagállamok döntéshozó befolyása elenyésző, így az EU elsősorban az említett három ország érdekképviselete. A kis tagállamoknak nincs módjuk védekezni, ha az ún. közös politika ellentétes saját érdekükkel, még akkor sem, ha az számukra gazdasági károkat okoz. Kivételes helyzetben van Belgium, Hollandia és Luxemburg, amelyek érdekei részben földrajzi okokból, részben történelmileg kialakult ipari és kereskedelmi szerkezetük miatt, általában egybe esnek a három vezető államéval.

Minthogy az EU mechanizmusa a teljes szabad verseny koncepciójára épül, ez nyilvánvalóan messze előnyös pozíciókat biztosít a leg-erősebb piacgazdaságoknak, ezen belül is a piacokon uralkodó angol-francia-német nagyvállalatoknak.

Magyarország még nagyon messze van attól, hogy teljesen kiépített piacgazdasággal rendelkezék, még nyomasztó teher a múlt gazdaságpolitikai hibáinak a felszámolása, hiányoznak a piacgazdasági tapasztalatok, hiányzik a modern technikai háttér - és *hiányzik a magyar érdekeket védő, erős magyar vállalkozói réteg.*

Végzetes súlyos nyugati eladósodásunk és a krónikus költségvetési deficit még csak *tovább fokozza védtelenségünket és kiszolgáltatottságunkat a nyugat-európai államoknak egy kívülről diktált gazdaságpolitika esetén.*

Az EU-hoz való csatlakozás döntési folyamatában öt tényező mérlegelésének a végösszege játszik meghatározó szerepet:

- a nemzeti érdekcsoportok ereje és céljai;
- a gazdaságpolitikai alternatívák viszonylagos előnyei és költségei;
- a közérdek;
- a választási rendszer;
- a kormányzati stílus.

Magyarországon ezidáig még kísérlet sem történt arra, hogy elemezzük ezeket a tényezőket, külön-külön és összesen.

Magyarországnak most arra van szüksége, hogy a gazdasági önvédelem minden eszközét igénybe véve stabilizálja és megerősítse saját piacgazdaságát - csak ennek megvalósulása után célszerű napirendre tűzni a teljes tagság ügyét, amikor már lesz valami esélyünk, hogy a magyar vállalkozók eséllyel tudnak majd szembe nézni az EU mindent elsőprő versenyével. A jelenlegi helyzetben az EU tagság teljesen elhamarkodott és a maastrichti szerződésből fakadó megkötöttségek örökre megakasztanák Magyarország gazdasági felemelkedését, mert a

szerződés megfősztaná az országot a konszolidációhoz elengedhetetlen cselekvési szabadságtól a gazdaságpolitika minden lényeges kérdésében.

A Maastrichti Szerződés jogkorlátozó rendelkezéseinek néhány kiemelkedő területe:

1. *A Tagállamok által követendő gazdaságpolitikai irányelveket az Európai Unió határozza meg, tagság esetén Magyarországnak ezeket akkor is követni kellene, ha a magyar körülmények mást indokolnának.* Az alább idézett irányelvek például meg sem említik a munkanélküliség enyhítését, ami pedig számunkra elsőrendű feladat.

„3a Cikk

1. A 2. Cikkben kifejtett célok érdekében a Tagállamok és a Közösség tevékenysége a jelen Szerződésnek és az ott megszabott menetrendnek megfelelően - magába foglalja egy olyan gazdaságpolitika elfogadását, amely a Tagállamok gazdaságpolitikájának szoros koordinálásán, a nemzetközi piacokon és a közös célkitűzések meghatározásán alapszik, és megvalósítása összhangban van a szabadversenyos piacgazdaság elveivel.

2. Az előbbiekkal együtt, amint ezt a jelen Szerződés is előírányozza és az ott megszabott menetrendnek megfelelően, ezek a tevékenységek magukba foglalják a devizaárfolyamok visszavonhatatlan rögzítését, elvezetve a közös pénz, az ECU bevezetéséhez, az egységes monetáris politika és árfolyampolitika olyan meghatározásához és megvalósításához, amelynek elsődleges célja mindkét esetben az árstabilitás fenntartása és - e cél határozott követése mellett - a Közösség általános gazdaságpolitikájának a támogatása, összhangban a szabadversenyos piacgazdaság elveivel.

3. A Tagállamok és a Közösség ezen tevékenységei tartalmazni fogják a következő irányelvek betartását: stabil árak, egészséges közpénzügyek és monetáris viszonyok, és egy tartós fizetési mérleg. „

2. *Gazdaságpolitikai ügyekben megszűnik a tagállamok szuverén döntési joga, az ország gazdasági irányítása az EU Tanácsa kezébe kerül.*

A Szerződés erről az alábbiakban rendelkezik

„ 103 Cikk

1. A Tagállamok gazdaságpolitikájukat közügynek tekintik és azt koordinálják a Tanácson belül, a 102 Cikk előírásaival összhangban.

2. A Bizottság javaslata alapján a Tanács tervezetet fogad el, minősített többséggel, a Tagállamok és a Közösség gazdaságpolitikájának széles irányelveit illetően és erről jelent az Európa Tanácsnak. ...

3. Annak érdekében, hogy biztosítsák a gazdaságpolitika szoros koordinációját és a Tagállamok gazdasági teljesítményeinek a konvergenciáját, a bizottság által benyújtott jelentések alapján a Tanács figyelemmel kíséri minden Tagállam gazdasági fejlődését és azt, hogy politikájuk összhangban van-e az irányelvekkel...

4. Ha megállapítást nyer, hogy valamely Tagállam gazdaságpolitikája nincs összhangban az irányelvekkel, ... a Tanács javaslatot tehet a Tagállamnak... a Tanács elnöke jelentést tesz az Európai Parlamentnek...

5. A Tanács részletes szabályokat dolgozhat ki a multilaterális ellenőrzés megvalósítására....

103a Cikk

1. A Szerződésben előírányzott egyéb eljárásokon túlmenően a Tanács a Bizottság javaslatára dönthet - egyhangú szavazással - az adott gazdasági helyzetnek megfelelő rendszabályokat illetően”.

3. *Tilos a tőkeozgás korlátozása különösen a tőke kiáramlásának a korlátozása*

„73b Cikk

1. E fejezet előírásai keretében tilos a tőkeozgás bármiféle korlátozása a Tagállamok között, úgyszintén a Tagállamok és harmadik országok között.

2. E fejezet előírásai keretében tilos a kifizetések bármiféle korlátozása a Tagállamok között, úgyszintén a Tagállamok és harmadik országok között.”

4. *Tilos a költségvetési deficit monetarizálása.*

„ 104 Cikk

1. Az Európai Központi Banknak vagy a Tagállamok központi bankjainak (a továbbiakban „nemzeti bank”) tilos fedezetlen hitelt (overdraft) vagy bármiféle hitelt nyújtani a Közösség intézményeinek, a központi kormányoknak, a regionális, helyi, vagy egyéb közületi hatóságoknak, közjog alá tartozó testületeknek, vagy a Tagállamok közzvállalkozásai számára, úgyszintén tilos, hogy az EKB vagy a nemzeti bankok közvetlenül a Tagállamtól vásároljanak adósság kötelezvényeket (debt instruments/.”

5. *A költségvetési deficit kezelése kikerül a magyar kormány hatásköréből - a deficittel együtt az egész magyar állami költségvetés az Európai Unió ellenőrzése és irányítása alá kerül !*

„ 104 Cikk

1. A Tagállamok kerülnek a túlzott költségvetési deficitet

2. A Bizottság folyamatosan figyeli a Tagállamok költségvetési helyzetének és a Tagállamok államadóságának az alakulását, hogy észleljék a súlyos hibákat. A Bizottság különösen a költségvetési feyelem betartását vizsgálja, az alábbi két kritérium alapján:

- a) Vajon a tervezett vagy tényleges deficit aránya a bruttó hazai termékhez túllépi-e az előírányzott értéket (reference value), hacsak az arány nem csökken lényegesen és nem közelítette meg az előírányzott értéket;
- b) Vajon az államadóságnak a bruttó hazai termékhez viszonyított aránya túllépi-e az előírányzott értéket, hacsak az arány már eléggé csökkent és elég gyorsan közelíti az előírányzott értéket

7. Ahol megállapítást nyer a túlzott deficit, a tanács ajánlásokat tesz az érintett Tagállamnak a helyzet megszüntetésére egy adott időszakon belül.

9. Ha egy Tagállam tartósan képtelennek bizonyul, hogy megvalósítsa a Tanács ajánlásait, a Tanács figyelmeztetheti a Tagállamot, hogy adott határidőn belül valósítsa meg a deficit csökkentéséhez szükségesnek ítélt intézkedéseket.

11. Ha egy Tagállam képtelen végrehajtani a 9. pontban említett döntéseket, a Tanács úgy dönthet, hogy alkalmazza - vagy adott esetben még erősíti - az alábbi rendszabályok egyikét, vagy közülük többet is.

- EIB állítsa le a hiteleit
- kamatmentes letétet követelni a Tagállamtól
- Megfelelő arányú pénzbírság kiszabása.”

6. A Maastrichti Szerződés megköveteli, hogy a Tagállamok határozott intézkedésekkel védekezzenek a környezeti szennyeződés ellen. *Az EU követelményeinek a betartása messze meghaladja a magyar gazdaság jelenlegi teljesítőképességét* és jelentősen csökkenti a magyar állam költségvetési mozgásterét.

„ 130r Cikk

1. A Közösség környezeti politikája hozzá fog járulni a következő célok érvényre jutásához

- a környezet minőségének a megőrzése, védelme és javítása;
- az emberi egészség védelme;
- a természeti erőforrások előrelátó és ésszerű hasznosítása;
- támogatni a regionális vagy világméretű problémákkal foglalkozó nemzetközi intézkedéseket.

2. A közösségi környezetpolitika magas szintű védelmére törekszik, figyelembe véve a Közösségen belüli különböző régiók sokféleségét. A megelőző óvatosság elvén alapszik, valamint azokon az elveken, hogy alkalmazni kell a megelőző intézkedéseket, hogy a környezeti károkat elsődlegesen azok forrásánál kell helyre hozni, s hogy a szennyezőnek fizetnie kell.

Ebben az összefüggésben a fenti követelményeknek megfelelően harmonizáló rendszabályok magukba foglalnak - ahol indokolt - biztonsági klauzúrát, lehetővé téve a Tagállamnak, hogy ideiglenes, a Közösség felügyeleti procedúrájának alárendelt rendszabályokat alkalmazzon, nem gazdasági természetű okokból.”

7. A Maastrichti Szerződés gyakorlatilag megszünteti a Tagállamok külpolitikai önállóságát, *elvész az állam legfontosabb attribútumát képező külpolitikai szuverenitást*. A gyakorlatban a közösségi külpolitikát a Közösség 2-3 legerősebb tagja fogja meghatározni, a kisebb államoknak semmi esélyük sincs arra, hogy sajátos érdekeiket érvényesít-

sék az erősebb tagállamok akaratával szemben. A Maastrichti Szerződésnek ez az előírása hosszabb távon pusztítóbb lehet, mint a korlátlan gazdasági liberalizációból fakadó gazdasági veszteségek.

„V Cím

J Cikk

Ezennel létre jön egy közös külpolitika és közös biztonsági politika, a következő előírásoktól vezetve:

J.1. Cikk

4. A Tagállamok tartózkodnak bármilyen akciótól, ami ellentétes az Unió érdekeivel³ vagy esetleg gyengítheti mint kohézív erőnek a hatékonyságát a nemzetközi kapcsolatokban. A Tanács biztosítani fogja, hogy ezek az elvek érvényesüljenek.

J.2. Cikk

1. A Tagállamok tájékoztatják egymást és a Tanácson belül konzultálnak általános érdeklődésre számot tartó bármilyen külpolitikai vagy biztonságpolitikai ügyben, hogy biztosítsák összesített befolyásuk lehető leghatékonyabb érvényesítését egybehangolt és konvergens akciók révén.

2. Ahol szükségesnek mutatkozik, a Tanács közös álláspontot határoz meg

3. A Tagállamok biztosítják, hogy nemzeti politikájuk megfelel a közös álláspontnak.”

³ Margaret Thatchernek más volt a véleménye. 1981-ben úgy nyilatkozott, hogy „...nincs külön közösségi érdek; a Közösség érdeke a tíz tagállam érdekeiből tevődik össze. „

5. A magyar mezőgazdaság és az Európai Unió

Az Európai Unió és Magyarország gazdasági kapcsolataiban kiemelt, majdnem központi helyet foglal el a magyar mezőgazdaság. Ennek oka az ország fejlett agrárkultúrája és kedvező termelési adottságai.

Éppen ez a probléma. Nyugat-Európa szempontjából a magyar mezőgazdaság túlságosan hatékony és az ottani agrárágazat számára nemkívánatos konkurenciát jelent. Ki nem mondva, az Európai Unió azért törekszik szívósan a tagállamok körének a bővítésére, hogy így újabb, és bizonyos tekintetben exkluzív, védett piacokat szerezzenek az Unió ipari és agrárkivitele számára. Az ipari expanzióban főleg Németország érdekelt, míg az agráréxpanzióban különösen Franciaország. Az eredeti Közös Piac egész mechanizmusa arra épült, hogy védje és egyben szubvenciókkal segítse a francia mezőgazdasági termelés expanzióját. (Ebben a francia bankok is erősen érdekeltek, a francia agrárágazat a francia bankok egyik legnagyobb adósa.)

A szubvencionálás páratlan arányait mutatja az alábbi összehasonlító táblázat:

A nominális agrártámogatás arányai az ipari államokban (1979-1991)

	1979-81	1982-84	1985-87	1988-91
Közös Piac	58	50	85	84
USA	19	28	56	33
Kanada	32	41	79	
Ausztrália	10	16	16	13

OECD, 1992

A számok termékegységre vonatkoztatva mutatják, hogy a vámhatáron deklarált ár-hoz viszonyítva hány százalék a támogatás. A Közös Piac esetében a CAP és a tagállamok közvetlen szubvenciói együtt.

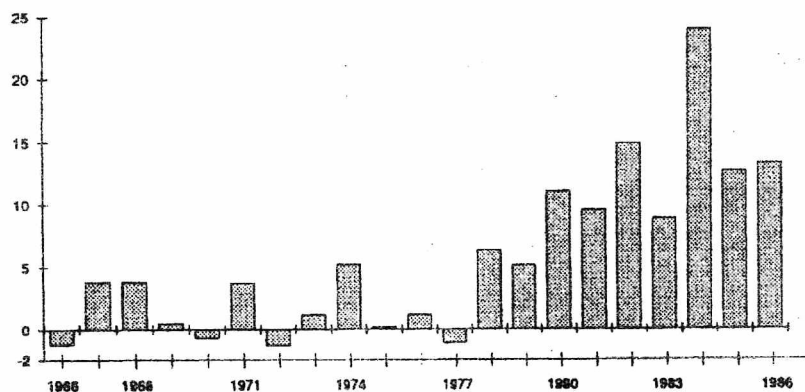
A szubvenciók hatására 1990 körül az Európai Közösségben a gazdálkodók jövedelmének közel 40 százaléka az ártámogatásból származik.

zott. A Közös Piac által garantált magas felvásárlási árak erőteljesen ösztönözték a termelés bővülését az agrárágazat teljes spektrumában.

A szubvencionált termékek között a búza (étkezési és takarmánybúza) szerepel messze az első helyen. 1977-ig az Európai Közösség búzatermelése még nem volt képes minden évben fedezni a Közösség szükségleteit, de az EK búzaimportja egyre csökkent, és 1978-tól az Európai Közösség már maga is állandó búzaexportőr lett a búza világpiacon, a változás fő haszonélvezője Franciaország volt. A 80-as évek végére az Európai Közösség (értsd: Franciaország) megszerezte a világ gabonaexport piacának közel 20 százalékát!

Az Európai Közösség búzatermelésének rohamos növekedésére utal az alábbi táblázat:

Az Európai Közösség többlet búzatermelése

Forrás: Eurostat, Agricultural Statistical Yearbook

A francia búzatermelés rendkívüli növekedésének az Európai Közösség részéről élvezett védelem és szubvenció volt a fő ösztönzője, ez utóbbi az ún. Közös Agrárpolitika (Common Agricultural Policy, -CAP) keretében. A Közösség éves költségvetéséből az agrárszubven-

ciókra kifizetett összegek évről évre erősen emelkedtek és az 1994. évi előirányzat már 36 milliárd ECU volt, ennek jelentős részét a francia termelők kapták.

Mindezt tudni kell, ha meg akarjuk érteni *a magyar mezőgazdaság reménytelen helyzetét* Magyarország és az Európai Unió kapcsolataiban.

1. Magyarország, mint fejlett mezőgazdasági ország, eleve konkurenciát jelent a francia mezőgazdaságnak az Európai Közösségen belül, de harmadik piacokon is, főleg Kelet Európában. Súlyosan sértené a francia gazdálkodók érdekeit, ha a magyar búza nagy mennyiségben megjelenne az Európai Unió belső piacain, Magyarország teljes jogú tagsága esetén.

2. Legalább ilyen jelentős, hogy teljes tagság esetén a magyar mezőgazdaságot is megilletnék a CAP-ból eredő szubvenciók, és persze ennyivel kevesebb jutna más tagállamok gazdálkodóinak, vagy pedig a CAP összegét fel kellene emelni, amit Németország és Anglia (mint fontos hozzájárulók) nyilván határozottan elutasítanának. Minthogy az Európai Unión belül a gabonaárak átlag 20 százalékkal a világpiacon ár felett vannak, teljes tagság esetén a magyar termelőket is megilletnék ezek az árak, egyik napról a másikra, és ezt a jövedelemnövekedést a CAP-nak kellene finanszíroznia. Bizonyos EU felmérések szerint a jelenleg tagságra pályázó négy közép-európai állam csatlakozása esetén a szükséges agrárszubvenció összege egyből elérhetné az évi 50 milliárd ECU-t! (1991/92-ben a CAP különösen súlyos nyomás alá került, amikor az NDK egyesült az NSzK-val, és emiatt a volt NDK gazdálkodóit azonnal jelentős agrártámogatás illette meg, a CAP terhére.)

E két ok miatt Franciaország - és bizonyára Németország is - mindaddig ellenezni fogja Magyarország teljes tagságát, amíg a magyar gabonatermelés exportfelesleggekkel rendelkezik.

Más szóval: az lenne az ára Magyarország teljes tagságának, hogy visszafejlesztjük a magyar gabonateremlést (!), azaz lemondunk az ország természeti adottságainak maximális kihasználásáról, ami pedig egyike hazánk nagyon kevés természetadta gazdasági előnyeinek. Ez egyenlő lenne a gazdasági öngyilkossággal.

Teljesen félrevezető, amikor egyesek a magyar mezőgazdaság strukturális átalakítását sürgetik, előtérbe tolva a zöldségtermelést a gabonatermelés rovására. Először is a zöldségtermelés roppant öntözés- és energiaigényes, kisüzemileg teljesen versenyképtelen. Másodszor, ha az Európai Unióban olyan jó üzlet lenne a zöldségtermesztés, akkor a francia állam nem a gabonatermelést erőltetné, hanem a zöldségtermesztést.

Az Európai Unió és Közép-Európa agrárellentéteiről a kérdés egyik nyugati szakértője így vélekedett: „Valószínűtlen, hogy Közép- és Kelet-Európa gazdálkodói belátható időn belül elérhetnék az EU élelmiszerpiacaira való teljesen szabad bejutást. Már csak a CAP-ra gyakorolt hatás miatt sem. ... Valószínűbb fejlemény, hogy a közép-európai gazdálkodók egy korlátozott, de az idők folyamán fokozatosan javuló preferenciális bejutást kapnának a nyugat-európai piacokra (a jelenlegi nagyon alacsony bázisról), de csak éppen annyit, hogy ne ellenezzék, hanem inkább támogassák az EU agrárprotekcionista politikáját...” (Kym Anderson: Trade negotiations and farm policy, 1994)

Végkövetkeztetés: Magyarország teljes Európa Unió-tagságának az ára a magyar gabonatermelés (és ezzel együtt a magyar hús- és tejipar) tönkretétele lenne. Ezt egyetlen felelősségteljes politikus sem fogadhatja el. Többek között azért sem, mert krónikus fizetési mérleg gondjaink enyhítésének egyetlen reális módja a magyar élelmiszer export, ezen belül is a magyar gabona export növelése.

6. Magyarország vészterhes hátrányai az Európai Unióval szemben

6.1. Asszimmetrikus hatású árucserre kapcsolatok

Elemi igazság a közgazdaságtudományokban, hogy az államok közötti kereskedelmi kapcsolatok akkor tekinthetők kölcsönösen előnyösnek, ha a megvalósított árucserre elősegíti a résztvevő országokban a legalapvetőbb gazdasági elvek érvényesülését:

Legalább négy ilyen elvet kell megemlíteni:

- hatékonyság
- gazdasági növekedés
- stabilitás
- igazságos jövedelemelosztás

Mint ahogy Magyarország és az Európai Unió kapcsolataiban az árucserre máris messzemenően dominál, jogos és szükséges Magyarország esetleges tagságát e négy kritérium alapján külön is megvizsgálni

6.1.1. Hatékonyság

A külkereskedelmi árucserre akkor hatékony, ha annak nyomán az áruk és szolgáltatások nagyobb mennyisége áll rendelkezésre a résztvevő országokban.

Magyarországon a bruttó társadalmi termék (GDP) 1990-94 között kb. 25 százalékkal visszaesett. Ennek több oka volt, de a Közös Piacal lebonyolított árucserre kiemelt szerepet játszott. Erre az időszakra már teljes erővel éreztette hatását a magyar-EU kereskedelemre olyanmilyra jellemző importliberalizáció Magyarország részéről, és az EU részesedése 1993-ban 46 százalék volt az exportban és 41 százalék az importban. Tehát a magyar külkereskedelmi áruforgalom közel fele az Európai Unióval került megvalósításra, miközben az országban előállított bruttó társadalmi termék fokozatosan csökkent. A tények időbeli

egybeeséséből minimálisan levonható az a következtetés, hogy a magyar külkereskedelemben betöltött domináló szerepe ellenére az Európai Unióval fenntartott árucseré nem akadályozta meg a magyar GDP összeomlását. Ez már önmagában is kérdésessé teszi annak hatékonyságát. Ám a tények alapján az is erősen valószínűsíthető, hogy a magyar termelés válságát részben éppen az EU-ból betóduló import okozta. Mi több pl.1992-ben az EU-ból származó magyar import átlagos egységértéke több mint kétszerese volt az EU kivitelére jellemző árszintnek, miközben a magyar export árszintje csak valamelyest emelkedett az EU-piacok átlagos árszintje fölé. Ennyiben tehát - és sok más tekintetben is - *a magyar-EU árucseré nyomán nem nőtt, hanem éppenséggel csökkent a rendelkezésre álló áruk és szolgáltatások értékmenyisége a magyar fogyasztók számára.*

Mínthogy 2001-re az EU irányába a vámok teljesen megszűnnek, teljes tagság esetén pedig tilos bármiféle védelmi intézkedés, így *a magyar-EU kereskedelemből a magyar gazdaság számára semmi külön hatékonyságnövelő előny nem várható, ilyet az Európai Unió nem is ígér.*

6.1.2. Gazdasági növekedés

Itt is azt kell mondanunk, mint a hatékonyság esetében, hogy *t.i. a magyar-EU árucseré nemcsak, hogy nem volt képes enyhíteni a magyar gazdaság drámai visszaesését, hanem annak éppen egyik okozója volt.*

A magyar gazdaság sem szerkezetileg, sem technológiai szinten, de különösen pénzügyileg és szakismertek tekintetében nem kapott lehetőséget, hogy felkészüljön a konkurencia harcra, amit az EU-ból hirtelen beözönlő árutömeg okozott, így az import hatására bekövetkezett a magyar ipar - és részben a mezőgazdaság (!) - ijesztő tévesztése a magyar piacokon. Például a magyar textiliák kiszorultak a konfekcióiparból, mert a magyar-EU társulási megállapodás alapján bérmunka tevékenységhez vámmentesen hozhatók be textiliák. Figyelmeztető jelzés,

hogy míg korábban a magyar külkereskedelem az EU felé *rendszeresen* aktívummal zárult (még 1991-ben is 140 millió ECU), addig 1992-ben az egyenleg már negatív lett: 74 millió ECU, passzívum. A magyar-EU árucseréi kapcsolatok részleges felelőssége a magyar GDP visszaesésében így számszerűen is kimutatható.

A tőkeszegény magyar gazdaság szinte védtelen áldozata a nagy felkészültségű és tőkeerős EU-konkurenciának.

Később rámutatunk, hogy még milyen egyéb súlyos okai vannak a magyar gazdaság kiszolgáltatottságának

6.1.3. Stabilitás

Kiegyensúlyozott körülmények között a nemzetközi árucserének elő kell segítenie a hazai árszínvonal stabilitását és a foglalkoztatottság optimalizálását. A viszonylagos stabil árszínvonal és magas foglalkoztatási szint elengedhetetlen feltétele minden nemzetgazdaság egészséges működésének, különösen pedig a növekedésének.

Az import szélsőséges liberalizálása és ezen belül az Európai Unióból beáramló import 1990-1994 között egyáltalán nem segítette elő egy stabil magyar árszínvonal kialakulását. Ellenkezőleg, *a korábban viszonylag alacsony magyar árszínvonal hirtelen az EU - és általában az OECD államok - árszínvonalára emelkedett, miközben a bérek a régi, „szocialista” szinten maradtak.* A Magyarországon 1990/91-ben kirobbant infláció az importált infláció tipikus esete, és ezt nagyrészt az Európai Unióból ránk zúduló import okozta.

1990-93 között a fogyasztói árindex több mint megduplázódott, ezen belül az alapvető élelmiszerek, a tartós fogyasztási cikkek, az energia és a szolgáltatások ára a többszörösére emelkedett. Eközben a magyar átlagbér színvonala az Európai Unió átlagának kb. 25-30 százaléka. Ezzel magyarázható, hogy az import által okozott áremelkedés kiváltotta a magyar lakosság rohamos elszegényedését, mert a magyar

árszínvonalat már nem a magyar gazdaságban meglévő fizetőképes kereslet határozza meg, hanem az Európai Unió lakosságának átlagos vásárlóereje, ami a magyar fogyasztó jövedelmének a többszöröse. Teljes tagság esetén Magyarország végleg elveszítené bármi lehetőséget, hogy megjavuljon az összhang az árszínvonal és a lakosság jövedelmi szintje között.

Az Európai Unióból származó import sok tekintetben felelős a Magyarországon kialakult magas munkanélküliségért is, amire korábban már utaltunk. Közgazdasági szakkifejezéssel élve, az Európai Unió megkísérelte - és megkísérli - Magyarországra (és általában Közép Európába) exportálni saját munkanélkülisége egy részét. A műszakilag kevésbé fejlett, eladósodott, magas TB-járulékokkal terhelt, és általában bankhitel támogatás nélkül (!) működő magyar iparnak még esélye sincs arra, hogy eredményesen vegye fel a versenyt a bezúduló importtal, ebből elkerülhetetlenül következik a létszámcsökkentés, a termelés visszaesése.

A magyar vállalatok szempontjából a versenykörülmények semmit sem javultak, így egy teljes kötelezettségekkel járó EU-tagság végleg befagyasztaná a jelenlegi helyzetet, ami azt jelenti, hogy állandósulna a magyar árszínvonal, az alacsony bérszínvonal (és ezzel együtt a szegénység), és megmaradna egy krónikus magas munkanélküliség.

6.1.4. Igazságos jövedelemelosztás

Miközben Magyarország a társulási szerződés révén már sok tekintetben beleintegrálódott a nyugati piacgazdasági rendszerbe, ezen belül is az Európai Unióba, az országban létrejött a szegénység és a gazdagság elképesztő polarizációja.

A KSH számításai szerint a lakosság 25-35 százaléka él a létminimum alatt. Más felmérések egybehangzóan kimutatják, hogy a lakoságnak kb. 70 százaléka él a havi átlag nettó jövedelem alatt, míg a fejlett piacgazdaságokban ez az arány 50 százalék körüli. Magyaror-

szágon a vállalati igazgatói átlagkereset évi 5 millió forint, miközben a legalacsonyabb kategóriákban az átlagkereset évi 200 ezer forint. Ez 25-szörös különbség, szemben a piacgazdaságokra jellemző 10-15-szörös aránnyal.

A jövedelmek szélsőséges polarizációja mellett megindult a középosztály eróziója, rohamosan csökken a társadalom politikai stabilitásához nélkülözhetetlen ezen erő befolyása és szerepe

6.2. A magyar gazdaság kritikusan hátrányos versenyhelyzete

Az Európai Unió gazdaságpolitikai elveinek alappillére a „szabadversenyos piacgazdaság”. A társulás egész negyven éves története jórészt abban az igyekezetben merült ki, hogy a tagállamok között minél tökéletesebben valósuljon meg az áruk teljesen szabad forgalma.

A 19. század elején az akkori Anglia volt a korlátlan szabad verseny fő szószólója, minthogy az iparosodásban szerzett viszonylagos előnye miatt nem kellett tartania komoly ipari konkurenciától, sőt az angolok által szorgalmazott szabad verseny egyebek mellett éppen az esetleges új, konkurens iparágak kialakulását lett volna hivatva megakadályozni más országokban. A korlátlan szabad verseny ellen Németország lépett fel a leghatározottabban, hogy megvédje alakulóban lévő iparát. Liszt Frigyes meggyőzően érvelt a politikai gazdaságtan nemzeti rendszere ügyében, sőt a német egység felé vezető úton az első fontos lépés éppen a német vámunió (Zollverein) megteremtése volt.

Azóta sokat fordult a világ. Most Németországé az ipari vezető szerep Európában, így érthető, hogy a korlátlan „szabadversenyos piacgazdaságnak” most már Németország a legfőbb hirdetője és követelője.

Mіндеz természetes és a gazdasági érdekek logikájából közvetlenül adódik. De az is természetes, hogy a magyar kormány és a magyar politikusok a magyar nép sorsáért felelősek, nekik mindent a magyar ér-

dekek szempontjából kell elbírálni. Kötelességük mérlegelni, hogy egy ilyen korlátlan szabad verseny milyen következményekkel járna a magyar lakosság életére és gazdasági helyzetére. A gazdasági érdekek logikájának ez a magyar vetülete.

Minthogy egy esetleges csatlakozás esetén Magyarországnak kötelessége lenne az Európai Unió szabadversenyvesztési előírásainak feltétel nélküli alkalmazása, így a csatlakozás - vagy távolmaradás - ügyében perdöntő lehet, hogy a magyar gazdaság és a magyar állam mennyiben kész a siker reményében szembe nézni egy korlátlan szabad versenyvel. Itt Magyarországon és az Európai Unió területén.

Vegyünk sorra néhány kritikus tényezőt, a teljesség igénye nélkül.

6.2.1. Az értéknövekmény adó (népszerű, de szakmailag pontatlan magyar nevén az ÁFA)

Az árupiacokon a legfontosabb versenytényező az áruk ára. Ennek viszont egyik fontos összetevője az adó, az Európai Unió esetében az értéknövekmény adó. Egy termék vagy szolgáltatás közvetlen előállítási költsége - a munkabér és a tőkeköltség - jórészt adott, a piaci viszonyok határozzák meg. Ezzel szemben az adó mértéke és alkalmazási módja politikai döntés kérdése, tehát egy adott vállalkozás nemzetközi versenyképessége igen sokszor piacon kívüli, szubjektív döntésként, nevezetesen az adott állam adópolitikájától függ. A helyes adópolitika segíti és növeli a vállalatok versenyképességét, a hibás politika pedig csökkenti, vagy akár teljesen meg is hiúsíthatja.

Így tekintve, a magyar vállalatok már eleve súlyos hátránnyal indulnak az Európai Unió versenyében, mert a 25 százalékos ÁFA páratlanul magas Európában, egy újabb szomorú magyar rekord.

Értéknövekmény adó az EU tagállamaiban, a GDP és az összesített adóbevételek százalékában is %

	Nominál	Csökkentett	Luxus	GDP	Összes adóbevétel
Anglia	15	0	-	5	14
Ausztria	20	10	32	n/a	n/a
Belgium	19	1/6	25/33	8	17
Dánia	22			10	22
Finnország					
Franciaország	18,6	7	33,3	9	21
Görögország	18	6	36	n/a	n/a
Hollandia	20	6	-	7	15
Írország	21	10	-	8	
Luxemburg	12	3/6	-	6	12
Németország	14	7	-	6	17
Olaszország	18	2/9	38	5	14
Portugália	16	8	30	n/a	n/a
Spanyolország	12	6	33	n/a	n/a
Svédország					

Forrás: Willem Molle, i.m.377.old.

Magyarország a maga 25 százalékos ÁFA megterhelésével már az indulásnál hátrányos helyzetbe hozza a magyar vállalatokat az EU-vállalatokkal szemben. Emellett a legtöbb tagállam a csökkentett adókulcsot alkalmazza a legtöbb alapvető élelmiszer esetében, ami lehetővé teszi a visszafogottabb béremeléseket. A magyar vállalat versenyképességét gyengíti, hogy saját árajánlatába sokkal nagyobb adóterhet kénytelen beépíteni, mint külföldi konkurensei, de a rendkívül magas ÁFA különösen pusztítóan hat a modernizációs folyamatokra. A magas magyar ÁFA miatt költségesebbé, és kétségesebbé válik a hazai műszaki fejlesztés, a piaci igényektől még jobban elmarad, és emiatt a magyar versenyképesség technikai bázisa hosszú távon is gyengül.

A 25 százalékos ÁFA összeegyeztethetetlen Magyarország EU-tagságával.

6.2.2. Társadalombiztosítási járulékok

A járulékkulcs mértékét, annak nagyságát tekintve, a magyar rendszer szintén az élen jár Európában, ami a magyar vállalatok versenyképességét különösen hátrányosan érinti, nemcsak az EU vonatkozásában, hanem hazai gazdasági keretek között is.

Összesített társadalombiztosítási járulékkulcs néhány országban (1991, az alapbérköltség százalékában)

Magyarország	57,7
Ausztria	41,6
Belgium	38,7
Franciaország	56,9
Hollandia	51,3
Németország	41,1
Svájc	19,6
Egyesült Államok	14,6

A magas társadalombiztosítási járulék tipikusan nyugat-európai jelenség, az ötvenes években kialakított „jóléti állam” megvalósításának sarkalatos pénzügyi eszköze. A „jóléti állam” koncepciójának főcélja a társadalmi-politikai stabilitás fenntartása.

Azonban az elmúlt 15-20 évben bebizonyosodott, hogy a rendszer súlyosan fékezi a gazdasági növekedést, minthogy rendkívül megdrágítja a munkaerő alkalmazását és ezáltal a *foglalkoztatottság csökkenésére ösztönöz*. Nem kis részben ezzel is magyarázható az Európai Unióban kialakult nagyarányú, krónikus munkanélküliség, ami hovatovább az Európai Unió első számú gazdasági és politikai problémája.

(Ennek cáfolhatatlan bizonyítéka az 1995. évi francia elnökválasztási kampány és annak kimenetele.)

Magyarország, mint viszonylag szegény ország, nyilvánvalóan nem másolhat le egy olyan társadalombiztosítási rendszert, ami súlyos gazdasági hátrányokkal jár, és amit ma már Európa leggazdagabb országai is csak nagy keservesen tudnak fenntartani.

A magas járulék-befizetések rendszerét Nyugat-Európában már csak a magas műszaki fejlettségi szint tartja életben, ami a magas bruttó bérköltések ellenére is képes fokozni a termelékenységet, bár ennek ára a relatíve csökkenő foglalkoztatottság.

Magyarországon más a helyzet. A magas járulék-befizetési kötelezettséget még az alacsonyabb munkabérek sem tudják ellensúlyozni a termelékenység európai versenyében, mert ezt nem teszi lehetővé a tőkészegénység és az ebből fakadó technikai lemaradás.

Ha fenn akarunk maradni az európai gazdasági versenyben, akkor a társadalombiztosítás olyan rendszerét kell kidolgozni, ami kevésbé terheli a munkabér költségeket, és ahol a rendszer működéséhez szükséges költségfedezet egy része inkább az általános adórendszerbe lenne beépítve.

Ha nem csökken a jelenlegi, elviselhetetlenül magas társadalombiztosítási járulék és közben az Európai Unió tagjaivá válnánk, akkor - sok más tényezővel együtt - egy ilyen lépés végzetesen konzerválná a munkanélküliség magas szintjét Magyarországon.

6.2.3. A bankhitelek forgalom aggasztó kilátásai

A modern piacgazdaságok központi tényezői a bankok. „A pénzügyi folyamatokra vetett futólagos pillantásból is megtanulható, hogy mint az értékpapírpiazi spekulációkat, mint pedig az ipari és kereskedelmi élet ütőerének ritmusát a bankok szabályozzák, egyszer fékezve, máskor lazítva., (K. Schumpeter: Theorie der Wirtschaftlichen Entwicklung, 109. old.)

A bankok hitelpolitikája nemcsak a nemzetgazdasági hitelügynek az abszolút méreteit befolyásolja, hanem rajta keresztül meghatározzák azt is, hogy a meglévő hitelügyek milyen feltételek mellett legyenek kielégítve. Ez azt jelenti, hogy a bankok hitelfeltételei - hitelpolitika - bizonyos értelemben a szelekció kritériumaiként működnek, azok segítségével történik a fogyasztói és vállalkozói hitelügyek kielégítése vagy lelassítása.

Magyarországon napirenden van a bankok privatizációja, ami a privatizáció eddigi gyakorlata - de hivatalos beismerések szerint is - lényegében *a magyar tulajdonú bankrendszer megszűnését jelenti*. Ha a jelenlegi hivatalos elképzelések megvalósulnak, akkor Magyarország úgy válnék az Európai Unió esetleges tagjává, hogy nem lenne saját tulajdonú bankrendszere! Ezzel ismét, Európában egyedülálló módon, feladnánk a gazdasági önrendelkezés egyik létfontosságú eszközét, hiszen a külföldi tulajdonú bankok számára - logikusan - nem a magyar gazdaság érdeke a döntő, hanem egyedül és kizárólag az anyavállalat bank végső mérlegeredménye, aminek e célból esetleg éppen a magyar gazdaság elfojtása az érdeke. És ekkor még nem beszéltünk arról a veszélyéről, hogy a külföldi tulajdonos a magyar betétesek pénzét felhasználva nemzetközi spekulációkba foghat, esetleg milliárd dolláros veszteséget okozva a magyar gazdaságnak. (A magyarországi bankbotrányok sorozata mutatja, hogy Magyarországon csak papíron létezik bankellenőrzés, a banki szélhámoságoknak csak az elkövetők fantáziája szab határt.)

A magyar bankélet fontos jellegzetessége, hogy egy bank - az OTP - dominálja a pénzforgalmat és a hiteléletet, övé a magyar bankforgalom kb. 70 százaléka. Akié az OTP, azé a magyar gazdaság. Emiatt az OTP irányításának külföldi kézbe juttatása egyértelmű a magyar gazdasági- és hitelélet ellenőrzésének külföldi kézbe juttatásával.

Az Európai Unió tagállamaiban sehol sincs ilyen helyzet. Bár elméletileg az Európai Unión belül lehetséges többségi külföldi tulajdont szerezni egy tagállam bankjában (Franciaországban ehhez külön kormányengedély kell), de a gyakorlatban a nagybankok tulajdonosai minden országban az adott állam vezető gazdasági csoportjai.

Ausztriában és Belgiumban például a bankforgalom nagy része sok kis helyi bank - Ausztriában sok tartományi bank - kezében összpontosul, nincs domináló bank, így a bankélet külföldi ellenőrzésének a megszerzése gyakorlatilag lehetetlen.

A magyar bankhitel forgalom hazai ellenőrzésének a feladása mindenképpen súlyos gazdaságpolitikai károkozást jelentene, de ha mindez még az EU tagsággal is párosulna, akkor a következmény katasztrofális lenne. A magyar tulajdonú vállalatok gyakorlatilag a külföldi banktőkétől kerülnének függőségbe, ami akár a magyar tulajdonú vállalatok tömeges megsemmisítéséhez is vezethetne. (Kanadában az ottani törvények szerint egy kanadai bank alaptőkéjének max. 25 százaléka lehet külföldi tulajdonban, és ezen belül is egy külföldi tulajdonos vagy érdekcsoport csak max. 8 százalék érdekeltséggel rendelkezhet.)

6.2.4. Kedvezőtlen piacszerkezet, a versenykonceptió hiányos értelmezése

Az Európai Unió - illetve előtte a Közös Piac - egész létrejöttének és létjogosultságának állandóan visszatérő indoklása, hogy az egyezmény segítségével a tagállamok között megvalósul a „szabadverseny piacgazdaság”, ezáltal növelve a résztvevők gazdasági hatékonyságát.

Ez az eszmefuttatás végig elméleti síkon maradt és az Európai Unió brüsszeli Titkársága meg sem kísérelte, hogy ezt a feltételezett hatékonyságnövekedést a reálgazdaság szférájából vett tényekkel igazolja. Ráadásul a szabadversenyos piaczgazdaság hatékonyságához elegendőnek ítélik az áruk, a tőke és a munkaerő államok közötti szabad áramlásának a lehetőségét, és *nem esik szó a piacszerkezetről.*

A piacokkal foglalkozó közgazdaságtan sarkalatos tétele, hogy *a piacszerkezet lényegesen befolyásolja a vállalatok magatartását és teljesítményét, azaz a piaci mechanizmus hatékonyságát.*

A piacszerkezet több tényező összessége, amik közül a legfontosabb a piacon szereplő vállalatok száma és azok piaci befolyása, új vállalatok piacra jutásának a lehetősége, a vállalatok függősége a vásárlóktól, valamint a reklámhirdetések hatékonysági foka. Mindezekből együttesen lemérhető *a piacszerkezet versenyszerűsége*, ami azt mutatja, hogy az egyes vállalatok milyen mértékben uralják az adott piacot, s hogy mennyiben áll hatalmukban befolyásolni az általuk forgalmazott termékek árát és a kereskedelmi feltételeket.

Csatlakozás esetén a magyar árupiac az Európai Unió árupiacának integráns részévé válnék. A magyar piacszerkezet elvesztené minden önálló befolyását, mert könnyű belátni, hogy egy 10 milliós magyar piac és egy 370 milliós EU-piac összekapcsolása esetén az Európai Unió piacszerkezete nemcsak domináló erő lenne, hanem teljesen elsőpörné a magyar piacszerkezet minden autonóm vonását.

Kérdés tehát, hogy csatlakozás esetén a szorosan vett magyar piacvédelmi törekvések hol és mennyiben érvényesülhetnének egy - az EU piacszerkezete által meghatározott versenyben?

Ami a versenyző cégek számát illeti, közismert, hogy az Európai Unión belül a fogyasztási cikkek számos fontos szektorában (elektromos, elektronikus, vegyipar, gyógyszeripar, élelmiszeripar stb.) néhány nagyvállalat dominál. Szakkifejezéssel élve: *magas a*

koncentrációs arány, azaz néhány nagyvállalat uralja a piacok nagy részét. Emiatt az Európai Unión belül tulajdonképpen már régóta nem érvényesül a teljesen hatékony szabad verseny egyik döntő feltétele, miszerint a piac kínálati oldalán egy szereplő sem lehet olyan nagy, hogy részéről a kínálat beszüntetése megváltoztatná a kérdéses termékfajta piaci árát. Az Európai Unió terjeszkedése éppenséggel elősegíti a magasabb fokú piaci koncentrációt, azaz a kevésbé hatékony piacgazdasági viszonyok térnyerését. Ez világtrend, a piacgazdaságok általános tendenciája. Akkor viszont teljesen valótlanság azt állítani, hogy az Európai Unió létezése elősegíti a szabadversenyen alapuló gazdasági hatékonyságot.

A magas koncentrációs arány az adott ipari és kereskedelmi ágazatokban közel - monopol helyzetet teremt. De a monopolista versenyben a piaci egyensúlyi ár magasabb, mint a határköltség. Igaz, a monopolista verseny nagyobb áruválasztékot nyújt a piacokon, de drágábban, mint a tökéletes versenyben. Az Európai Unión belül a fogyasztási cikkek sok fontos ágazatában éppen ilyen árfelhajtó természetű, közel - monopol piacszerkezet érvényesül, így az áruk szabad forgalma ellenére az Európai Unió piaca távolról sem olyan piac, amit a tökéletes verseny és az erőforrások optimálisan hatékony felhasználása jellemezne.

A magyar vállalatok számára elsőrendű veszély, hogy csatlakozás esetén minden hazai háttérvédelmi lehetőség nélkül kerülnének szembe a magasán szervezett, a kölcsönös érdekek alapján rendkívül összefonódott nyugat-európai piacrendszerekkel, így vajmi kevés lenne az esély, hogy az integrációs folyamatban a magyar érdekek érvényre jussanak. Magyar szempontból az lenne az ésszerű, ha a vállalati szintű kapcsolatok integrációja a magyar intézményi és jogrendszer védelme alatt történne, még mielőtt tagok lennének.

A koncentrált piacszerkezettel szorosan összefügg az *általános árszínvonal*.

Mínthogy az Európai Unión belül kialakult piacszerkezet az árszínvonalat döntően meghatározza, csatlakozás esetén ez az árszínvonal korlátlanul érvényesülne a magyar gazdaságban is, egyszerűen az Európai Unió túlsúlya miatt. A magyar termelők és a magyar vállalatok egyáltalán nem lennének képesek befolyásolni az összeurópai árszínvonalat, sem az EU összpiacán, sem pedig itthon. Egy esetleges alacsonyabb, versenyképes magyar árszint még akkor sem tudná megvédeni a magyar termelő pozícióit, ha történetesen minőségi és egyéb szempontból is versenyképes lenne. Ugyanis a nagy nyugati cégek masszív reklámtevékenysége és termékismertető módszerei rendkívül erős termékdifferenciálódást hoznak létre a fogyasztók tudatában, oly módon, hogy ki nem mondva ugyan, de a magasabb árat a jobb minőséggel azonosítják. Valamely termék tehát még alacsonyabb ár mellett is csak akkor versenyképes, ha közben az előállító vállalat nagy arányú reklámakciókkal „bizonyítja” a termék sajátos, kiemelkedő tulajdonságait.

A létükért küzdő magyar vállalatoknak egy ilyen költséges versenyben nem lenne semmi esélyük.

Végeredményben *az általános árszínvonalat többé már nem a magyar költség szint határozná meg a magyar gazdaságban, hanem az Európai Unió általános árszintje.* (Ez részben már ma is így van.) Mindez elfogadható lenne, ha a magyar jövedelemszint elérné legalább az Európai Unió átlagszintjét. A valóságban a magyar jövedelemszint az Európai Unió jövedelemszintjének kb. 20-30 százaléka.

Mínthogy az árszínvonal emelkedése egyenlő a forint értékcsökkenésével, a magyar fogyasztók jövedelme viszont forintban jelentkezik, ezért a csatlakozás ilyen tekintetben egyenlő a magyar lakosság munkájának a leértékelésével. Hétköznapi szóval ezt úgy hívják, hogy elszegényedés.

Végül a piacszerkezet versenyszerűségének fontos összetevője, hogy *új vállalatok mennyiben képesek bejutni a piacokra.*

E tekintetben az elmúlt öt év - és a társulási szerződés - tapasztalatai már egyértelműen bizonyítják azt, ami elméletileg várható volt, hogy t.i. Magyarország és az Európai Unió között a közlekedés teljesen egyirányú. A nyugati vállalatok bejutnak a magyar piacra, sőt azt felvásárolják, de fordított irányú mozgás nem létezik. Azt mondhatná valaki, hogy a magyar vállalatok csekély súlya miatt más nem is várható. Ez részben igaz. De akkor ez egyúttal annak is a beismerése, hogy esetleges tagságunk az Európai Unióban e tekintetben sem segítené a magyar versenyképességet. A statisztikai valószínűség itt is a magyar vállalatok esélyeinek a kilátástalanságát mutatja.

Mindezt egybe vetve: az Európai Unió piaca még távolról sem az a szabadversenyos piac, aminek azt egyes politikusok szeretnék elhitetni. Akkor viszont tárgyaljunk nyíltan és őszintén Magyarország és az Európai Unió közötti kapcsolatok természetéről, mert az ország és az egész lakosság anyagi sorsát meghatározó kérdésekben nincs helye sem a félrevezetésnek, sem az önámításnak.

7. Az Európai Unió politikája Közép-Európa irányában

Az Európai Unió tevékenységét döntően befolyásoló német és francia érdekeltségek számára Közép-Európa főleg és mindenek előtt mint áruehelyezési piac jelentős. Az önállósult Közép- Európa a maga kb. 80 milliós lakosságával és viszonylag fejlett gazdaságával új és igen értékes elhelyezési piac a munkanélküliséggel és túltermeléssel küszködő német, angol és francia nagyiparnak. Ezért sietett az Európai Közösség azonnal társulási szerződéseket kötni az alig, hogy felszabadult közép- európai államokkal, és a szerződések keretében sikerült is egyoldalú előnyöket kicsikarni a közép-európai kormányoktól.

Az Európai Unió szempontjából a társulási megállapodások ideális megoldást jelentettek - és jelentenek -, mert teljesen megnyitották a közép-európai piacokat a német, a francia és más nyugati termékek előtt, miközben a leghatékonyabb közép-európai iparágak exporttevékenységét változatlanul korlátozások sújtják a nyugat-európai piacokon, és

ami a legfontosabb, az Európai Unió agrárpiaca továbbra is alkalmazza a diszkriminatív, protekcionista rendszert a közép-európai termékekkel szemben, ezáltal az EU agrártámogatási alapjának az előnyeit jelenleg is csak a tagállamok gazdálkodói élvezik.

A szerződésben deklarált kölcsönös előnyökkel szemben a megállapodás nagyon jelenős, egyoldalú előnyöket biztosít az Európai Uniónak Közép-Európa rovására.

Ez az oka annak, hogy a közép-európai államok teljes tagsága ügyében már jóval kisebb az Európai Unió lendülete és lelkesedése, a kérdéssel foglalkozó hivatalos nyilatkozatok most már a lassú, „megfontolt” haladást helyezik előtérbe. A fentiek alapján ez teljesen érthető. Saját érdekeit tekintve az Európai Unió tökéletesen elégedett a jelenlegi status quo-val. Az Európai Unió már elérte gazdasági céljait: túlsúlyra tett szert a közép-európai árucseré forgalomban, s közben gyors ütemben építi ki kereskedelmi és pénzügyi pozícióit ebben a földrajzi térségben, főleg a meglévő vállalatok felvásárlása révén.

Ugyanakkor az Európai Unió számára Közép-Európa politikailag sem közömbös terület. Részen azért, mert a már megszerzett EU-pozíciók megőrzésének és teljes kihasználásának fontos feltétele a politikai stabilitás, a jelenlegi status quo alapján, részben pedig azért, mert Közép-Európa fontos ütközőzóna Nyugat-Európa és Oroszország között. 1990-ig Közép-Európa Oroszország számára volt felvonulási terület Nyugat-Európa ellen. Az Európai Unió most arra törekszik, hogy Közép-Európa a Nyugat felvonulási területe legyen Oroszország ellen.

Ahhoz, hogy az említett két cél érdekében Közép-Európa egy viszonylag könnyen formálható és megbízható politikai alakzat legyen az Európai Unió számára, lényeges előfeltétel a térség maximális politikai stabilitása. Például nem lehetnek nyílt konfliktusok, mert az Európai Unió nincs felkészülve az esetleges közép-európai konfliktusok kezelésére.

A balkáni válság bizonyítja, hogy a német, francia és angol politikai vezetés képtelen egy közösen elfogadható *modus vivendi*-t találni, amikor az 1919/20 évi párizsi szerződésben rögzített *status quo* módosításáról van szó. Változatlanul erős a befolyási övezetekben való gondolkodás, főleg a francia diplomáciában. Következésképpen az Európai Unió vezetői csak abban tudnak egyet érteni, hogy Közép-Európában semmi ne változzék. Ez egyetértés a legkisebb közös nevező alapján. A helyzet némi iróniával a múlt századbeli Szent Szövetségre emlékeztet, amely naiv önteltséggel azt hitte, hogy örök időkre állandósíthatják az akkori európai politikai viszonyokat.

Innen az Európai Unió vezetőinek rendszeres intelmei Közép-Európa felé, hogy ne zavarják a stabilitást, azaz a *status quo*-t.

Ennek a politikának a legfőbb áldozata Magyarország. Magyarország szenvedett el katasztrofális történelmi igazságtalanságot Trianonban és az 1947. évi párizsi szerződésben, és az Európai Unió vezetői most ismét arra kívánják kényszeríteni Magyarországot, hogy ne bolygassa a *status quo*-t, sőt az ő szemükben még az elszakított magyarság érdekvédelme sem kívánatos.

Amikor tehát a magyar kormányzat a nyugati politikai vezetők ilyen irányú utasításait követi, akkor valójában a francia és az angol kormánynak tesz szívességet, minden ellenszolgáltatás nélkül.

Nem felel meg a tényeknek az az állítás, miszerint Trianon agyonhallgatása esetén könnyebben fogunk bejutni az Európai Unióba. Ugyanis a belépés - ha egyáltalán megtörténik -, nem Magyarország érdeke, hanem az Európai Unióé! A jelen tanulmány végig azt igyekszik bizonyítani, hogy *egy esetleges magyar tagság Magyarországnak a jelenlegi körülmények között nem érdeke, de bizonyos feltételekkel az Európai Uniónak igen.* Teljesen téves tehát az a beállítás, hogy az Európai Unió egy nagy szívességet tenne Magyarországnak azzal, hogy felvenné tagjai sorába. Ennek az ellenkezője az igaz. És egyelőre még várjuk - már több éve -, hogy a magyar kormány számokkal és egyértelmű adatokkal bizonyítsa Magyaror-

szág fellelhető gazdasági előnyeit egy EU-tagság esetén. Természetesen a nem létezőt nehéz bizonyítani, azért késnek az ilyen adatok.

Mínthogy az Európai Unió vezetése (azon belül főleg a három vezető hatalom) szinte hisztérikusan ismételtgeti Közép-Európa és a Kárpát-medence politikai stabilitásának a fontosságát, a magyar kormány valójában rendkívül jelentős diplomáciai ütőkártyához juthatna, ha más lenne a felfogása. Ugyanis egy valódi stabilitásért cserébe éppen, hogy fel lehetne vetni a Trianon okozta problémák felülvizsgálatát, többek között az elszakított magyarság autonóm jogainak az elismerését. Végül is akkor van igazi stabilitás, ha a problémákat nem elkenődzzük, hanem azokra megoldást találunk.

Addig is szem előtt kell tartani, hogy Magyarország esetleges tagsága - a jelen körülmények között - nem magyar érdek, hanem az Európai Unió érdeke, gazdasági és politikai okokból. Nem létező előnyökért pedig semmi szükség egyoldalú engedményeket tenni a Nyugatnak.

(A legutóbbi francia választásokra külön is érdemes felfigyelni. Franciaországban ma már komoly politikai ellenzéke van az Európai Uniónak és erősödik a nemzeti politizálás híveinek a befolyása, még a kormányzaton belül is! Ez el kell, hogy gondolkottassa az Európai Unió lehangosabb magyar hangadóit is.)

8. Véggkövetkeztetések:

8.1. Egy teljes EU-tagság előre látható gazdasági következményei:

1. A gyengén tőkésített, éppen csak sarjadozó magyar tulajdonú iparvállalatok piacvesztése és tömeges csődje.
2. A magyar mezőgazdaság, főleg a gabonatermelés és állattenyésztés elsorvadása, külföldi tulajdonba kerülő magyar termőföldek.
3. Tartósan magas munkanélküliség, krónikusan elhúzódó eladósodás a nyugati bankoknál, Brüsszelből diktált monetáris és fiskálpolitikai korlátozások.

4. Az Országgyűlés és a magyar kormány gazdaságpolitikai és cselekvési szabadságának olyan súlyos korlátozása, hogy az egyenlő szuverenitásunk feladásával a gazdaságban és a pénzügyekben. Ilyen helyzetet csak egy viszonylag fejlett és kiegyensúlyozott gazdaság engedhet meg magának. (Ausztria, Svédország stb.).

8.2. Az egyedül helyes és a lakossággal szemben felelősségteljes magyar álláspont:

A válságról válságra bukducsoló, eladósodott és folyamatos társadalmi megrázkódtatásoknak kitett ország nincs abban a helyzetben, hogy vállalni tudná a tagságból adódó súlyos terheket (pl. éves tagdíj) és megkötöttségeket. Magyarország EU-tagságának az ügyét el kell halasztani olyan időkre, amikor már talpra állt az ország gazdasága, a munkanélküliség nem több, mint 5 százalék, a forint értéke stabilizálódott, a nettó államadósság már nem több, mint a GDP 60 százaléka, és jelentősen csökkentek a nyugati adósságterhek.

8.3. Magyarország az Európai Unió kivül?

Szükséges lenne egy sokirányú elméleti és gyakorlati felmérést készíteni arról, hogy milyen előnyökkel járna Magyarország függetlenségének a fenntartása, azaz kívül maradásunk az Európai Uniótól.⁴

4 A magyar közvéleménynek azt is tudnia kellene, hogy a Cseh Köztársaság ez idáig még be sem adta tagfelvételi kérelmét az Európai Unióba, Görögországban széleskörű az elégedetlenség az EU-val szemben, a frissen felvett Ausztriában is nagy az elkeseredés és a kiábrándultság az Európai Unióval kapcsolatban, mert kiderült, hogy a tagság évi nettó 1,7 milliárd márka terhet jelent Ausztriának (napi 100 millió schilling !), emiatt adóemelések is történtek, miközben az EU-cégek elveszik az osztrák cégek piacait.

Külön kérdés, hogy távlatilag a közös EU-hadsereg is lehetséges, és akkor Brüsszelben döntenék el, hogy hol harcoljanak - és haljanak meg - magyar katonák idegen célok érdekében.

Dr. Mosóczy Róbert

Csehszlovákia szétválása

1. Csehszlovákiának mint államalakulatnak néhány sajátossága

A „bársonyos forradalom” előtti időkben is érzékelhető volt hogy a három államalkotó nemzet (cseh, morva, szlovák) - amelyből kettőt az Alkotmány elismert- közötti harmónia törekeny. A politikai hatalom azonban ennek nem adott teret, nyilvánosan pedig állandóan hangsúlyozta a cseh és szlovák nemzet egyenrangúságát testvériességet. A „bársonyos forradalom” utáni időszakban azonban a két nemzet közötti ellentét sok területen a felszínre került, néha még olyan módon is, hogy Vaclav Havelt a Cseh-Szlovák Köztársaság elnökét nyilvánosan a sajtóban is sértegették, sőt lemondásra készítették. Így alakult ki az a politikai vákuum, hogy Cseh-Szlovákiának 1992. július 20 után nem volt köztársasági elnöke (a funkciót a szövetségi kormány elnöke és az országgyűlés elnöke gyakorolta).

Felerősödött szeparativista törekvések hatására Csehországban is állandóan nőtt azok száma, akik készek voltak az elszakadás, különválás mellett voksolni. Ebbe az is belejárt, hogy az 1960-1985 között Szlovákia amíg a nemzeti jövedelemből kb. 30-31 %-al részesedett, addig a beruházásokból 35-40 %-kal. Ennek 25 év alatt az lett a következménye, hogy Szlovákia mögött Csehország infrastruktúrában messze elmaradt. (Lakásépítés, városok karbantartása, úthálózat modernizálása, stb.)

Ezt a diszproporciót a csehek kezdték megenni, a morvák - mint az ezer év előtti államalapítók- mindkét nemzet szemére vetették, hogy ők lettek az országon belül a legelmaradottabbak. (Brno központja már a 70-es években egy pusztuló város benyomását keltette).

Az 1992 évi parlamenti választáson a *Vaclav Klaus* vezetett párt relatív győzelmet aratott és *kormányt alakított*. Vaclav Klaus - e művelt és széles látókörű és nagy tudású közgazdász- állt a kormány élére. Az erősödő szlovák szeparativizmus láttán a *szétválás* „támogatójává” majd 1992 második felétől „szorgalmazójává” vált.

Ilyen gyors „egyetértésre” a szlovák politika vezetői nem számítottak és nem is voltak felkészülve. Lassítani kívánták a szétválási folyamatot. Állandóan egyre keményebb feltételeket szabtak többet és többet követeltek Csehország képviselőjétől. Erre az időszakra a szövetségi kormány elszürkült, V. Havel lemondott a szövetségi köztársaság elnöke címéről.

Csehszlovákia megalakulásának kétszeri felbomlásának kronológiáját a következőkben foglaltuk össze:

- ☛ 1918. október: Megalakul a Csehszlovák Köztársaság. Ausztria cseh-morvaországi és Magyarország szlovák, magyar és kárpát-ukrán lakosságú részéből.
- ☛ 1920. június: A Trianoni szerződés Magyarország és a Szövetséges és társult hatalmúak között aláírásra került. Ez a szerződés a legkegyetlenebb volt az I. világháborút befejező diktátumok között.
- ☛ 1938. szeptember: A müncheni konferencia. Csehszlovákia átadja a szudétánémetek területét Németországnak, Szlovákia déli részét Magyarországhoz csatolják (1200 km², 1 millió 45 ezer lakos, amelyből 900 ezer magyar ajkú) Lengyelország határmenti területeket kap meg.
- ☛ 1939. március: A Wermacht megszállja a cseh területeket, létrehozva a Cseh-Morva protektorátust. Szlovákiában önálló állam alakul Kárpát-Ukrajna Magyarországhoz kerül.
- ☛ 1945. május: A szovjet hadsereg bevonul Prágába. Csehszlovákia visszanyeri a müncheni konferencia előtti határait, kivéve Kárpát-Ukrajnát és egyes lengyel területeket.

- ☛ 1948. február: Kommunista hatalomátvétel. Népi demokratikus köztársaság jön létre.
- ☛ 1960. július: Új alkotmány, Csehszlovákia szocialista köztársasággá alakul.
- ☛ 1968. augusztus: A „prágai tavasz” a Varsói Szerződés katonai beavatkozása vet véget.
- ☛ 1970. január 1.: Életbe lép a Csehszlovák Szocialista Köztársaság föderatív államberendezkedéséről szóló törvény.
- ☛ 1988. augusztus: A csehszlovák államiság hetvenedik, a szocialista fordulat negyvenedik, s a katonai beavatkozás huszadik évfordulója. Tiltakozó felvonulások Prágában.
- ☛ 1989. január: Egyhetes tüntetéssorozat, Jan Palach önégetésének huszadik évfordulóján.
- ☛ 1989. augusztus: Többezres ellenzéki tüntetések a prágai Vencel téren a '68-as beavatkozás évfordulóján.
- ☛ 1989. november: A „bársonyos forradalom”. Demokratikus változásokat követelő tömegmegmozdulások, általános sztrájk.
- ☛ 1989. december: Vaclav Havel az új államfő - 41 év után az első nem kommunista elnök Csehszlovákiában.
- ☛ 1990. június: A csehszlovákiai parlamenti választásokat a cseh Polgári Fórum és a szlovák Nyilvánosság az erőszak ellen nevű szervezet nyeri. A szövetségi parlament az ország nevét Cseh-Szlovák Szövetségi Köztársaságra változtatta.
- ☛ 1990. június: Havelt újraválasztják köztársasági elnöknek,
- ☛ 1992. június: A csehszlovákiai parlamenti választásokat Csehországban a Polgári Demokratikus Párt, Szlovákiában a Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom nyeri. A választások két győztese, a cseh Vaclav Klaus és a szlovák Vladimír Meciar nem tud megállapodásra jutni a közös állam fenntartásáról.

A Szlovák Köztársaság területi nagyságát és lakosságának számát, ideértve a magyar ajkúakat az alábbiak jellemzik:

Első Szlovák Köztársaság	Területe (km ²)	Lakosság (fő)	Ebből magyar
(1938)	38.116	2.691.000	58.000
Első bécsi döntés alapján Magyarországhoz visszacsatolt			
(1939)	12.000	1.041.401	879.007
Második Szlovák Köztársaság			
(1991. III.3.)	49.032	5.274.335	567.296

E rövid felvezetés után - a szlovák politikai vezetés magatartásának stílusának, jobb megismerése érdekében - a teljességre való törekvés nélkül bemutatjuk a szétválási folyamat egyes állomásait.

2. A szétválás előtti utolsó félév. (1992 július 1-december 31.)

A politikai küzdelmek során Csehszlovákiában sokan követelték, hogy a szétválásról népszavazás döntsön. Főleg Szlovákiában sok polgári kezdeményezés volt a közös állam megőrzéséért. V. Havel 1992 július 1-én még Pozsonyba látogatott, az új Meciar kormánnyal ismerkedett és erőfelmérést vэгzett. A Szlovák Statisztikai Hivatal közzétett adatai szerint V. Havel-t a megkérdezettek mindössze 18%-a látta volna szívesen az államfői székben, 24 %- a ezt elutasította.

A Meciar kormány gazdasági minisztere Ludovit Cernák kifejezésre juttatta, hogy a gazdasági reformot folytatni akarják, de úgy hogy az szociálisan elviselhető legyen. A privatizációban kis módosításokkal számolnak, úgy hogy a privatizációra kerülő objektumok alkalmazottait minimális előnyben részesítik: úgy kellene privatizálni, mondotta L. Cernák - hogy a tulajdonjogi viszonyok megváltozása mindkét fél számára hasznot jelentsen.

A szétválási folyamat során 1992 július 2-án új szövetségi kormány tette le a hivatali esküt. A 10 főre csökkentett kormány elnöke Jan

Strásky lett. A sajtó (nemzetközi is) már akkor *felszámoló kormány*nak nevezte. V. Klaust a Cseh Köztársaság miniszterelnökévé nevezték ki. Kormányának három ismertebb politikusa volt: Ivan Kocarnik alelnök és pénzügyminiszter, Vladimír Dlouhy gazdasági miniszter, valamint Jiri Skalicky vagyongazdálkodási és privatizációs miniszter.

De köztársasági elnököt is kellett választani a törvényhozásnak, ugyanis V. Havel mandátuma lejárt. *1992 július 2-án V. Havel két fordulóban sem kapta meg az újráválasztásához szükséges kétharmados többséget. Az új fordulót július 16-ára tűzték ki, új elnökjelöltekkel. V. Meciár sietett kijelenteni: „fognak találni olyan embert akinek szavai és tettei között nem lesz ellentét. Ez a csehek feladata. J. Strásky tragédiának tartotta a választás sikertelenségét s megállapította, hogy a szlovák képviselők pecsételték meg V. Havel sorsát. V. Klaus miniszterelnök azon nyomban Londonba utazott és John Major brit miniszterelnököt tájékoztatta arról, hogy a cseh népnek nincs olyan érzése, mely szerint végleg elveszítené V. Havelt. A nyugati sajtóvisszhangok szerint úgy tűnt, hogy megpecsételődött a föderáció sorsa és szétesése már eldöntött ügy.*

Budapesti vélemény: V. Havel a törvény értelmében még három hónapig tisztségében maradhat. Addig vagy sikerül új elnököt választani, vagy október 5-én megszűnik ez a poszt és átszáll a szövetségi kormányra az elnöki funkció gyakorlása is. A cseh sajtó hangoztatta: V. Havel a választások harmadik - kétmenetes - fordulójában újra jelöltheti magát. V. Klaus véleménye:...."Havel veresége a szövetségi parlamentben ismét a közös állam szétesését dokumentálja. *„tiszteltetben tartjuk a szuverén és független Szlovákia létrehozásához való jogot, ezért nem fogjuk gátolni törekvéseiket.* (Ami személyes benyomásait illetve, Klaus úgy vélte, hogy az emberek meg fogják bánni a szakadást. Elmondta még, hogy az ő felesége szlovák, és a családjukban is mindenki sajnálja a történeteket). *V. Meciár is megszólalt: Július 5-én interjút adott a Le Monde c. francia lapnak: „nem akarjuk a függetlenségünket, de ránk kényszerítik”.*

A Szlovákia önállóságáért harcoló Meciar már az elnökválasztás sikerelensége után panaszkodott, hogy a csehek szaván fogták. Meciárnak tapasztania kellett, hogy az új cseh kormány nem az a cseh kormány amely a „bársonyos forradalom” után jött létre. A *V. Klaus* által vezetett cseh kormány tisztában volt azzal, hogy a gazdaság átalakítása során milyen fontos az időtényező és ezért *kimondta, hogy nem ért egyet az időhúzással.*

Ezzel szemben V. Meciar a döntés húzásának-halasztásának taktikáját akarta követni. Nem tudta, vagy nem akarta magát beleélni cseh partnerének helyzetébe, pedig biztos tisztában volt azzal, hogyha Szlovákiában megváltoztatják a gazdasági reform ütemét, Csehországban ez a reform eredményeinek a felhígulását jelentené.

A Cseh Köztársaság kormányának programnyilatkozatát július 13-án hozták nyilvánosságra, amely egyebek között megállapította, a kormány feladata, hogy egyértelműen felvázolja a Cseh Köztársaság érdekeit. Ezen alapvető érdekek közé tartozik a demokratikus jogállam építése, a gazdaság radikális átalakítása és a Cseh Köztársaság csatlakozása a európai és más nemzetközi intézményekhez.

A Szlovák Nemzeti Tanács július 15-én fogadta el a V. Meciar kormányfő által előterjesztett programnyilatkozatot. Eszerint a kormány kötelezi magát arra, hogy a szuverenitást csakis alkotmányos eszközökkel szerzi meg. Az új szlovák kormány programjának célja a szociális és ökológiai célú piacgazdaság működtetése. A gazdaságpolitika fő céljának a *szlovák gazdaság összeomlásának megakadályozását és a fokozatos foglalkoztatási lehetőség megteremtését tartotta.* A makroökonómiai stratégia alapja a fejlesztési stratégia, amely az eddig érvényesített horizontális restriktív gazdaságpolitika helyére lép. A szlovák programnyilatkozat a *direkt gazdaságirányítás eszközeit elutasítja,* de nem mond le az aktív befolyásolás lehetőségéről. *Folytatják a privatizációt.* Igyekszenek megteremteni a Szlovák Köztársaság energetikai önállóságát. Elsőrendű feladatnak tartják a bōsi erőmű befejezését, a mohi atomerőmű építési ütemének optimalizálását, stb. Támo-

gatja a nemzetközi útvonalak elsődleges fejlesztését. A Rajna-Majna-Duna csatorna megnyitásával kapcsolatban folytatni fogják a Duna szlovák szakaszának rekonstrukcióját a mélyvízi hajózásra. Elsődleges gazdasági kérdésnek tekintik az új munkahelyek létesítését, azzal a céllal, hogy megállítsák a munkanélküliség növekedését.

A szlovák kormány programnyilatkozatának parlamenti *vitájában V. Meciar hangsúlyozta nincs más lehetőség mint a nemzetközi jogtalanlás kivívása és említést tett a cseh kormány titkos terveiről.*

Közben Prágában július 16-án folytatódott a „tragikomikus” elnökválasztás, ahol az új jelölt (M. Sládek) elenyészően kevés szavazatot kapott és a harmadik fordulót július 30-ára tűzték ki. Erre is reagálva V. Havel levelet küldött a szövetségi parlamentnek. *Bejelentette, hogy 1992. július 20-án 18 órakor lemond elnöki tisztségéről.* A harmadik fordulóra július 30-án került sor, de a három jelölt közül egy sem kapta meg az előírt kétharmados többséget. A köztársasági elnök jogkörét a szövetségi parlament elnöksége és a szövetségi kormány vette át.

Az ezt követő időszakban felgyorsultak a cseh és a szlovák kormány közötti tárgyalások. V. Klaus és V. Meciar 1992. július 22-én már Prágában találkoztak. Elsősorú kérdés volt az államjogi elrendezés, hogyan lehet szétválasztani a szövetségi hatáskörben lévő intézményeket. (TV, Rádió, Statisztikai Hivatal, Biztonsági Szolgálat, stb.) Megegyeztek, kezdeményezni fogják, hogy a szövetségi parlament szeptember 30-ig alkossa meg a föderatív köztársaság megszűnéséről és a vagyoneelosztásról szóló alkotmány-törvényt.

Bécs után V. Meciar Budapestre is ellátogatott (szeptember 9.), ami sajátos módon szlovák-szlovák párbeszéddel kezdődött. Ugyanis a pozsonyi kormányküldöttség először a Magyarországi Szlovákok Szövetségének vezetőivel találkozott (a szlovák kormány szóvivője azt mondta a miért kérdésre, hogy ki akarták használni a rendelkezésre álló időt).

A sajtótájékoztatón elhangzottakból ítélve a tárgyalat témákban nem volt közeledés.

- ☛ Bős fontos kérdés, de szlovák vélemény szerint erről alig tárgyaltak, magyar vélemény szerint sokat;
- ☛ Szlovákia nem fogadja el a C-változaton folyó munkák leállítására vonatkozó magyar javaslatot ;
- ☛ a magyar kormány érvénytelennek tekinti az 1977.évi szerződést, a partner nem;
- ☛ az elterelés az országhatár megsértését jelentené, a partner szerint nem, stb.

A szlovákiai és csehországi vezető erők a Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom és a Polgári Demokrata Párt első emberei V. Meciar és Vaclav Klaus 1992 július 23-án Pozsonyban kimondták, kezdeményezni fogják, hogy *a szövetségi parlament szeptember 30-ig alkossa meg a szövetségi köztársaság megszűnéséről és vagyonelosztásáról szóló törvényt.* Már hozzá is kezdtek a közös intézmények lebontásához. Megállapították, hogy a Csehszlovák Tudományos Akadémia és a Csehszlovák Mezőgazdasági Akadémia működése a továbbiakban felesleges, ezért indítványozni fogják felszámolásukat. Javasolták, hogy törvényben szabályozzák a szövetségi biztonsági és információs iroda szolgálati működési körét, illetve osszák el az intézményt.

Szükségesnek tartották új egyezmények kötését, az emberi jogok, külpolitika, külkereskedelem, gazdasági együttműködés, védelem, stb. területén. Problematikusnak minősítették a közös adó- és pénzrendszer illetve pénznem megtartását. Megállapodtak, hogy egyes szövetségi intézmények (pl. rádió, TV, stb.) átalakulási folyamatát a legrövidebb időn belül, de *legalább 1992 december 31-ig meg kell valósítani. Hogy a szövetségi köztársaság mikortól szűnne meg arról V. Klaus - szavai szerinti- nem tárgyaltak.* De közölte, hogy *december 31-ig van közös költségvetés.* Januártól már mindkét köztársaság a saját zsebére gazdálkodik. A tárgyalás alapján a törvényalkotás illetve jogalkotás menrendje az alábbi lett:

1. A szövetségi kormány megszűnéséről: szeptember 30.
2. vagyoneosztásról: október 15.
3. jogutódlás kérdése: október 15.
4. a két köztársaság együttműködéséről: október 15.
5. vagyoni jogi, pénzügyi, polgári törvények: november 30.

1993. január 1: önálló állammá válik Csehország és Szlovákia. Javasolták vám- és fizetési unió létrehozását, de hosszú távon a két köztársaságnak önálló fizetési eszköze lesz. V. Klaus leszögezte, hogy a két pénz átváltási árfolyamát a cseh és szlovák gazdaság teljesítőképességétől függően állapítják meg. A szlovák vezetés hangsúlyozta, hogy a csehszlovák korona marad fizetési eszköznek; az egyik ország állampolgárait a másikban nem tekintik idegennek. A választási jogon kívül mindazon jogok megilletik, mint eddig. A határ útlevél nélkül is átléphető lesz. Nem tervezik vámhivatal felállítását. A védelem január 1-e után is közös lesz. V. Klaus kijelentette, hogy meglepődtek a szlovák fél részletekbe menő felkészültségén. A külföldi sajtó néhány figyelme méltó kommentárja:

Reuter: - a csehek vagy egy államot akarnak közös kül- és belpolitikával, vagy két önálló államot;

AP hírügynökség: - most a különválás módjában és ütemében állapodtak meg;

Der Tagesspiegel: - a hatodik csúcstalálkozó súlypontját az az új szlovák kísérlet képezte, hogy egy tíz esztendőre szóló szerződés megkötésével elejét vegye az államszövetség végérvényes széthullásának.

Ez azonban Klaus számára elfogadhatatlan volt.

Egy további fontos találkozóra V. Klaus és V. Meciar között 1992 október hónapban Prágában került sor. Ekkor egyre világosabbá vált,

egyes fő kérdésekben a felek nem egyszer eltérő politikai és közgazdasági elképzelései.;

- ☞ megállapodtak, hogy a vámunió-megállapodás szövegét október 28-án a Csehszlovák állam létrejöttének 74.évfordulóján közzéteszik. (Megj: groteszk ötlet volt).Ratifikálást novemberre irányozták elő. A vámunió alapelvei szerint nemcsak az iparcikkek, hanem a mezőgazdasági termékek is szabadon mozoghatnak majd a két köztársaság között. A vámunió szervei döntéshozó, végrehajtó és bírósági egységből fognak állni.
- ☞ október 20-ig felosztják egymás közt az EK-export most még közös kvótáit;
- ☞ a kuponos privatizáció első hullámában sok szlovák vásárolt cseh részvényt, s akadtak csehek is, akik szlovák vállalatok papírjaiba fektették a (majdnem) ingyenes vagyonyjegyek pontjait. Megállapodtak, hogy a megalkotandó beruházás-védelmi egyezményben biztosítani fogják a befektetések érvényesíthetőségét (nem lett világos, hogy a privatizáció további hullámaiban is engedélyezni fogják-e a kereszt-tulajdonlást);
- ☞ *a szlovákok elképzelései szerint a csehek és szlovákok egy „fiktív cseh-szlovák únió” állampolgárai lennének, s egymás országában teljes jogegyenlőséget élveznének. A csehek szerint ez csak arra lenne jó, hogy zavarossá tegyenek olyan kérdéseket, mint a sorkatonai szolgálat, útlevelkiadás. stb. Prága ezért egyértelműen szét akarja választani a cseh és a szlovák állampolgárságot.*
- ☞ A cseh és a szlovák korona szétválasztását három szakaszban javasolták megvalósítani. A szétválás utáni első szakaszban (minimum hat hónapig) minden maradna a régiben : mindkét köztársaságban a fizetési eszköz a csehszlovák korona maradna. A második szakaszban már önálló pénz lenne Csehországban és Szlovákiában, de az árfolyamot 1:1 arányban rögzítenék. A harmadik szakaszban felszabadítanák a két fizetési eszköz árfolyamát.(V. Meciar úgy nyilatkozott, hogy a szakaszok határidőzítése a gazdasági helyzet alakulásától fog függni).A pénzünió létrehozásával kapcsolatban felmerült az a kérdés, hogy V.

Klaus miért szorgalmazta a fokozatos lépéseket tartalmazó forgatókönyv elfogadtatását, noha számos közgazdasági és pénzügyi érv mellett szólt. hogy nemcsak az országot kell 1993 január 1-ével szétválasztani, hanem a pénznemeket is. A kívüllónak úgy tűnik, hogy a cseh kormányfőt erre egyrészt kollegiális előzékenység készítette, másrészt pedig a cseh és szlovák külkereskedelmi kapcsolatok sajátossága. Ugyanis a Szlovákiába irányuló cseh kivitel jelentősen meghaladja a Szlovákiából Csehországba irányuló exportot. A közös pénz megszűnése esetén a Szlovák Nemzeti Banknak reagálni kellene a devalvációra, amely ugyan értékesebbé tenné a cseh vagyont és árut a szlovák vagyonnal és áruval szemben, de egyúttal meg is drágítaná. Tehát a Szlovákiába irányuló export csökkenne és a Csehországba menő szlovák export pedig növekedne. Ez rövid távon a cseh-szlovák termelés visszaesését eredményezhetné, a szlovákiai pedig növelné. Ebben az időpontban a cseh közgazdászok abból indultak ki, hogy a szlovák fél végül is rájön, hogy jobb ha a cseh országrészhez viszonyítva meghátrál, minthogy az 1:1-hez árfolyammal hagyná tönkremenni iparát és ő is a közös pénz megszüntetését szorgalmazza majd:

- ☞ a cseh-szlovák határ kijelölésével nem lesz sok gond, hiszen vonala a XII. század óta szilárd. (E határ vonalát a magyar királyság véglegesítette. Ezt a helységek, hegyek elnevezése is tükrözte: pl.: Magyar -Morva határhegység) csak a határ két oldalán állók változtak. A pontos kijelölést majd 1993-ban végzik el;
- ☞ a föderáció békés szétválását a két köztársaság barátsági és együttműködési egyezményben fogja rögzíteni;
- ☞ a legkényesebb kérdés az ún. vagyonelosztás. A két kormány már korábban elvben megállapodott abban, hogy az ingatlanokat az kapja, akinek a területén van, az ingóságokat pedig a 2:1 arányban Csehország javára osztják el, de ettől a szlovák kormány kezdett eltávolodni. Kártérítést szeretett volna kapni a cseh területen fekvő, szövetségi tulajdonban lévő részéért, fő-

képp arra hivatkozva, hogy a közös szövetségi főváros úgysis a cseheké lesz. Olyan követeléssel is előállt a szlovák kormány, hogy Prága - mivel a katonai repülőterek zöme cseh földön van - adjon pénzt néhány szlovák bázis felépítésére. A cseh kormány ezektől keményen elzárkózott.

A szétválás „okmányosításának” egy újabb jelentős állomása volt 1992 október 30-a. Klaus és Meciar Londonból való megérkezésük után a prágai Ryzynél repülőtéren (!) 16 fontos államközi megállapodást írt alá. A Cseh-Köztársaság és a Szlovák Köztársaság különválását szabályozó törvényeket illetve államközi szerződéseket a 3. sz. melléklet tartalmazza.

A cseh és szlovák kormányfő - kastélylátogató túrának is beillő tárgyalás-sorozatának menetében 1992 november 9-én került sor az újabb tárgyalásra. (Bruno - Zidlochovice).

Az előrehaladás főbb vonásai

- ☞ többféle vagyonmegosztási alapelv lesz. Az 500 milliárd koronára becsült szövetségi vagyon java részéről a területi elv alapján döntenek, vagyis annak a tulajdonába kerül az adott ingatlan, ahol fekszik. Az ingóságok esetében a csehek javára kedvezőbb 2:1 arányú megosztást alkalmaznak, s az esetek elenyésző százalékában az ún. történelmi elv fog életbe lépni. Ez utóbbit elsősorban a hagyományosan cseh nemesi családok tulajdonában volt szlovák kastélyokra alkalmazzák majd. A szövetségi minisztérium felügyelete alatt álló vállalatokat pedig olyan arányban osztják el, ahogy az eddigi privatizációs fordulók alapján a csehek és a szlovákok részesedést szereztek bennük (az elosztás menetének kidolgozására 3 cseh és 3 szlovák tagból álló bizottságot állítottak fel);
- ☞ megállapodtak az egységes adórendszerben (korábban is a csehek ezt szorgalmazták, a szlovákok húzták-halasztották) amelynek révén mindkét köztársaság polgárai megismerkednek a hoz-

záadott értékadóval (1993. január 1-e után kezdődik az adóreform);

- ☞ megállapodtak, hogy a visegrádi hármak 1993. január 1 után „négyek” lesznek, s a szabadkereskedelmi megállapodást már a két kormány külön-külön írja alá. (Ezt a szerződést 1992 november 28-án még a szövetségi kormánynak kellett volna aláírni);
- ☞ valamennyi egyezményt egy 15 évre szóló „ Barátsági és Együttműködési Szerződés”-ben fogják összefoglalóan is rögzíteni.

Az 1992. októberi tárgyaláson nyitva hagyott kérdések közül háromban (a vám- és adóhatárok, valamint a közös hadsereg felosztásának ügye) most sem tudtak megegyezni. A Csehszlovák Hadsereg felosztásával kapcsolatban úgy döntöttek, hogy további részszerződéseket kell kidolgozni pl. a katonai levéltárakról, a légi közlekedés irányításáról és a légvédelem elosztásáról.

A november 9-i találkozón jelentős lépést tettek előre abban az irányban, hogy az év végéig jogi, nemzetközi szerződésekkel alátámasztott rendszere elkészüljön. Ezért kifejezték reményüket, hogy a november 23-ra tervezett újabb találkozó már az utolsó lesz.

A bonyolult csehszlovák államszövetség (három parlament, három kormány) minisztériumainak száma közel annyi volt, mint a 60 milliós Német Szövetségi Köztársaságé. Ennek megfelelően a nemzeti parlamentek 1992 november 17-én szentesítették a válást, - a szövetségi parlament, amelynek még két kamarája is volt november 25-én. *Ezzel alkotmányossá vált a válás.*

Ezután is folytatódtak a kormányok tárgyalásai: november 23-án *újabb hat egyezményt írtak alá.* Megállapodás született az árucsergoforgalommal kapcsolatos adminisztratív együttműködésről, a védelemről, a Csehszlovák Televízió, Rádió és Sajtóiroda felszámolásával kapcsolatos vagyoni elrendeződésről. Továbbra is nyitva maradt az áru-

csere-forgalommal összefüggő vám - és adó elszámolásának, a szövetségi vagyon elosztásának kérdése. Ez utóbbiban nyitva maradt az egykori állam aranykészletének, az 1918 után szerzett ingatlanoknak és a vagyonejgyes privatizációban befektetett értékeknek megosztása, kezelése.

A törvény Csehszlovákia jogutódaként a Cseh Köztársaságot és a Szlovák Köztársaságot jelölte meg. 1992 végéig befejezték tevékenységüket a szövetségi szervek, a közös hadsereg és a biztonsági erők. Hatáskörük a köztársaságokba kerültek át. A szövetségi kormánytól a bíróságok hatáskörét a köztársasági kormányok veszik át. A köztársaságok saját felelőségükre kötnek nemzetközi megállapodásokat. Gyakorlatilag már 1992 december 31-e előtt is sok önálló jogot vindikált magának Szlovákia (pl. a szövetségi törvény ellenére harcokcsikat szállított Szudánba).

Azonban nagyon felháborodtak azon a cseh ötleten, hogy Csehország átvénné a közös állam zászlaját, ezért a törvény megtiltja az utódállamoknak Csehszlovákia állami jelképeinek használatát.

Csehszlovákia tagsági kvótáját az IMF-ben az intézményben megszabott elvek szerint osztják szét. *A föderáció kötelezettségei a lakosság létszámának arányában szállnak át az utódállamokra.* Az egész szövetség területén tevékenykedő állami vállalatok székhelyük köztársaságában maradnak s le kell mondaniuk a másik térfélen lévő fiókjaikról, termelőegységeikről.

A vagyonejgyes privatizáció központjának vagyonából az ingóságokat a területi elv, a vagyonkönyvek eladásából befolyt összeget 2, 29:1 arányban Csehország javára osztják el (a részletkérdések rendezése a szakértői közös bizottság feladata lesz).

A szlovák parlament már 1992 december elején tárgyalta az *1993 évi költségvetést*. Bár a kiadási oldalt - *az IMF tanácsai alapján* - jelentősen csökkentették, érzékelhető volt, hogy a szlovák vezetés nem

bízik abban, hogy képes lesz egyensúlyban tartani a költségvetést. Erre utalt az is, hogy készültek a szlovák korona kibocsátására. Mivel az új pénz külföldi kinyomása és leszállítása előreláthatólag fél évet vesz igénybe, felkészültek arra a lehetőségre is, hogy szükség esetén felülpecsételt csehszlovák koronát használjanak. Ez már annak a beismerése is volt, hogy a szlovák kormány képtelen lesz eleget termi a közös, stabil pénz használatára vonatkozó feltételeknek.

„Nem pénzreform lesz, csupán a pénz egyszerű technikai átváltására kerül sor „igyekezett megnyugtani a társadalmat a Csehszlovák Állami Bank szlovák alelnöke. V. Meciar kormányfő pedig kijelentette, hogy *a szlovák pénz nem fog gyengülni a cseh valutával szemben, mint ahogy a szlovák gazdaság is előbb-utóbb meg fogja előzni a csehországit.*

A szlovák parlament 1992 decemberében elfogadta a *Szlovákia Nemzeti Bankjáról szóló törvényt.* Azt hogy mennyit és miképp vesz át a szövetségi jegybank betétállományából és adósságaiból, külön jogszabályban fogják elrendezni. A bank létrehozása kb. 210 millió korona többletkiadást jelentett (az elnököt, az alelnököt és a nyolctagú banktanácsot - a kormány javaslatára- hat évre nevezi ki a köztársasági elnök).

Mivel a *cseh és szlovák állampolgárságot szigorúan szétválasztják,* - ehhez a cseh kormány ragaszkodott- a Csehországban élő több mint 350 ezer szlováknak állampolgársági kérelem gyanánt a vagyoni helyzetét tartalmazó kimutatást kell majd a hatóságokhoz benyújtani. Csak az igényelhetette a cseh állampolgárságot, aki legalább már 2 éve a köztársaságban lakott (Prága ezzel mindenekelőtt a szlovákiai cigányok beáramlása elé akart akadályokat állítani).

A Cseh Nemzeti tanács 1992 december 29-én jóváhagyta a cseh állampolgárságról szóló törvényt, amely *a kettős állampolgárságot kizárta.* (Kivételesek azok, akiknek már 1993 január 1-e előtt kettős ál-

lampolgárságuk volt.) A Szlovák Nemzeti Tanács ennek megfelelően rendelkezett.

E szerint a Szlovák Köztársaság állampolgárának azok tekinthetők, akiknek 1969 január 1-én csehszlovák állampolgárságuk volt, de a Szlovák Köztársaság területén születtek.

(A szlovákok migrációja Csehországba 1969 után gyorsult fel, s jelenleg a szlovákok 6,3% - a él Csehországban (Szlovákiában 4,5 és Csehországban 0,35 millió). A törvény értelmében szlovák állampolgárságot kaphat az a cseh, akinek tartós lakhelye több mint 2 éve a Szlovák Köztársaság területén van.

Megkezdték a leendő cseh-szlovák határon a vámellenőrző pontok létrehozását.

Elgondolásuk szerint itt majd csak az árumozgást rögzítik, a személyek szabadon utazhatnak.

A válás előtti utolsó hónapban felújultak az állam felségjelei (zászló, címer, himnusz, stb.) körüli viták. A Cseh Nemzeti Tanács december 17-én elfogadta a Cseh Köztársaság alkotmányát, és ezt követően elfogadta a Cseh Köztársaság felségjelvényeiről szóló törvényt is. Megszavazta, hogy a jelenlegi szövetségi állami zászló a Cseh Köztársaság állami zászlója lesz. És tette ezt annak ellenére, hogy Cseh- Szlovákia Szövetségi Gyűlése néhány nappal ezelőtt szavazott meg olyan törvényt, hogy a Cseh-Szlovák Köztársaság felségjelvényeit az utódállamok egyike sem használhatja. Vitathatatlan tény, hogy a cseh nemzet azt az államot, amelyet a világon szinte egyedülálló geometriájú zászló képviselt, mindig is nagyon a saját államának tekintette.

A szlovák nemzet azonban érzelmileg sohasem kötődött ehhez a zászlóhoz.

A szlovák nemzetben a fehér-kék-piros trikolor zászló mindig is romantikus hagyományokat élesztgetett. A magyar szabadságharc ellen 1848-ban felkelő szlovák önkéntesek az említett, és a forradalmi francia trikolorral túlságosan is emlékeztető lobogóval indultak harcba.

Az új Csehszlovák Köztársaság zászlajának megalkotásától két évtized sem telt el addig Tiso szlovák állama azzal együtt, hogy Hlinka Szlovák Néppártján kívül minden más pártot betiltott, és - legalábbis a zászló tekintetében - visszatért az 1848-as császárhű szlovák felkelők zászlájához. 1968-ban, amikor a szlovák főiskolai hallgatók megtartották a nagy csallóközi menetelésüket és útközben magyar kamionosokat vertek meg, ismét csak fehér-kék-piros trikolor alatt vonultak. Ez a trikolor megjelent az 1989- és novemberi eseményeket követő tömegtüntetéseken is. 1990-ben pedig a Szlovák Nemzeti Tanács, a Szlovák Köztársaság felségjelvényeként alkotmánytörvényével beiktatta.

A Szlovák Köztársaságnak tehát megvan az állami zászlaja, felségjelvénye. A szlovák politikusok ugyanakkor sorozatosan jelentették be tiltakozásukat, mondván, hogy tisztességtelen, ha a Cseh Köztársaság a hét évtized után kimúlt Csehszlovák állam zászlaját kívánja továbbra is használni. Egyes szlovák politikai körök hasonlóképpen a Magyar Köztársaságnak róják fel, s az irredentizmus megnyilvánulásának tartja, hogy Magyarország címerében a hármashalom és a kettős kereszt szimbóluma ma is szerepel. Sokakat sért az is, hogy az úgynevezett szlovák trikolort az orosz meg a szlovén állam is használja, sőt a szlovén állam nem átalította címerében a szlovák hármashalmot is elhelyezni.

Közeledvén 1993 január 1-hez minden nap tartogatott új elemeket (egyeztetettet és vitásat egyaránt), amely mélyen reprezentálja a két kormány gondolatvilágát. Ezekből néhányat mutatunk be:

- ☛ Imrich Andrečák szövetségi védelmi miniszter - aki 1993-ban a szlovák kormány védelmi minisztere lett- azt tartotta az elmúlt

időszak legnagyobb eredményének, hogy a csehszlovák hadsereg felosztására nyugodt, békés körülmények között került sor;

- ☞ a szétválás méltó megünneplésére 1993 január 1-én már árusították az első szlovák alkalmi bélyeget. Január 2-ára pedig elkészítették az első postabélyegeket, amelyen a szlovák címer látható;
- ☞ a szlovák közlekedési és távközlési miniszter december 29-i sajtótájékoztatóján bejelentette, hogy 1993-ban még érvényben lesznek a jelenlegi csehszlovák bélyegek. Az új bélyegek érdekessége az, hogy nincs rajtuk feltüntetve a pénznem (az alkalmi bélyegen egy nyolcas, a címeres postabélyegen egy hármas szám látható);
- ☞ az említett miniszter egyik legproblematisabbnak a csehszlovák légitársaság ügyét tartotta. Azt mondta, hogy a cseh fél már 1990-ben megkezdte a felkészülést a szövetségi vagyon felosztására. A légitársaság 1991 májusi privatizálását inkorrekt lépésnek minősítette;
- ☞ hasonlóan vélekedett a tengerhajózás privatizálásáról. A hajók és kikötői létesítmények értéke több tízmilliárd korona volt. A szlovák kormánynak nem volt beleszólási lehetősége, mert a privatizációt a szövetségi Külkereskedelmi Minisztérium felügyelte.

A Prágai Szövetségi Gyűlés (Parlament) 1992 december 17-én tartotta utolsó ülését és ezen a törvényhozás önmagát felosztottnak nyilvánította. Ezt megelőzően azonban

- ☞ a demokratikusan és jogszerűen megválasztott képviselők további politikai karrierjük védelmében nyilatkozatot fogadtak el, amelyben emlékeztették a két utódköztársaság parlamentjét, hogy azonos módon választották őket, s a Szövetségi Gyűlés megszűnte nem jelentheti automatikusan tagjai mandátumának érvénytelenítését. A több képviselő által bírált indítványt szövegszerűen elfogadták;

- ☞ a cseh törvényhozás ezt megelőzően jóváhagyott alaptörvényében helyet szorított a munkanélkülivé váló honatyák egy részének, megteremtve a Cseh Köztársaság Szenátusát (a felső vezetés ezt Szlovákiában elutasította).

A Szövetségi Parlament ülésnapján búcsúbeszédék sora hangzott el. Jan Strásky méltatta a közös munkát a szétválás fájdalommentes kezelésében. Michail Kovác a Szövetségi Parlament elnöke (akit 1993 február hónapban a Szlovák Köztársaság elnökévé választottak), hangsúlyozta, hogy egy rendezett folyamat végén indulhatnak el az önállóság útján. Kifejezte meggyőződését, hogy ez minden vonatkozásában európai út lesz, s hogy a két köztársaság között az együttműködés és a barátság határa húzódik meg.

Az ünnepi záróülésre meghívták a diplomáciai testület képviselőjét is. A vendégek között foglalt helyet V. Havel, Csehszlovákia utolsó államelnöke. A Lidové Noviny napilap két munkatársa még 1992 november hónapban a World Media hálózathoz csatlakozott újságírók - így a HVG - számára készített interjút V. Havellal.

Ebből csak négy gondolatot emelünk ki:

- ☞ a demokratikus választásokon kifejeződtek a szlovák önállósulási törekvések, küzdöttek, győztek;
- ☞ Morva országban megvan a vágy az autonómiára. Szerintem a Cseh Köztársaságot öt csehországi régióra kellene felosztani, és ehhez jönne Morva ország és Szilézia;
- ☞ elnökjelöltségem nagyrészt V. Klaustól és a kormánykoalíciótól függ, de a sorsom nincs az ő kezükben;
- ☞ a bátyámmal együtt visszakapott örökséggel egyenlőre egy KFT foglalkozik.

A Cseh-Szlovák Szövetségi Köztársaság szétválásával kapcsolatban aláírt szerződések, egyezmények, megállapodások jegyzékét a mellékletben foglaltuk össze.

3. Elágazás

A Cseh - és Szlovák Föderatív Köztársaság új szövetségi kormányának 10 minisztere 1992. július 2-án tette le az esküt. Ekkor már világos volt, hogy ez a kabinet skizofrén helyzetbe került, hiszen eleve nem volt más választása, minthogy Csehszlovákia gyors és lehetőleg fájdalommentes felszámolásának *átmeneti kormánya legyen. A szövetségi kormány miniszterelnöke a Polgári Demokrata Párt jelöltje Jan Strásky lett.*¹

Bár a megbízatásuk négy évre szólt, de csak 100 napra szóló munkatervet dolgoztak ki. Ekkor J. Strásky két változatban gondolkodott:

- ☞ ha folytatódik a szétválási folyamat, akkor a szövetségi kormány energiáját az ebből adódó teendők kötik le;
- ☞ ha kisebb csodával határos módon mégiscsak fennmaradna a föderáció, akkor konkrét munkatervet kell készíteni.

J. Strásky mindig a közös állam fennmaradásával szimpatizált. V. Klaus viszont a V. Meciárral való első találkozás folyamán letett ugyanerről a szándékáról. Eredetileg V. Klaus is közös állam fennmaradását szorgalmazta, de mint realista, felismerte, hogy szlovák partnere legfeljebb az időt húzza, hiszen nem célja a szövetségi államforma megmentése.

J. Strásky már ebben a nyilatkozatában elismerte, hogy a nyugati mintájú demokrácia, a polgári társadalom és a piacgazdaság megteremtésére irányuló változásokban Csehország már abban az időpontban messzebbre jutott Szlovákiánál.

A nagy álmodozó (J. Strásky) akkor még azt hangoztatta: Csehszlovákia „*csupán* „, *ketté válik* és nem két idegen állam születik. Ez azért lényeges, hogy a világ egyformán kezelje majd, mind a Cseh Köztársaságot, mind Szlovák Köztársaságot:

¹ J. Strásky nyilatkozata az Új Szónak 1992. szeptember 11.

- ☞ elismerte, hogy ha valaki szabadságot kiáltva erőnek erejével emancipálódni kíván, és nagykorúsítani akarja magát, azt milliárdokról szóló érvekkel sem lehet visszatartani szándékától;
- ☞ a két önálló köztársaság közötti laza szövetséget „uniót”, már J. Strásky is elvetette: az úgynevezett laza közös állam nem más, mint fából vaskarika. Azonos katonai doktrína mellett nem létezhet kétféle külpolitikai vonalvezetés. A gazdasági törekvés, a vám- és pénzügyi politika sem „feleselgethet”, egymásnak holmiféle mondvacsinált államszövetségben. Ennél lényegesen áttekinthetőbb az az alapállás, amikor két vagy több független állam a legkülönbözőbb együttműködési szerződések egész sorát köti meg egymással;
- ☞ egy esetleges későbbi közös állam létrehozásával gondolatával kapcsolatban hangsúlyozta, az idő most nem a közös állam pártfogoltjainak érdekében dolgozik: ám ez nem jelentheti azt, hogy kínai fal vagy szögesdrótkerítés lesz a cseh-szlovák határon;
- ☞ ismeretes, hogy a Szlovákiában élő nemzeti kisebbségek számára nem megnyugtató, hogy az 1992 júliusában elfogadott szuverenitási nyilatkozat nem említi a kisebbségek alkotmányos jogait; az új szlovák alkotmány pedig az eszméjéből fogant. J. Strásky hangsúlyozta, hogy a cseh alkotmány alapelvei a demokrácia és a polgári társadalom principumai lesznek. Csehország nyilván csak akkor fog tudni Szlovákiával emberjogi kérdésekben bárminő szerződést kötni, ha ugyanezek az eszmék érvényesülnek a gyakorlatban.

Kevésbé ismert politikai személyiség Magyarországon Jan Kalvoda a cseh kormány alelnöke, aki szintén nyilatkozott.² Kalvoda már ekkor kifejtette, hogy a kocka régen el van vetve:

- ☞ a szlovák alkotmány, előtte pedig a függetlenségi nyilatkozat elfogadása már csupán feltették az i-re a pontot;

² J. Kalvoda nyilatkozata az Új Szónak 1992. szeptember 25.

- ☛ a föderációban csak annyi életerő van, mint egy tetszhalottban. A szlovák kormánynak mégsem volt türelme egyeztetett lépésekben haladni a kettéválás dolgában. Meciar úr és pártfogói ehelyett állandóan lépéselőnyben kívántak lenni. Populista eszközökkel bizonygatták, hogy határozottan és napra készen politizálnak;
- ☛ a köztudatban azt hintették el például, hogy az úgynevezett „maastrichti egyezményvel rokonítható Csehszlovákia, azaz a tervezett európai unió kicsinyített mása. Ez látszólag csökkentette felelősségüket az ország kettészakításáért - ám a valóságban ez aligha lenne egyéb, mint pénztárcát nyúzó szlovák önállóság.

A politikai rendszerváltás megítélésében is jelentős különbség van a két ország rész között. Csehországban 1992 júniusában a gyors gazdasági reformokat és a nyugati mintájú demokráciát szorgalmazó pártok kapták a szavazatok többségét, míg Szlovákiában az 1989 előtti rendszernek egy korszerűbb fazonú kölcsönző nemzetibolsevista irányzat kerekedett felül, amely elve a kommunista gyökerekből táplálkozó baloldaliságra, a túlhangsúlyozott nemzeti érzelmek sugallta önállóságra építette programját mondotta J. Kalvoda.

Már akkor nem rejtette véka alá, hogy Szlovákiát egy más berendezkedésű országnak minősítette, ahol veszély fenyegeti a demokráciát. Szlovák részről érlelődik az a szándék is, hogy a nemzetközi szervezetek szemében a Cseh Köztársaság társtettes legyen.

Az öröklés kérdésében hangsúlyozta, hogy csakis korrekt tárgyalások során lehet a vitás kérdésekben megállapodni, de a Cseh Köztársaság ebben az új helyzetben már nem vállalhatja a nagyvonalú, idősebb fivér szerepét. Az eddigi tárgyalások során a felek már sok mindenben megállapodtak, de az igazán lényeges dolgokban egyenlőre halogatják az érdemi döntést. „Jómagam szinte kizártnak tartom, hogy a jövőben megőrizhető lenne az egységes pénznem és azt sem hiszem, hogy Csehország és Szlovákia között létrejöhetne egy elfogadható nívón

működő vámunió. Kínos dolognak ígérkezik a vagyoneelosztás is. A cseh kormány alelnöke mindezt 1992 szeptember végén nyilatkozta!

A nyilatkozatban J. Kalvoda foglalkozott a cseh és szlovák felfogás különbözőségével is. A csehek nem a nemzetállam gondolatából, hanem a civil társadalom (demokratikus jogállam, a fejlett országokhoz igazodó piacgazdaság) feltételeinek megteremtéséből indulnak ki. Ez áll összhangban a legutóbbi választások eredményeivel is, hiszen Csehország lakossága 1990-ben a kommunista rezsimre, 1992-ben pedig annak rózsaszínű változatára mondott határozott nemet. Kalvodát nagyon nyugtalanították a szlovák alkotmány egyes pontjai, illetve az a hangnem, amelyben az alkotmányvita zajlott.

Feltűnt neki az a hangnem, amelyet a magyar mozgalom képviselőivel szemben használt a DSZM a pozsonyi parlamentben. Úgy vélte, hogy a politikai kultúra nivójának alapvető mértéke - legalábbis Európa civilizáltabb tájain -, hogy a kormányzat milyen magatartást tanúsít az ellenzékkel szemben. Prágából úgy tűnik, hogy V. Meciar a szlovák ellenzékre, illetve az ugyancsak oppozícióba szorult nemzeti kisebbségre összpontosítja indulatait, azért, mert aki kisebb azon mindig könnyebb elverni a port.

Sok felvetés hangzott el 1992-ben, hogy Csehország és Szlovákia között hozzanak létre egy úniót. J. Kalvoda - aki a Klaus kormány nevében 1992. szeptember 15-én terjesztette a parlament elé az alkotmánytervezetet - eredeti és rá jellemző nyíltsággal adott hangot véleményének: abszurd dolognak tartanám, hogy az egyik napon kettéoszszuk az országot, másnap viszont valamiféle bizonytalan küldetésű, homályos jövőjű államközösséget hozunk létre. Már csak azért sem valószínű az ilyesmi, mert a cseh kormány a piacgazdaság nyugati rendszeréhez szeretne mihamarabb csatlakozni, ezzel szemben a szlovák kormányprogram szociálisan igazságos gazdaságpolitikáról, szociális piacgazdaságról beszél, ami nem más, mint fából vaskarika. Egy kierőszakolt unió helyett én a nyitottság, a versengés, a kölcsönösen előnyös gazdasági integráció híve vagyok. Így legalább az is világosan

kitűnik, hogy a mai Csehszlovákia két utódállamából melyik ország-rész lesz az, amelyik előbb tud ötről hatra jutni.

Arra a kérdésre, hogy életképesnek tartja-e Szlovákiát, azt válaszolta J. Kalvoda, hogy a szlovák politikai képviselőt arra figyelmeztette a cseh partnert, ez ne a mi gondunk legyen, hogy ez szlovák belügy. Tudomásul vettük ezt az álláspontot.

A cseh kormánynak az a feladata, hogy Csehország életképességét, nemzetközi versenyképességét őrizze meg és a szlovák kormány feladata, hogy egy esetleges nehézségen úrrá legyen.

A volt cseh kormányfő - a bársonyos forradalom egyik kiemelkedő alakja, most ellenzéki politikus- aki nem is elsősorban gyakorlati politikus, inkább politológus és filozófus interjújában a *cseh-szlovák viszony problémáját taglalva rendhagyó módon jellemzi a cseh nacionalizmust.*

P. Pithart³ *nem tudja megérteni miért van Szlovákiában oly kevés józan közgazdász.* Nem ismerik saját közgazdasági állapotukat. Szlovákiában valamiféle közgazdasági romanticizmus van túlsúlyban annak bizonyosságára, hogy a racionálisan ki nem számítható tényezők a szlovák gazdaság számára hatalmas ösztönző erővé válhat, s kiegyenlítenek minden hátrányos helyzetet. V. Meciárt nem csupán Szlovákia önállóságát olyan vehemensen hirdető magatartása miatt választották meg, hiszen nem sokkal korábban még legalább ilyen meggyőződéssel föderális húrokat pengetett, s nem is reform kommunista sztereotípiái miatt, amelyek szintén vitathatatlanok. Elsősorban azok választották őt, akik számára, fellépésével kompenzálta az önbizalom hiányát, ami sajnos alapvető szlovák probléma. De ebben nekik senki sem tud segíteni.

³ Národna obroda 1992.november 20.

P. Pithart azt mondta, hogy száz vagy százhusz évvel ezelőtt a csehek sem viselkedtek másként Ausztriával szemben: ugyanúgy kicsinyesek, sértődékenyek, kisebbségi komplexumban szenvedők voltak, sokat adtak a külsőségekre, nem egyszer nevetséges volt a magatartásuk. Fokozatosan öntudatra tettek szert, de azt sem szabad elfelejteni, hogy végül is *mérhetetlen* szerencsájük volt.

„Mi csehek egymás után kétszer is többet kaptunk, mint amit egyáltalán eltudtunk volna képzelni, és amit hajlandóak és képesek lettünk volna önerőnkől kiharcolni. 1918-ban a győztes hatalmak maximálisan kedvező határokat szabtak meg számunkra, amilyenekről senki még csak nem is álmodott... Az 1945-47 és években ez a történelmi térség nemzetiségi szempontból homogénné vált, (megjegyzésem: 1938-ban többek között 3,5 millió német (23,4 %); 825 ezer magyar (5,6 %) élt Csehszlovákiában. A cseh nemzet az ország lakosságának 43,2 százalékát tette ki. Csehországban 1992-ben 48 ezer németnek valló állampolgár élt), hogy a lehető legtaktikusabban fejezem ki magamat megszabadultunk a németektől. A cseh nacionalizmus, amely így kétszer egymás után jóllakott... szendereg. A nemzeti elvhez nem jutottak el a csehek önmaguktól, segített ebben a háború, genocídium, a holocaust, a kitelepítés. Minimális az a szándék, hogy józanul szemléljük a cseh nacionalizmust P. Pithart szerint a csehek úgy viselkednek, mintha ártatlan szüzek lennének, és elfelejtik, hogy a nacionalizmus problémáját helyettük valaki más mindig megoldotta, esetleg maga a történelem. A nacionalizmus Csehországban leginkább az önzés formájában tenyészik.

Csehszlovákia második kettéválásával kapcsolatos filozófia megértéséhez hozzájárulhat Magda Vásáryovának az APA hírügynökségnek adott nyilatkozata. Azt mondta, hogy Csehszlovákia nem volt képes belenézni az igazság tükrébe. A bécsi missziót vezető nagykövet aszszony az elválásban látott pozitívumot is, mégpedig azt, hogy ezentúl mindenki saját magáért felel és nem háríthatja a felelősséget másokra. Reméli, hogy a társadalom nem kezd például belső vagy külső ellen-

séget keresni. Sajnálta, hogy nem jelennek meg érdekes könyvek a szlovák történelemről.” *Csak nevetni lehet az olyan műveken, amelyek szerzői állandóan azt hangsúlyozzák : Szvatopluk szlovák nagyherceg volt.*

Ota Sik a válásról

Meglehetősen sötéten látta Csehszlovákia szétesését, s annak gazdasági következményeit Ota Sik, cseh közgazdász, az 1968-as prágai tavasz fő gazdasági ideológusa, aki ma a svájci St. Gallen egyetemének professzora, és 1992 nyarán a *Wirtschaftswoche* című német gazdasági hetilapnak adott rövid interjút.

- *Sik úr, ön szerint képes lesz Szlovákia egyedül megállni a lábán?*
- Teoretikusan természetesen elképzelhető a túlélés, csak az kérdés, hogy a lakosságnak milyen áldozatokat kell hoznia ezért. Az élet-színvonal mindenképpen zuhanni fog méghozzá jelentősen.
- *Vladimír Meciar Pozsonyban ezt másképp látja. Úgy véli, hogy a szlovák nehézipar csak akkor tud felépülni, ha majd Prágának nem lesz beleszólása a szlovák gazdasági ügyekbe.*
- Meciar elfelejti, hogy Szlovákiának nagyon szoros az összefonódása Csehországgal, például a szlovák import nagy része is onnan származik. Becslésem szerint a szlovák gazdaság kétharmada a cseh és morva szállításoktól függ.
- *Ezeket a gazdasági kapcsolatokat nem lenne szabad szétszakítani. Szlovákia függetlenségének kinyilvánítása esetén a szövetségben belüli kereskedelem két önálló állam közötti külkereskedelemmé válna.*
- Éppen ezért Szlovákia külkereskedelmi mérlege gyorsan deficitbe fordulna. Nem tudom elképzelni, hogy Csehország ezt a deficitet

hosszú távon hajlandó lenne finanszírozni, különösen akkor, ha a szlovákok meg akarják tartani a közös valutát.

- *Teljesen kizártnak tarja, hogy két különböző gazdasági rendszer egyazon valutával működjék?*
- Azt ugyan el tudom képzelni, hogy az új cseh kormányfő V. Klaus néhány vállalatot mégiscsak támogasson állami forrásból, mintegy kivételt téve velük. Meciar számára azonban ez szabály. Csak egy kis adag piacgazdaságot megvalósítani éppúgy lehetetlen, mint egy kicsit teherbe esni. A közgazdasági logika azt diktálja, hogy a privatizálás útján tovább kell haladni.
- *És ha a szlovákok ezt nem akarják végigcsinálni*
-annak az a veszélye, hogy előbb vagy utóbb elbuknak.
- *és a cseheknek nem törik bele ebbe a bicskájuk, hiszen legfontosabb piacuk éppen Szlovákia?*
- Természetesen a válás nekik is fájdalmas lenne és az állam szolgáltatásaiért a föderáció megszűntével többet kellene fizetniük-vegyük csak a diplomáciai képviselőket, vagy a postát és a vasutat. Ezen felül természetesen visszavetné a privatizációt is, hiszen csehek és szlovákok a szövetség mindkét részében szereztek érdekeltségeket a vállalatokban és a tulajdonokat újból fel kellene osztani. Hosszabb távon azonban ezek a problémák leküzdhetők.

4. Összefoglalva

1993 január 1-én életrekelet a cseh-szlovák határ. Egyenlőre a két nemzet állampolgárainak nem kell útlevél. Szabadon mozoghatnak az áruk is, hiszen a két köztársaság vámunióban állapodott meg. Ám hogy ezt nem tekintik öröknek, abból is látható, hogy már épülnek a vámházak. A két kormány illetékesei már december hónapban szel-

lőztették, hogy a közös csehszlovák korona az elfogadott hat hónapos átmeneti idő előtt megszűnhet.

Prágában már decemberben közzétették: az új cseh pénz ötezres címletére - a történelem fintoraként- Tomás G. Masaryk képmását nyomják, azé a férfit, aki 74 éve „megalkotta” Csehszlovákiát. Jogi szempontból 1992 december közepén minden készen állott, hogy december 31-én megszűnjék létezni Masaryk műve. De azért maradtak nyitott kérdések is, pl.:

- ☛ mi legyen a föderációs tartalék elenyésző hányadát képviselő „szlovák” arannyal;
- ☛ miként rendezzék az államközi elszámolást a vagyonyjegyes privatizációval kapcsolatban.

Mindkét új köztársaságnak már volt alkotmánya. Mindkét alkotmány olyan parlamentáris rendszert intézményesített, amelyben a tényleges irányítási jog a törvényhozásnak felelős kormány kezében van, s amelyben a köztársasági elnök jogköre gyenge. Nem csoda: Csehországban a V. Klaus vezette PDP, Szlovákiában a V. Meciar vezette DSZM egyaránt fölényrel nyerte meg az 1992 júniusi parlamenti választásokat és a két miniszterelnök nem kívánt teret adni a hatalmi ágak közötti harcnak.

Az államfői jogkör meghatározása körül Csehországban heves viták folytak. V. Havel, a legesélyesebb jelölt - hazai, s talán még inkább külföldi tekintélyére támaszkodva többször is leszögezte, nem hajlandó pusztán pecsételő -, aláíró - és koszorúzógépként működni. Mégsem volt képes elérni, hogy az elnök jogosult legyen törvényeket kezdeményezni. A törvényeket ugyan visszaadhatja a parlamentnek, ám az a következő szakaszban megerősítheti azokat. Az „alkotmányjogi jellegű” törvényeket, amelyeket a képviselőháznak három-ötödös, tehát minősített többséggel kell elfogadnia, a köztársasági elnök nem küldheti vissza. V. Meciar még kezesebb elnököt akart. A két új köztársaságban 1993 elején vált esedékessé az elnökválasztás.

A cseh alkotmány *kétkamarás törvényhozást* ír elő. A korábbi köztársasági parlament, a 200 tagú Cseh Nemzeti Tanács átalakult a két-kamarás törvényhozás képviselőházává. Létrehoztak egy 81 tagú szenátust is, amibe csak 40 éven felüliek - elsősorban a felbomlott szövetségi parlament munkanélkül maradt képviselői- kerültek. *Szlovákiának egykamarás parlamentje van.*

A cseh alkotmány szerint az alapvető emberi és szabadságjogokkal kapcsolatos, Csehország által elfogadott *nemzetközi szerződések jogszabályi ütközés esetén erősebbek a belső törvényénél.* A szlovák alkotmány erre nem tér ki.

Fontos vonása a cseh alkotmánynak, hogy bevezetője a: „Mi a Cseh Köztársaság csehföldi, morvaföldi és sziléziai polgárai” a szlovák - a nemzetállami eszmét tükrözve „Mi a szlovák nemzet” formulával kezdődik.

A cseh jogrend - szemben a szlovákkal - nem ismeri az anyanyelv fogalmát. Valós, a lengyel, a német a főként Ostrava-környéki magyar és egyéb kisebbség létszáma nem is vet fel igazán ilyen gondot Csehországban, bár a „morva” kérdés létezik. Az öngazgatási rendszerről annyit írnak, hogy milyen hierarchia működik. De a csehországinál vidékiesebb, vallásosabb morvaföld - központja Brno- semmi olyan alkotmányos külön jogállással nem rendelkezik, amely lehetővé tenné a „morva” sajátosságok érvényesítését. Igaz, a morváknak csak egy maroknyi kisebbsége vallja önálló nemzetnek magát „nyelvük” is inkább a cseh nyelv tájszólásaként fogható fel. A morvák elszakadása nem fenyegeti Prágát, de kulturális és pénzügyi autonómia igényük kategorikus elutasítása fokozhatja a már most is meglévő feszültségeket.

Az állampolgárság kérdését a két köztársaság *asszimmetrikusan rendezte.* A cseh állam csak azoknak a szlovákoknak adja meg az állampolgárságot, akik legalább 2 éve Csehországban laknak és lemondanak szlovák állampolgárságukról.

Szlovákia viszont minden további nélkül hajlandó szlovák állampolgárságot adni a cseh állampolgároknak, akik nem tolonganak ezért. Csehországban naponta 600-700 szlovák ad be állampolgársági kérvényt.

5. A cseh és a szlovák gazdaság teljesítőképessége

A népességi adatok szerint a 15,5 millió lélekszámú szövetségi köztársaság lakosságának 33,5 %-a él Szlovákiában, ahol 1991-ben az összes GDP 29,2%-át termelték. Az ipari termelés megoszlására is ez a részesedés a jellemző (Szlovákia 29 %).

A gazdasági fejlettség tekintetében Csehország jóval Szlovákia előtt áll. Néhány fontosabb termék megoszlását a két köztársaság között az alábbi táblázatban foglaltuk össze:

A legfontosabb termékek megoszlása a két köztársaság között

1990 évi adatok

Megnevezés	Mennyiség	összesen	ebből				Cseh
			Csehország		Szlovákia		szlovák
			mennyiség	%	mennyiség	%	arány
GNP (1991)	milliárd kor	644,1	456,0	70,8	188,1	29,2	2,42
Elektromos energia	millió kwó	86626	62558	72,2	24068	27,8	2,60
Fekete és barnaszén	ezer tonna	104540	100994	96,6	3546	3,4	28,48
Vas	ezer tonna	9667	6106	63,2	3561	36,8	1,71
Acél	ezer tonna	14873	10094	67,9	4779	32,1	2,11
Olajfinomítás	ezer torma	13800	7297	52,9	6503	47,1	1,12
Gépkocsi	darab	191233	187780	98,2	3453	1,8	54,38
Színes TV	darab	385800	6025	98,4	79775	1,6	0,02
Hűtő és fagyasztó gépek	darab	448992	-	-	448992	100,0	-
Gabona	ezer tonna	12564	8947	71,2	3617	28,8	2,47
Burgonya	ezer tonna	2534	1755	69,3	779	30,7	2,25
Hús	ezer tonna	964	676	70,1	288	29,9	2,35

Az elmúlt évtizedekben iparosított Szlovákiában a vas- és acélgártás (ez kellett a hadiipari termeléshez is) a kőolaj-feldolgozás fokozott fejlesztésére koncentráltak. Ezenkívül volt egy munkamegosztás a két országrész között a közszükségleti cikkek gyártásában is (televízió, hűtőgépek, személygépkocsik, stb.). Így a GDP-ből való szlovák részesedést messze meghaladja az acélgártásban (32,1 %), az olajfinomításban (47,1 %). A volt Csehszlovákia televízió-termelésének 98, hűtőgép termelésének pedig 100%-a Szlovákiában koncentráldott. A fogyasztási cikkek közül lényegében 100%-os volt Csehország részesedése a személygépkocsi gyártásból. A Skoda MB

mindent elkövetett, hogy gátat szabjon a személygépkocsi termelés szlovákiai meghonosodásának, pedig nagy teljesítményű és modern gyárat építettek fel Pozsony közelében

Geológiai adottságok következtében a széntermelés mindössze 3 %-át reprezentálja Szlovákia. Kedvező adottságok miatt jó helyzetben van a szlovákiai mezőgazdaság és élelmiszeripar, kukoricából pedig lényegében monopol helyzettel jeleskedik.

Szlovákia a volt köztársaság ipari termeléséből közel 29%-ot tudhatott magának, a teljes kivitelből pedig majd 30%-ot. Az exportrelációs megosztás azt mutatja, hogy Szlovákia jobban kötődött a volt KGST-országokhoz:

Az exportreláció megoszlása

	Cseh Köztársaság	Szlovák Köztársaság
	(százalékban)	
Volt Szovjetunió	8.5	14.7
Közép-Kelet-Európa	12.5	16.0
Nyugati ipari országok	68.3	56.1

Csehország nemzeti jövedelme mintegy 2,5-szerese a szlováknak. Csehországban a munkanélküliség aránya 3,7%, Szlovákiában 11,2% (1992. májusi adatok). Az inflációs ráta Csehországban 53, Szlovákiában 59,3 % volt. Az ipari termelés mindkét köztársaságban közel azonos mértékben csökkent 1991 folyamán: Csehországban 24,4, Szlovákiában pedig 25,4% -al.

Amikor a szétválási folyamat csaknem félreérthetlenné vált (1992 közepe) a külföldi befektetőkre az általános tartózkodás volt a jellemző. A befektetők azon a véleményen voltak, hogy szívesen látnák a

szétválás minél gyorsabb lebonyolítását, miután a nyugati befektetések 80 %-át jelenleg felszívó Csehország jobban kötődne a Nyugathoz. Csehországban 1991-ben 500 millió dollárt, Szlovákiában 106 milliót fektettek be. A nyugati befektetők helyzetértékelése felgyorsította a cseh kormány tevékenységét. V. Klaus miniszterelnök időt és fáradságot nem kímélve sürgette a szlovák féllel a tárgyalások befejezését. Ez meg is lepte a szlovákokat (megjegyzésem: Prága mielőbb meg akart szabadulni Szlovákiától, a Bősi vízlépcsővel kapcsolatos nemzeti és nemzetközi bonyodalmaktól, s a visegrádi hármaknál is több szabadságra jelentett be igényt).

Csehszlovákia bruttó adósságállománya az 1991 végi 9,31 milliárd-ról 1992 május végéig 8.7 milliárd dollárra csökkent (5 hónap alatti szaldóváltozás -600 millió dollár). Exportja a konvertibilis övezetbe 38 %-al nőtt, míg importja csak 3%-al.

A szétválással kapcsolatos tárgyalásokon megállapodtak a költségvetés szétosztásában. Prága beszüntette a szubvenció folyósítását Szlovákiának. (A szlovák költségvetés 1992 június végén már 24,6 milliárd korona hiányt mutatott).

1992 közepén Meciar kormányfő gazdaságpolitikai tanácsadó testülete nyilvánosságra hozta programját. Cáfolták, hogy Szlovákia önálló jegybankra és önálló valutára törekedne. A program szerint a közeljövőben a privatizációt tovább folytatják, de nem lehet szó nemzeti kiárusításról, az állam pedig nem vonulhat ki az importból. Lassítják a hadiipar átállítását, felújítják a fegyver exportot. A gazdasági tervezés ismét a gazdaságpolitika fontos részévé válik, s bár szükség lenne külföldi tőkére, elképzelhetőnek tartották a tőkeimport szigorúbb szabályozását. E program ismeretében a nyugati szakértőket úgy idézi a *londoni Economist*, hogy *Pozsony a XX. század végének problémáira XIX. századi válaszokat adott*. Nyugati szakértők már akkor hangsúlyozták, hogy szétválás esetén Csehország továbbra is jó befektetési térség marad, Szlovákia viszont befektetési kockázattá válik. Más té-

nyek és adatok szerint is a *válás pénzügyileg óriási kockázatot jelent Szlovákia számára.*

És végezetül vessünk egy pillantást a magyar és csehszlovák nemzetgazdaság teljesítményének alakulására. Mindkét országban tovább folytatódott a gazdasági hanyatlás, bár mértéke az 1991. évinél mérsékeltebb volt. Magyarországon az elmúlt három évben (1990-1992) a bruttó hazai termék kerekén 20 %-al esett vissza, és a jelenlegi színvonalra olyan, mint az 1970-es évek vége felé volt. A gazdasági teljesítmény csökkenése nem kizárólagosan magyar jelenség.

Az IMF 1993 januári számítása szerint az átalakuló kelet-európai országokban együttvéve 1992-ben a bruttó hazai termék 10,4%-al csökkent, miközben az iparilag fejlett országokban 1,4 %-al, a fejlődő országokban 6,1 %-al nőtt. (A közlemény hajlamos ezeket a viszonyszámokat abszolút megjelenési formájukban értékelni, pedig egy olyan országban, vagy országcsoportban, ahol a GDP 10000 dollár, ott 1 %-os növekedés 100 dollárral felel meg, a fejlődő régióban, ahol a GDP kb. 1000, ott 1 %-os növekedés 10 dollár. A kelet-európai országok GDP-jét 5000 dollárnak feltételezve 10%-os csökkenés 500 dollárt jelent.

A visegrádi hármak, - most már négyek- 1992 évi teljesítményének csökkenése kisebb volt, mint Kelet-Európa más országaiban. A GDP a visegrádi csoportban 1992-ben kb. 5%-al, az utóbbi három évben összesen mintegy 20%-al csökkent. Sajnálatos azonban, *hogy viszonylati kereskedelempolitikai koncepció hiányában mind a három visegrádi partnerrel külkereskedelmi forgalmunk széttöredezett.*

A bruttó hazai termék alakulása (összehasonlítható árakon)

	Magyarország	Csehszlovákia	Lengyelország
1990	96,7	98,6	88,1
1991	85,2	83,7	82,2
1992*	80-81	79-80	81-82

Forrás: KSH Tájékoztató és Bulletin 1992/3 KSH * A GKI Rt becslése.

A szélesedő nyugati recesszió, az erősödő belföldi piac védelem (lásd osztrák, francia, német kifinomult és durva módszereket pl. sztrájk, rombolás, importtilalom, dömpingvád. stb.) arra enged következtetni, hogy 1993-ban a gazdasági folyamatokban határozott fordulatra nem lehet számítani, de az sem kizárt, hogy tovább mérséklődik a belföldi felhasználás, mindegyik „visegrádi” országban. Magyarországon a két balkezes gazdaságpolitika (azt is importálják amit hazánkban meg lehet termelni, azt is visszafejlesztjük, amihez adottságaink megvannak (pl. gabona, acél, alumínium, TV gyártás, stb.), következményeként felvetődik a kérdés: akkor mit termelünk (narancsot, gyapotot)? A nemzetközi munkamegosztás objektív elemeit nélkülöző gazdaságpolitika négy éve ezt eredményezte.

Forrásmunkák

Folyóiratok, napilapok: Új Szó (független pozsonyi napilap), Magyar Hírlap, Magyar Fórum, Magyar Nemzet, Népszabadság, Heti Világgazdaság 1990-1993. évi számai.

Melléklet

A CSEH-SZLOVÁK SZÖVETSEGI KÖZTÁRSASÁG szétválásával kapcsolatban aláírt szerződések, egyezmények, megállapodások jegyzéke

- ☛ Szerződés a személyi okmányokról
- ☛ Szerződés a vízumkötelezettség megszüntetéséről
- ☛ Szerződés a cseh-szlovák határokról
- ☛ Szerződés a külföldiek tartózkodásáról
- ☛ Megállapodás a korábbi szövetségi állami szervek és szervezetek munkaügyi kötelezettségeinek és jogainak kölcsönös átruházásáról
- ☛ A cseh-szlovák vámunió-megállapodás
- ☛ Megállapodás a bűnüldöző szervek együttműködéséről
- ☛ Szerződés a kettős adóztatás megakadályozására
- ☛ Szerződés a két köztársaság jószomszédi kapcsolataira és együttműködésére
- ☛ Szerződés a csehszlovák hadsereg feloszlásáról
- ☛ Megállapodás a Kelet-Szlovákiai Vasművek és a Krivoj-Rog-i Vasércbánya közötti szerződésben foglalt jogok és kötelezettségek átvételére
- ☛ Beruházás-védelmi egyezmény
- ☛ Törvény Csehszlovákia jogutódairól
- ☛ Törvény, amely megtiltja az utódállamoknak Csehszlovákia állami jelképeinek használatát
- ☛ Megállapodás Csehszlovákia IMF tagsági kvótáinak szétosztásáról
- ☛ Törvény az állami vállalatok szétosztásáról

☞ *Törvény:*

- a Szövetségi Biztonsági és Hírszerző Szolgálatról
- a Televízióról és a Rádióról
- a Hírügynökségről
- a Tudományos Akadémiáról
- az Államvasutak szétosztásáról

- ☞ Megállapodás a kereskedelemmel összefüggő vám - és adóel-számolásról
- ☞ Megállapodás az Európai Közösségbe irányuló exportkvóták szétosztásáról
- ☞ Megállapodás a csehszlovák állampolgárság szétosztásáról
- ☞ Megállapodás a társadalombiztosításról
- ☞ Megállapodás a csehszlovák korona szétválasztásáról
- ☞ Külpolitikai együttműködési megállapodás
- ☞ Megállapodás a vagyoneelosztásról
- ☞ A föderáció békés szétválasztásáról szóló barátsági és együtt-működési keretegyezményről.

Neszmélyi György

Magyar - Dél-Koreai gazdasági kapcsolatok különös tekintettel az agrárkülkereskedelem perspektíváira

Az újonnan iparosodó ázsiai országok, a "tigrisek" egyik jellegzetes országa, a Koreai Köztársaság dinamikus gazdasági fejlődést mutatott fel az elmúlt 30 évben, amely különösen az 1980-as években hozott világvizonylatban is látványos eredményeket. Az alig egy emberöltővel ezelőtt még a világ egyik legszegényebbnek tartott országban az utóbbi három évtizedben mintegy nyolcvanszorosára nőtt a nemzeti jövedelem (1962.-ben 87 USD/fő, 1993.-ban 7.100 USD/fő). A Koreai Köztársaság erőteljes kormányzati irányítás mellett végrehajtott exportorientált gazdaságfejlesztési politikája eredményeként több ipari ágazatban (pl. elektronika, gépgyártás, textilipar) világvizonylatban is versenyképessé vált. Az előrehaladás dinamizmusa még jelenleg is tapasztalható, bár üteme az 1980-as évekhez képest némileg csökkent.

1. A Magyar-Dél-Koreai kapcsolatok kialakulása, érdekvizonyok tegnap és ma

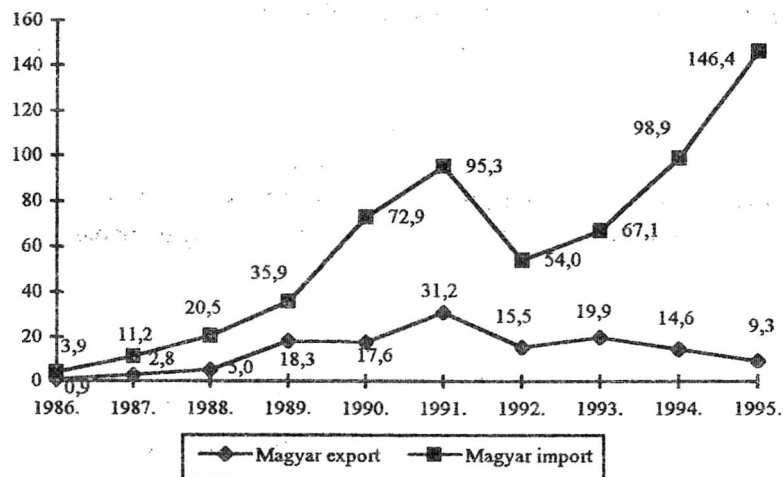
Magyarország és a Koreai Köztársaság között 1989.-ben jött létre a diplomáciai kapcsolat, a kapcsolatok felvételét koreai oldalról a Roh Tae Woo egykori elnök nevéhez fűződő ún. "északi politika" tette lehetővé, amelynek lényege az akkori szocialista országokkal való kapcsolatok fejlesztése egyrészt azzal a céllal, hogy a javuló viszony elősegítheti a Koreai-félsziget békés újraegyesítését, másrészt az a várakozás, hogy a kelet-közép-európai országok kedvező hídfőállást jelenthetnek a koreai export-expanziós törekvések szempontjából az Európai Közösségek felé (mint leendő tagok). Fokozottan vonatkozott mindez Magyarországra. Mivel az egykori szocialista országok közül hazánk volt az első, amely felvette a diplomáciai kapcsolatot a Koreai Köztársasággal, Magyarország egy rövid ideig keleti irányban is

“hídfőállást” jelentett. Magyar oldalról is egyfajta eufória jellemezte a kapcsolatok kezdeti időszakát, a magyar várakozások a gazdasági válságból kiemelkedést jelentő hatalmas tőkebefektetésekre számítottak, arra, hogy Magyarország a távol-keleti tőke európai expanziójának bázisa lehet, valamint a ma már komoly belső vásárlóerővel rendelkező új partnerben a délkelet-ázsiai térség perspektivikus export-piacát vélték felfedezni. Rövid idő alatt kiépültek a két ország közötti államközi kapcsolatok jogi-szerződéses keretei. A kereskedelmi megállapodás, a beruházás-védelmi megállapodás, a kettős adózást kizáró egyezmény, valamint a műszaki-tudományos együttműködési megállapodás fontos alappillérei a gazdasági együttműködésnek.

A Magyarország iránti kiemelt dél-koreai érdeklődés azonban 1992.-re alábbhagyott, addigra a Koreai Köztársaság már valamennyi európai (volt) szocialista országgal közvetlen kapcsolatot létesített, emellett világossá vált, hogy ezek az országok csak hosszabb távon válhatnak az EK teljes jogú tagjaivá, így a dél-koreai exportőrök magyar “hídfőállásról” nem tudnak rövid távon az EK piacára könnyebben bejutni. A koreai világméretű export-expanziós törekvések léptékéhez képest a magyar belső piac jelentéktelennek számított, emellett felismerték azt is, hogy a kapcsolatfelvétel végső politikai célja nem valósulhat meg: a továbbra is keményvonalas kommunista Észak-Korea és egykori európai “barátai” között a viszony annyira elhidegült, hogy a Korea-közi kapcsolatok rendeződését ezek az országok nem képesek a “másik oldalról” elősegíteni.

A kétoldalú áruforgalomban - mindkét oldalról - mintegy 50%-os visszaesés következett be 1992.-ben. A magyar export visszaesésének oka főként az exportálható árualap csökkenése volt, emellett magyar részről is érezhetően lanyhult a Koreai Köztársaság iránti érdeklődés. A Magyarországra irányuló dél-koreai export főként amiatt esett vissza, hogy a dél-koreai cégek az által exportált háztartási elektronikában egyrészt csökkent a fogyasztói kereslet, másrészt a piac kezdett telítődni és az exportőrök késlekedtek újabb termékek bevezetésével.

Magyarország és a Koreai Köztársaság bilaterális külkereskedelmi forgalma (millió USD)

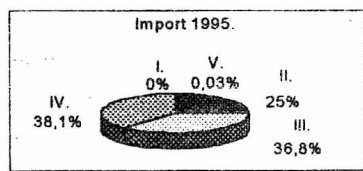
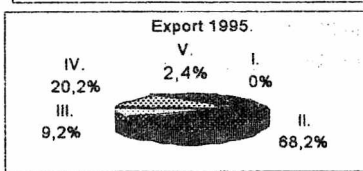
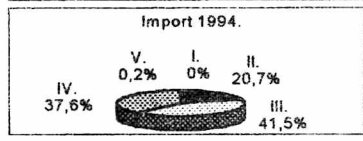
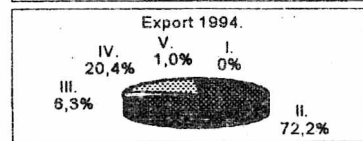
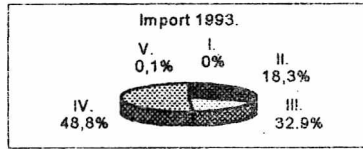
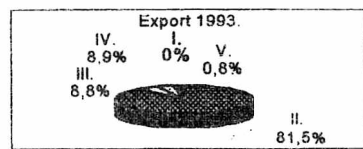
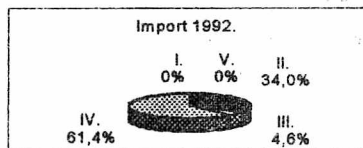
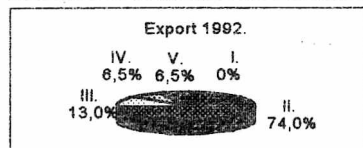
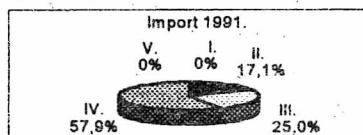
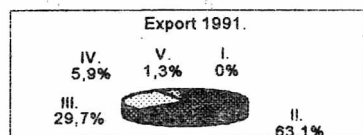

Forrás: NGKM/IKM

A kezdeti illúziók elmúltával előtérbe kerülnek a két ország valós igényei, lehetőségei. Az árucseré-forgalom bővítése, valamint a külgazdasági együttműködés más típusai (pl. vegyesvállalat) ha nem is hatalmas, de távlatilag perspektivikus piacot jelenthet a magyar vállalatok számára. Megfigyelhető tendencia, hogy az összforgalom növekedése mellett markáns magyar passzívum alakult ki, ezt a tendenciát növekvő magyar áruexporttal kellene mérsékelni. Amint az a túloldali diagramok adataiból látható, agrár-kivitelünk egyelőre még igen csekély hányadot képvisel a Dél-Koreába irányuló magyar exporton belül, és ezt az arányt célszerű lenne - legalább néhány százalékponttal - növelni. Közismert, hogy a magyar élelmiszergazdasági ágazat súlya lényegesen nagyobb a nemzetgazdaságon belül, mint a fejlett nyugati országokban. A magyarországi GDP 20%-át, valamint a teljes magyar export 25%-át az élelmiszergazdaság állítja elő. Fontos a kérdés fog-

lalkoztatási oldala is, az ágazat jelentős, mintegy 22%-os foglalkoztatottsági arányt képvisel.⁷ Annak ellenére tehát, hogy a délkelet-ázsiai térség nyilvánvalóan nem válhat a magyar agrárexport döntő felvevő piacává, az exportlehetőségek még kismértékű bővítése is jótékony hatású lehet.

*A magyar - dél-koreai áruforgalom struktúrája (%-ban)
(magyar oldalról nézve)*

- I. *Energiahordozók*
- II. *Anyagok, félkésztermékek*
- III. *Gépek, berendezések*
- IV. *Ipari fogyasztási cikkek*
- V. *Mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek*

Forrás: Szóuli Ker. Kirendeltség és IKM adatok nyomán

Dél-Koreában az aránylag rövid idő alatt végbement gazdasági fejlődés nem minden területet érintett egyformán, így - a magyar exportőrök számára is kihasználható - piaci rések keletkeztek. Ez utóbbi kedvezően érintheti az agrártermékek szféráját is, jóllehet a mezőgazdasági cikkek piacát a Koreai Köztársaság erősen védi.

Az ipari ágazatok lendületes fejlődése és versenyképessége kontasztjaként a dél-koreai mezőgazdaság ez idő szerint nemigen tud a világpiacon versenyképes exportcikkkel megjelenni. Ennek oka a kis, átlagosan 0,5 - 1 ha-os farm-méretből adódó gyenge hatékonyság, (a legfontosabb termény, a rizs termelésének költségei a világpiacon névó hatszorosát is elérik), valamint a kevés mezőgazdasági művelésre alkalmas terület. A Magyarországnál alig nagyobb (99.000 km²) ország területének csak kb. egyharmada alkalmas mezőgazdasági művelésre. Ezen kell megtermelni a magyarországi népesség négyszeresét kitevő, jórészt városokban élő 44 millió fő lakosság élelmiszer-szükségletének döntő hányadát.

A magyar agrártermékek piacra jutását vámok és nem vámjellegű akadályok nehezítik. Jóllehet Dél-Korea össz-importjának - 1993. évi adatok szerint - 97,8%-a liberalizált, emögött az átlag mögött az ipari termékek 99%-kal, a mezőgazdasági és halászati termékek azonban csak 86,5%-kal szerepelnek. A restrikciónál levő termékeket két kategóriába sorolják, egyik a "tiltó lista", másik az ún. "recommendation item" (ajánlási cikk), amely áruk behozatalát csak a megfelelő helyi hatóság vagy érdekképviselői szerv ajánlása, jóváhagyása mellett engedélyezik. Magyar szempontból a korlátozás leginkább a fagyasztott sertés-, ill. marhahús exportját érinti (gyakorlatilag lehetetlen), valamint erősen megnehezíti a fagyasztott csirke, a tejtermékek a méz és a fűszerpaprika exportját. Feldolgozott húskészítmények esetében viszont jobb a lehetőségek, a magyar exportőrök az utóbbi években szállíthatnak pl. sertéskonzervet, szárazárut (szalámi, kolbász). A jövőt illetően azonban az agrártermékek importjának további liberalizálása várható - a GATT Uruguay fordulóján vállalt kötelezettségekből adó-

dóan. Az importpiacon erős a nemzetközi verseny, és a nagy távolságból adódó magas szállítási költségek az európai exportőröknek nem kedveznek. Mindez célszerűvé teszi a magasabb feldolgozottságú termékek kivitelének növelését, valamint az árucseré-forgalom mellett más típusú együttműködés kialakítását (pl. Hanwha-Agromix vegyesvállalat), sőt, a KOTRA (Korea Trade Promotion Corporation) budapesti igazgatója nemrég a sajtóban olyan elképzelést is felvázolt, amely szerint¹ dél-koreai cégek - bér munka konstrukcióban - magyar földeken, magyar munkaerő alkalmazásával Magyarországon termelhetnének bizonyos mezőgazdasági cikkeket, amelyeket azután Koreában értékesítenének.

2. Következtetések, tanulságok

Magyarország és a Koreai Köztársaság között aránylag rövid idő alatt kialakultak a közvetlen külgazdasági kapcsolatok hátterét megalapozó diplomáciai, jogi és intézményi keretek. A kétoldalú kapcsolatokat kezdetben mindkét oldalról, - de különösen a Koreai Köztársaság részéről - az utóbb reálisnak bizonyult perspektívákhoz képest túlértékelték. Koreai részről a magyar hídfőállással, magyar részről a Koreai Köztársaság több milliárd dollárnyi tőkebefektetéseivel számoltak.

Mint utóbb kiderült, ezek a kölcsönös, túlzott várakozások irreálisnak bizonyultak, azonban a két ország reális lehetőségeire, igényeire, valamint a kezdeti időszakban kialakult kétoldalú kapcsolatok eredményeire alapozva igenis van lehetőség a két ország közötti külgazdasági kapcsolatok további fejlesztésére, bővítésére. A magyar gazdaságdiplomácia számára komoly kihívást jelenthet agrártermékeink exportjának bővítése a Koreai Köztársaságba. A piacát a mai napig rendkívül erősen védő Koreai Köztársaság a GATT Uruguay Fordulója alkalmával kötelezettséget vállalt arra, hogy az agrártermékek importját lényegesen liberalizálja. A magyar gazdaságdiplomácia feladata tehát az, hogy figyelemmel kísérje ezt a liberalizálási folyamatot, és igyekezzen a magyar export bővítése érdekében ezt a kedvező folyamatot kihasz-

nálni. Ezt - a gyakorlatban - egyrészt a Koreában (a jelentős szállítási költséget elviselő), nyereséggel eladható magyar árualap bővítésével, másrészt fokozottabb kinti piackutatás révén a jelenlegi exportcikkek mellett új termékek bevonásával tudja megvalósítani. Az előbbi célokat némileg erősíti az a szempont is, hogy a kétoldalú áruforgalomban évek óta jellemző magyar passzívumot célszerű lenne valamelyest csökkenteni. Ezt a passzívumot azonban legalább akkora hiba lenne túlhangsúlyozni, mint figyelmen kívül hagyni, hiszen a kétoldalú áruforgalom ez idő szerinti volumene egyik ország teljes külkereskedelméhez mérten sem túl nagy.

Tekintettel arra, hogy Szöulban jelenleg nem működnek külön vállalati képviselvek, ezért a közeljövőben a kapcsolatok bővítése szempontjából megmarad a Szöuli Magyar Kereskedelmi Kirendeltség kulcsszerepe, de a magyar gazdaságdiplomácia számára a KOTRA és az újjáalakult ágazati kamarák (pl. Magyar Agrárkamara) szintén kedvező potenciális csatornákat jelenthet. Mindemellett a magyar gazdaságdiplomácia ígéretes feladata megtalálni és kidolgozni a közvetlen árucseré-forgalmon túlmutató együttműködési formákat (pl. újabb vegyesvállalatok, bér munka, stb.).

Felhasznált irodalom:

1. Koreai vetemények magyar földeken? (interjú a KOTRA budapesti igazgatójával)
Népszabadság, 1995. november 6., 12.p.
2. Csányi Sándor: Hogyan kereskedjünk Dél-Koreával? (kézirat)
Magyar Kereskedelmi Kirendeltség, Szöul, 1994. 1. -16. p. + mell.
3. Külkereskedelmi Termékforgalom I. kötet (1994. január - december), Ipari és Kereskedelmi Minisztérium, 1995. , 50., 70. pp.
4. Külkereskedelmi Termékforgalom - 1995. január - december (előzetes adatok), Ipari és Kereskedelmi Minisztérium, 1996.
5. Neszmélyi György: Magyar - dél-koreai gazdasági kapcsolatok (az agrár-külkereskedelem perspektívái) - poszter, 3 p.
GTK Tudományos Napja, Agrártudományi Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Gödöllő 1995. dec. 12.
6. Tájékoztató a magyar-koreai gazdasági kapcsolatokról
NGKM Budapest, 1994.február 1.- 6. pp.
7. Dr. Villányi László: The changing role of the state in Hungarian food production
Annals of Warsaw Agricultural University - SGGW
Agricultural Economics and Rural Sociology No 30, 1993.: 77. - 80. pp.

VITA

Galgóczy Zsuzsa:

A humán erőforrás a legjobb beruházás¹ – Nincs egyedül üdvözítő út –

Erich Fromm 1976-ban megjelent könyvében a „Birtokolni, vagy létezni?” címűben a Római Klub 1974-es jelentésére hivatkozik, amely azt mondja: „Gazdasági változások csak olyan feltétellel lehetségesek, ha az emberi alapértékek és beállítottságok alapjaiban átalakulnak egy új etika és természethez való újfajta beállítottság értelmében”. Hogy milyen lehetséges utak vannak ennek az új értékrendnek a kialakítására, s hogy miben áll ez az értékrend, arról közvetlenül nem ad útmutatást a jelentés. Ezért is érdemes végiggondolni azokat a társadalmi folyamatokat és etikai elveket, amelyek 20 év távlatából leginkább jellemzőek a mai Magyarországon.

Kezdetben a beteg közvetlenül az orvosnak, vagy az Aszklepiosz szentélyének „fizetett”, ha mást nem egy kakast. A középkorban azonban amikor egyre több ember kezdett elszegényedni, létre kellett hozni egy intézményt, ahová a szegényeket fogadták be. Ez a beteg és az orvos közé beékelődött intézmény volt a kórház, amelyet vagy az egyház, vagy a város tartott fenn valamilyen közösségi forrásból. A korai kapitalizmusban a szegények közül, akinek nem volt már annyi pénze, hogy meg tudja fizetni az orvost, a közösségi forrásból biztosították az egészségügyi ellátását. Nőtték a beruházások költségei is, ezért egy harmadik fél a biztosító lépett be, mely számára rizikókövetés alapján kellett a betegnek fizetnie.

¹ A kerekasztali beszélgetés témája: Az egészségügy finanszírozásának intézményei. A vita helye és időpontja: SOTE Magatartástudományi Intézet, 1995. november 16. (A szerk.)

Az egészségügy egyik legaktuálisabb kérdése világszerte az, hogy kiadásait mennyire tudja kordában tartani, költségnövekedése mennyiben racionalizálható, s hogy melyek a jó finanszírozási eljárások.

KOVÁCS PÁL

– Abból, hogy többféle finanszírozási metodika van, következik, hogy nincs egyedül üdvözítő út. – vezette be a SOTE Magatartástudományi Intézetben megtartott kerekasztalvitát *Kovács Pál* országgyűlési képviselő.

Hazánkban 1891 a biztosító megalakulásának éve, 1906-tól van önkormányzata, amikor besorolták az állami költségvetés alá. Ez halálos véték volt, ugyanis a járulékok csak bizonyos törvényben meghatározott, bizonyos célra használhatók fel. Feltehetőleg 1996–97-től megint bevezetik a kincstári finanszírozási rendszert. Fennáll a veszélye tehát annak, hogy a TB az állami költségvetéshez szorosabban kötődik majd.

Ennek a kincstári finanszírozásnak az lenne a célja, hogy az államháztartásnak azon része, melyek az állami költségvetést, valamint a települési önkormányzatok költségvetéseit és elkülönített pénzalapjait tartalmazzák, egy keretben működjenek, az állami intézmények ne kapjanak hosszú távra szóló pénzt a költségvetésből, vagyis a költségvetés használja a költségvetési intézmények és az önkormányzatok finanszírozására szánt pénzeket az utolsó fillérig.

1989-ben vált ki a TB az állami költségvetéstől, és 1990-ben hajtott végre forráscserét, amelynek során a családi pótlék a költségvetésbe, az egészségügy működési kiadásai a TB-be vándoroltak. A fő probléma, hogy hallatlanul bizonytalan az állami költségvetés és a TB – költségvetés viszonya, a kormány–önkormányzat, illetve az önkormányzat–parlament viszonya. Ezt feltétlenül rendezni kellene. November 16-án a Parlament Szociális Bizottsága az 1975/2. és TB törvény módosításáról tárgyalt, amelyről azt kell tudni, hogy semmit nem ér, hiszen már a paragrafusok sorszámozása sem érvényes.

Eme javaslat szerint a kormány határozza meg azt, hogy milyen egészségügyi szolgáltatásokért kell a betegnek fizetnie. Jelenleg törvény írja elő, hogy az egyénnek, illetve a munkáltatónak kötelező járulékot fizetni, azt viszont már nem törvény, hanem alacsonyabb szintű jogszabály határozza meg, hogy a TB ezért a járulékért milyen szolgáltatást köteles az egyénnek nyújtani. Ez enyhén szólva is alkotmányellenes. Amikor ezt szóvá tettük, a válasz erre az volt, hogy „jelenlegi alkotmányunk 1949-ben született”. Hogy a két dolognak mi köze van egymáshoz azt nem tudom, mert az alkotmánynak az a természete, hogy ha 1000 évvel ezelőtt született, attól az még akkor is alkotmány marad. De ugyanilyen érthetetlen számomra az is, hogy hogyan szeretne a pénzügyminiszter a TB bevételeiből 15 milliárdot a települési önkormányzatoknak adni? Felveti azt is, hogy be kellene vezetni a nyugdíjbiztosításba a tőkefedezeti rendszert. A felosztó kirovó rendszer szerint működik ma minden kötelező nyugdíjbiztosítás. Ha a befolyó járulékokat tőkésítjük, már csak egyetlen kérdés marad, hogy azt az 530 milliárd forintot honnan teremtsük elő? Ezt ugyanis az állami költségvetés nem bírná el, mert ez abból körülbelül egyharmadot tesz ki.

A TB költségvetése nem része az állami költségvetésnek. Nyilvánvaló, hogy tisztázni kell a viszonyát, magától értetődik, hogy törvényben kell meghatározni, és az is nyilvánvaló, hogy a TB számára a finanszírozás tekintetében és egyéb vonatkozásokban is nagy szabadságot kell adni. Az egészségügyben azonban le kell szögezni, hogy az egészségpolitikát nem a TB gyakorolja.

Az Európai Unión belül elég nagy a szórás abban a vonatkozásban, hogy a központi források milyen arányban vesznek részt a finanszírozásban. Ez körülbelül 67 és 97 % között van. Általában a duális finanszírozás elterjedt, amelyhez társul a co-payment.

A tulajdonosi és működtetési finanszírozás tehát a legtöbb helyen elválik, s a tapasztalatok azt mutatják, hogy ezekben a rendszerekben lehet valamennyire kordában tartani a költségnövekedést. Az úgynevezett profil-tisztítás tavaly azzal, hogy a nyugdíjbiztosítónál a mezőgazdasági járadé-

kot áttették a költségvetésbe, – valójában nem ért véget. A rokkantsági nyugdíj finanszírozása, illetőleg a korhatár előtti nyugdíjak ügye, pedig menekülés a munkanélküliség elől, tehát a TB egy sereg nem rá tartozó gazdasági funkciót is ellát, és további súlyos teherként nehezedik rá, hogy 213 milliárd forint járuléktartozást hordoz.

FEKETE GYULA: A Fővárosi Önkormányzat Szociális Bizottságának tagja

A klasszikus biztosítás három szereplős modellje éppen mostanában akar négy szereplőssé válni állami aspirációk révén. Jó lenne azonban, ha változatlanul három szereplős maradna. Ebben az esetben pedig célszerű lenne egy olyan biztosító önálló megjelenítése, amely szerződésben áll az orvostársadalommal, illetve az egészségügyi intézményekkel.

Félő, hogy a piacositás az egészségügyben olyan következményekkel járhat, hogy a piacról kiszorulóknak éppen úgy elfertőzhetik a piacon bennlévőket és a luxus ellátásban részesülőket.

SOMOSI GYÖRGY a Magyar Bioetikai Társaság alelnöke

Ma Magyarországon a járványügyi mutatók talán az egy, szalmonellózist kivéve, ami közegészségügyön kívül álló problémákkal is magyarázható, gyakorlatilag jók.

A védőoltások hatására megtakarítás jelentkezik a gyógyszerköltségben, a ápolási költségben, a betegállományban. Ehhez viszont személyzet is kell, mert a járványügy és közegészségügy területén bármilyen létszámcsökkentés és indokolatlan spórolás rendkívül nagy veszélyekkel járhat. Ezen a területen a szegény és a gazdag egyaránt érintett, s egy olyan országban, ahol a migráció ilyen nagy mértékű, a járványok, betegségek behurcolásának lehetősége is nagyobb.

FEHÉR MIKLÓS: a Magyar Orvosi Kamara alelnöke

A mai törvények értelmében az önkormányzatnak kell ellenőriznie azt az apparátust, amely az önkormányzat hatóköréből eredő feladatokat végrehajtja, vagyis az OEP-et. A gond az, hogy éppen megszűnőben van ez a hatókör, mert jelenleg minden napi irányítással járó feladat a hivatal helyett az elnökséget terheli.

KOVÁCS PÁL

Világosan látható, hogy a TB-önkormányzat TB-kormány, kormány-parlament közötti örökös vitának van egy egészségügyi, egy gazdasági és egy politikai síkja. Ezek rendezésére irányuló feladat lenne az, hogy a TB önkormányzati törvényt pontosítanak a megbiztosítási és egészségügyi törvényt megalkotnák és megcsinálnák a nyugdíjbiztosítási törvényt, amely a szereplők feladatát szabályozná úgy, hogy az operatív teendőket leválasztaná az önkormányzati teendőkről.

SZÁNTHÓ ANDRÁS: SOTE Magatartástudományi Intézet munkatársa

Véleményem szerint a három pólusú finanszírozási rendszerben ma nem megoldott a beteg érdekképviselete. A beteg jelenléte ma a döntéshozási folyamatot meg se rezdíti.

KOPP MÁRIA: SOTE Magatartástudományi Intézet igazgatója

Nyugat-Európában pontosan az Önkéntes Kölcsönös Biztosító Pénztárak, az a fajta társadalmi mozgalom, amely leginkább lehetővé teszi, hogy a lakosság maga hozza létre saját szervezeteit, melyek mögött komoly anyagi erő áll.

Éppen ez a rendszer jelent féket annak a társadalmi folyamatnak az érvényesülésében, amit úgy hívunk, hogy latin-amerikanizálódás, vagyis a társadalom teljes kettészakadása.

A Magyar Pénztárszövetség több százszáz taglétszámmal rendelkezik, ugyanis a MÁV volt az az egyetlen egészségpénztár, amelyik egyesületi formában működött. Végeztünk egy országos felmérést

atekintetben, hogy mennyire ismerik az emberek a pénztárakat, s hogy melyek lennének azok a szolgáltatások, amelyekért még ebben a nehéz helyzetben is plusz pénzt fizetnének. Kiderült, hogy körülbelül 40 % fizetne plusz összeget képességfejlesztési tréningekért és 60–70% az otthoni ápolásért, tehát a pénztárszövetségeknek elég komoly egyesületi taglétszámuk van, amelyet javarészt a MÁV tesz ki.

KOVÁCS PÁL

A kiegészítő biztosítók elterjedésének akadálya a lakosság jövedelmi viszonyaiban keresendő. Ez a folyamat ténylegesen elindult, s igaz az, hogy a lakosság tényleg könnyebben beleszól egy olyan biztosítási rendszerbe, amelyik nem ennyire centralizált, mint a mostani, lényeges probléma azonban az elismert pénztárak kérdése.

Ez olyan forma, amely átvesz TB járulékot és TB szolgáltatást. Egy ilyen nagyon bizonytalan anyagi helyzetben lévő TB-nél, mint a miénk, ez azt eredményezné, hogy a nagy jövedelmű emberek azt mondhatnák, hogy ők kiszállnak a TB rendszeréből, ami a TB gyors összeomlásához vezetne.

LUKÁCS MARIANN

Jelenleg az egészségbiztosítási rendszerek finanszírozásával foglalkozom. Négy ország példáját néztem végig, s igyekeztem ebből valamilyen összefoglaló rendszert felépíteni. A pénztári konstrukciót az 1993/176-os törvény tartalmazza, amely kimondja, hogy alapíthatók önkéntes kölcsönös biztosító pénztárak, melyek a TB rendszereit kiegészíthetik. Tehát a szolgáltatásaik azokra a körökre vonatkozhatnak, amelyeket a TB nem finanszíroz, de a TB rendszerére ráépülhetnek. A másik nagyon fontos elv az önkéntesség, vagyis a pénztárba való belépés és kilépés teljesen szabad, állampolgári jogon alapul. A zárt gazdálkodás elve azt jelenti, hogy, vagyis gazdálkodását, befektetési szabályait, működésének alapelveit kormányrendeletben lefektetett jogszabályok kötik. A szolidaritás úgy nyilvánul meg, hogy a pénztári működtetés a tagok befizetéséből történik és mindenki egyformán

vállal részt abból, hogy azokat a szolgáltatásokat, amelyekből ezt kifizetik finanszírozza. A pénztárak nonprofit elv alapján működnek, amely Magyarországon a hiányzó törvény jelenlétében úttörő és másol fel nem lehető elv. Képződhet profit, de azt kizárólag az alaptevékenység érdekében a tagok javára kell visszaforgatni a működésbe. Jellemző az egészségpénztárra még a felosztó kirovó jelleg, vagyis az, hogy az egyén által befizetett összeg az egyén számláján kerül jóváírásra, viszont a szolgáltatás igénybevétele minden pénztártag számláját egyenlő arányban terheli meg. Ez a rendszer tehát tartalmazza az egyéni számlát, mert a háromféle pénztári konstrukciót így lehet egységbe fogni, de végeredményben mégis felosztó kirovó rendszer. A pénztár a pénztári szolgáltatást a társadalombiztosítási rendszerhez hasonlóan kizárólag egészségügyi szolgáltató útján nyújthatja. Ez tehát egy „HMO” típusú rendszer, vagyis a pénztár megköti a szolgáltatóval a szerződést, a finanszírozásnál pedig az önkéntes kölcsönös biztosító pénztár közvetlenül a szolgáltatót finanszírozza. Minden egészségbiztosítási rendszer alapvetően két pólus között helyezkedik el. Ezek a köz- és a magánrendszerek: a társadalombiztosítási rendszer és az üzleti biztosítók. Ha ebben el szeretném helyezni az önkéntes pénztári konstrukciót, akkor azt mondanám, hogy jellemzői sokkal inkább a társadalombiztosításhoz hasonlóak, mint az üzleti biztosítókhoz. Tehát a konstrukcióbeli sajátosságai lehetővé tennék azt, hogy az elismert pénztárak valamikor át tudjanak vállalni szolgáltatásokat a TB-től. A pénztártörvényben megmaradt egy passzus, ami az elismert pénztár fogalmát megemlíti. Abból a szempontból tehát a törvény kerettörvény, ami ennek az „elismert” konstrukciónak a jövőben lehetőséget ad.

Jelenleg 13 egészségpénztárat ismerünk, tevékenységi engedélye ebből körülbelül a felének van, mert az engedély kizárólag a szolgáltatás megkezdéséhez ad lehetőséget, de a várakozás, vagyis a szolgáltatásokhoz való hozzájutás pénztárak esetében legalább hat hónap. A pénztár összes taglétszáma 295 fő, ami rendkívül alacsony, amihez hozzájárul az, hogy 15 tag már alakíthat pénztárat. A pénztárak induló

vagyona összesen 327 ezer Ft, a pénztárak összesen 4 millió forint fölötte rendelkeznek. Én a fő akadályait annak, hogy ez a rendszer miért nem működik abban látom, hogy egyrészt a TB annyira változó korszakát éli, hogy nem lehet tudni, mi tartozik a finanszírozási körébe. A másik ok, hogy folyamatosan változnak a pénztári működést meghatározó adószabályozások. Az, hogy a pénztári kifizetések 25 %-a írható le az adóalapból, rendkívül kismértékű állami támogatásnak minősül. Az önkéntes jellegű pénztár fejlett, polgári társadalmat feltételez. A preventív szemlélet és a lakosság forráshiánya miatt ma még sem az intézményeknek, sem az egyéneknek nem jut eszébe, hogy saját egészségébe fektessen be.

Disszertációmban igyekeztem Ausztria, Svájc, Németország és Franciaország biztosítási rendszereiben kapcsolódási pontokat keresni. Megállapítottam, hogy három, jól elkülöníthető szakaszt lehet megfigyelni az egészségügyi rendszerek fejlődésében. Az első szakaszban minden országban megpróbálják a járulékfizetők körét kiszélesíteni. Utána meghatározott nagyságú járulékfizetőknek igyekeztek valamilyen minőségű és mennyiségű szolgáltatást nyújtani. Ezután, ha az egészségügyi rendszer finanszírozóinak hajlandósága elérte azt a határt, mikor azt mondja, hogy többet nem fizet, az erőforrásokat optimális módon igyekeztek elosztani úgy, hogy az output maximális legyen. Megnéztem a dolgozatban mind a felosztó–kiróví jellegű rendszer, mind pedig az egyéni kockázaton alapuló biztosítások járulékképzési mechanizmusát, s magam is meglepődtem azon, ami kiderült, hogy mindkét rendszer befogadta az egészségügyi költségek emelkedését. Az egészségügyi rendszerek nagy kérdése, hogy ki határozza meg azt, hogy mit finanszírozzon a biztosító. A törvényhozás, vagy az autonóm közösségek?

FEJÉR LÁSZLÓ:

Egyetértek Kovács Pállal abban, hogy a közalapú finanszírozás, a társadalombiztosítás a szolidaritási elvet alkalmazza, mivel ma a magyar lakosság szociális helyzete nem teszi lehetővé, hogy más irányba

haladjunk. Viszont a kiegészítő biztosításoknak és nem profitorientált pénztáraknak a megteremtése mégis nagy jelentőségű lenne. Ez azonban csak akkor lehetséges ha meghatározzuk azokat az ellátásokat, amelyeket a társadalombiztosításnak kellene finanszíroznia. A résztvevők feladataival kapcsolatban is le kellene szögezni, hogy a kormányzati és egészségpolitikai döntések meghozatala a minisztérium, a finanszírozása pedig a pénztárak feladata.

Ezzel ellentétben azonban a pénztár egészségpolitikával foglalkozik, a minisztériumban pedig finanszírozási döntések születnek.

A TB finanszírozási rendeletben szerepel egy mondat, ami úgy szól, hogy a TB nem csak működési költséget finanszíroz, hanem nagy értékű beruházásokat is, ami egyértelműen a különböző gazdasági érdekeltségű lobbyk érdekérvényesítésének irányába mutat. További veszélyt jelent, hogy az apparátus a MEP-ek (Megyei Egészségpénztárak) létesítésével rendkívül felduzzadt, ami nem kevés pénzt emészt fel. Az apparátus és az Elnökség önállósodására pedig nagyon rossz ízű és finanszírozáson is túlmutató példa, a sajtóban is szellőztetett CM klinikának nyújtott összeg, ami nem önkormányzati döntés volt, mégis kiosztották teljesen jogtalanul. Ez az apparátus önállósodásának eredménye.

KOVÁCS PÁL

Veszélyesebbé teszi a dolgot, az, hogy a legmagasabb rangú önkormányzati funkcionárius nyilatkozta, hogy ez apparátusi feladat! A parlament november elején egy vizsgálóbizottságot hozott létre sürgősséggel a TB, illetve az egészségbiztosító anyagi ügyeinek a tisztázására. Mert lehet, hogy nagyon súlyos szakmai érv egy új egészségügyi szolgáltatás befogadására, hogy egy minisztériumi tisztviselő felelőse az adott intézményben dolgozik, de talán más „szakmai” érveket is fel lehetne használni a finanszírozás fogas kérdéseinek eldöntésénél.

FEKETE GYULA

El kellene gondolkodnunk azon, hogy közgazdaságilag mit nevezzünk egészségügyi ellátásnak. Jövedelmet vagy úgynevezett üzembentartási költséget a GDP-számításban? Lényeges ez azért is, mert 1996-tól kezdve már az egészségügyi járulék után is adózni kell!

KOVÁCS PÁL

A pénzügyi szemlélet szerint az egészségügy végső fogyasztás, amelyből az következik, hogy adózik, de az adója áfáját nem igényelheti vissza. Ez elég szamárság, mert az egészségügyi szolgáltatás befektetés, a humán erőforrásba!

FEHÉR MIKLÓS

Módom volt tanulmányozni a chilei egészségügyi rendszert, amitől meg kellene óvnunk a magyar társadalmat. Ott ugyanis bevezették, azt a rendszert, amely alapszolgáltatást nyújt a szegények, és egy speciális biztosítást a gazdagok részére. Amikor ezt a törvényt elfogadták, abba hagyták az állami kórház építését. Azóta is vastraverzek állnak ki Santiago de Chile legnagyobb állami kórházainak falaiból.

SZÁNTHÓ ANDRÁS

Én azt gondolom, hogy a mai magyar TB kiadásait mindig a bér, a számítógép, az épület és egyéb ehhez hasonló költségek szintjén méri. A hibás döntések okozta költségekkel nem számolnak.

Az elismert pénztárak talán versenyt jelenthetnének a biztosítók között.

Nem az a baj, hogy sok orvos van Magyarországon, hanem az, hogy ezek mind benn ülnek a legköltségesebb helyen, ahol egy tollvonással 10- és 100 ezreket tudnak költeni. Éppen ezért a kórházról gazdaságilag leválasztott, saját kasszával rendelkező járóbeteg szakellátásba irányított orvosgárdán sokat lehetne spórolni.

KOVÁCS PÁL

Ahhoz hogy versenyhelyzet legyen a biztosítók között nem feltétlenül elismert pénztárakra van szükség. A TB 94-es jelentése azt mondja, hogy az egészségügy működésének kiadása 1992-ben 3,5 milliárd, 94-ben 6,3, a nyugdíjnál ugyanez 4,1 és 66,6 milliárd volt.

Igaz az, hogy a károkat is meg kellene becsülni, amelyek a működés hibás voltából erednek, de ennél fontosabb lenne például egy jó járulék-karbantartást csinálni, hogy a TB tudja, ki tartozik neki, s időben küldje ki a végrehajtót. Ijesztő mértékű az a növekedés, ami jelzi, hogy 1989-ben még 28 milliárd suficitie volt a TB-nek, ma pedig már 213 milliárd forint az adóssága!

FEHÉR MIKLÓS

Valóban lehet egészségpolitikát folytatni finanszírozással, de a legújabb TB költségvetéssel éppen az a gond, hogy egy elv mentén kiépített egészségpolitikai irányvonal hiányzik mögüle.

KOVÁCS PÁL

A költségnövekedésnél azt kellene számításba venni, hogy egy se reg olyan egészségügyön kívüli tényező van, ami az egészségügy költségeit növeli. Ilyen például az energiahordozók áremelése. Ilyenek a forintleértékelések és vámpótlékok. De a lakosság előregedése, a szociális problémák, amelyek nem medikalizálódtak, hanem tisztán szociális feladatokból erednek, mind az egészségügy azon kiadásait növelik, amelyek nem az egészségügyből erednek. A megváltozott betegségstruktúra is költségfelhajtó, hiszen a ma uralkodó betegségek általában krónikus, hosszan tartó, vagy életmódból eredő betegségek.

KOVÁCS JÓZSEF: SOTE Magatartástudományi Intézet Bioetikai részlegének a vezetője

Közhely, hogy a finanszírozás módja erősen befolyásolja a költségeket, hiszen például a „fee for service” Amerikában egyértelműen növeli a felesleges egészségügyi kiadásokat, ezért hallhatunk ott olyan sok felesleges műtétről. Ez Magyarországon azért lényeges, mert sokan leírják, hogy a nálunk létező paraszolvencia informálisan „fee for service” mechanizmust indít el, következésképpen jelentősen emelheti a költségeket.

Az egészségügy pedig már csak azért sem piac, mert a piacon a keresletet és a kínálatot független tényezők határozzák meg, míg az egészségügyben mindkettő az orvos kezében van. Az orvoslétszám növelése tehát növeli a keresletet is. Nyilvánvaló, hogy a lakosság öregedésével a krónikus degeneratív betegségek fokozottan növelik a költségeket. Sajnos Magyarországon azzal, hogy olyan rosszak a halálózási viszonyok rengeteget spórol az egészségügy. Ha ugyanis valamilyen varázspálca érintése folytán a magyar lakosság 10–12 évvel tovább élne, összeomlana az egészségügy, mert nem tudná ellátni azt a sok krónikus, degeneratív beteget. Tettek már olyan javaslatokat, hogy az alkoholra, a dohányra fordított bevételek adóit forgassák vissza az egészségügybe. Az viszont szintén szempont lehet a pénzügyi kormányzat számára, hogy az az ember, aki sokat alkoholizál és dohányzik, hamarabb meghal, így levesz az egészségügy válláról bizonyos terheket. Lehet, hogy inkább azt kellene megadóztatni, aki vigyáz az egészségére? Ez nyilvánvalóan elfogadhatatlan. Az hogy az egészségügy akar megoldani dolgokat, azt eredményezi, hogy drágán és sokkal kevésbé hatékonyan termel egészséget, mint más területek. Azzal például, ha traumatológiai intézetek helyett mondjuk a kresz szabályok betartását javítom, sokkal olcsóbban, sokkal több egészséget lehet termelni. Ha kardiológiai intézetek helyett sportcentrumokat építünk, azzal is spórolhatunk.

FEJÉR LÁSZLÓ

Nemcsak az egészségbiztosítás költségeit, hanem a nyugdíjbiztosítás költségeit is megtakarítanánk, ezt tehát a fiskális kormányzat figyelmébe lehetne ajánlani.

A legnagyobb költségnövelő hatása kétségtelen, hogy a high-tech-nek van, s véleményem szerint a gyógyszer is ebbe a high-tech kategóriába tartozik. Nagy veszélyre szeretném felhívni a figyelmet. A gyógyszerárak, amelyek ma már túrhetetlenül magasak a magyar lakosság és a biztosítók számára is, még mindig nem érik el az európai árszintet. Mivel a gyógyszeripart privatizálták, elindult a gyógyszerárak európai szinthez való közelítése, ami szomorú szociális helyzetbe hozza hazánk lakosságát, és tovább nehezíti az egészségügy helyzetét.

A Medicor-kérdést is meg lehetett volna úgy oldani, hogy a magyar egészségügyi ellátás szempontjából nagyobb haszonnal történő eszközellátást tudjon biztosítani. Sose beszélünk a technológia említésekor az ápolási eszközökről. Nálunk a legutolsó helyen áll a kórházakban az ápolási eszközök mennyisége és minősége. A kórházi lobbyk kiharcolják, hogy a műszerezettség nyugat-európai színvonalú legyen, hogy a legdrágább, negyedik generációs antibiotikumokkal gyógyítsunk, de az ápolási eszközökkel senki sem törődik, pedig a magyar ipar számára is lehetőséget jelentett volna, ha ezekkel a hazai piacot elláthatta volna. Az is kétségbeejtő, hogy azon döntések mögött, amelyeket az idén hoztak, semmiféle olyan adat nem állt, ami lehetővé tette volna, hogy a valós szükségletekhez igazodjon az átalakítás.

FEHÉR MIKLÓS

Én nem húznék párhuzamos vonalat az orvoslétszám és az egészségügy kiadásai közé. Kétségtelen, hogy szabályozni kell az orvoslétszámot, de egy olyan országban, ahol a megelőzhető halálessetek száma ilyen magas, mint Magyarországon, (nem a primér, hanem a szekunderen megelőzhetőekről beszélek), akkor az orvoslétszám csökkentéséről beszélni kalandorság.

Inkább az lenne a feladat, hogy arra kényszerítsük a külföldi gyógyszergyárakat, hogy ne behozzanak gyógyszert, hanem itt létesítsenek gyógyszergyártó üzemeket. Erre léteznek technikák. A másik hogy a TB szerződéseket meghatározott időtartamra kellene kötni.

ASZTALOS LÁSZLÓ: az Állami Biztosításfelügyelet elnöke

Azt hiszem, akik most itt vagyunk mind egyetértünk abban, hogy az emberi tőke-beruházások hosszú és középtávon a legjobb befektetése egy országnak. Úgy gondolom, hogy akik itt vannak, mindannyian egyetértenek ebben. Amin vita lehet az, hogy rövid távon hogyan állnak a dolgok, hiszen rövid távon élünk.

Véleményem szerint az a szakadék, ami a pénzügyi és nem pénzügyi szemlélet között van áthidalható, ami persze nem jelenti azt, hogy mindig sikerül. Mindenki tudja, hogy a biztosítás ma már nem három, hanem négy tényezőssé vált. A nyugdíj, a munkanélküli és egészség-biztosítás mellett megjelent az ápolási biztosítás. Ennek fölvetése nélkül nehéz a foglalkozáspolitikát, az egészségügyet, és a szociálpolitikát tárgyalni, különösen egy elöregedő társadalomban. A három oszlopú rendszer harmadik ága a magánbiztosítás nem felosztó kirovó rendszer. Azt hiszem mégis, hogy elképzelhetetlen a másik kettő tárgyalása nélkül. Erre irányulnak ma Amerikában „capital choice” nevű hálózatösszefogó rendszerek, amelyek megteremtik a keresleti monopóliumot a szolgáltatóval szemben. A másik a vitathatatlanul megbukott Clinton terv, amely egy bürokratikus modellben a lakosság három különböző csatornán érvényesülő keresletét megpróbálja monopol-szervezetekbe összefogni, és azokkal lép föl az egészségügyi kínálatot nyújtó szervezetekkel szemben. Ez életveszélyes kihívás minden bürokrácia számára.

Ma 32 egészségügyi termék van Magyarországon a magánbiztosításban, ezek jelentős része azonban nem jelenik meg ténylegesen a piacon. Betegség-biztosítás 14 van, ebből hat a rettegett betegségekre, és nem kizárólag baleseti rokkantságra 6, kórházi napi térítésre 6, műtéti 5, térítéses 5,

fogászati 1, összesen tehát 32 engedélyezett biztosítás létezik. Gyakorlatilag azonban ezek szerződés által nem létező biztosítások. Ezen ágazat bevétele 95 első háromnegyed évében mintegy 600 millió forint volt, ami körülbelül 1 milliárdra fog fölmenni az év végére.

Nálunk a magánbiztosítás nyomasztóan alulrepresentált mind az egészség, mind pedig az életbiztosítások területén. Ennek véleményem szerint az az oka, hogy nem egységében kezeljük a biztosítás szereplőit, kijátszuk egymás ellen a különböző emberi tőkebefektető csoportokat, ahelyett, hogy olyan szabályozást próbálnánk bevezetni, amelyeknél kombináltan jelennek meg ezek a tényezők, s közös erejükkel tudjuk lenyomni azt a hihetetlen költségrobbanást, ami ma mindenütt jelentkezik.

A 1000 milliárdos díjbevételből 20–22 % körül van, míg egy fejlett országban 45–50 %. Melyek azok a tényezők, amelyek elősegíthetik, hogy a magánbiztosítás hozzájárulhasson a polgárosodáshoz? A tulajdonváltás és tulajdoni helyzet rendezése, ami a magánbiztosításban túlzott mértékben is sikerült. A világ legkeményebb profittőke befektető cégeit nyertük meg a magyar biztosítóknak, amelyek nem a Máltai Szeretetszolgálat intézményei. Így döntöttünk.

A fejlett magánbiztosítás ott lép be, ahol a magángazdaság szerepet kap a társadalomban. Ahol az alapellátást, az infrastrukturális ellátást a közszolgáltatás biztosította. Az első kitétel tehát úgy szól, hogy egyfajta egészségügyi rendszer lerombolódása nem kedvező a magánbiztosításnak. Sőt inkább káros, mert rontja a kockázati tényezőket a költségeket, növeli a bizonytalansági tényezőket. Véleményem szerint az állategészségügy szétverése fogja a magyar élelmiszer exportot tönkretenni.

Fontos, az igen magas szintű, széles, sok struktúrájú oktatás, amelynek tönkretétele szintén nem kedvező a magyar magánbiztosítás számára. Az alapellátás megszervezése a magánbiztosítás szempontjából szintén nagyon lényeges.

Én sem hiszem azt, hogy a magánbiztosítás, vagy a nyugdíjpénztárak döntő mértékben érdekelték lennének a költségrobbanás lefogatásában.

Ennek ellenére azonban úgy érzem, hogy van néhány olyan tényező, amelyen feltétlenül gondolkodnunk kellene. Ilyen a bonus-malus rendszerek beépítése, amiben a magánbiztosítás nagyon erős.

Azt hiszem alkotmánybíróági ügy lenne annak felvetéséből, hogy magasabb kockázathoz meghatározott területeken magasabb díjat kellene fölvetni.

A következő tényező az adózás, amelynek legalább két területét érzekelem. A legegyszerűbb probléma az Szja, amely úgy gondolom a befektetéseket nem egységében kezeli. Nem gondolja végig, hogy az emberi befektetések a legjobb hozamú beruházások egy társadalomban.

Az Európai Közösség irányelveiben a magánbiztosításnál az életbiztosítás és az egészségbiztosítás összekapcsolható annak ellenére, hogy általában azt mondják, hogy élet- és nem életbiztosítást nem szabad összekapcsolni.

Megdöbbenő adat számomra is, hogy Magyarországon az agrárbiztosítás mindig veszteséges volt. Amikor megjelentek az önkéntes agrárregyesületek, hirtelen 50 %-ra esett a biztosítás. Ebből is látszik, hogy a finanszírozási technika, a szervezeti forma tehát önmagában nem jelent megoldást. Fejlett rendszer viszont csak fejlett társadalmi egészségüggyel elképzelhető.

Az orvostika szerint minden beteg számára a maximumot kell nyújtani. A modern egészségipar azonban minden orvost szembesít azaz, hogy az adott, rendelkezésre álló forrását az adott kereslettel szemben optimalizálja. Ez azt jelenti, hogy megsérti az egyéni optimalizálás elvét. A mai egészségpolitikának pedig még kegyetlenebb

dilemmával kell szembenézni: egy szegény, forráshiányos országban egy országos keresletet kell összehangolni a szűkös forrásokkal, amely nyilvánvalóan megsérti mind az egyéni, mind a kis-, mindpedig a nagyközösségi érdekeket. Ezeket a dilemmákat véleményem szerint ma senki nem tudja egyértelműen megoldani.

GÁL PÉTER: *A SOTE-n működő menedzserképző oktatója*

Nyilvánvalóan látható, meghatározhatjuk ugyan, hogy mennyit költhetünk egészségügyi ellátásra, a forrás azonban korlátozott, tehát ebből nem tudunk mindenki számára egyenlő egészségügyi ellátást biztosítani. Meg kellene próbálni a forrásokhoz igazítani a keresletet. Ezt leginkább hatékonysággal lehet megtenni.

A TB például meghatározhatná, hogy csak azokat a gyógyszereket fogja finanszírozni, amelyeknél történtek már költség-haszonelemzések. Úgy tudom, hogy Kanadában és Új-Zélandon is meghatározták, hogy a különböző gyógyszerek törzskönyvezéséhez milyen metodiká szerint elvégzett költséghaszon-elemzéseket kell hozzárendelni ahhoz, hogy azok a gyógyszerek forgalomba hozhatók legyenek.

Természetesen a költséghaszon-elemzésnek is megvannak a metodikai problémái, ezért ez nem csodaszer, csak értékes szempont lehet e döntésben.

BALÁZS-PIRI-LÁSZLÓ: *Az „Emberek fehérben” című dokumentum szerzője*

Ha a fiskális szemlélet logikáját tovább követnénk, akkor eljuthatnánk addig, hogy az eutanázia kiterjedt bevezetésével, a koraszületett csecsemők életének megóvását erőltető módszerek mellőzésével még többet lehetne spórolni. Erről az utóbbi hónapok intézkedései már „meggyőztek minket”.

S talán az idősebb korosztály tudja még, hogy ez a tökéletesen racionális elveken nyugvó logika, vagyis a rokkantak és hibásan születettek „taigetosz módszerrel” történő kiszűrése hova vezet.

Az egészségügy sok bölcs koponyája azonban természetesen a hatékonyság és a különböző technikai módszerek kidolgozása mellett kivétel nélkül az emberi életre esküt tett magas erkölcsiségű emberek, s ezért a bizonyos fiskális logikával szemben az adott pillanatban föl kell mutatni ezt az erkölcsi értéket. Enélkül a formális logika csúnya irányokba is elvezethet.

KOVÁCS JÓZSEF

A preventív szemlélet az ami költségkímélő, a kuratívval szemben. A baj az, hogy ez nem működik a gyakorlatban, bár szavakban mindig elismerik. Igaz az is, hogy a high-tech növeli a költségeket. Amerikában azonban egy kormánybizottsági jelentésben elkülönítettek definitív és féldefinitív technológiákat. Ők mondták azt, hogy ezek a high-techek nem eléggé fejlettek. Félmegoldást jelentenek és azért drágák. Amikor igazán kifejlődik a high-tech, az jóval olcsóbb lesz. Amíg a járványos gyermekbénulásnak nem volt meg a megfelelő preventív módszere, addig borzasztó high-tech módon kezelték. Ortopédiai korrekciós műtéteket végeztek vastüdőbe rakták a beteget. Igazi high-tech megoldás azonban lehet a prevenció is, amihez viszont kutatás kell, s ez az első periódusban improduktívnak tűnik. De biztos vagyok benne, hogy a megoldást az egészségügyben a mai high-tech problémákra nem az fogja adni, hogy mindenkinek lehetősége nyílik művese kezelésre, hanem az, hogy azokat a vesebetegségeket, amelyek veseelégtelenséghez vezetnek, meg lehet majd előzni. Ehhez viszont kutatás és megelőzés kell. Azt hiszem ez lesz majd a jövő útja.

A kétrétegű egészségüggyel kapcsolatban pedig azt tudom mondani, hogy az emberek eddig nálunk sem azonos ellátást kaptak. Amikor például Angliában megnézték, hogyan történik a dialízisek elosztása, kiderült, hogy kemény, kor szerinti szelekciót alkalmaztak, vagyis 65

éves kor fölött már nem adtak dializist, s ezért meghaltak az idős emberek. Amikor pedig ezt közölték egy orvosi lapban botrány lett, mert ők maguk sem tudták, hogy ez így működik. Ezt hívja a szakirodalom puha sorolásnak, csak senki nem akar tudomást venni róla. A politikai retorikát nálunk ma az uralja, de hozzá kell tegyem, nem csak nálunk, hanem mindehol, hogy mindenki mindent megkap. Ez azonban messze nincs így. Becsületesebb tehát szembenézni a dologgal, mi az, amit nem kapnak meg az emberek, s esetleg valami prioritást felállítani. Erre jó példa Oregon állam, ahol ezt már bevezették, s valójában azt gondolom, hogy nálunk sem nagyon lehet ezt elkerülni.

KOVÁCS PÁL

Sőt, tudjuk azt is, hogy volt egy ország tőlünk keletre, ahol 60 év felettihez nem ment ki a mentő. Ezt az országot Romániának hívják. Ezek az anomáliák, melyek jelzik, hogy nem egyforma eséllyel bírunk az egészségügyi szolgáltatásaihoz való hozzáférésben nálunk is ismeretek.

Közvetlen feladataink egyike az lenne az is, hogy a balesetbiztosítási ágat kiemeljük az egészségbiztosításból, amelyben elhelyezendő a foglalkozás-egészségügy, régebbi nevén üzemegészségügy.

Új járványügyi világhelyzet van, s ebben Közép- és Kelet-Európában méginkább több az újdonság. Ezért nem hiszem, hogy valaki is a magyar egészségügyben az egészségügyi hatékonyság ellen – akár pénzügyi, akár szakmai, akár szervezeti hatékonyságról van szó – szólna.

Ha hatékonyságfejlesztésről beszélünk a kollégák között, akkor szinte mindig szóba kerül, hogy ez az orvos gyógyítási szabadságának korlátozása, ami persze nem igaz, mert ami szakszerű, az általában gazdaságilag is hatékony. A szakszerűtlen eljárás az, ami általában sokkal többbe kerül.

FEHÉR MIKLÓS

A fejlettebb országokban technológiákat mérő intézetek vannak, amelyek azt vizsgálják, hogy az adott technológiával ugyanannyi pénzért hány évvel lehet meghosszabbítani az emberi életet.

Ha eszerint osztjuk el a pénzünket, akkor azt a technológiát kell alkalmazni, amellyel a legkevesebb pénzen legtöbb életévet tudunk nyerni. A WHO által ajánlott irányelv a méltányos egyenlőség. Ebben benne van az is, hogy bizonyos fajta racionalizáció elkerülhetetlen. Fontos azonban kiemelni a biztosítással kapcsolatban, hogy Angliában nem csak a privát biztosításhoz való hozzájárulás kapott teret, hanem elindult egy „funt holding rendszer is”, amely következtében kiderült, hogy a magánbiztosítók éhen kezdenek halni, mert megszűnik a kórházi sorbanállás.

KOVÁCS PÁL

A költségeket nem is az határozza meg, hogy a biztosító ezt az elosztandó pénzt milyen technikával szedi össze, hanem inkább az, hogy milyen technikával osztja szét. Sokkal inkább költséghatékony egy prospektív finanszírozás, mint egy utólagos finanszírozás, sokkal hatékonyabb egy jól működő teljesítményfinanszírozás, ha DRG-rendszerre épül. Azt hiszem azonban, hogy a hatékonyság, a járványügy, egészségügyi szerkezet, finanszírozás, demográfiai problémák, a világ minden egészségügyében megvannak. Kitágulnak az egészségügy határai, sok helyütt egy új egészségforradalomról beszélnek azóta, amióta az egészségmegőrzés nem csak divat, hanem életmód összetevővé vált. Ha szabadság lesz az Európai Unión belül és az Unióban mi is benne leszünk, ahol a munkaerő szabadon vándorol, s viszi magával a különféle szociális és egészségügyi juttatásait, akkor úgy kellene a rendszerünket átalakítani, hogy ne ellentétes legyen azzal a trenddel, ami még elég jól nyomkövethető Nyugat Európában!

KOVÁCS JÓZSEF

A vita szenvedélyessége jelzi, hogy bizonyos feszültséget mindannyian érzünk a hatékonyság és az etika között. Magát a „quali” elvét is sokat vitatják, mert nem abból indul ki, hogy minden ember élete egyforma. A fiatalokat preferálja egy ilyen rendszer az idősebbekkel szemben, és abból indul ki, hogy a fiatal élet értékesebb, mint az időse. Ilyenkor felvetődik az a kérdés, hogy nincs-e olyan alkotmányos joga egy 70 éves embernek, mint egy 20 évesnek? Mert ha nincs, akkor ezt a büntetőjogon is konzekvensen érvényesíteni kellene, s ha egy 80 éves embert ölne meg valaki 1/10 annyi büntetést kellene kapjon, mint aki egy 20 évest ölt meg, de ez nyilvánvalóan elfogadhatatlan. Az orvosetikát ma már két elv vezérli. Az egyik az „elsősorban ne árts”! A másik az „elsősorban ne költs!” elve.

FEJÉR LÁSZLÓ

Számomra elfogadhatatlan, hogy életkor szerint szelektáljunk. Az ázsiai kistigrisek a társadalombiztosítást nem is ismerik 60 év felett, pedig nincs egészségbiztosítási ellátás, ami elfogadhatatlan a mi keresztény erkölcsi elveket valló kultúrkörünkben.

KOVÁCS PÁL

Sohasem jó az, ha az egészségpolitika meghatározója kizárólag a pénzügyi elv. Az egészségügy morális logikája más, nem kizárólag pénzügyi elvre épül. Ezt kellene ma döntéshozóinkkal megértetni.

KÖNYVISMERTETÉS

Dr. Szretykó György

Gazdasági túlélésünk esélyei

A közelmúltban nagyon érdekes könyv jelent meg Gidai Erzsébet, nemzetközileg ismert közgazdász és jövőkutató tollából. A szerző ebben a könyvében rendszerezi nézeteit a gazdasági liberalizmusról és gazdaságunk helyzetéről, az adósság áráról, az állami vagyon eltűnéséről, az elszegényedésről, a szellemi tőke helyzetéről, és az Európai Unió fejlődésének alternatíváiról. Ezzel egyidőben felvázolja az egyes területeken jelentkező negatív tendenciák megállításának lehetséges módszereit, egyúttal a gazdasági újjáépítés fő pilléreit.

A szerző a liberalizmus természetrajzát és fejlődéstörténetét elemezve rámutat, hogy a liberális gazdaságpolitika nem más, mint a nemzetközi pénzügyi intézmények (Világbank, Nemzetközi Valutaalap) követelményeihez való igazodás. Magyarországon a gazdaságpolitikai filozófia alapjait – csaknem 20 éve – a neoliberais közgazdaságtan elméletének sajátos magyar változata képezi, erős pénzügyi megszorításokkal.

A közgazdasági liberalizmus tehát szorosan összekapcsolódik a monetáris gazdaságpolitikai iskolával, amely kimondja, hogy az állam szerepét vissza kell szorítani, a piac az, ami meghatározó a gazdasági folyamatok irányításában és összehangolásában, s ehhez pénzügyi eszközöket és irányítási módszereket kell felhasználni (pl. a kamatpolitika, árfolyampolitika, adópolitika, vámpolitika eszközeit). A piaci gazdálkodást a gazdasági élet minden területére ki kell terjeszteni. A szerző hangsúlyozza, hogy ennek a közgazdasági iskolának a gyakorlati érvényesülése a 80-as évekre bebizonyította működésképtelenségét, mivel a piaccgazdálkodás kiterjesztése, a szigorú pénzügyi szabályozás eszközei kettészakították a gazdaságot, egy virágzó pénzügyi és keres-

kedelmi érdekkörre, és egy leépülő termelési szférára. Mindez a pénzügyi egyensúly felbomlásához vezetett.

Mindenütt a világon (az USA-ban, Nagy-Britanniában és Magyarországon is), ahol a monetáris, a pénzkínálat ellenőrzésére alapozott gazdaságpolitika alkotta az irányítás eszközt, gyakorlatilag megbukott, alkalmatlanná vált a gazdasági bajok orvoslására. A termelés egyes területein pedig (pl. az agrárgazdaság), soha nem tudott uralkodóvá válni. Ezt bizonyítják az agrártámogatások az USA-ban és az Európai Unió tagállamaiban.

Magyarország gazdasági válságának történetét kutatva, a szerző alá húzza, hogy jóllehet az már a II. világháborút követően megkezdődött, amikor az országot a szovjet birodalomhoz csatolták, Moszkvából irányították és a magyar nemzeti sajátosságoktól eltérő fejlődést erőltettek az országra. Bár eszközrendszerében változott, de eredményét tekintve tovább terjedt a válság, a 70-es évek végétől, a monetáris iskola gazdasági átvételének megindulásától, amikor is a nemzetközi pénzügyi szervezetek kiterjesztették csápjaikat a birodalom térségére is. Ílymódon Magyarország kettős prés alá került, amelynek során egyidőben tett eleget Moszkva parancsainak, és kiszolgálta a nyugati pénzvilág érdekeit. Ma már az is körvonalazódik, hogy valójában a háttérben a világ fő történéseit irányító liberális láthatatlan kéz parancsait hajtotta végre, és hajtja végre az ország mind a mai napig.

Magyarország nem fejlett ország, hanem súlyos terheket cipelő nemzetgazdaság, az alkalmazásra kerülő liberális gazdaságpolitikai eszköztára azonban a fejlett világban alakult ki. Ez erőteljes konfliktusokat hív életre, amelyek megoldása pénzpolitikai eszközökkel nem lehetséges. Ennek eredménye: a gazdaság teljesítménymutatóinak romlása, a lakosság tömeges méretű elszegényedése, a szellemi tőke leépülése. Mindebből következik, hogy a magyar társadalom zsákutcában halad, még az olyan pótcselekvéssel is, mint az 1955. márciusában bejelentett Bokros-program. Gidai Erzsébet szerint gazdasági túlélési

esélyeink jelentősek, ha szakítunk a monetarizmussal, az eddigi gazdaságpolitikai folyamattal, s a fenntartható társadalom gazdasági követelményeit valósítjuk meg.

A szerző részletesen elemzi az ország eladósodásának folyamatát, amelyen belül három elkülönülő korszakot különböztet meg:

1. Az első az 1973-1979 közötti időszak, amikor adósságállományunk meredeken növekedett.
2. Ezt követi, az 1980-1989 közötti időszak, amikor 1980-1984 között az adósságállomány szintjét stabilizálni lehetett, majd 1984-től ismét nagyfokú növekedés figyelhető meg.
3. A harmadik 1990-től, a politikai hatalomváltás utáni időszakról számítható, amikor tovább folytatódott az eladósodás növekedése. (12. o.)

Az első szakaszban 1973-1979 között a magyar gazdaság nem rubel relációjú eladósodási hajlama nőtt. Az eladósodást a világpiacon árobbanást követő cserearány romlás indította el, pontosabban az, hogy erre a változásra a magyar gazdasági és politikai vezetés nem megfelelően reagált. Jól érzékelhető, hogy 1973-tól a nem rubel relációjú külkereskedelem egyenlege gyorsan romlik. A kedvezőtlen változás oka, hogy az import értéke az árobbanás miatt jelentősen megnövekedett, amelyet az export értéke a világpiacon konjunktúra és a cserearány romlás miatt nem tudott követni. A külkereskedelmi forgalom hiányából adódó deficitnek több, mint 70%-át a cserearány romlása okozta. A reálszféra teljesítménye ezzel egyidejűleg rosszabbodott, a nemzetgazdaságban egyensúlyzavarok keletkeztek. A felvett hitelek kamatait és a tőketörlesztést már ekkor újabb hitelekből finanszírozták. Magyarországon súlyos eladósodásának folyamatát és az ezzel összefüggő bajokat lényegében ezek az évek indították el.

1974-1979 között összesen 3,5 milliárd dollár áramlott be az országba, 1980-tól azonban megkezdődött az erőforrások kiáramlása. Közben a megnövekedett kamatlábak miatt a nettó kamat évi 200 millió dollárról évi 1000 millió dollárra emelkedett. 1978-ban a nettó adósságállomány jelentősen meghaladta az 1980-ra tervezett 4,3 milliárd dollárt és veszélybe került az ország fizetőképessége. Ekkor a magyar kormány „rászánta magát” a radikális gazdasági restrikióra, aminek következtében az adósságnövekedés ugyan átmenetileg lelassult, de a helyzet nem stabilizálódott.

A magyar eladósodási folyamat második szakaszát az 1980-as évtől kezdve számíthatjuk 1989-ig. Ettől az időtől kezdve folyik a küzdelem az ország fizetőképességének a megőrzéséért. A szerző a két időszakot együttesen vizsgálja, mivel az 1979-1984 közötti időszak egy átmenet csupán, amely megalapozta az 1984 utáni adósságrobbanást. Ez oly módon történt, hogy a Magyar Nemzeti Bank rövidtávú előnyök és a fizetőképesség fenntartása érdekében egyre rosszabb, hosszabb távú feltételekkel rulírozta a felvett hiteleket, s így mintegy maga előtt gördette a mind magasabbra növekvő adósságtömeget. (Például a jenben felvett hitelek, a jen-dollár drasztikus megváltozása miatt hatalmas mértékben megemelkedtek.)

1970-1987 között az ország nettó adósságállománya 0,5 milliárd dollárról 13,7 milliárd dollárra nőtt. Míg az ország 1974-1979 között a külkereskedelmi deficit finanszírozását szolgálta, addig 1978 után az adósságállomány öngerjesztővé vált, vagyis kialakult az adósságcsapda. 1989-ben a teljes bruttó tartozás 20,7 milliárd dollár volt.

A szerző szerint az 1990 nyarán az új kormányzat ott folytatta tovább a liberális monetáris gazdaságpolitikát, ahol a Németh-kormány abbahagyta. S bár csökkent a „kettős könyvelés” szerepe, az adósság rendezésére azonban semmiféle lépés nem történt. Ezzel az Antall-kormány történelmi mulasztást követett el, s az adósság növekedésének újabb útját indította el.

A fizetőképesség minden áron való fenntartásának rendelték alá a privatizációt, a nemzeti vagyon fillérékért történő elherdálását, a szociális kiadások leépítését, a belső kereslet csökkentését. Vagyis szolgai módon követték az IMF restriktív előírásait. Míg az Antall-kormány ideje alatt mintegy 5 milliárd dollárral emelkedett az adósságállomány, addig az 1994 májusi választások eredménye nyomán visszatért régi-új kormányzat egy év alatt 9 milliárd dollárral növelte meg a külső adósság mennyiségét. Ha ez a trend tovább folytatódik, akkor az ezredfordulót követően 45-50 milliárd dollárra is felemelkedhet a bruttó adósságállomány.

Gidai Erzsébet hangsúlyozza, hogy Magyarország, miután 1982-ben tagja lett a Nemzetközi Valutaalapnak, mind a mai napig az általa előírt forgatókönyvet teljesíti szolgai módon. A probléma lényege az, hogy a nemzetközi pénzügyi intézetek általában olyan gyógymódokat javasoltak, amelyek fejlett piacgazdasági viszonyok között alkalmasak bizonyos mértékű strukturális változások kikényszerítésére, a fejlődő országok gyenge piacgazdaságai (ide sorolandó Magyarország is), azonban a javasolt gyógymódokba beleroppannak, éles társadalmi konfliktusok alakulnak ki.

A szerző röviden áttekinti az adósságcsökkentés nemzetközi tapasztalatait is. Ennek során nyomatékosan aláhúzza, hogy a globális kérdéssé vált adósságproblémát mielőbb nemzetközi szinten szükséges rendezni, amelyet az érdekeltek közös felelősségén alapuló átfogó stratégia alkalmazásával lehet megvalósítani. Ennek számtalan módja van, az adósság-elengedéstől az adósságcsereig, és más pénzügytechnikai megoldásig. Kormányzati felelősségtől függ, mennyire élnek ezekkel a lehetőségekkel.

A szerző polemizálva a MNB vezetőinek nyilatkozataival, arra a következtetésre jut, hogy megnyugtató megoldást ma az adósság elengedése, leíratása jelenthet. Emellett a következő érveket sorakoztatja fel.

1. Mindenekelőtt a kettős kockázatvállalást, ami egyaránt érinti a hitelezőt is és az adóst is.
2. Az adósságelengedés mellett szól, hogy az 1982 előtt felvett hitelek (törzstőke) több mint tízszeresét fizette vissza az ország, adósságszolgálat formájában.
3. Felhozhatók érvként történelmi érdemek, (pl. a magyar-osztrák határ megnyitása 1989-ben stb.).
4. Magyarország stratégiai helyet foglal el Európában, hiszen közvetítő szerepet tölt be Kelet és Nyugat között. Nem mindegy tehát a stratégiában gondolkodó befektetőknek, pénzintézeteknek, hogy mi történik a jövőbeni piacokkal.
5. A hitelező bankoknak is érdekük az adósság elengedése, a tiszta lap indítás, hiszen egy gazdaságilag tönkrement ország, ha hosszú távon válik fizetéseképtelenné, akkor a bankok hosszú távon nem tudják kihelyezni pénztőkéjüket, elesnek a hasznot biztosító kamatréstől. (29-30. o.).

Kétségtelen tény, hogy Magyarország külföldi adósságszerkezete nem kedvező, hiszen kétharmadát a kötvényadósság teszi ki, ami köztudottan a legrosszabb hitelezési mód. A kötvények esetében is van lehetőség a kockázat átvállalására, a biztosító társaságok, a bankszövetségek közreműködésével. Az adósságállomány fennmaradó egyharmad részarányából a legegyszerűbb az állami, kormányzati hitelek elengedése, és a legnehezebb a Világbankkal és az IMF-el szót érteni. Gidai Erzsébet szerint az adósság rendezésével hosszú ideig nem lehet várni, s minden valószínűség szerint ezt már az új kormányzat fogja elvégezni.

A szerző röviden áttekinti a magyarországi privatizációs folyamat sajátosságait, az állami vagyon eltűnését. A privatizáció nyertesei a pártállami vezetőség, a reprivatizációs erők, a kis- és közép bur-

zsoá réteg, és az új politikai nomenklatura. A magánosítás legnagyobb vesztesei a munkavállalók lettek, akik az utcára kerültek.

1989-ben az állami vállalatok mérleg szerinti vagyonának értéke 2000 milliárd forintot tett ki, a mérlegekben nem szereplő telkek becsült értéke további ezer milliárd forintot tett ki. A 3000 milliárd forintot jelentő állami vagyon mai értéken 6000 milliárd forint vagyonértéknek felel meg.

Az 1989-1995 közötti privatizáció mintegy 6-700 milliárd forint értékű volt. A még megmaradt állami vállalatok értéke mintegy 1500 milliárd forint értéket tesz ki. Ha a fenti értéket az 1995-re valorizált teljes vagyon értékéhez, a 6000 milliárd forinthez viszonyítjuk, akkor az állami vagyon értéknek mintegy 10%-át volt képes az állam a központilag vezérelt privatizáció keretében magánosítani, a tulajdonnak mintegy 20%-a állami kézben maradt, a teljes vagyonértéknek mintegy 70%-a azonban eltűnt, illetve részben önkormányzati és banki tulajdonba ment át. Az „elolvadt” állami vagyon összege 4 ezer milliárd forintot tesz ki. Ez azt is jelenti, hogy a magánosítás „kicsúszott” a kormányzat kezéből, más folyamatok működtek közre, a privatizáción kívüli magántőke felhalmozódása ment végbe. Ebben jelentős mértékben közreműködött az 1987-1990-között lezajlott spontán privatizáció, a külföldre kiáramlott vagyonmentésnek feltüntetett tulajdonhányad, a magyar számviteli rendszer módosítása nyomán megjelenő vagyonvesztés, a vállalatok külső és belső piacvesztése.

A szerző bebizonyítja, hogy a külföldi működőtőke beáramlása 8 milliárdra tehető, ebből az összegből mintegy 4 milliárd dollár köthető a privatizáció folyamatához, a többi új vállalkozások alapítását finanszírozta. Vagyis a külföldi tőke a privatizációs bevételek felét adta, a termelt profítanak azonban több, mint 60%-át tette zsebre és ennek javarészét kivitte az országból. Ez azt is mutatja, hogy a külföldi befektető a legértékesebb állami vállalatokat szerezte meg, mint pl. az élelmiszeripar, gyógyszeripar, vegyipar, igen alacsony, nem egyszer jel-

képes áron. A megvásárolt vállalatoknál jelentősebb technológiai átalakítást nem hajtottak végre, ezzel szemben behozták saját termékeiket, s ugrásszerűen megemelkedtek a fogyasztói árak. A külföldi cégek többsége tehát lényegében a piacot vásárolta ki saját termékei számára.

Az 1994-es választást követő koalíciós kormányzat intézkedései tovább bővítik a vagyonkimentés sorát, egyrészt az ingatlanok külföldiek számára is történő szabad adásvételével, s a kapott forintbevétel külföldre történő engedély nélküli kivitelével, devizában történő átutalásával. Másrészt, a még megmaradt mintegy 1500 milliárd forintot kitevő állami tulajdon, benne a legnagyobb tételt jelentő energiaszektor privatizációjával, továbbá az egészségügy várható privatizációjával gyakorlatilag befejezi az állami cégek magánosítását. A privatizációs folyamat végén a kormányzati elgondolások szerint végül is a magyar nemzet vagyon nélkül marad, miközben belső és külső államadósságai tovább emelkednek, azokra nem lesz fedezet.

A szerző röviden áttekinti az elszegényedés folyamatát és megállításának lehetséges eszközeit. Megítélése szerint, a megélhetést biztosító jövedelem szempontjából ma a magyar lakosság két rétegét különböztethetjük meg, az egyik a nagyon magas jövedelemmel rendelkezők aránya, amely csoport a népesség lélekszámának néhány százalékát képezi. Ezzel szemben áll több mint 9 millió elszegényedő tömeg.

A hazai megélhetési viszonyok egyik legsúlyosabb gondja az Európában egyedülállóan kialakult jövedelemaránytalanság. Magyarországon a minimálbér 12,200 Ft/hó, egy bankelnök bruttó fizetése 1,5-3 millió Ft/hó összeget is kitehet. Az alsó és felső határ között több mint 250-szeres a különbség!

Gidai Erzsébet elemzései alapján, ma Magyarországon a lakosság mintegy 50-60%-a él a létminimum szintjén és az alatt. A magyar lakosságon belül a jövedelem nagysága alapján az alábbi csoportokat különbözteti meg:

1. Az a réteg, (a lakosság kb. 30%-a) ahol a létminimum alatti jövedelemhez jutnak, a nagyon szegények csoportját alkotja, a létminimum szintjén élők pedig a szegények körét alkotják. Ide tartoznak a rendőrök, tűzoltók, pénzügy- és vámőrök, a katonák, az egészségügyi szakdolgozók, a pedagógusok, a kultúra területén dolgozók.
2. A lakosság 20-30%-a közötti részaránya alkotja az alacsony és közepes nagyságú jövedelmek csoportját, akik közül az alacsony jövedelmű rétegnek megtakarítása nincs, jövedelmüket felélik. A közepes jövedelműek esetében már bizonyos megtakarításra is sor kerül.
3. A népesség felső 15-20%-át kitevő gazdagok csoportjához tartozó háztartásokban az egy főre jutó jövedelem 1974-ben kétszer akkora, mint az országos átlag, 1995-ben nyolcszor-tízszer akkora, bár ebből a csoportból egyre többen csúsznak le a közepes jövedelműek sorába. Külön csoportba sorolja a népességen belül a szupergazdagokat, akik néhány százezer főre tehető családtagokkal együtt. Az ide tartozók nettó havi jövedelme elérheti a 600-800 e/Ft/fő/hó. Bár e csoport igen differenciált, a jövedelmük a társadalmi átlaghoz képest folyamatosan növekszik, míg az előbbi csoportokra a folyamatos csökkenés a jellemző. (39.o.)

A jövedelmek aránytalanul nagy különbségét tükrözi a lakosság területenként is eltérő életszínvonala. Például Budapest II. kerületében lakók életviszonyai Belgium szintjének, míg a VIII. kerületieké, egy szegény latin-amerikai országénak felelnek meg.

Magyarországon az átlagos családnagyság mintegy három főből áll, a népesség lélekszáma 10,3 milliót tesz ki. A korösszetétel európai mércével is kedvezőtlen, a lakoságnak csaknem egyharmada nyugdíjas korosztályú. 2010-ig az előrejelzések szerint 1 millió fővel csökken a lélekszám.

A szellemi tőke helyzetét vizsgálva, a szerző arra a következtetésre jut, hogy Magyarország – más országokkal ellentétben – fejlődésében alapvetően a szürke állomány növelésére, a felsőoktatás és a kutatás magas szintű fejlesztéséből adódó profitszerzésre támaszkodhat. Ezzel párhuzamosan rámutat a felsőoktatás, tudományos kutatás és termelő szféra egymást támogató, kiegészítő jellegének – hosszú időn keresztül érvényesülő – anomáliáira, illetve szükségességére. Továbbá hangsúlyozza, hogy hosszú távon is károkat okoz az 1995-ös költségvetésben a kutatásra, oktatásra tervezett források erőteljes leépítése. Ezzel kapcsolatban aláhúzza, hogyha nem történik meg a forrásbővítés, akkor kétségtelenül igazuk lesz azoknak, akik véleménye szerint Magyarországon egy kis számú „elit” és nagy többségű „szolga” réteg van. Az „elit” tanul és taníttatják, a „szolga” beletörődik, hogy a gyereke is „szolga” lesz. A „szolgaság” kihívásra válaszolni kell, s ez az iskoláztatás, a művelődés magasabb szintjében található meg.

Az Európai Unió jövőjével kapcsolatban a szerző négy fejlődési utat vázol fel:

1. Az Európai Unió kiteljesedése és a föderatív Európa létrejötte.
2. A fejlett Nyugat-Európa integrációja teljessé válik, de a viszonylag fejletlen Közép- és Kelet-Európa kívül marad ezen integráción.
3. Németország közép- és kelet-európai szerepvállalásának növekedése.
4. A nyugat-európai integrációs folyamat megtorpan és megindul egy dezintegrációs, felbomló folyamat. (56-65. o.)

A szerző, miután minden egyes alternatívát bemutat, aláhúzza, hogy a maastricht-i szerződéssel az Európai Unió minden bizonnyal elérte csúcspontját, és a következő években inkább a dezintegrációs tendenciák felerősödni.

Az elmúlt évek fejleményei azt bizonyítják, hogy az egyes országok közötti divergencia máris érzékelhető. A Maastrichtban a kamatlábakra, az inflációra, a munkanélküliségi rátára, a belső adósságra, a költségvetési hiányra, a valuták árfolyamára stb. előírt kritériumoktól ma a tagországok távolabb vannak, mint az egyezmény aláírása idején. A közös pénzügyi politikától való távolodás függvényében Németország már fel is vetette egy három sebességes Európa gondolatát, amelyben a különböző gazdasági teljesítményű országok mintegy koncentrikus körökként kapcsolódnának egymáshoz.

Ha a nyugati együttműködésen növekvő rések fedezhetőek fel, mégkevésbé várható, hogy Közép-Európa ehhez az integrációhoz belátható időn belül csatlakozzon. Közép-Európa ugyanis a maga 100 milliós népességével, elmaradt iparával, ugyanakkor jelentős agrár potenciáljával megemészthetetlen falat az Európai Unió számára.

Miközben egy egységes Európa létrehozására a feltételek kevésbé kedvezőek, meg van a lehetőség, de a szükség is, egy szűkebb, regionális együttműködés kialakítására, amely lassan, de a gazdasági kényszer alapján meg is indult.

A szerző szerint, ha Gibraltártól az Uralig terjedő Európa egészét vesszük figyelembe, akkor nagyjából hat olyan alrégió emelhető ki, amely a dezintegráció tényezője, egyúttal a regionális együttműködés színtere lehet. A feltételezett hat régió az alábbi: Skandináv régió, Nagynémet gazdasági tér, Közép-Európa, Latin-Európa, Balkáni Közösség, Szláv-Közösség. (64. o.)

A felsorolt hat régió közül Közép-Európa az, amelyik az együttműködés szempontjából a legkritikusabb, önmagában gazdaságilag nehezen állná meg a helyét. Itt minden valószínűség szerint a Nagynémet gazdasági térrel, mindenekelőtt Németországgal várható a szorosabb regionális együttműködés.

Végül a szerző bemutatja a gazdasági újjáépítés fő pilléreit. Az új gazdaságpolitika saját utas, tehát a nemzeti sajátosságokhoz illeszkedő, hagyományokat tisztelő elveket vall. Gazdaságtörténeti példák is igazolják (Franciaország, Dánia, Finnország, Németország, Japán), hogy a fejlődés akkor volt a legdinamikusabb, amikor a nemzeti érdekek figyelembevételével a hazai ipar, agrárgazdaság, a szellemi erőforrás védelmével valósult meg.

A nemzeti utas gazdaságpolitika feltételezi a „menedzser államot”, amely a lényeges struktúra-átalakító koordináló feladatokat végzi. Ügyel a szociális biztonságra, a kiegyensúlyozott nemzetközi kapcsolatok fenntartására és kiépítésére. Ez a gazdaságpolitika a vegyes tulajdonviszonyokat képviseli, szemben a monetáris felfogás magántulajdon fetiszizálásával. A cél a magántulajdon nevesítése, a valóságos tulajdonosok kialakítása, amelyek a magántulajdon mellett lehetnek közösségek (önkormányzatok), biztosító pénztárak, vagy kezelő központok, vagy a dolgozók, mint kollektív tulajdonosok.

Gidai Erzsébet szerint a stratégiai célok megvalósításához az út rövidtávú intézkedési programon keresztül vezet. A rendteremtés legalább egy évre szigorú irányítást tesz szükségessé, amelynek során a megvalósítandó legfontosabb feladatok:

1. A külföldi adósságtörlesztés leállítása, és a tárgyalások megkezdése az adósságmentés ügyében.
2. A vagyonelejtár elkészítése, az újjáépítési program megkezdésének évére vonatkozó állapotokra és visszamenőleg az 1989-es évre, amivel rekonstruálni lehet a nagy állami vagyon államosításának első szakaszát. A vagyonelejtár segítene abban, hogy feltárjuk a mintegy 4000 Mrd forintnyi állami vagyon „elolvadása” mögött meghúzódó történéseket. A vagyonelejtár elkészítése az Állami Számvevőszék irányításával történik. Ezzel egyidőben elkerülhe-

tetlen a vagyonelezámoltatás nagyobb állami vállalatok privatizációját érintő esetekben.

3. A lakosság megélhetési biztonságának megteremtése. Első lépésként szükséges a közterhek csökkentése és a befizetések hatékonyabb ellenőrzése, másik eszköz a jövedelemkülönbségek felszámolása.
4. Termelésfejlesztő, munkahelyteremtő, kedvezményes kamatozású, vagy kamatmentes hitelnyújtás a vállalkozóknak és a lakosságnak, lakásépítés, lakásfelújítás céljára.
5. Kiemelt fejlesztést igényel a humán infrastruktúra, mindenekelőtt az oktatás és az egészségügy, vissza kell állítani a felsőoktatás ingyenességét.
6. A lakosság folyamatos és korrekt információkkal történő ellátása szükségessé teszi a sajtó, rádió, televízió nemzeti médiákká történő átalakítását és a kulturális szennytól való megtisztítását. (69. o.)

A felsoroltak azok az alappillérek, amelyek megvalósítása egy év alatt megkezdhető és jó szervezettséggel véghez vihető viszonylag rövid idő alatt. Ezt követően három éves fejlesztési programra kerülne sor, ami a gazdaság újjáépítését valósítaná meg. Ifjúsági és családsegítő programmal ez idő alatt el lehet érni a népesség további csökkenésének megállítását. Ez a program kiterjed a hazai termékek védelmére, ha szükséges, védővámok segítségével. Ez idő alatt elindítható egy közép-európai regionális együttműködés megvalósítása. A szerző szerint a stratégiai célkitűzések alapja, ha váratlan események nem szólnak közbe, két választási ciklus alatt megvalósíthatóak. Ha viszont nem következik be a gazdaságpolitikában minőségi váltás, akkor elveszítjük túlélési esélyeinket, Magyarország gyarmatország lesz és hosszú távon az is marad.

Összegzőképpen megállapítható, hogy a szerző gondolatai kifejtésekor a jelenlegi liberális gazdaság- és társadalompolitikával szemben egy másik alternatívát, a nemzeti utas, egyúttal emberközpontú gazdaság- és társadalompolitikai stratégiát vázol fel, amelynek bizonyos elemei természetesen vita tárgyát képezhetik. Ahhoz azonban nem fér kétség, hogy ennek kidolgozásához – a jelenlegi körülmények között – nem kis bátorság kell.

(Gidai Erzsébet: Gazdasági túléléseink esélyei és az adósság ára. Püski: Budapest, 1996. 72. o.).

Az 1995. évi tartalomjegyzék

GAZDASÁG

Balogh Elemér: Magyarország külföldi adósságai	3-4.	17-26.
Drábik János: Restriktó helyett adósságkönnyítést	3-4.	5-16.
Endrey Antal: A wall street világralmi törekvései és hazánk	3-4.	5-16.
Gaál Béla: Közösségi marketing az agrárgazdaságban	1.	65-75.
Gazdag László: Monetarizmus és restriktó	2.	44-52.
Grasseli Gábor - Láng Eszter: Az ipari park, mint az észak-alföldi régió fejlesztésének lehetséges alternatívája	3-4.	66-100.
Herczeg János: A hazai privatizáció nyertesei és vesztesei	2.	44-52.
Lentner Csaba: Az agrárfinanszírozás aktuális kérdései Magyarországon	1.	5-47.
Nagy Pongrác: Mi lesz velünk?	3-4.	27-42.
Papócsi László: Az agrármodernizáció néhány sajátossága	2.	5-16.
Prugberger Tamás: A földtörvénynek, a szövetkezeti és az átmeneti törvénynek a kárpótlási törvénnyel összefüggő alkotmányjogszerűsége	1.	48-64.
Prugberger Tamás: A mezőgazdasági, földtulajdoni, földhasználati és termelési viszonyok jogi rendezésének funkcióelmélete és krízise fejlődéstörténeti tükrőben	3-4.	142-160.
Tóth László: A mezőgazdaság energia-inputjának lehetséges változásai: költségek és dilemmák	3-4.	142-160.
Zsarnóczai J. Sándor: A privatizáció hatása a magyar mezőgazdaság fejlesztési lehetőségeire	2.	17-30.

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA

- Berki Erzsébet - Orolin Zsuzsa:** Munkaadói szerep az államháztartási szférában 3-4. 161-186.
- Diczig István:** A gazdasági bűnözés új jelenségei 1. 83-91.
- Hegedűs István:** Az etatista bürokrácia politikai hatalma és tulajdonlása 2. 63-76.
- Hideg Éva:** A hazai szakképzés jövője 3-4. 209-226.
- Kappéter István:** Attitűdváltozások kaotikus időszakban 1. 92-97.
- Lakatos Gyula:** A multinacionális vállalatok tevékenységének szociális hatásai 1. 76.-82.
- Mihalik István:** A budapesti királyi magyar tudományegyetemi kar megalakításának előtörténete 3-4. 227-270.
- Nováky Erzsébet:** Jövő és értékvtáltás 3-4. 187-208.
- Prugberger Tamás:** Néhány felvetés a felsőoktatási törvény és a felsőoktatási politika korrekciójához 2. 53-62.

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

- Balázs Judit:** Afrikai gazdasági viszonyok a gyarmatosítás kezdetén 2. 151.-158.
- Balázs Judit:** A veszélytényezők összefüggései és együttes hatásuk Közép-Európa biztonságára 3-4. 282-292.
- Borbély József:** A globalizáció és a nemzeti identitás Közép-Kelet-Európában 2. 111-150.
- Demmelasch Habte:** Power crisis, social insecurity and deepening of poverty in Ethiopia 2. 159-177.
- Gáspár Tamás:** A regionális tipológia ismerveinek vizsgálata 2. 85-110.
- Kovács Géza:** Változatos terek, változatos környezeti kihívások 2. 77-84.
- Láng István:** A környezetbiztonság természeti, műszaki és társadalmi vonatkozásai 3-4. 271-281.
- Plenter János:** Magyarország és az Európai Unió 3-4. 293-301.
- Rétvári László:** Közép-Európa földrajzi igazsága 1. 98-139.
- Szabó Béla:** Alternatív utak Európa fejlődésében 1. 140-149.

VITA

Magyari-Beck István: Energiaválság, de az emberi energia válsága tükrében (Tézisek)	1.	174-175.
Magyari-Beck István: A hiány mint az alkotás kiindulópontja	2.	178-186.
Ploetz Manfred: Supervision und Qualitätssicherung	3-4.	302-318.
Sárkány Pál: A jövő század aranycsináló ipara	1.	169-173.
Szendrőné Font Erzsébet: A szellemi környezetszennyezés néhány aktuális problémája	3-4.	321-327.
Szretykó György: A magyar jövő kutatás új eredményei	1.	150-168.
Szretykó György: A gazdasági joghézagoktól a gazdasági bűnözésig.	3-4.	319-320.

KÖNYVSZEMLE

Szretykó György: Kultúra és piac	1.	176-187.
---	----	----------

EGYÉB

Az 1994. évi tartalomjegyzék	1.	188-191.
------------------------------	----	----------

Összeállította: dr. Szretykó György

A szedés a Társadalomkutató- és Előrejelző Intézetben készült.
A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Kocsis Gábor munkája.
A nyomtatás 1996. júliusában készült

Ára: 500.– Ft